ספר דברים

עם פירוש רש״י

נוסח המקרא: מקרא על פי המסורה (CC BY-SA), באדיבות ספריא.
פירוש רש״י: Pentateuch with Rashi's commentary by M. Rosenbaum and A.M. Silbermann, 1929-1934 (Public Domain), באדיבות ספריא.
הקובץ מופץ בחינם ברישיון CC BY-SA: מותר להעתיק ולהפיץ, עם ציון המקור ובאותו רישיון.
geulaquiz.com

פרק א׳

א׳ אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל־כָּל־יִשְׂרָאֵל בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן בַּמִּדְבָּר בָּעֲרָבָה מ֣וֹל סוּף בֵּין־פָּארָן וּבֵין־תֹּפֶל וְלָבָן וַחֲצֵרֹת וְדִי זָהָב׃

אלה הדברים. לְפִי שֶׁהֵן דִּבְרֵי תוֹכָחוֹת וּמְנָה כָּאן כָּל הַמְּקוֹמוֹת שֶׁהִכְעִיסוּ לִפְנֵי הַמָּקוֹם בָּהֶן, לְפִיכָךְ סָתַם אֶת הַדְּבָרִים וְהִזְכִּירָם בְּרֶמֶז מִפְּנֵי כְבוֹדָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל (ע׳ ספרי)׃

אל כל ישראל. אִלּוּ הוֹכִיחַ מִקְצָתָן, הָיוּ אִלּוּ שֶׁבַּשּׁוּק אוֹמְרִים אַתֶּם הֱיִיתֶם שׁוֹמְעִים מִבֶּן עַמְרָם וְלֹא הֲשִׁיבוֹתֶם דָּבָר מִכָּךְ וְכָךְ ? אִלּוּ הָיִינוּ שָׁם הָיִינוּ מְשִׁיבִים אוֹתוֹ, לְכָךְ כִּנְּסָם כֻּלָּם וְאָמַר לָהֶם חֲרֵי כֻלְּכֶם כָּאן, כָּל מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ תְּשׁוּבָה יָשִׁיב (ספרי)׃

במדבר. לֹא בַמִּדְבָּר הָיוּ אֶלָּא בְּעַרְבוֹת מוֹאָב, וּמַהוּ בַּמִּדְבָּר ? אֶלָּא בִּשְׁבִיל מַה שֶׁהִכְעִיסוּהוּ בַּמִּדְבָּר שֶׁאָמְרוּ (שמות ט״ז) ״מִי יִתֵּן מוּתֵנוּ וְגוֹ׳״׃

בערבה. בִּשְׁבִיל הָעֲרָבָה, שֶׁחָטְאוּ בְּבַעַל פְּעוֹר בְּשִׁטִּים בְּעַרְבוֹת מוֹאָב׃

מול סוף. עַל מַה שֶּׁהִמְרוּ בְיַם סוּף בְּבוֹאָם לְיַם סוּף, שֶׁאָמְרוּ (שם י״ד) ״הֲמִבְּלִי אֵין קְבָרִים בְּמִצְרַיִם״, וְכֵן בְּנָסָעָם מִתּוֹךְ הַיָּם, שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים ק״ו) ״וַיַּמְרוּ עַל יָם בְּיַם סוּף״ כִּדְאִיתָא בַּעֲרָכִין (דף ט״ו)׃

בין פארן ובין תפל ולבן. אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן חְזַרְנוּ עַל כָּל הַמִּקְרָא וְלֹא מָצִינוּ מָקוֹם שֶׁשָּׁמוּ תֹּפֶל וְלָבָן, אֶלָּא הוֹכִיחָן עַל הַדְּבָרִים שֶׁתָּפְלוּ עַל הַמָּן, שֶׁהוּא לָבָן, שֶׁאָמְרוּ (במדבר כ״א) ״וְנַפְשֵׁנוּ קָצָה בַּלֶּחֶם הַקְּלֹקֵל״, וְעַל מַה שֶּׁעָשׂוּ בְּמִדְבַּר פָּארָן עַל יְדֵי הַמְרַגְּלִים׃

וחצרת. בְּמַחְלָקְתּוֹ שֶׁל קֹרַח ; דָּבָר אַחֵר אָמַר לָהֶם הָיָה לָכֶם לִלְמֹד מִמַּה שֶּׁעָשִׂיתִי לְמִרְיָם בַּחֲצֵרוֹת בִּשְׁבִיל לָשׁוֹן הָרָע, וְאַתֶּם נִדְבַּרְתֶּם בַּמָּקוֹם׃

ודי זהב. הוֹכִיחָן עַל הָעֵגֶל שֶׁעָשׂוּ בִּשְׁבִיל רֹב זָהָב שֶׁהָיָה לָהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר (הושע ב׳) ״וְכֶסֶף הִרְבֵּיתִי לָהּ וְזָהָב עָשׂוּ לַבָּעַל״ (עי׳ ספרי ; ברכות ל״ב)׃

ב׳ אַחַד עָשָׂר יוֹם֙ מֵחֹרֵ֣ב דֶּ֔רֶךְ הַר־שֵׂעִ֖יר עַד קָדֵ֥שׁ בַּרְנֵֽעַ׃

אחד עשר יום מחרב. אָמַר לָהֶם מֹשֶׁה רְאוּ מַה גְּרִמְתֶּם אֵין לָכֶם דֶּרֶךְ קְצָרָה מֵחוֹרֵב לְקָדֵשׁ בַּרְנֵעַ כְּדֶרֶךְ הַר שֵׂעִיר, וְאַף הוּא מַהֲלַךְ י״א יוֹם, וְאַתֶּם הֲלַכְתֶּם אוֹתָהּ בִּשְׁלוֹשָׁה יָמִים – שֶׁהֲרֵי בְּעֶשְׂרִים בְּאִיָּר נָסְעוּ מֵחוֹרֵב, שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר י׳) ״וַיְהִי בַּשָּׁנָה הַשֵּׁנִית בַּחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי בְּעֶשְׂרִים בַּחֹדֶשׁ וְגוֹ׳״, וּבְכ״ט בְּסִיוָן שָׁלְחוּ אֶת הַמְרַגְּלִים מִקָּדֵשׁ בַּרְנֵעַ (תענית כ״ט), צֵא מֵהֶם ל׳ יוֹם שֶׁעָשׂוּ בְּקִבְרוֹת הַתַּאֲוָה שֶׁאָכְלוּ הַבָּשָׂר חֹדֶשׁ יָמִים, וְשִׁבְעָה יָמִים שֶׁעָשׂוּ בַּחֲצֵרוֹת לְהִפָּגֵר שָׁם מִרְיָם, נִמְצָא בִּשְׁלוֹשָׁה יָמִים הָלְכוּ כָּל אוֹתוֹ הַדֶּרֶךְ – וְכָל כָּךְ הָיְתָה הַשְּׁכִינָה מִתְלַבָּטֶת בִּשְׁבִילְכֶם לְמַהֵר בִּיאַתְכֶם לָאָרֶץ, וּבִשְׁבִיל שֶׁקִּלְקַלְתֶּם הֵסֵב אֶתְכֶם סְבִיבוֹת הַר שֵׂעִיר אַרְבָּעִים שָׁנָה (ע׳ ספרי)׃

ג׳ וַיְהִי֙ בְּאַרְבָּעִ֣ים שָׁנָ֔ה בְּעַשְׁתֵּי־עָשָׂ֥ר חֹ֖דֶשׁ בְּאֶחָ֣ד לַחֹ֑דֶשׁ דִּבֶּ֨ר מֹשֶׁ֜ה אֶל־בְּנֵ֣י יִשְׂרָאֵ֗ל כְּכֹל֙ אֲשֶׁ֣ר צִוָּ֣ה יְהוָ֔ה אֹתֹ֖ו אֲלֵהֶֽם׃

ויהי בארבעים שנה בעשתי עשר חדש באחד לחדש. מְלַמֵּד שֶׁלֹּא הוֹכִיחָן אֶלָּא סָמוּךְ לַמִּיתָה ; מִמִּי לָמַד ? מִיַּעֲקֹב, שֶׁלֹּא הוֹכִיחַ אֶת בָּנָיו אֶלָּא סָמוּךְ לַמִּיתָה, אָמַר, רְאוּבֵן בְּנִי אֲנִי אוֹמֵר לְךָ מִפְּנֵי מָה לֹא הוֹכַחְתִּיךָ כָּל הַשָּׁנִים הַלָּלוּ, כְּדֵי שֶׁלֹּא תַּנִּיחֵנִי וְתֵלֵךְ וְתִדְבַּק בְּעֵשָׂו אָחִי ; וּמִפְּנֵי אַרְבָּעָה דְּבָרִים אֵין מוֹכִיחִין אֶת הָאָדָם אֶלָּא סָמוּךְ לַמִּיתָה, כְּדֵי שֶׁלֹּא יְהֵא מוֹכִיחוֹ וְחוֹזֵר וּמוֹכִיחוֹ, וְשֶׁלֹּא יְהֵא חֲבֵרוֹ רוֹאֶהוּ וּמִתְבַּיֵּשׁ מִמֶּנּוּ, כּוֹ׳ כִּדְאִיתָא בְּסִפְרֵי. וְכֵן יְהוֹשֻׁעַ לֹא הוֹכִיחַ אֶת יִשְׂרָאֵל אֶלָּא סָמוּךְ לַמִּיתָה, וְכֵן שְׁמוּאֵל שֶׁנֶּאֱמַר (שמואל א י״ב), ״הִנְנִי עֲנוּ בִי״, וְכֵן דָּוִד אֶת שְׁלֹמֹה בְנוֹ (מלכים א ב׳)׃

ד׳ אַחֲרֵי֙ הַכֹּתֹ֣ו אֶת־סִיחֹ֔ן מֶ֖לֶךְ הָאֱמֹרִ֑י אֲשֶׁ֤ר יוֹשֵׁב֙ בְּחֶשְׁבֹּ֔ון וְאֶת־עֹ֖וג מֶ֣לֶךְ הַבָּשָׁ֑ן אֲשֶׁר־יוֹשֵׁ֥ב בְּעַשְׁתָּרֹ֖ת בְּאֶדְרֶעִֽי׃

אחרי הכתו. אָמַר מֹשֶׁה אִם אֲנִי מוֹכִיחָם קֹדֶם שֶׁיִּכָּנְסוּ לְקֶצֶה הָאָרֶץ, יֹאמְרוּ מַה לָּזֶה עָלֵינוּ ? מַה הֵיטִיב לָנוּ ? אֵינוֹ בָא אֶלָּא לְקַנְתֵּר וְלִמְצֹא עִלָּה, שֶׁאֵין בּוֹ כֹּחַ לְהַכְנִיסֵנוּ לָאָרֶץ, לְפִיכָךְ הִמְתִּין עַד שֶׁהִפִּיל סִיחוֹן וְעוֹג לְפָנֵיהֶם וְהוֹרִישָׁם אֶת אַרְצָם וְאַחַר כָּךְ הוֹכִיחָן (ספרי)׃

סיחן אשר יושב בחשבון. אִלּוּ לֹא הָיָה סִיחוֹן קָשֶׁה וְהָיָה שָׁרוּי בְּחֶשְׁבּוֹן, הָיָה קָשֶׁה, שֶׁהַמְּדִינָה קָשָׁה, וְאִלּוּ הָיְתָה עִיר אַחֶרֶת וְסִיחוֹן שָׁרוּי בְּתוֹכָהּ, הָיְתָה קָשָׁה, שֶׁהַמֶּלֶךְ קָשֶׁה, עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה שֶׁהַמֶּלֶךְ קָשֶׁה וְהַמְּדִינָה קָשָׁה (שם)׃

אשר יושב בעשתרת. הַמֶּלֶךְ קָשֶׁה וְהַמְּדִינָה קָשָׁה׃

עשתרת. הוּא לְשׁוֹן צוּקִין וְקֻשִׁי, כְּמוֹ ״עַשְׁתְּרוֹת קַרְנַיִם״ (בראשית י״ד) וְעַשְׁתָּרוֹת זֶה הוּא עַשְׁתְּרוֹת קַרְנַיִם, שֶׁהָיוּ שָׁם רְפָאִים שֶׁהִכָּה אַמְרָפֶל, שֶׁנֶּאֱמַר (שם) ״וַיַּכּוּ אֶת רְפָאִים בְּעַשְׁתְּרֹת קַרְנָיִם״. וְעוֹג נִמְלַט מֵהֶם, וְהוּא שֶׁנֶּאֱמַר (שם) ״וַיָּבֹא הַפָּלִיט״, וְאוֹמֵר (דברים ג׳) ״כִּי רַק עוֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן נִשְׁאַר מִיֶּתֶר הָרְפָאִים״׃

באדרעי. שֵׁם הַמַּלְכוּת׃

ה׳ בְּעֶבֶר הַיַּרְדֵּן בְּאֶרֶץ מוֹאָב הוֹאִיל מֹשֶׁה בֵּאֵר אֶת־הַתּוֹרָה הַזֹּאת לֵאמֹר׃

הואיל. הִתְחִיל, כְּמוֹ (בראשית י״ח) ״הִנֵּה נָא הוֹאַלְתִּי״ (ע׳ ספרי)׃

באר את התורה. בְּשִׁבְעִים לְשׁוֹן פֵּרְשָׁהּ לָהֶם (תנחומא; ע׳ סוטה ל״ב)׃

ו׳ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ דִּבֶּר אֵלֵינוּ בְּחֹרֵב לֵאמֹר רַב־לָכֶם שֶׁבֶת בָּהָר הַזֶּה׃

רב לכם שבת. כִּפְשׁוּטוֹ; וְיֵשׁ מִ״א, הִרְבָּה לָכֶם גְּדֻלָּה וְשָׂכָר עַל יְשִׁיבַתְכֶם בָּהָר הַזֶּה – עֲשִׂיתֶם מִשְׁכָּן, מְנוֹרָה, וְכֵלִים, קִבְּלְתֶּם תּוֹרָה, מִנִּיתֶם לָכֶם סַנְהֶדְרִין, שָׂרֵי אֲלָפִים וְשָׂרֵי מֵאוֹת (ע׳ ספרי)׃

ז׳ פְּנוּ | וּסְעוּ לָכֶם וּבֹאוּ הַר הָאֱמֹרִי וְאֶל־כָּל־שְׁכֵנָיו בָּעֲרָבָה בָהָר וּבַשְּׁפֵלָה וּבַנֶּגֶב וּבְחוֹף הַיָּם אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְהַלְּבָנוֹן עַד־הַנָּהָר הַגָּדֹל נְהַר־פְּרָת׃

פנו וסעו לכם. זוֹ דֶּרֶךְ עֲרַד וְחָרְמָה׃

ובאו הר האמרי. כְּמַשְׁמָעוֹ׃

ואל כל שכניו. עַמּוֹן וּמוֹאָב וְהַר שֵׂעִיר׃

בערבה. זֶה מִישׁוֹר שֶׁל יַעַר׃

בהר. זֶה הַר הַמֶּלֶךְ׃

ובשפלה. זוֹ שְׁפֵלַת דָּרוֹם׃

ובנגב ובחוף הים. אַשְׁקְלוֹן וַעֲזָּה וְקֵיסָרִי וְכוּ׳ כִּדְאִיתָא בְּסִפְרֵי׃

עד הנהר הגדל. מִפְּנֵי שֶׁנִּזְכָּר עִם אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל קוֹרְאוֹ גָּדוֹל, מְשַׁל הֶדְיוֹט אוֹמֵר ״עֶבֶד מֶלֶךְ מֶלֶךְ״, ״הִדְּבֵק לַשַּׁחֲוָר וְיִשְׁתַּחֲוֶה לְךָ״, ״קָרֵב לְגַבֵּי דְּהִינָא וְאַדְּהֵן״ (שבועות מ״ז)׃

ח׳ רְאֵה נָתַתִּי לִפְנֵיכֶם אֶת־הָאָרֶץ בֹּאוּ וּרְשׁוּ אֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע יְהוָה לַאֲבֹתֵיכֶם לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב לָתֵת לָהֶם וּלְזַרְעָם אַחֲרֵיהֶם׃

ראה נתתי. בְּעֵינֵיכֶם אַתֶּם רוֹאִים, אֵינִי אוֹמֵר לָכֶם מֵאֶמֶד וּמִשְׁמוּעָה (ספרי)׃

באו ורשו. אֵין מְעַרְעֵר בַּדָּבָר, וְאֵינְכֶם צְרִיכִים לְמִלְחָמָה, אֶלּוּ לֹא שָׁלְחוּ מְרַגְּלִים לֹא הָיוּ צְרִיכִים לִכְלֵי זַיִן (ע׳ שם)׃

לאבתיכם. לָמָּה הִזְכִּיר שׁוּב לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב? אֶלָּא אַבְרָהָם כְּדַאי לְעַצְמוֹ, יִצְחָק כְּדַאי לְעַצְמוֹ, יַעֲקֹב כְּדַאי לְעַצְמוֹ (שם)׃

ט׳ וָאֹמַר אֲלֵכֶם בָּעֵת הַהִוא לֵאמֹר לֹא־אוּכַל לְבַדִּי שְׂאֵת אֶתְכֶם׃

ואמר אלכם בעת ההוא לאמר. מַהוּ לֵאמֹר? אָמַר לָהֶם מֹשֶׁה לֹא מֵעַצְמִי אֲנִי אוֹמֵר לָכֶם, אֶלָּא מִפִּי הַקָּבָ״ה (שם)׃

לא אוכל לבדי וגו׳. אִפְשָׁר שֶׁלֹּא הָיָה מֹשֶׁה יָכוֹל לָדוּן אֶת יִשְׂרָאֵל? אָדָם שֶׁהוֹצִיאָם מִמִּצְרַיִם, וְקָרַע לָהֶם אֶת הַיָּם, וְהוֹרִיד אֶת הַמָּן, וְהֵגִיז הַשְּׂלָו, לֹא הָיָה יָכוֹל לְדוּנָם? אֶלָּא כָּךְ אָמַר לָהֶם, **ה׳ אלהיכם הרבה אתכם** – הִגְדִּיל וְהֵרִים אֶתְכֶם עַל דַּיָּנֵיכֶם, נָטַל אֶת הָעֹנֶשׁ מִכֶּם וּנְתָנוֹ עַל הַדַּיָּנִין; וְכֵן אָמַר שְׁלֹמֹה (מלכים א ג׳) ״כִּי מִי יוּכַל לִשְׁפֹּט אֶת עַמְּךָ הַכָּבֵד הַזֶּה״; אִפְשָׁר מִי שֶׁכָּתוּב בּוֹ (שם ה׳) ״וַיַּחְפֹּם מִכֹּל הָאָדָם״, אוֹמֵר מִי יוּכַל לִשְׁפֹּט? אֶלָּא כָּךְ אָמַר שְׁלֹמֹה, אֵין דַּיָּנֵי אֱמֶת זוֹ כְּדַיָּנֵי שְׁאָר הָאֻמּוֹת, שֶׁאִם דָּן וְהוֹרֵג וּמַכֶּה וְחוֹנֵק וּמַטֶּה אֶת דִּינוֹ וְגוֹזֵל אֵין בְּכָךְ כְּלוּם, אֲנִי אִם חִיַּבְתִּי מָמוֹן שֶׁלֹּא כַּדִּין, נְפָשׁוֹת אֲנִי נִתְבָּע, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כ״ב) ״וְקָבַע אֶת קֹבְעֵיהֶם נָפֶשׁ״ (ספרי; סנהדרין ז׳)׃

י׳ יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם הִרְבָּה אֶתְכֶם וְהִנְּכֶם הַיּוֹם כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לָרֹב׃

והנכם היום ככוכבי השמים. וְכִי כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם הָיוּ בְּאוֹתוֹ הַיּוֹם, וַהֲלֹא לֹא הָיוּ אֶלָּא שִׁשִּׁים רִבּוֹא, מַהוּ וְהִנְּכֶם הַיּוֹם? הִנְּכֶם מְשׁוּלִים כַּיּוֹם – קַיָּמִים לְעוֹלָם כַּחַמָּה וְכַלְּבָנָה וְכַכּוֹכָבִים (עי׳ ספרי)׃

י״א יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵכֶם יֹסֵף עֲלֵיכֶם כָּכֶם אֶלֶף פְּעָמִים וִיבָרֵךְ אֶתְכֶם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר לָכֶם׃

יסף עליכם ככם אלף פעמים. מַהוּ שׁוּב **ויברך אתכם כאשר דבר לכם**? אֶלָּא אָמְרוּ לוֹ, מֹשֶׁה אַתָּה נוֹתֵן קְצָבָה לִבְרָכוֹתֵינוּ? כְּבָר הִבְטִיחַ הַקָּבָ״ה אֶת אַבְרָהָם ״אֲשֶׁר אִם יוּכַל אִישׁ לִמְנוֹת וְגוֹ׳״ (בראשית י״ג), אָמַר לָהֶם זוֹ מִשֶּׁלִּי הִיא, אֲבָל הוּא יְבָרֵךְ אֶתְכֶם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר לָכֶם (ספרי):

י״ב אֵיכָה אֶשָּׂא לְבַדִּי טָרְחֲכֶם וּמַשַּׂאֲכֶם וְריבְכֶם׃

איכה אשא לבדי. אִם אֹמַר לְקַבֵּל שָׂכָר, לֹא אוּכַל, זוֹ הִיא שֶׁאָמַרְתִּי לָכֶם לֹא מֵעַצְמִי אֲנִי אוֹמֵר לָכֶם אֶלָּא מִפִּי הַקָּבָ״ה:

טרחכם. מְלַמֵּד שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל טַרְחָנִין – הָיָה אֶחָד מֵהֶם רוֹאֶה אֶת בַּעַל דִּינוֹ נוֹצֵחַ בַּדִּין, אוֹמֵר יֵשׁ לִי עֵדִים לְהָבִיא, יֵשׁ לִי רְאָיוֹת לְהָבִיא, מוֹסִיף אֲנִי עֲלֵיכֶם דַּיָּנִין:

ומשאכם. מְלַמֵּד שֶׁהָיוּ אֶפִּיקוֹרְסִין, הַקְּדִים מֹשֶׁה לָצֵאת, אָמְרוּ מָה רָאָה בֶּן עַמְרָם לָצֵאת? שֶׁמָּא אֵינוֹ שָׁפוּי בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ; אַחַר לָצֵאת, אָמְרוּ מָה רָאָה בֶּן עַמְרָם שֶׁלֹּא לָצֵאת? מָה אַתֶּם סְבוּרִים? יוֹשֵׁב וְיוֹעֵץ עֲלֵיכֶם עֵצוֹת רָעוֹת וְחוֹשֵׁב עֲלֵיכֶם מַחֲשָׁבוֹת:

ורבכם. מְלַמֵּד שֶׁהָיוּ רוֹגְנִים (ספרי):

י״ג הָבוּ לָכֶם אֲנָשִׁים חֲכָמִים וּנְבֹנִים וְיֹדְעִים לְשִׁבְטֵיכֶם וַאֲשִׂימֵם בְּרָאשֵׁיכֶם׃

הבו לכם. הַזְמִינוּ עַצְמְכֶם לַדָּבָר:

אנשים. וְכִי תַעֲלֶה עַל דַּעְתְּךָ נָשִׁים, מַה תַּ״ל אֲנָשִׁים? צַדִּיקִים, כְּסוּפִים:

חכמים ונבנים. מְבִינִים דָּבָר מִתּוֹךְ דָּבָר; זוֹ הִיא שֶׁשָּׁאַל אֲרִיסוֹ אֶת רַבִּי יוֹסֵי מַה בֵּין חֲכָמִים לִנְבוֹנִים? חָכָם הוֹמֶה לְשַׁלְחָנִי עָשִׁיר, כְּשֶׁמְּבִיאִין לוֹ דִּינָרִין לִרְאוֹת רוֹאֶה, וּכְשֶׁאֵין מְבִיאִין לוֹ יוֹשֵׁב וְתוֹהֶה, נָבוֹן הוֹמֶה לְשַׁלְחָנִי תַּגָּר, כְּשֶׁמְּבִיאִין לוֹ מָעוֹת לִרְאוֹת רוֹאֶה, וּכְשֶׁאֵין מְבִיאִין לוֹ, הוּא מְחַזֵּר וּמֵבִיא מִשֶּׁלּוֹ (ספרי):

וידעים לשבטיכם. שֶׁהֵם נִפְרָעִים לָכֶם, שֶׁאִם בָּא לְפָנַי מְעַכֵּב בְּטַלִּיתוֹ, אֵינִי יוֹדֵעַ מִי הוּא וּמֵאַי זֶה שֵׁבֶט הוּא, וְאִם הָגוּן הוּא, אֲבָל אַתֶּם מַכִּירִין בּוֹ, שֶׁאַתֶּם גִּדַּלְתֶּם אוֹתוֹ, לָכֵן נֶאֱמַר וְיֹדְעִים לְשִׁבְטֵיכֶם (ספרי):

בראשיכם. רָאשִׁים וּמְכֻבָּדִים עֲלֵיכֶם – שֶׁתִּהְיוּ נוֹהֲגִין בָּהֶם כָּבוֹד וְיִרְאָה:

ואשמם. חָסֵר יו״ד, לְמֵד שֶׁאַשְׁמוּתֵיהֶם שֶׁל יִשְׂרָאֵל תְּלוּיוֹת בְּרָאשֵׁי דַּיָּנֵיהֶם, שֶׁהָיָה לָהֶם לְמִחוֹת וּלְכַוֵּן אוֹתָם לַדֶּרֶךְ הַיְשָׁרָה (ספרי):

י״ד וַתַּעֲנוּ אֹתִי וַתֹּאמְרוּ טוֹב־הַדָּבָר אֲשֶׁר־דִּבַּרְתָּ לַעֲשׂוֹת׃

ותענו אתי וגו׳. חֲלַטְתֶּם אֶת הַדָּבָר לַהֲנָאַתְכֶם; הָיָה לָכֶם לְהָשִׁיב, רַבֵּנוּ מֹשֶׁה, מִמֵּי נָאֶה לִלְמֹד, מִמִּךְ אוֹ מִתַּלְמִידְךָ? לֹא מִמִּךְ שֶׁנִּצְטַעַרְתָּ עָלֶיהָ? אֶלָּא יָדַעְתִּי מַחְשְׁבוֹתֵיכֶם, הֱיִיתֶם אוֹמְרִים עַכְשָׁו יִתְמַנּוּ עָלֵינוּ דַּיָּנִין הַרְבֵּה, אִם אֵין מַכִּירִנוּ, אָנוּ מְבִיאִין לוֹ דּוֹרוֹן וְהוּא נוֹשֵׂא לָנוּ פָּנִים (שם):

לעשות. אִם הָיִיתִי מִתְעַצֵּל, אַתֶּם אוֹמְרִים עֲשֵׂה מְהֵרָה (שם):

ט״ו וָאֶקַּח אֶת־רָאשֵׁי שִׁבְטֵיכֶם אֲנָשִׁים חֲכָמִים וְיֹדְעִים וָאֶתֵּן אוֹתָם רָאשִׁים עֲלֵיכֶם שָׂרֵי אֲלָפִים וְשָׂרֵי מֵאוֹת וְשָׂרֵי חֲמִשִּׁים וְשָׂרֵי עֲשָׂרֹת וְשֹׁטְרִים לְשִׁבְטֵיכֶם׃

ואקח את ראשי שבטיכם. מְשַׁכְתִּים – אַשְׁרֵיכֶם, עַל מִי בָּאתֶם לְהִתְמַנּוֹת? עַל בְּנֵי אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב, עַל בְּנֵי אָדָם שֶׁנִּקְרְאוּ אַחִים וְרֵעִים, חֵלֶק וְנַחֲלָה, וְכָל לְשׁוֹן חִבָּה (שם):

אנשים חכמים וידעים. אֲבָל נְבוֹנִים לֹא מָצָאתִי; זוֹ אַחַת מִשֶּׁבַע מִדּוֹת שֶׁאָמַר יִתְרוֹ לְמֹשֶׁה וְלֹא מָצָא אֶלָּא שָׁלוֹשׁ, **אנשים** צַדִּיקִים, **חכמים, וידעים** (שם):

ראשים עליכם. שֶׁתִּנָּהֲגוּ בָהֶם כָּבוֹד, רָאשִׁים בְּמֶקַח, רָאשִׁים בְּמִמְכָּר, רָאשִׁים בְּמַשָּׂא וּמַתָּן, נִכְנָס אַחֲרוֹן וְיוֹצֵא רִאשׁוֹן (שם):

שרי אלפים. אֶחָד מְמֻנֶּה עַל אֶלֶף:

שרי מאות. אֶחָד מְמֻנֶּה עַל מֵאָה:

ושטרים. מִנִּיתִי עֲלֵיכֶם **לשבטיכם** – אֵלּוּ הַכּוֹפְתִין וְהַמַּכִּין בִּרְצוּעָה עַל פִּי הַדַּיָּנִין (עי׳ שם):

ט״ז וָאֲצַוֶּה אֶת־שֹׁפְטֵיכֶם בָּעֵת הַהִוא לֵאמֹר שָׁמֹעַ בֵּין־אֲחֵיכֶם וּשְׁפַטְתֶּם צֶדֶק בֵּין־אִישׁ וּבֵין־אָחִיו וּבֵין גֵּרוֹ׃

ואצוה את שפטיכם. אָמַרְתִּי לָהֶם הֱווּ מְתוּנִין בַּדִּין – אִם בָּא דִּין לְפָנֶיךָ פַּעַם אַחַת, שְׁתַּיִם, וְשָׁלוֹשׁ, אַל תֹּאמַר כְּבָר בָּא דִּין זֶה לְפָנַי פְּעָמִים הַרְבֵּה, אֶלָּא הֱיוּ נוֹשְׂאִים וְנוֹתְנִים בּוֹ (שם):

בעת ההוא. מִשֶּׁמְּנִיתִים אָמַרְתִּי לָהֶם אֵין עַכְשָׁיו כִּלְשֶׁעָבַר, לְשֶׁעָבַר הֱיִיתֶם בִּרְשׁוּת עַצְמְכֶם, עַכְשָׁו הֲרֵי אַתֶּם מְשֻׁעְבָּדִים לַצִּבּוּר (שם):

שמע. לְשׁוֹן הָוֶה, אודנ״ט בְּלַעַז, כְּמוֹ זָכוֹר, שָׁמוֹר:

ובין גרו. זֶה בַּעַל דִּינוֹ שֶׁאוֹגֵר עָלָיו דְּבָרִים; דְּ״א **ובין גרו**, אַף עַל עִסְקֵי דִּירָה בֵּין חֲלַקַּת אַחִים, אֲפִלּוּ בֵּין תַּנּוּר לְכִירַיִם (שם; סנהדרין ז׳):

י״ז לֹא־תַכִּירוּ פָנִים בַּמִּשְׁפָּט כַּקָּטֹן כַּגָּדֹל תִּשְׁמָעוּן לֹא תָגוּרוּ מִפְּנֵי־אִישׁ כִּי הַמִּשְׁפָּט לֵאלֹהִים הוּא וְהַדָּבָר אֲשֶׁר יִקָּשֶׁה מִכֶּם תַּקְרִבוּן אֵלַי וּשְׁמַעְתִּיו:

לא תכירו פנים במשפט. זֶה הַמְמֻנֶּה לְהוֹשִׁיב הַדַּיָּנִים, שֶׁלֹּא יֹאמַר אִישׁ פְּלוֹנִי נָאֶה אוֹ גִּבּוֹר, אוֹשִׁיבֶנּוּ דַּיָּן, אִישׁ פְּלוֹנִי קָרוֹבִי, אוֹשִׁיבֶנּוּ דַּיָּן בָּעִיר, וְהוּא אֵינוֹ בָּקִי בְּדִינִין, נִמְצָא מְחַיֵּב אֶת הַזַּכַּאי וּמְזַכֶּה אֶת הַחַיָּב, מַעֲלֶה אֲנִי עַל מִי שֶׁמִּנָּהוּ כְּאִלּוּ הִכִּיר פָּנִים בַּדִּין:

כקטן כגדל תשמעון. שֶׁיְּהֵא חָבִיב עָלֶיךָ דִּין שֶׁל פְּרוּטָה כְּדִין שֶׁל מֵאָה מָנֶה, שֶׁאִם קָדַם וּבָא לְפָנֶיךָ, לֹא תְסַלְּקֶנּוּ לָאַחֲרוֹן. דְּ״א — **כקטן כגדל תשמעון** כְּתַרְגּוּמוֹ, שֶׁלֹּא תֹּאמַר זֶה עָנִי הוּא וַחֲבֵרוֹ עָשִׁיר וּמְצַוֶּה לְפַרְנְסוֹ, אֲזַכֶּה אֶת הֶעָנִי וְנִמְצָא מִתְפַּרְנֵס בִּנְקִיּוּת; דְּ״א — שֶׁלֹּא תֹּאמַר הֵיאַךְ אֲנִי פּוֹגֵם כְּבוֹדוֹ שֶׁל עָשִׁיר זֶה בִּשְׁבִיל דִּינָר, אֲזַכֶּנּוּ עַכְשָׁיו, וּכְשֶׁיּוֹצֵא לַחוּץ אֹמַר לוֹ תֵּן לוֹ שֶׁאַתָּה חַיָּב לוֹ (שם):

לא תגורו מפני איש. לֹא תִירְאוּ; דְּ״א — **לא תגורו** לֹא תַכְנִיס דְּבָרֶיךָ מִפְּנֵי אִישׁ, לְשׁוֹן ״אֹגֵר בַּקַּיִץ״ (משלי י׳):

כי המשפט לאלהים הוא. מַה שֶּׁאַתָּה נוֹטֶל מִזֶּה שֶׁלֹּא כַדִּין, אַתָּה מַזְקִיקֵנִי לְהַחֲזִיר לוֹ, נִמְצָא שֶׁהַטִּיתָ עָלַי הַמִּשְׁפָּט (סנהדרין ח׳):

תקרבון אלי. עַל דָּבָר זֶה נִסְתַּלֵּק מִמֶּנּוּ מִשְׁפַּט בְּנוֹת צְלָפְחָד (שם); וְכֵן שְׁמוּאֵל אָמַר לְשָׁאוּל (שמואל א ט׳) ״אָנֹכִי הָרוֹאֶה״, אָמַר לוֹ הַקָּבָ״ה חַייֶךָ שֶׁאֲנִי מוֹדִיעֲךָ שֶׁאֵין אַתָּה רוֹאֶה, וְאֵימָתַי הוֹדִיעוֹ? כְּשֶׁבָּא לִמְשֹׁחַ אֶת דָּוִד (שמואל א ט״ז) ״וַיַּרְא אֶת אֱלִיאָב וַיֹּאמֶר אַךְ נֶגֶד ה׳ מְשִׁיחוֹ״, אָמַר לוֹ הַקָּבָ״ה וְלֹא אָמַרְתָּ אָנֹכִי הָרֹאֶה? ״אַל תַּבֵּט אֶל מַרְאֵהוּ״ (ספרי):

י״ח וָאֲצַוֶּה אֶתְכֶם בָּעֵת הַהִוא אֵת כָּל־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר תַּעֲשׂוּן:

את כל הדברים אשר תעשון. אֵלּוּ עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרִים שֶׁבֵּין דִּינֵי מָמוֹנוֹת לְדִינֵי נְפָשׁוֹת (שם):

י״ט וַנִּסָּע מֵחֹרֵב וַנֵּלֶךְ אֵת כָּל־הַמִּדְבָּר הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא הַהוּא אֲשֶׁר רְאִיתֶם דֶּרֶךְ הַר הָאֱמֹרִי כַּאֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ אֹתָנוּ וַנָּבֹא עַד קָדֵשׁ בַּרְנֵעַ:

המדבר הגדול והנורא. שֶׁהָיוּ בוֹ נְחָשִׁים כְּקוֹרוֹת, וְעַקְרַבִּים כְּקַשָּׁתוֹת (שם):

כ׳ וָאֹמַר אֲלֵכֶם בָּאתֶם עַד־הַר הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר־יְהוָה אֱלֹהֵינוּ נֹתֵן לָנוּ:

כ״א רְאֵה נָתַן יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְפָנֶיךָ אֶת־הָאָרֶץ עֲלֵה רֵשׁ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבֹתֶיךָ לְךָ אַל־תִּירָא וְאַל־תֵּחָת:

כ״ב וַתִּקְרְבוּן אֵלַי כֻּלְּכֶם וַתֹּאמְרוּ נִשְׁלְחָה אֲנָשִׁים לְפָנֵינוּ וְיַחְפְּרוּ־לָנוּ אֶת־הָאָרֶץ וְיָשִׁבוּ אֹתָנוּ דָּבָר אֶת־הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר נַעֲלֶה־בָּהּ וְאֶת־הֶעָרִים אֲשֶׁר נָבֹא אֲלֵיהֶן:

ותקרבון אלי כלכם. בְּעִרְבּוּבְיָא; וּלְהַלָּן הוּא אוֹמֵר (דברים ה׳) ״וַתִּקְרְבוּן אֵלַי כָּל רָאשֵׁי שִׁבְטֵיכֶם וְזִקְנֵיכֶם וַתֹּאמְרוּ הֵן הֶרְאָנוּ וְגוֹ׳״, אוֹתָהּ קְרִיבָה הָיְתָה הוֹגֶנֶת – יְלָדִים מְכַבְּדִים אֶת הַזְּקֵנִים וּשְׁלָחוּם לְפָנֵיהֶם, וּזְקֵנִים מְכַבְּדִים אֶת הָרָאשִׁים לָלֶכֶת לְפָנֵיהֶם, אֲבָל כָּאן ״וַתִּקְרְבוּן אֵלַי כֻּלְּכֶם״ בְּעִרְבּוּבְיָא – יְלָדִים דּוֹחֲפִין אֶת הַזְּקֵנִים, וּזְקֵנִים דּוֹחֲפִין אֶת הָרָאשִׁים (ספרי):

וישבו אתנו דבר. בְּאֵיזֶה לָשׁוֹן הֵם מְדַבְּרִים:

את הדרך אשר נעלה בה. אֵין דֶּרֶךְ שֶׁאֵין בָּהּ עֲקֻמִּימוּת:

ואת הערים אשר נבא אליהן. תְּחִלָּה לִכְבֹּשׁ (שם):

כ״ג וַיִּיטַב בְּעֵינַי הַדָּבָר וָאֶקַּח מִכֶּם שְׁנֵים עָשָׂר אֲנָשִׁים אִישׁ אֶחָד לַשָּׁבֶט:

וייטב בעיני הדבר. בְּעֵינַי וְלֹא בְּעֵינֵי הַמָּקוֹם; וְאִם בְּעֵינֵי מֹשֶׁה הָיָה טוֹב לָמָּה אֲמָרָהּ בַּתּוֹכָחוֹת? מָשָׁל לְאָדָם שֶׁאוֹמֵר לַחֲבֵרוֹ מְכֹר לִי חֲמוֹרְךָ זֶה, אָמַר לוֹ הֵן, נוֹתְנוֹ אַתָּה לִי לְנִסָּיוֹן? אָמַר לוֹ הֵן, בֶּהָרִים וּבַגְּבָעוֹת? אָמַר לוֹ הֵן, כֵּינָן שֶׁרָאָה שֶׁאֵין מְעַכְּבוֹ כְּלוּם, אָמַר הַלּוֹקֵחַ בְּלִבּוֹ בָּטוּחַ הוּא זֶה שֶׁלֹּא אֶמְצָא בּוֹ מוּם, מִיָּד אָמַר לוֹ טֹל מְעוֹתֶיךָ אֵינִי מְנַסֶּהוּ מֵעַתָּה, אַף אֲנִי הוֹדִיתִי לְדִבְרֵיכֶם, שֶׁמָּא תַּחְזְרוּ בָּכֶם כְּשֶׁתִּרְאוּ שֶׁאֵינִי מְעַכֵּב, וְאַתֶּם לֹא חֲזַרְתֶּם בָּכֶם (ספרי):

ואקח מכם. מִן הַבְּרוּרִים שֶׁבָּכֶם, מִן הַמְסֻלָּתִים שֶׁבָּכֶם (שם):

שנים עשר אנשים איש אחד לשבט. מַגִּיד שֶׁלֹּא הָיָה שֵׁבֶט לֵוִי עִמָּהֶם (שם):

כ״ד וַיִּפְנוּ֙ וַיַּעֲל֣וּ הָהָ֔רָה וַיָּבֹ֖אוּ עַד־נַ֣חַל אֶשְׁכֹּ֑ל וַיְרַגְּל֖וּ אֹתָֽהּ׃

עד נחל אשכל. מַגִּיד שֶׁנִּקְרָא עַל שֵׁם סוֹפוֹ (שם):

וירגלו אתה. מְלַמֵּד שֶׁהָלְכוּ בָהּ אַרְבָּעָה אֲמָנִין שְׁתֵּי וָעֶרֶב (שם):

כ״ה וַיִּקְח֣וּ בְיָדָ֔ם מִפְּרִ֖י הָאָ֑רֶץ וַיּוֹרִדוּ֙ אֵלֵ֔ינוּ וַיָּשִׁ֥בוּ אֹתָ֖נוּ דָּבָ֑ר וַיֹּ֣אמְר֔וּ טוֹבָ֥ה הָאָ֖רֶץ אֲשֶׁר־יְהוָ֥ה אֱלֹהֵ֖ינוּ נֹתֵ֥ן לָֽנוּ׃

ויורדו אלינו. מַגִּיד שֶׁאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל גְּבוֹהָה מִכָּל הָאֲרָצוֹת (שם):

ויאמרו טובה הארץ. מִי הֵם שֶׁאָמְרוּ טוֹבָתָהּ? יְהוֹשֻׁעַ וְכָלֵב (שם):

כ״ו וְלֹ֥א אֲבִיתֶ֖ם לַעֲלֹ֑ת וַתַּמְר֕וּ אֶת־פִּ֖י יְהוָ֥ה אֱלֹהֵיכֶֽם׃

ותמרו. לְשׁוֹן הַתָּרָסָה – הִתְרַסְתֶּם כְּנֶגֶד מַאֲמָרוֹ:

כ״ז וַתֵּרָגְנ֣וּ בְאָהֳלֵיכֶ֗ם וַתֹּ֙אמְרוּ֙ בְּשִׂנְאַ֣ת יְהוָ֔ה אֹתָ֖נוּ הוֹצִיאָ֣נוּ מֵאֶ֣רֶץ מִצְרַ֔יִם לָתֵ֥ת אֹתָ֛נוּ בְּיַ֥ד הָאֱמֹרִ֖י לְהַשְׁמִידֵֽנוּ׃

ותרגנו. לְשׁוֹן הֶרֶע, וְכֵן ״דִּבְרֵי נִרְגָּן״ (משלי י״ח) – אָדָם הַמּוֹצִיא דִּבָּה:

בשנאת ה׳ אתנו. וְהוּא הָיָה אוֹהֵב אֶתְכֶם, אֲבָל אַתֶּם שׂוֹנְאִים אוֹתוֹ; מְשַׁל הֶדְיוֹט אוֹמֵר מַה דִּבְלִבְּךָ עַל רְחִמָּךְ מַה דִּבְלִבְּהּ עָלָךְ (ספרי):

בשנאת ה׳ אתנו הוציאנו מארץ מצרים. הוֹצָאָתוֹ לְשִׂנְאָה הָיְתָה; מָשָׁל לְמֶלֶךְ בָּשָׂר וָדָם שֶׁהָיוּ לוֹ שְׁנֵי בָנִים וְיֵשׁ לוֹ שְׁתֵּי שָׂדוֹת, אַחַת שֶׁל שִׂקְיָא וְאַחַת שֶׁל בַּעַל, לְמִי שֶׁהוּא אוֹהֵב נוֹתֵן שֶׁל שִׂקְיָא, וּלְמִי שֶׁהוּא שׂוֹנֵא נוֹתֵן לוֹ שֶׁל בַּעַל, אֶרֶץ מִצְרַיִם שֶׁל שִׂקְיָא הִיא, שֶׁנִּילוּס עוֹלֶה וּמַשְׁקֶה אוֹתָהּ, וְאֶרֶץ כְּנַעַן שֶׁל בַּעַל, וְהוֹצִיאָנוּ מִמִּצְרַיִם לָתֵת לָנוּ אֶת אֶרֶץ כְּנַעַן (במ״ר י״ז):

כ״ח אָנָ֖ה | אֲנַ֣חְנוּ עֹלִ֑ים אַחֵ֙ינוּ֙ הֵמַ֣סּוּ אֶת־לְבָבֵ֔נוּ לֵאמֹ֗ר עַ֣ם גָּד֤וֹל וָרָם֙ מִמֶּ֔נּוּ עָרִ֥ים גְּדֹלֹ֖ת וּבְצ֣וּרֹ֑ת בַּשָּׁמָ֔יִם וְגַם־בְּנֵ֥י עֲנָקִ֖ים רָאִ֥ינוּ שָֽׁם׃

ערים גדלת ובצורת בשמים. דִּבְּרוּ הַכְּתוּבִים לְשׁוֹן הַבַּאי (ספרי; חולין צ׳):

כ״ט וָאֹמַ֥ר אֲלֵכֶ֖ם לֹא־תַעַרְצ֣וּן וְלֹא־תִירְא֥וּן מֵהֶֽם׃

לא תערצון. לְשׁוֹן שְׁבִירָה, כְּתַרְגּוּמוֹ, וְדוֹמֶה לוֹ (איוב ל׳) ״בַּעֲרוּץ נְחָלִים לִשְׁכֹּן״ – שִׁבּוּר הַנְּחָלִים:

ל׳ יְהוָ֣ה אֱלֹהֵיכֶ֗ם הַהֹלֵךְ֙ לִפְנֵיכֶ֔ם ה֥וּא יִלָּחֵ֖ם לָכֶ֑ם כְּכֹ֡ל אֲשֶׁ֣ר עָשָׂ֣ה אִתְּכֶם֩ בְּמִצְרַ֨יִם לְעֵינֵיכֶֽם׃

ילחם לכם. בִּשְׁבִילְכֶם:

ל״א וּבַמִּדְבָּ֗ר אֲשֶׁ֨ר רָאִ֜יתָ אֲשֶׁ֣ר נְשָׂאֲךָ֣ יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֗יךָ כַּאֲשֶׁ֤ר יִשָּׂא־אִישׁ֙ אֶת־בְּנ֔וֹ בְּכֹ֖ל־הַדֶּ֣רֶךְ֑ אֲשֶׁ֥ר הֲלַכְתֶּ֛ם עַד־בֹּאֲכֶ֥ם עַד־הַמָּקוֹם֖ הַזֶּֽה׃

ובמדבר אשר ראית. מוּסָב עַל מִקְרָא שֶׁלְּמַעְלָה הֵימֶנּוּ – **ככל אשר עשה אתכם במצרים**, וְעָשָׂה אַף **במדבר אשר ראית אשר נשאך וגו׳**:

כאשר ישא איש את בנו. כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי אֵצֶל ״וַיִּסַּע מַלְאַךְ הָאֱלֹהִים הַהֹלֵךְ לִפְנֵי מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל וְגוֹ׳״ (שמות י״ד) מָשָׁל לְמְהַלֵּךְ בַּדֶּרֶךְ וּבְנוֹ לְפָנָיו, בָּאוּ לִסְטִים לִשְׁבּוֹתוֹ, וְכוּ׳:

ל״ב וּבַדָּבָ֣ר הַזֶּ֔ה אֵינְכֶ֖ם מַאֲמִינִ֑ם בַּיהוָ֖ה אֱלֹהֵיכֶֽם׃

ובדבר הזה. שֶׁהוּא מַבְטִיחָכֶם לַהֲבִיאָכֶם אֶל הָאָרֶץ – אֵינְכֶם מַאֲמִינִים בּוֹ:

ל״ג הַהֹלֵ֥ךְ לִפְנֵיכֶ֛ם בַּדֶּ֖רֶךְ לָתוּר֙ לָכֶ֣ם מָק֔וֹם לַחֲנֹתְכֶ֑ם בָּאֵ֣שׁ | לַ֠יְלָה לַרְאֹתְכֶ֞ם בַּדֶּ֣רֶךְ אֲשֶׁר־תֵּלְכ֥וּ בָ֖הּ וּבֶעָנָ֥ן יוֹמָֽם׃

לראתכם. כְּמוֹ לְהַרְאוֹתְכֶם, וְכֵן (שמות י״ג) ״לִנְחֹתָם הַדֶּרֶךְ״, וְכֵן (תהלים כ״ו) ״לַשְׁמֵעַ בְּקוֹל תּוֹדָה״, וְכֵן (מלכים ב ט׳) ״לָלֶכֶת לַגִּיד בְּיִזְרְעֶאל״:

ל״ד וַיִּשְׁמַ֣ע יְהוָ֔ה אֶת־ק֖וֹל דִּבְרֵיכֶ֑ם וַיִּקְצֹ֖ף וַיִּשָּׁבַ֥ע לֵאמֹֽר׃

ל״ה אִם־יִרְאֶה אִישׁ֩ בָּאֲנָשִׁ֨ים הָאֵ֜לֶּה הַדּ֣וֹר הָרָ֗ע הַזֶּ֛ה אֶת הָאָ֥רֶץ הַטּוֹבָ֖ה אֲשֶׁ֣ר נִשְׁבַּ֑עְתִּי לָתֵ֥ת לַאֲבֹתֵיכֶֽם׃

ל״ו זוּלָתִ֞י כָּלֵ֣ב בֶּן־יְפֻנֶּ֗ה ה֚וּא יִרְאֶ֣נָּה וְלוֹ־אֶתֵּ֔ן אֶת־הָאָ֕רֶץ אֲשֶׁ֥ר דָּרַ֖ךְ־בָּ֑הּ וּלְבָנָ֔יו יַ֗עַן אֲשֶׁ֛ר מִלֵּ֥א אַחֲרֵ֖י יְהוָֽה׃

> **אשר דרך בה.** — חֶבְרוֹן; שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר י״ג) ״וַיַּבֹּא עַד חֶבְרוֹן״:

ל״ז גַּם־בִּ֥י הִתְאַנַּ֛ף יְהוָ֖ה בִּגְלַלְכֶ֣ם לֵאמֹ֑ר גַּם־אַתָּ֖ה לֹא־תָבֹ֥א שָֽׁם׃

> **התאנף.** נִתְמַלֵּא רֹגֶז:

ל״ח יְהוֹשֻׁ֣עַ בִּן־נ֠וּן הָעֹמֵ֨ד לְפָנֶ֜יךָ ה֣וּא יָבֹ֣א שָׁ֔מָּה אֹת֥וֹ חַזֵּ֖ק כִּי־ה֣וּא יַנְחִלֶ֑נָּה אֶת־יִשְׂרָאֵֽל׃

ל״ט וְטַפְּכֶ֣ם אֲשֶׁר֩ אֲמַרְתֶּ֨ם לָבַ֜ז יִהְיֶ֗ה וּבְנֵיכֶם֙ אֲשֶׁ֣ר לֹא־יָדְע֣וּ הַיּ֔וֹם ט֥וֹב וָרָ֖ע הֵ֣מָּה יָבֹ֑אוּ שָׁ֚מָּה וְלָהֶ֣ם אֶתְּנֶ֔נָּה וְהֵ֖ם יִירָשׁוּֽהָ׃

מ׳ וְאַתֶּ֖ם פְּנ֣וּ לָכֶ֑ם וּסְע֥וּ הַמִּדְבָּ֖רָה דֶּ֥רֶךְ יַם־סֽוּף׃

> **פנו לכם.** אָמַרְתִּי לְהַעֲבִיר אֶתְכֶם דֶּרֶךְ רֹחַב אֶרֶץ אֱדוֹם לְצַד צָפוֹן לִכְנֹס לָאָרֶץ, קִלְקַלְתֶּם וּגְרַמְתֶּם לָכֶם עִכּוּב:
>
> **פנו לכם.** לַאֲחוֹרֵיכֶם וְתֵלְכוּ בַּמִּדְבָּר לְצַד יַם סוּף — שֶׁהַמִּדְבָּר שֶׁהָיוּ מְהַלְּכִים בּוֹ לִדְרוֹמוֹ שֶׁל הַר שֵׂעִיר הָיָה מַפְסִיק בֵּין יַם סוּף לְהַר שֵׂעִיר — עַתָּה הָמְשְׁכוּ לְצַד הַיָּם וְתִסְבְּבוּ אֶת הַר שֵׂעִיר כָּל דְּרוֹמוֹ מִן הַמַּעֲרָב לַמִּזְרָח:

מ״א וַתַּעֲנ֣וּ | וַתֹּאמְר֗וּ אֵלַי֙ חָטָ֣אנוּ לַיהוָ֔ה אֲנַ֖חְנוּ נַעֲלֶ֑ה וְנִלְחַ֕מְנוּ כְּכֹ֥ל אֲשֶׁר־צִוָּ֖נוּ יְהוָ֣ה אֱלֹהֵ֑ינוּ וַתַּחְגְּר֣וּ אִ֔ישׁ אֶת־כְּלֵ֖י מִלְחַמְתּ֑וֹ וַתָּהִ֣ינוּ לַעֲלֹ֔ת הָהָֽרָה׃

> **ותהינו.** לְשׁוֹן ״הִנָּנוּ וְעָלִינוּ אֶל הַמָּקוֹם״ (במדבר י״ד), זֶה הַלָּשׁוֹן שֶׁאֲמַרְתֶּם לְשׁוֹן ״הֵן״, כְּלוֹמַר נִזְדַּמַּנְתֶּם:

מ״ב וַיֹּ֥אמֶר יְהוָ֖ה אֵלַ֑י אֱמֹ֣ר לָהֶ֗ם לֹ֤א תַעֲל֙וּ֙ וְלֹא־תִלָּחֲמ֔וּ כִּ֥י אֵינֶ֖נִּי בְּקִרְבְּכֶ֑ם וְלֹא֙ תִּנָּגְפ֣וּ לִפְנֵ֔י אֹיְבֵיכֶֽם׃

> **לא תעלו.** לֹא עֲלִיָּה תִּהֵא לָכֶם אֶלָּא יְרִידָה:

מ״ג וָאֲדַבֵּ֥ר אֲלֵיכֶ֖ם וְלֹ֣א שְׁמַעְתֶּ֑ם וַתַּמְר֣וּ אֶת־פִּ֣י יְהוָ֔ה וַתָּזֵ֖דוּ וַתַּעֲל֥וּ הָהָֽרָה׃

מ״ד וַיֵּצֵ֣א הָאֱמֹרִ֗י הַיֹּשֵׁב֙ בָּהָ֣ר הַה֔וּא לִקְרַאתְכֶ֖ם וַיִּרְדְּפ֣וּ אֶתְכֶ֑ם כַּאֲשֶׁ֥ר תַּעֲשֶׂ֖ינָה הַדְּבֹרִ֑ים וַיַּכּ֥וּ אֶתְכֶ֛ם בְּשֵׂעִ֖יר עַד־חָרְמָֽה׃

> **כאשר תעשינה הדברים.** מַה הַדְּבוֹרָה הַזֹּאת כְּשֶׁהִיא מַכָּה אֶת הָאָדָם מֵיָד מֵתָה, אַף הֵם כְּשֶׁהָיוּ נוֹגְעִים בָּכֶם מִיָּד מֵתִים:

מ״ה וַתָּשֻׁ֣בוּ וַתִּבְכּ֔וּ לִפְנֵ֖י יְהוָ֑ה וְלֹא־שָׁמַ֥ע יְהוָ֛ה בְּקֹלְכֶ֖ם וְלֹ֥א הֶאֱזִ֖ין אֲלֵיכֶֽם׃

> **ולא שמע ה׳ בקלכם.** כִּבְיָכוֹל עֲשִׂיתֶם מִדַּת רַחֲמָיו כְּאִלּוּ אַכְזָרִי:

מ״ו וַתֵּשְׁב֥וּ בְקָדֵ֖שׁ יָמִ֣ים רַבִּ֑ים כַּיָּמִ֖ים אֲשֶׁ֥ר יְשַׁבְתֶּֽם׃

> **ותשבו בקדש ימים רבים.** י״ט שָׁנָה, שֶׁנֶּאֱמַר **כימים אשר ישבתם** בִּשְׁאָר הַמַּסָּעוֹת, וְהֵם הָיוּ ל״ח שָׁנָה, י״ט מֵהֶם עָשׂוּ בְּקָדֵשׁ וי״ט שָׁנָה הוֹלְכִים וּמִטַּרְפִּים וְחָזְרוּ לְקָדֵשׁ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר ל״ב) ״וַיְנִיעֵם בַּמִּדְבָּר״; כָּךְ מָצָאתִי בְּסֵדֶר עוֹלָם:

פרק ב׳

א׳ וַנִּפֶן֙ וַנִּסַּ֣ע הַמִּדְבָּרָ֔ה דֶּ֖רֶךְ יַם־סֽוּף כַּאֲשֶׁ֣ר דִּבֶּ֤ר יְהוָה֙ אֵלַ֔י וַנָּ֥סָב אֶת־הַר־שֵׂעִ֖יר יָמִ֥ים רַבִּֽים׃ {ס}

> **ונפן ונסע המדברה.** אִלּוּ לֹא חָטְאוּ הָיוּ עוֹבְרִים דֶּרֶךְ הַר שֵׂעִיר לִכְנֹס לָאָרֶץ מִן דְּרוֹמוֹ לִצְפוֹנוֹ, וּבְשִׁבְיל שֶׁקִּלְקְלוּ הָפְכוּ לְצַד הַמִּדְבָּר, שֶׁהוּא בֵּין יַם סוּף לְדְרוֹמוֹ שֶׁל הַר שֵׂעִיר, וְהָלְכוּ אֵצֶל דְּרוֹמוֹ מִן הַמַּעֲרָב לַמִּזְרָח **דרך ים סוף.** דֶּרֶךְ יְצִיאָתָן מִמִּצְרַיִם שֶׁהוּא בְּמִקְצוֹעַ דְּרוֹמִית מַעֲרָבִית; מִשָּׁם הָיוּ הוֹלְכִים לְצַד הַמִּזְרָח:

ונסב את הר שעיר. כָּל דְּרוֹמוֹ עַד אֶרֶץ מוֹאָב׃

ב׳ וַיֹּאמֶר יְהוָה אֵלַי לֵאמֹר׃

ג׳ רַב־לָכֶם סֹב אֶת־הָהָר הַזֶּה פְּנוּ לָכֶם צָפֹנָה׃

פנו לכם צפנה. סֹבּוּ לָכֶם לִרוּחַ מִזְרָחִית, מִן הַדָּרוֹם לַצָּפוֹן, פְּנֵיכֶם לַצָּפוֹן, נִמְצְאוּ הוֹלְכִים אֶת רוּחַ הַמִּזְרָחִית וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר (שופטים י״א) ״וַיָּבוֹאוּ (וַיָּבֹא) מִמִּזְרַח שֶׁמֶשׁ לְאֶרֶץ מוֹאָב״׃

ד׳ וְאֶת־הָעָם֮ צַ֣ו לֵאמֹר֒ אַתֶּ֣ם עֹבְרִ֗ים בִּגְבוּל֙ אֲחֵיכֶ֣ם בְּנֵי־עֵשָׂ֔ו הַיֹּשְׁבִ֖ים בְּשֵׂעִ֑יר וְיִירְא֣וּ מִכֶּ֔ם וְנִשְׁמַרְתֶּ֖ם מְאֹֽד׃

ונשמרתם מאד. וּמַהוּ הַשְּׁמִירָה? **אל תתגרו בם**׃

ה׳ אַל־תִּתְגָּרוּ בָם֙ כִּ֣י לֹא־אֶתֵּ֥ן לָכֶ֛ם מֵאַרְצָ֖ם עַד־מִדְרַ֣ךְ כַּף־רָ֑גֶל כִּֽי־יְרֻשָּׁ֥ה לְעֵשָׂ֖ו נָתַ֥תִּי אֶת־הַ֥ר שֵׂעִֽיר׃

עד מדרך כף רגל. אֲפִלּוּ מִדְרַךְ כַּף רֶגֶל, כְּלוֹמַר אֲפִלּוּ דְּרִיסַת הָרֶגֶל אֵינִי מַרְשֶׁה לָכֶם לַעֲבֹר בְּאַרְצָם שֶׁלֹּא בִּרְשׁוּת. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה עַד שֶׁיָּבֹא יוֹם דְּרִיסַת כַּף רֶגֶל עַל הַר הַזֵּיתִים, שֶׁנֶּאֱמַר (זכריה י״ד) ״וְעָמְדוּ רַגְלָיו וְגוֹ׳״׃

ירשה לעשו. מֵאַבְרָהָם, עֲשָׂרָה עֲמָמִים נָתַתִּי לוֹ, שִׁבְעָה לָכֶם וְקֵינִי וּקְנִזִּי וְקַדְמוֹנִי הֵן עַמּוֹן וּמוֹאָב וְשֵׂעִיר, אֶחָד מֵהֶם לְעֵשָׂו וְהַשְּׁנַיִם לִבְנֵי לוֹט, בְּשָׂכַר שֶׁהָלַךְ אִתּוֹ לְמִצְרַיִם וְשָׁתַק עַל מַה שֶּׁהָיָה אוֹמֵר עַל אִשְׁתּוֹ אֲחוֹתִי הִיא, עָשָׂאוּ כִּבְנוֹ (בראשית רבה נ״א)׃

ו׳ אֹ֣כֶל תִּשְׁבְּר֣וּ מֵאִתָּ֗ם בַּכֶּ֙סֶף֙ וַאֲכַלְתֶּ֔ם וְגַם־מַ֥יִם תִּכְר֖וּ מֵאִתָּ֣ם בַּכֶּ֑סֶף וּשְׁתִיתֶֽם׃

תכרו. לְשׁוֹן מֶקַח, וְכֵן ״אֲשֶׁר כָּרִיתִי לִי״ (בראשית נ׳), שֶׁכֵּן בִּכְרֵכֵי הַיָּם קוֹרִין לִמְכִירָה כִּירָה (ראש השנה כ״ו)׃

ז׳ כִּ֣י יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֗יךָ בֵּרַכְךָ֙ בְּכֹ֣ל מַעֲשֵׂ֣ה יָדֶ֔ךָ יָדַ֖ע לֶכְתְּךָ֣ אֶת־הַמִּדְבָּ֣ר הַגָּד֣וֹל הַזֶּ֑ה זֶ֣ה | אַרְבָּעִ֗ים שָׁנָה֙ יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֔יךָ עִמָּ֖ךְ לֹ֥א חָסַ֖רְתָּ דָּבָֽר׃

כי ה׳ אלהיך ברכך. לְפִיכָךְ לֹא תִכְפּוּ אֶת טוֹבָתוֹ לְהַרְאוֹת כְּאִלּוּ אַתֶּם עֲנִיִּים, אֶלָּא הַרְאוּ עַצְמְכֶם עֲשִׁירִים׃

ח׳ וַנַּעֲבֹ֗ר מֵאֵת֙ אַחֵ֣ינוּ בְנֵי־עֵשָׂ֔ו הַיֹּשְׁבִ֖ים בְּשֵׂעִ֑יר מִדֶּ֙רֶךְ֙ הָעֲרָבָ֔ה מֵאֵילַ֖ת וּמֵעֶצְי֣וֹן גָּ֑בֶר {ס} וַנִּפֶן֙ וַנַּעֲבֹ֔ר דֶּ֖רֶךְ מִדְבַּ֥ר מוֹאָֽב׃

ונפן ונעבר. לְצַד צָפוֹן הָפַכְנוּ פָּנִים לַהֲלֹךְ רוּחַ מִזְרָחִית׃

ט׳ וַיֹּאמֶר יְהוָה֮ אֵלַי֒ אַל־תָּצַ֣ר אֶת־מוֹאָב֮ וְאַל־תִּתְגָּ֣ר בָּם֒ מִלְחָמָה֙ כִּ֣י לֹא־אֶתֵּ֥ן לְךָ֛ מֵאַרְצ֖וֹ יְרֻשָּׁ֑ה כִּ֣י לִבְנֵי־לוֹט֙ נָתַ֣תִּי אֶת־עָ֔ר יְרֻשָּֽׁה׃

ואל תתגר בם וגו׳. לֹא אָסַר לָהֶם עַל מוֹאָב אֶלָּא מִלְחָמָה, אֲבָל מְיֻרָּאִים הָיוּ אוֹתָם, וְנִרְאִים לָהֶם כְּשֵׁהֶם מְזֻיָּנִים, לְפִיכָךְ כְּתִיב (במדבר כ״ב) ״וַיָּגָר מוֹאָב מִפְּנֵי הָעָם״, שֶׁהָיוּ שׁוֹלְלִים וּבוֹזְזִים אוֹתָם; אֲבָל בִּבְנֵי עַמּוֹן נֶאֱמַר (פסוק י״ט) ״וְאַל תִּתְגָּר בָּם״ – שׁוּם גֵּרוּי, בְּשָׂכַר צְנִיעוּת אִמָּם, שֶׁלֹּא פִּרְסְמָה עַל אָבִיהָ כְּמוֹ שֶׁעָשְׂתָה הַבְּכִירָה שֶׁקָּרְאָה שֵׁם בְּנָהּ מוֹאָב (בבא קמא ל״ח)׃

ער. שֵׁם הַמְּדִינָה׃

י׳ הָאֱמִ֣ים לְפָנִ֔ים יָשְׁב֖וּ בָּ֑הּ עַ֚ם גָּד֣וֹל וְרַ֔ב וָר֖וֶם כָּעֲנָקִֽים׃

האמים לפנים וגו׳. אַתָּה סָבוּר שֶׁזּוֹ אֶרֶץ רְפָאִים שֶׁנָּתַתִּי לוֹ לְאַבְרָהָם, לְפִי שֶׁהָאֱמִים שֶׁהֵם רְפָאִים יָשְׁבוּ בָהּ לְפָנִים, אֲבָל לֹא זוֹ הִיא, כִּי אוֹתָן רְפָאִים הוֹרַשְׁתִּי מִפְּנֵי בְנֵי לוֹט וְהוֹשַׁבְתִּים תַּחְתָּם׃

י״א רָפָ֣אִ֔ים יֵחָשְׁב֖וּ אַף־הֵ֑ם כָּעֲנָקִ֔ים וְהַמֹּאָבִ֖ים יִקְרְא֥וּ לָהֶ֖ם אֵמִֽים׃

רפאים יחשבו וגו׳. רְפָאִים הָיוּ נֶחֱשָׁבִין אוֹתָם אֵמִים, כָּעֲנָקִים הַנִּקְרָאִים רְפָאִים, עַל שֵׁם שֶׁכָּל הָרוֹאֶה אוֹתָם יָדָיו מִתְרַפּוֹת (בראשית רבה כ״ו)׃

אמים. עַל שֵׁם שֶׁאֵימָתָם מֻטֶּלֶת עַל הַבְּרִיּוֹת (שם), וְכֵן בְּשֵׂעִיר יָשְׁבוּ הַחֹרִים וּנְתָתִים לִבְנֵי עֵשָׂו׃

י״ב וּבְשֵׂעִ֣יר יָשְׁב֣וּ הַחֹרִ֔ים לְפָנִ֖ים וּבְנֵ֣י עֵשָׂ֑ו יִֽירָשׁ֗וּם וַיֵּשְׁבוּ֙ תַּחְתָּ֔ם כַּאֲשֶׁ֥ר עָשָׂ֛ה יִשְׂרָאֵ֖ל לְאֶ֣רֶץ יְרֻשָּׁת֑וֹ אֲשֶׁר־נָתַ֥ן יְהוָ֖ה לָהֶֽם׃

יירשום. לְשׁוֹן הוֹוֶה, כְּלוֹמַר נָתַתִּי בָּהֶם כֹּחַ שֶׁהֵיוּ מוֹרִישִׁים אוֹתָם וְהוֹלְכִים:

י״ג עַתָּה קוּמוּ וְעִבְרוּ לָכֶם אֶת־נַחַל זֶרֶד וַנַּעֲבֹר אֶת־נַחַל זָרֶד:

י״ד וְהַיָּמִים אֲשֶׁר־הָלַכְנוּ | מִקָּדֵשׁ בַּרְנֵעַ עַד אֲשֶׁר־עָבַרְנוּ אֶת־נַחַל זָרֶד שְׁלֹשִׁים וּשְׁמֹנָה שָׁנָה עַד־תֹּם כָּל־הַדּוֹר אַנְשֵׁי הַמִּלְחָמָה מִקֶּרֶב הַמַּחֲנֶה כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע יְהוָה לָהֶם:

ט״ו וְגַם יַד־יְהוָה הָיְתָה בָּם לְהָמֵם מִקֶּרֶב הַמַּחֲנֶה עַד תֻּמָּם:

היתה בם. לְמַהֵר וּלְהָמֵם בְּתוֹךְ אַרְבָּעִים שָׁנָה, שֶׁלֹּא יִגְרְמוּ לִבְנֵיהֶם עוֹד לְהִתְעַכֵּב בַּמִּדְבָּר:

ט״ז וַיְהִי כַּאֲשֶׁר־תַּמּוּ כָּל־אַנְשֵׁי הַמִּלְחָמָה לָמוּת מִקֶּרֶב הָעָם: {ס}

ויהי כאשר תמו וגו׳ וידבר ה׳ אלי וגו׳. אֲבָל מִשְׁלוּחֵי הַמְרַגְּלִים עַד כָּאן לֹא נֶאֱמַר בְּפָרָשָׁה זוֹ וַיְדַבֵּר אֶלָּא וַיֹּאמֶר, לְלַמֶּדְךָ שֶׁכָּל ל״ח שָׁנָה שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל נְזוּפִים, לֹא נִתְיַחֵד עִמּוֹ הַדִּבּוּר בִּלְשׁוֹן חִבָּה, פָּנִים אֶל פָּנִים וְיִשּׁוּב הַדַּעַת – לְלַמֶּדְךָ שֶׁאֵין הַשְּׁכִינָה שׁוֹרָה עַל הַנְּבִיאִים אֶלָּא בְּשִׂבְיל יִשְׂרָאֵל (מכילתא שמות י״ב):

אנשי המלחמה. מִבֶּן עֶשְׂרִים שָׁנָה הַיּוֹצְאִים בַּצָּבָא:

י״ז וַיְדַבֵּר יְהוָה אֵלַי לֵאמֹר:

י״ח אַתָּה עֹבֵר הַיּוֹם אֶת־גְּבוּל מוֹאָב אֶת־עָר:

אתה עבר היום את גבול מואב, וקרבת מול בני עמון. מִכָּאן שֶׁאֶרֶץ עַמּוֹן לְצַד צָפוֹן:

י״ט וְקָרַבְתָּ מוּל בְּנֵי עַמּוֹן אַל־תְּצֻרֵם וְאַל־תִּתְגַּר בָּם כִּי לֹא־אֶתֵּן מֵאֶרֶץ בְּנֵי־עַמּוֹן לְךָ יְרֻשָּׁה כִּי לִבְנֵי־לוֹט נְתַתִּיהָ יְרֻשָּׁה:

כ׳ אֶרֶץ־רְפָאִים תֵּחָשֵׁב אַף־הִוא רְפָאִים יָשְׁבוּ־בָהּ לְפָנִים וְהָעַמֹּנִים יִקְרְאוּ לָהֶם זַמְזֻמִּים:

ארץ רפאים תחשב. אֶרֶץ רְפָאִים נֶחְשֶׁבֶת אַף הִיא, לְפִי שֶׁהָרְפָאִים יָשְׁבוּ בָהּ לְפָנִים, אֲבָל לֹא זוֹ הִיא שֶׁנָּתַתִּי לְאַבְרָהָם:

כ״א עַם גָּדוֹל וְרַב וָרָם כָּעֲנָקִים וַיַּשְׁמִידֵם יְהוָה מִפְּנֵיהֶם וַיִּירָשֵׁם וַיֵּשְׁבוּ תַּחְתָּם:

כ״ב כַּאֲשֶׁר עָשָׂה לִבְנֵי עֵשָׂו הַיֹּשְׁבִים בְּשֵׂעִיר אֲשֶׁר הִשְׁמִיד אֶת־הַחֹרִי מִפְּנֵיהֶם וַיִּירָשֵׁם וַיֵּשְׁבוּ תַּחְתָּם עַד הַיּוֹם הַזֶּה:

כ״ג וְהָעַנִּים הַיֹּשְׁבִים בַּחֲצֵרִים עַד־עַזָּה כַּפְתֹּרִים הַיֹּצְאִים מִכַּפְתֹּר הִשְׁמִידֵם וַיֵּשְׁבוּ תַּחְתָּם:

והעוים הישבים בחצרים וגו׳. עַוִּים מִפְּלִשְׁתִּים הֵם, שֶׁעִמָּהֶם הֵם נֶחֱשָׁבִים בְּסֵפֶר יְהוֹשֻׁעַ, שֶׁנֶּאֱמַר (יהושע י״ג) ״חֲמֵשֶׁת סַרְנֵי פְלִשְׁתִּים הָעַזָּתִי וְהָאַשְׁדּוֹדִי הָאֶשְׁקְלוֹנִי הַגִּתִּי וְהָעֶקְרוֹנִי וְהָעַוִּים״, וּמִפְּנֵי הַשְּׁבוּעָה שֶׁנִּשְׁבַּע אַבְרָהָם לַאֲבִימֶלֶךְ לֹא יָכְלוּ יִשְׂרָאֵל לְהוֹצִיא אַרְצָם מִיָּדָם, וְהֵבֵאתִי עֲלֵיהֶם כַּפְתּוֹרִים וְהִשְׁמִידוּם וַיֵּשְׁבוּ תַּחְתָּם, וְעַכְשָׁיו אַתֶּם מֻתָּרִים לְקַחְתָּהּ מִיָּדָם (חולין ס׳):

כ״ד קוּמוּ סְעוּ וְעִבְרוּ אֶת־נַחַל אַרְנֹן רְאֵה נָתַתִּי בְיָדְךָ אֶת־סִיחֹן מֶלֶךְ־חֶשְׁבּוֹן הָאֱמֹרִי וְאֶת־אַרְצוֹ הָחֵל רֵשׁ וְהִתְגַּר בּוֹ מִלְחָמָה:

כ״ה הַיּוֹם הַזֶּה אָחֵל תֵּת פַּחְדְּךָ וְיִרְאָתְךָ עַל־פְּנֵי הָעַמִּים תַּחַת כָּל־הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר יִשְׁמְעוּן שִׁמְעֲךָ וְרָגְזוּ וְחָלוּ מִפָּנֶיךָ:

תחת כל השמים. לְמֵד שֶׁעָמְדָה חַמָּה לִמְשֹׁה בְּיוֹם מִלְחֶמֶת עוֹג וְנוֹדַע הַדָּבָר תַּחַת כָּל הַשָּׁמַיִם (עבודה זרה כ״ה):

כ״ו וָאֶשְׁלַח מַלְאָכִים מִמִּדְבַּר קְדֵמוֹת אֶל־סִיחֹן מֶלֶךְ חֶשְׁבּוֹן דִּבְרֵי שָׁלוֹם לֵאמֹר:

ממדבר קדמות. אַע״פִּ שֶׁלֹּא צִוַּנִי הַמָּקוֹם לִקְרֹא לְסִיחוֹן לְשָׁלוֹם, לָמַדְתִּי מִמִּדְבַּר סִינַי – מִן הַתּוֹרָה שֶׁקָּדְמָה לָעוֹלָם – כְּשֶׁבָּא הַקָּבָ״ה לִתֵּן לְיִשְׂרָאֵל חָזַר אוֹתָהּ עַל עֵשָׂו וְיִשְׁמָעֵאל, וְגָלוּי לְפָנָיו שֶׁלֹּא יְקַבְּלוּהָ וְאַע״פִּ כֵּן פָּתַח לָהֶם בְּשָׁלוֹם, אַף אֲנִי קִדַּמְתִּי אֶת סִיחוֹן בְּדִבְרֵי שָׁלוֹם; דְּ״אַ, **ממדבר קדמות** – מִמִּדְּ

לָמַדְתִּי, שֶׁקַּדְמָתָּ לָעוֹלָם, יָכוֹל הָיִיתָ לִשְׁלֹחַ בָּרָק אֶחָד וְלִשְׁרֹף אֶת הַמִּצְרִים, אֶלָּא שְׁלַחְתַּנִי מִן הַמִּדְבָּר אֶל פַּרְעֹה לֵאמֹר (שמות ה׳) ״שַׁלַּח אֶת עַמִּי״, בְּמִתּוּן (תנחומא):

כ״ז אֶעְבְּרָה בְאַרְצְךָ בַּדֶּרֶךְ בַּדֶּרֶךְ אֵלֵךְ לֹא אָסוּר יָמִין וּשְׂמֹאול׃

כ״ח אָכֶל בַּכֶּסֶף תַּשְׁבִּרֵנִי וְאָכַלְתִּי וּמַיִם בַּכֶּסֶף תִּתֶּן־לִי וְשָׁתִיתִי רַק אֶעְבְּרָה בְרַגְלָי׃

כ״ט כַּאֲשֶׁר עָשׂוּ־לִי בְּנֵי עֵשָׂו הַיֹּשְׁבִים בְּשֵׂעִיר וְהַמּוֹאָבִים הַיֹּשְׁבִים בְּעָר עַד אֲשֶׁר־אָעֲבֹר אֶת־הַיַּרְדֵּן אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־יְהוָה אֱלֹהֵינוּ נֹתֵן לָנוּ׃

כאשר עשו לי בני עשו. לֹא לְעָנְיָן לַעֲבֹר בְּאַרְצָם, אֶלָּא לְעָנְיָן מָכָר אֹכֶל וּמַיִם׃

עד אשר אעבר את הירדן. מוּסָב עַל אֶעְבְּרָה בְאַרְצְךָ׃

ל׳ וְלֹא אָבָה סִיחֹן מֶלֶךְ חֶשְׁבּוֹן הַעֲבִרֵנוּ בּוֹ כִּי־הִקְשָׁה יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֶת־רוּחוֹ וְאִמֵּץ אֶת־לְבָבוֹ לְמַעַן תִּתּוֹ בְיָדְךָ כַּיּוֹם הַזֶּה׃ {ס}

ל״א וַיֹּאמֶר יְהוָה אֵלַי רְאֵה הַחִלֹּתִי תֵּת לְפָנֶיךָ אֶת־סִיחֹן וְאֶת־אַרְצוֹ הָחֵל רָשׁ לָרֶשֶׁת אֶת־אַרְצוֹ׃

החלתי תת לפניך. כְּפָה שֵׂר שֶׁל אֱמוֹרִיִּים שֶׁל מַעְלָה תַּחַת רַגְלָיו שֶׁל מֹשֶׁה וְהִדְרִיכוֹ עַל צַוָּארוֹ׃

ל״ב וַיֵּצֵא סִיחֹן לִקְרָאתֵנוּ הוּא וְכָל־עַמּוֹ לַמִּלְחָמָה יָהְצָה׃

ויצא סיחן. לֹא שָׁלַח בִּשְׁבִיל עוֹג לַעֲזֹר לוֹ, לְלַמֶּדְךָ שֶׁלֹּא הָיוּ צְרִיכִים זֶה לָזֶה׃

ל״ג וַיִּתְּנֵהוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ לְפָנֵינוּ וַנַּךְ אֹתוֹ וְאֶת־בָּנָיו וְאֶת־כָּל־עַמּוֹ׃

ואת בניו. בנו כְּתִיב, שֶׁהָיָה לוֹ בֵּן גִּבּוֹר כְּמוֹתוֹ (תנחומא חקת)׃

ל״ד וַנִּלְכֹּד אֶת־כָּל־עָרָיו בָּעֵת הַהִוא וַנַּחֲרֵם אֶת־כָּל־עִיר מְתִם וְהַנָּשִׁים וְהַטַּף לֹא הִשְׁאַרְנוּ שָׂרִיד׃

מתם. אֲנָשִׁים, בְּבִזַּת סִיחוֹן נֶאֱמַר בָּזַזְנוּ לָנוּ, לְשׁוֹן בִּזָּה, שֶׁהָיְתָה חֲבִיבָה עֲלֵיהֶם וּבוֹזְזִים אִישׁ לוֹ, וּכְשֶׁבָּאוּ לְבִזַּת עוֹג, כְּבָר הָיוּ שְׂבֵעִים וּמְלֵאִים, וְהָיְתָה בְּזוּיָה בְּעֵינֵיהֶם, וּמְקָרְעִין וּמַשְׁלִיכִין בְּהֵמָה וּבְגָדִים, וְלֹא נָטְלוּ כִּי אִם כֶּסֶף וְזָהָב, לְכָךְ נֶאֱמַר בַּזּוֹנוּ לָנוּ, לְשׁוֹן בִּזָּיוֹן, כָּךְ נִדְרָשׁ בְּסִפְרֵי בְּפַ׳ וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בַּשִּׁטִּים׃

ל״ה רַק הַבְּהֵמָה בָּזַזְנוּ לָנוּ וּשְׁלַל הֶעָרִים אֲשֶׁר לָכָדְנוּ׃

ל״ו מֵעֲרֹעֵר אֲשֶׁר עַל־שְׂפַת־נַחַל אַרְנֹן וְהָעִיר אֲשֶׁר בַּנַּחַל וְעַד־הַגִּלְעָד לֹא הָיְתָה קִרְיָה אֲשֶׁר שָׂגְבָה מִמֶּנּוּ אֶת־הַכֹּל נָתַן יְהוָה אֱלֹהֵינוּ לְפָנֵינוּ׃

ל״ז רַק אֶל־אֶרֶץ בְּנֵי־עַמּוֹן לֹא קָרַבְתָּ כָּל־יַד נַחַל יַבֹּק וְעָרֵי הָהָר וְכֹל אֲשֶׁר־צִוָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ׃

כל יד נחל יבק. כָּל אֵצֶל נַחַל יַבֹּק׃

וכל אשר צוה ה׳ אלהינו. שֶׁלֹּא לְכִבֹּשׁ, הִנַּחְנוּ׃

פרק ג׳

א׳ וַנַּפֶן וַנַּעַל דֶּרֶךְ הַבָּשָׁן וַיֵּצֵא עוֹג מֶלֶךְ־הַבָּשָׁן לִקְרָאתֵנוּ הוּא וְכָל־עַמּוֹ לַמִּלְחָמָה אֶדְרֶעִי׃

ונפן ונעל. כָּל צַד צָפוֹן הוּא עֲלֵיהָ׃

ב וַיֹּ֨אמֶר יְהוָ֜ה אֵלַ֗י אַל־תִּירָ֤א אֹתוֹ֙ כִּ֣י בְיָדְךָ֔ נָתַ֥תִּי אֹת֖וֹ וְאֶת־כָּל־עַמּ֣וֹ וְאֶת־אַרְצ֑וֹ וְעָשִׂ֣יתָ לּ֗וֹ כַּאֲשֶׁ֤ר עָשִׂ֙יתָ֙ לְסִיחֹ֣ן מֶֽלֶךְ־הָאֱמֹרִ֔י אֲשֶׁ֖ר יוֹשֵׁ֥ב בְּחֶשְׁבּֽוֹן׃

אל תירא אתו. וּבְסִיחוֹן לֹא הֻצְרַךְ לוֹמַר אַל תִּירָא אֹתוֹ אֶלָּא מִתְיָרֵא הָיָה מֹשֶׁה שֶׁלֹּא תַעֲמֹד לוֹ זְכוּת שֶׁשִּׁמֵּשׁ לְאַבְרָהָם, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית י״ד) ״וַיָּבֹא הַפָּלִיט״, וְהוּא עוֹג׃

ג וַיִּתֵּ֨ן יְהוָ֜ה אֱלֹהֵ֣ינוּ בְּיָדֵ֗נוּ גַּ֚ם אֶת־עוֹג֙ מֶ֣לֶךְ־הַבָּשָׁ֔ן וְאֶת־כָּל־עַמּ֖וֹ וַנַּכֵּ֑הוּ עַד־בִּלְתִּ֥י הִשְׁאִיר־לוֹ֖ שָׂרִֽיד׃

ד וַנִּלְכֹּ֞ד אֶת־כָּל־עָרָ֣יו ׀ בָּעֵ֣ת הַהִ֗וא לֹא הָיְתָ֤ה קִרְיָה֙ אֲשֶׁ֣ר לֹא־לָקַ֣חְנוּ מֵאִתָּ֔ם שִׁשִּׁ֥ים עִ֖יר כָּל־חֶ֣בֶל אַרְגֹּ֑ב מַמְלֶ֖כֶת עוֹג֥ בַּבָּשָֽׁן׃

חבל ארגב. מְתַרְגְּמִינַן בֵּית פֶּלֶךְ טָרְכוֹנָא, וְרָאִיתִי תַּרְגּוּם יְרוּשַׁלְמִי בִּמְגִלַּת אֶסְתֵּר קוֹרֵא פָּלָטִין טָרְכוֹנִין, לָמַדְתִּי חֶבֶל אַרְגּוֹב הַפַּרְכְיָא – הֵיכַל מֶלֶךְ, כְּלוֹמַר שֶׁהַמַּלְכוּת נִקְרֵאת עַל שְׁמָהּ; וְכֵן אֶת הָאַרְגּוֹב דְּמַלְכִים (מלכים ב ט״ו:כ״ה), אֵצֶל הֵיכַל מֶלֶךְ הֶרֶגוֹ פֶּקַח בֶּן רְמַלְיָהוּ לְפָקַחְיָה בֶּן מְנַחֵם, לָמַדְתִּי שֶׁכֵּן נִקְרָא שֵׁם הַפַּרְכְיָא׃

ה כָּל־אֵ֙לֶּה֙ עָרִ֣ים בְּצֻר֔וֹת חוֹמָ֥ה גְבֹהָ֖ה דְּלָתַ֣יִם וּבְרִ֑יחַ לְבַ֛ד מֵעָרֵ֥י הַפְּרָזִ֖י הַרְבֵּ֥ה מְאֹֽד׃

מערי הפרזי. פְּרוּזוֹת וּפְתוּחוֹת בְּלֹא חוֹמָה, וְכֵן (זכריה ב׳) ״פְּרָזוֹת תֵּשֵׁב יְרוּשָׁלַיִם״׃

ו וַנַּחֲרֵ֣ם אוֹתָ֗ם כַּאֲשֶׁ֤ר עָשִׂ֙ינוּ֙ לְסִיחֹ֣ן מֶֽלֶךְ־חֶשְׁבּ֔וֹן הַחֲרֵ֥ם כָּל־עִ֖יר מְתִ֣ם הַנָּשִׁ֑ים וְהַטָּֽף׃

החרם. לְשׁוֹן הֹוֶה – הָלוֹךְ וְכַלּוֹת׃

ז וְכָל־הַבְּהֵמָ֣ה וּשְׁלַ֣ל הֶֽעָרִ֔ים בַּזּ֥וֹנוּ לָּ֖נוּ׃

ח וַנִּקַּ֞ח בָּעֵ֣ת הַהִוא֮ אֶת־הָאָ֣רֶץ מִיַּד֒ שְׁנֵ֣י מַלְכֵ֣י הָאֱמֹרִ֗י אֲשֶׁ֤ר בְּעֵבֶר֙ הַיַּרְדֵּ֔ן מִנַּ֖חַל אַרְנֹ֑ן עַד־הַ֖ר חֶרְמֽוֹן׃

מיד. מֵרְשׁוּת׃

ט צִידֹנִ֖ים יִקְרְא֣וּ לְחֶרְמ֑וֹן שִׂרְיֹ֙ן וְהָאֱמֹרִ֖י יִקְרְא֥וּ לוֹ֖ שְׂנִֽיר׃

צידנים יקראו לחרמון וגו׳. וּבְמָקוֹם אַחֵר הוּא אוֹמֵר (דברים ד׳) ״וְעַד הַר שִׂיאֹן הוּא חֶרְמוֹן״, הֲרֵי לוֹ אַרְבָּעָה שֵׁמוֹת, לָמָּה הֻצְרְכוּ לִכָּתֵב? לְהַגִּיד שֶׁבַח אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל – שֶׁהָיוּ אַרְבַּע מַלְכֻיּוֹת מִתְפָּאֲרוֹת בְּכָךְ, זוֹ אוֹמֶרֶת עַל שְׁמִי יִקָּרֵא, וְזוֹ אוֹמֶרֶת עַל שְׁמִי יִקָּרֵא׃

שניר. הוּא שֶׁלֶג בִּלְשׁוֹן אֲשְׁכְּנַז וּבִלְשׁוֹן כְּנַעַן׃

י כָּל ׀ עָרֵ֣י הַמִּישֹׁר֮ וְכָל־הַגִּלְעָד֒ וְכָל־הַבָּשָׁן֮ עַד־סַלְכָה֒ וְאֶדְרֶעִ֗י עָרֵי֙ מַמְלֶ֣כֶת עוֹג֔ בַּבָּשָֽׁן׃

יא כִּ֣י רַק־עוֹג֮ מֶ֣לֶךְ הַבָּשָׁן֒ נִשְׁאַ֣ר מִיֶּ֣תֶר הָרְפָאִ֗ים הִנֵּ֤ה עַרְשׂוֹ֙ עֶרֶשׂ־בַּרְזֶ֔ל הֲלֹ֥ה הוּא֙ בְּרַבַּ֣ת בְּנֵ֣י עַמּ֔וֹן תֵּ֥שַׁע אַמּ֖וֹת אָרְכָּ֑הּ וְאַרְבַּ֥ע אַמּ֛וֹת רָחְבָּ֖הּ בְּאַמַּ֥ת אִֽישׁ׃

מיתר הרפאים. שֶׁהָרְגוּ אַמְרָפֶל וַחֲבֵרָיו בְּעַשְׁתְּרוֹת קַרְנַיִם, וְהוּא פָּלַט מִן הַמִּלְחָמָה שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית י״ד) ״וַיָּבֹא הַפָּלִיט״ – זֶהוּ עוֹג׃

באמת איש. בְּאַמַּת עוֹג׃

יב וְאֶת־הָאָ֣רֶץ הַזֹּ֗את יָרַ֙שְׁנוּ֙ בָּעֵ֣ת הַהִ֔וא מֵעֲרֹעֵ֕ר אֲשֶׁר־עַל־נַ֖חַל אַרְנֹ֑ן וַחֲצִ֤י הַר־הַגִּלְעָד֙ וְעָרָ֔יו נָתַ֖תִּי לָרְאוּבֵנִ֥י וְלַגָּדִֽי׃

ואת הארץ הזאת. הָאֲמוּרָה לְמַעְלָה, מִנַּחַל אַרְנוֹן וְעַד הַר חֶרְמוֹן, **ירשנו בעת ההיא**׃

מערער אשר על נחל ארנן. אֵינוֹ מְחֻבָּר לְרֹאשׁוֹ שֶׁל מִקְרָא אֶלָּא לְסוֹפוֹ – עַל נָתַתִּי לָרְאוּבֵנִי וְלַגָּדִי, אֲבָל לְעִנְיַן יְרֻשָּׁה עַד הַר חֶרְמוֹן הָיָה׃

יג וְיֶתֶר֙ הַגִּלְעָ֔ד וְכָל־הַבָּשָׁ֖ן ׀ מַמְלֶ֣כֶת עוֹג֑ נָתַ֙תִּי֙ לַחֲצִ֣י שֵׁ֔בֶט הָמְנַשֶּׁ֖ה כֹּ֚ל חֶ֣בֶל הָאַרְגֹּ֔ב לְכָל־הַבָּשָׁ֕ן הַה֥וּא יִקָּרֵ֖א אֶ֥רֶץ רְפָאִֽים׃

ההוא יקרא ארץ רפאים. הִיא אוֹתָהּ שֶׁנָּתַתִּי לְאַבְרָהָם׃

י״ד יָאִיר בֶּן־מְנַשֶּׁה לָקַח אֶת־כָּל־חֶבֶל אַרְגֹּב עַד־גְּבוּל הַגְּשׁוּרִי וַיִּקְרָא אֹתָם עַל־שְׁמוֹ אֶת־הַבָּשָׁן חַוֹּת יָאִיר עַד הַיּוֹם הַזֶּה׃

ט״ו וּלְמָכִיר נָתַתִּי אֶת־הַגִּלְעָד׃

ט״ז וְלָרֹאובֵנִי וְלַגָּדִי נָתַתִּי מִן־הַגִּלְעָד וְעַד־נַחַל אַרְנֹן תּוֹךְ הַנַּחַל וּגְבֻל וְעַד־יַבֹּק הַנַּחַל גְּבוּל בְּנֵי עַמּוֹן׃

> **תוך הנחל וגבל.** כָּל הַנַּחַל וְעוֹד מֵעֵבֶר לִשְׂפָתוֹ, כְּלוֹמַר עַד וְעַד בְּכָלָל וְיוֹתֵר מִכֵּן׃

י״ז וְהָעֲרָבָה וְהַיַּרְדֵּן וּגְבֻל מִכִּנֶּרֶת וְעַד יָם הָעֲרָבָה יָם הַמֶּלַח תַּחַת אַשְׁדֹּת הַפִּסְגָּה מִזְרָחָה׃

> **מכנרת.** מֵעֵבֶר הַיַּרְדֵּן הַמַּעֲרָבִי, וְנַחֲלַת בְּנֵי גָד מֵעֵבֶר הַיַּרְדֵּן הַמִּזְרָחִי, וְנָפַל בְּגוֹרָלָם רֹחַב הַיַּרְדֵּן כְּנֶגְדָּם, וְעוֹד מֵעֵבֶר שְׂפָתוֹ עַד כִּנֶּרֶת, וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר **והירדן וגבל** – הַיַּרְדֵּן וּמֵעֵבֶר לוֹ׃

י״ח וָאֲצַו אֶתְכֶם בָּעֵת הַהִוא לֵאמֹר יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם נָתַן לָכֶם אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ חֲלוּצִים תַּעַבְרוּ לִפְנֵי אֲחֵיכֶם בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל כָּל־בְּנֵי־חָיִל׃

> **ואצו אתכם.** לִבְנֵי רְאוּבֵן וּבְנֵי גָד הָיָה מְדַבֵּר׃
>
> **לפני אחיכם.** הֵם הָיוּ הוֹלְכִים לִפְנֵי יִשְׂרָאֵל לַמִּלְחָמָה לְפִי שֶׁהָיוּ גִּבּוֹרִים, וְאוֹיְבִים נוֹפְלִים לִפְנֵיהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ל״ג) ״וְטָרַף זְרוֹעַ אַף קָדְקֹד״׃

י״ט רַק נְשֵׁיכֶם וְטַפְּכֶם וּמִקְנֵכֶם יָדַעְתִּי כִּי־מִקְנֶה רַב לָכֶם יֵשְׁבוּ בְּעָרֵיכֶם אֲשֶׁר נָתַתִּי לָכֶם׃

כ׳ עַד אֲשֶׁר־יָנִיחַ יְהוָה ׀ לַאֲחֵיכֶם כָּכֶם וְיָרְשׁוּ גַם־הֵם אֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם נֹתֵן לָהֶם בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן וְשַׁבְתֶּם אִישׁ לִירֻשָּׁתוֹ אֲשֶׁר נָתַתִּי לָכֶם׃

כ״א וְאֶת־יְהוֹשֻׁעַ צִוִּיתִי בָּעֵת הַהִוא לֵאמֹר עֵינֶיךָ הָרֹאֹת אֵת כָּל־אֲשֶׁר עָשָׂה יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם לִשְׁנֵי הַמְּלָכִים הָאֵלֶּה כֵּן־יַעֲשֶׂה יְהוָה לְכָל־הַמַּמְלָכוֹת אֲשֶׁר אַתָּה עֹבֵר שָׁמָּה׃

כ״ב לֹא תִירָאוּם כִּי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם הוּא הַנִּלְחָם לָכֶם׃ {ס}

כ״ג וָאֶתְחַנַּן אֶל־יְהוָה בָּעֵת הַהִוא לֵאמֹר׃

> **ואתחנן.** אֵין חִנּוּן בְּכָל מָקוֹם אֶלָּא לְשׁוֹן מַתָּנַת חִנָּם – אַע״פְּ שֶׁיֵּשׁ לָהֶם לַצַּדִּיקִים לִתְלוֹת בְּמַעֲשֵׂיהֶם הַטּוֹבִים אֵין מְבַקְּשִׁים מֵאֵת הַמָּקוֹם אֶלָּא מַתָּנַת חִנָּם, (לְפִי שֶׁאָמַר לוֹ וְחַנֹּתִי אֶת אֲשֶׁר אָחֹן אָמַר לוֹ בִּלְשׁוֹן וָאֶתְחַנַּן); דְּ״א זֶה אֶחָד מֵעֲשָׂרָה לְשׁוֹנוֹת שֶׁנִּקְרֵאת תְּפִלָּה, כִּדְאִיתָא בְּסִפְרֵי׃
>
> **בעת ההוא.** לְאַחַר שֶׁכָּבַשְׁתִּי אֶרֶץ סִיחוֹן וְעוֹג דִּמִּיתִי שֶׁמָּא הֵפֵר הַנֵּדֶר׃
>
> **לאמר.** זֶה אֶחָד מִג׳ מְקוֹמוֹת שֶׁאָמַר מֹשֶׁה לִפְנֵי הַמָּקוֹם אֵינִי מַנִּיחֵךְ עַד שֶׁתּוֹדִיעֵנִי אִם תַּעֲשֶׂה שְׁאֵלָתִי אִם לָאו (ספרי)׃

כ״ד אֲדֹנָי יֱהוִה אַתָּה הַחִלּוֹתָ לְהַרְאוֹת אֶת־עַבְדְּךָ אֶת־גָּדְלְךָ וְאֶת־יָדְךָ הַחֲזָקָה אֲשֶׁר מִי־אֵל בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ אֲשֶׁר־יַעֲשֶׂה כְמַעֲשֶׂיךָ וְכִגְבוּרֹתֶךָ׃

> **ה׳ אלהים.** רַחוּם בַּדִּין׃
>
> **אתה החלות להראות את עבדך.** פֶּתַח, לִהְיוֹת עוֹמֵד וּמִתְפַּלֵּל אַע״פְּ שֶׁנִּגְזְרָה גְּזֵרָה; אָמַר לוֹ מִפְּךָ לָמַדְתִּי, שֶׁאָמַרְתָּ לִי (שמות ל״ב) ״וְעַתָּה הַנִּיחָה לִי״, וְכִי תּוֹפֵס הָיִיתִי בְךָ? אֶלָּא לְפִתְחַ פֶּתַח, שֶׁבִּי הָיָה תָלוּי לְהִתְפַּלֵּל עֲלֵיהֶם, כְּמוֹ כֵן הָיִיתִי סָבוּר לַעֲשׂוֹת עַכְשָׁו (ספרי)׃
>
> **את גדלך.** זוֹ מִדַּת טוּבְךָ, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (במדבר י״ד) ״וְעַתָּה יִגְדַּל נָא כֹּחַ ה׳״׃
>
> **ואת ידך.** זוֹ יְמִינְךָ שֶׁהִיא פְּשׁוּטָה לְכָל בָּאֵי עוֹלָם׃
>
> **החזקה.** שֶׁאַתָּה כּוֹבֵשׁ בְּרַחֲמִים אֶת מִדַּת הַדִּין בְּחָזְקָה (ספרי)׃

אשר מי אל וגו׳. אֵינְךָ דּוֹמֶה לְמֶלֶךְ בָּשָׂר וָדָם שֶׁיֵּשׁ לוֹ יוֹעֲצִין וְסַנְהֶדְרִין הַמַּחְזִירִין בְּיָדוֹ כְּשֶׁרוֹצֶה לַעֲשׂוֹת חֶסֶד וְלַעֲבֹר עַל מִדּוֹתָיו, אַתָּה אֵין מִי שֶׁיְּמַחֶה בְּיָדְךָ אִם תִּמְחֹל לִי וּתְבַטֵּל גְּזֵרָתְךָ; וּלְפִי פְּשׁוּטוֹ אַתָּה הַחִלּוֹתָ לְהַרְאוֹת אֶת עַבְדְּךָ מִלְחֶמֶת סִיחוֹן וְעוֹג, – כְּדִכְתִיב (דברים ב׳) ״רְאֵה הַחִלֹּתִי תֵּת לְפָנֶיךָ״, – הַרְאֵנִי מִלְחֶמֶת ל״א מְלָכִים:

כ״ה אֶעְבְּרָה־נָּא וְאֶרְאֶה אֶת־הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן הָהָר הַטּוֹב הַזֶּה וְהַלְּבָנוֹן:

אעברה נא. אֵין נָא אֶלָּא לְשׁוֹן בַּקָּשָׁה:

ההר הטוב הזה. זוֹ יְרוּשָׁלַיִם:

והלבנון. זֶה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ (ספרי):

כ״ו וַיִּתְעַבֵּר יְהוָה בִּי לְמַעַנְכֶם וְלֹא שָׁמַע אֵלָי וַיֹּאמֶר יְהוָה אֵלַי רַב־לָךְ אַל־תּוֹסֶף דַּבֵּר אֵלַי עוֹד בַּדָּבָר הַזֶּה:

ויתעבר ה׳. נִתְמַלֵּא חֵמָה:

למענכם. אַתֶּם גְּרַמְתֶּם לִי, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (תהלים ק״ו) ״וַיְקַצִיפוּ עַל מֵי מְרִיבָה וַיֵּרַע לְמֹשֶׁה בַּעֲבוּרָם״:

רב לך. שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ הָרַב כָּמָּה קָשֶׁה וְהַתַּלְמִיד כַּמָּה סָרְבָן וּמַפְצִיר (סוטה י״ג; דְּ״אַ — **רב לך**, הַרְבֵּה מִזֶּה שָׁמוּר לְךָ, רַב טוּב הַצָּפוּן לְךָ (ספרי):

כ״ז עֲלֵה | רֹאשׁ הַפִּסְגָּה וְשָׂא עֵינֶיךָ יָמָּה וְצָפֹנָה וְתֵימָנָה וּמִזְרָחָה וּרְאֵה בְעֵינֶיךָ כִּי־לֹא תַעֲבֹר אֶת־הַיַּרְדֵּן הַזֶּה:

וראה בעיניך. בַּקָּשָׁתְךָ מִמֶּנִּי וְאֶרְאֶה אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה, אֲנִי מַרְאֶה לְךָ אֶת כֻּלָּהּ שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ל״ב) ״וַיַּרְאֵהוּ ה׳ אֶת כָּל הָאָרֶץ״:

כ״ח וְצַו אֶת־יְהוֹשֻׁעַ וְחַזְּקֵהוּ וְאַמְּצֵהוּ כִּי־הוּא יַעֲבֹר לִפְנֵי הָעָם הַזֶּה וְהוּא יַנְחִיל אוֹתָם אֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר תִּרְאֶה:

וצו את יהושע. עַל הַטָּרְחוֹת וְעַל הַמַּשָּׂאוֹת וְעַל הַמְּרִיבוֹת:

וחזקהו ואמצהו. בִּדְבָרֶיךָ, שֶׁלֹּא יָרֵךְ לִבּוֹ לוֹמַר כְּשֵׁם שֶׁנֶּעֱנַשׁ רַבִּי עֲלֵיהֶם, כָּךְ סוֹפִי לֵעָנֵשׁ עֲלֵיהֶם, מַבְטִיחוֹ אֲנִי כִּי הוּא יַעֲבֹר וְהוּא יַנְחִיל (ע׳ ספרי):

כי הוא יעבר. אִם יַעֲבֹר לִפְנֵיהֶם יִנְחָלוּ, וְאִם לָאו לֹא יִנְחָלוּ; וְכֵן אַתָּה מוֹצֵא כְּשֶׁשָּׁלַח מִן הָעָם אֶל הָעֵי וְהוּא יָשָׁב, ״וַיָּשׁוּבוּ מֵהֶם אַנְשֵׁי הָעֵי וְגוֹ׳״ (יהושע ז׳) וְכֵיוָן שֶׁנָּפַל עַל פָּנָיו אָמַר לוֹ ״קֻם לָךְ״ – **קם לך** כְּתִיב, אַתָּה הוּא הָעוֹמֵד בִּמְקוֹמְךָ וּמְשַׁלֵּחַ אֶת בָּנַי לַמִּלְחָמָה, לָמָּה זֶּה אַתָּה נֹפֵל עַל פָּנֶיךָ? לֹא כָךְ אָמַרְתִּי לְמֹשֶׁה רַבְּךָ אִם הוּא עוֹבֵר עוֹבְרִין וְאִם לָאו אֵין עוֹבְרִין (ספרי):

כ״ט וַנֵּשֶׁב בַּגַּיְא מוּל בֵּית פְּעוֹר: {פ}

ונשב בגיא וגו׳. וְנִצְמַדְתֶּם לַעֲ״ז, וְאַע״פ כֵּן **ועתה ישראל שמע אל החקים**, וְהַכֹּל מָחוּל לְךָ, וַאֲנִי לֹא זָכִיתִי לְמָחֵל לִי:

פרק ד׳

א׳ וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל שְׁמַע אֶל־הַחֻקִּים וְאֶל־הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר אָנֹכִי מְלַמֵּד אֶתְכֶם לַעֲשׂוֹת לְמַעַן תִּחְיוּ וּבָאתֶם וִירִשְׁתֶּם אֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבֹתֵיכֶם נֹתֵן לָכֶם:

ב׳ לֹא תֹסִפוּ עַל־הַדָּבָר אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם וְלֹא תִגְרְעוּ מִמֶּנּוּ לִשְׁמֹר אֶת־מִצְוֹת יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם:

לא תספו. כְּגוֹן חָמֵשׁ פָּרָשִׁיוֹת בַּתְּפִלִּין, חֲמִשָּׁה מִינִין בַּלּוּלָב, וְחָמֵשׁ צִיצִיּוֹת, וְכֵן ״לֹא תִגְרְעוּ״ (ע׳ ספרי פ׳ ראה):

ג׳ עֵינֵיכֶם הָרֹאוֹת אֵת אֲשֶׁר־עָשָׂה יְהוָה בְּבַעַל פְּעוֹר כִּי כָל־הָאִישׁ אֲשֶׁר הָלַךְ אַחֲרֵי בַּעַל־פְּעוֹר הִשְׁמִידָו יְהוָה אֱלֹהֶיךָ מִקִּרְבֶּךָ:

ד׳ וְאַתֶּם הַדְּבֵקִים בַּיהוָה אֱלֹהֵיכֶם חַיִּים כֻּלְּכֶם הַיּוֹם:

ה׳ רְאֵה | לִמַּדְתִּי אֶתְכֶם חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים כַּאֲשֶׁר צִוַּנִי יְהוָה אֱלֹהָי לַעֲשׂוֹת כֵּן בְּקֶרֶב הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם בָּאִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ:

ו׳ וּשְׁמַרְתֶּם֙ וַעֲשִׂיתֶ֔ם כִּ֚י הִ֣וא חָכְמַתְכֶ֔ם וּבִינַתְכֶ֖ם לְעֵינֵ֣י הָעַמִּ֑ים אֲשֶׁ֣ר יִשְׁמְע֗וּן אֶת כָּל־הַחֻקִּ֤ים הָאֵ֙לֶּה֙ וְאָמְר֔וּ רַ֚ק עַם־חָכָ֣ם וְנָב֔וֹן הַגּ֥וֹי הַגָּד֖וֹל הַזֶּֽה׃

ושמרתם. זוֹ מִשְׁנָה׃

ועשיתם. כְּמַשְׁמָעוֹ (שם)׃

כי הוא חכמתכם ובינתכם וגו׳. בָּזֹאת תֵּחָשְׁבוּ חֲכָמִים וּנְבוֹנִים לְעֵינֵי הָעַמִּים׃

ז׳ כִּ֚י מִי־גּ֣וֹי גָּד֔וֹל אֲשֶׁר־לֹ֥ו אֱלֹהִ֖ים קְרֹבִ֣ים אֵלָ֑יו כַּיהוָ֤ה אֱלֹהֵ֙ינוּ֙ בְּכָל־קָרְאֵ֣נוּ אֵלָֽיו׃

ח׳ וּמִי־גֹ֣וי גָּד֔וֹל אֲשֶׁר־לֹ֥ו חֻקִּ֖ים וּמִשְׁפָּטִ֣ים צַדִּיקִ֑ם כְּכֹל֙ הַתֹּורָ֣ה הַזֹּ֔את אֲשֶׁ֥ר אָנֹכִ֖י נֹתֵ֥ן לִפְנֵיכֶ֖ם הַיֹּֽום׃

חקים ומשפטים צדיקם. הֲגוּנִים וּמְקֻבָּלִים׃

ט׳ רַ֚ק הִשָּׁמֶ֣ר לְךָ֔ וּשְׁמֹ֥ר נַפְשְׁךָ֖ מְאֹ֑ד פֶּן־תִּשְׁכַּ֣ח אֶת־הַדְּבָרִ֗ים אֲשֶׁר־רָא֤וּ עֵינֶ֙יךָ֙ וּפֶן־יָס֣וּרוּ֔ מִלְּבָבְךָ֖ כֹּ֣ל יְמֵ֣י חַיֶּ֑יךָ וְהֹודַעְתָּ֥ם לְבָנֶ֖יךָ וְלִבְנֵ֥י בָנֶֽיךָ׃

רק השמר לך ... פן תשכח את הדברים. אָז, כְּשֶׁלֹּא תִּשְׁכְּחוּ אוֹתָם וְתַעֲשׂוּם עַל אֲמִתָּתָם, תֵּחָשְׁבוּ חֲכָמִים וּנְבוֹנִים, וְאִם תְּעַוְּתוּ אוֹתָם מִתּוֹךְ שִׁכְחָה, תֵּחָשְׁבוּ שׁוֹטִים׃

י׳ יֹ֗ום אֲשֶׁ֤ר עָמַ֙דְתָּ֙ לִפְנֵ֣י יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֔יךָ בְּחֹרֵ֖ב בֶּאֱמֹ֣ר יְהוָ֑ה אֵלַ֙י הַקְהֶל־לִ֣י אֶת־הָעָ֔ם וְאַשְׁמִיעֵ֖ם אֶת־דְּבָרַ֑י אֲשֶׁ֤ר יִלְמְדוּן֙ לְיִרְאָ֣ה אֹתִ֔י כָּל־הַיָּמִ֕ים אֲשֶׁ֥ר הֵ֖ם חַיִּ֣ים עַל־הָאֲדָמָ֑ה וְאֶת־בְּנֵיהֶ֖ם יְלַמֵּדֽוּן׃

יום אשר עמדת. מוּסָב עַל מִקְרָא שֶׁלְּמַעְלָה מִמֶּנּוּ **אשר ראו עיניך** – **יום אשר עמדת בחרב** אֲשֶׁר רָאִיתָ הַקּוֹלוֹת וְאֶת הַלַּפִּידִים׃

יִלְמְדוּן. יֵלְפוּן – לְעַצְמָם׃

יְלַמֵּדוּן. יְאַלְּפוּן – לַאֲחֵרִים׃

י״א וַתִּקְרְבוּן֙ וַתַּעַמְדֻ֔ון תַּ֖חַת הָהָ֑ר וְהָהָ֞ר בֹּעֵ֤ר בָּאֵשׁ֙ עַד־לֵ֣ב הַשָּׁמַ֔יִם חֹ֥שֶׁךְ עָנָ֖ן וַעֲרָפֶֽל׃

י״ב וַיְדַבֵּ֤ר יְהוָה֙ אֲלֵיכֶ֔ם מִתֹּ֖וךְ הָאֵ֑שׁ קֹ֚ול דְּבָרִ֣ים אַתֶּ֣ם שֹׁמְעִ֔ים וּתְמוּנָ֖ה אֵינְכֶ֣ם רֹאִ֑ים זוּלָתִ֖י קֹֽול׃

י״ג וַיַּגֶּ֣ד לָכֶ֔ם אֶת־בְּרִיתֹ֑ו אֲשֶׁ֥ר צִוָּ֖ה אֶתְכֶ֣ם לַעֲשֹׂ֑ות עֲשֶׂ֥רֶת הַדְּבָרִ֖ים וַיִּכְתְּבֵ֥ם עַל־שְׁנֵ֖י לֻחֹ֥ות אֲבָנִֽים׃

י״ד וְאֹתִ֣י צִוָּ֤ה יְהוָה֙ בָּעֵ֣ת הַהִ֔וא לְלַמֵּ֥ד אֶתְכֶ֛ם חֻקִּ֖ים וּמִשְׁפָּטִ֑ים לַעֲשֹׂתְכֶ֣ם אֹתָ֔ם בָּאָ֕רֶץ אֲשֶׁ֥ר אַתֶּ֛ם עֹבְרִ֥ים שָׁמָּ֖ה לְרִשְׁתָּֽהּ׃

ואתי צוה ה׳ ללמד אתכם. תּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה׃

ט״ו וְנִשְׁמַרְתֶּ֣ם מְאֹ֔ד לְנַפְשֹׁתֵיכֶ֑ם כִּ֣י לֹ֤א רְאִיתֶם֙ כָּל־תְּמוּנָ֔ה בְּיֹ֗ום דִּבֶּ֤ר יְהוָה֙ אֲלֵיכֶ֔ם בְּחֹרֵ֖ב מִתֹּ֥וךְ הָאֵֽשׁ׃

ט״ז פֶּן־תַּשְׁחִתוּן֙ וַעֲשִׂיתֶ֣ם לָכֶ֔ם פֶּ֖סֶל תְּמוּנַ֣ת כָּל־סָ֑מֶל תַּבְנִ֖ית זָכָ֥ר אֹו־נְקֵבָֽה׃

סמל. צוּרָה׃

י״ז תַּבְנִ֖ית כָּל־בְּהֵמָ֣ה אֲשֶׁר־בָּאָ֑רֶץ תַּבְנִ֖ית כָּל־צִפֹּ֥ור כָּנָ֛ף אֲשֶׁ֥ר תָּעֹ֖וף בַּשָּׁמָֽיִם׃

י״ח תַּבְנִ֖ית כָּל־רֹומֵ֣שׂ בָּאֲדָמָ֑ה תַּבְנִ֖ית כָּל־דָּגָ֥ה אֲשֶׁר־בַּמַּ֛יִם מִתַּ֥חַת לָאָֽרֶץ׃

י״ט וּפֶן־תִּשָּׂ֤א עֵינֶ֙יךָ֙ הַשָּׁמַ֔יְמָה וְרָאִ֥יתָ אֶת־הַשֶּׁ֖מֶשׁ וְאֶת־הַיָּרֵ֑חַ וְאֶת־הַכֹּוכָבִ֗ים כֹּ֚ל צְבָ֣א הַשָּׁמַ֔יִם וְנִדַּחְתָּ֙ וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ֣ לָהֶ֔ם וַעֲבַדְתָּ֖ם אֲשֶׁ֣ר חָלַ֣ק יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֔יךָ אֹתָ֖ם לְכֹ֣ל הָעַמִּ֑ים תַּ֖חַת כָּל־הַשָּׁמָֽיִם׃

ופן תשא עיניך. לְהִסְתַּכֵּל בַּדָּבָר וְלָתֵת לֵב לִטְעוֹת אַחֲרֵיהֶם:

אשר חלק ה׳. לְהָאִיר לָהֶם (מגילה ט׳); דְּ״אַ לְאֻמּוֹת, לֹא מְנָעָן מִלִּטְעוֹת אַחֲרֵיהֶם אֶלָּא הֶחֱלִיקָם בְּדִבְרֵי הַבְלֵיהֶם לְטָרְדָם מִן הָעוֹלָם, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (תהלים ל״ו) ״כִּי הֶחֱלִיק אֵלָיו בְּעֵינָיו לִמְצֹא עֲוֹנוֹ לִשְׂנֹא״ (עבודה זרה נ״ה):

כ׳ וְאֶתְכֶם֙ לָקַ֣ח יְהוָ֔ה וַיּוֹצֵ֥א אֶתְכֶ֛ם מִכּ֥וּר הַבַּרְזֶ֖ל מִמִּצְרַ֑יִם לִהְיוֹת֙ לּ֣וֹ לְעַ֔ם נַחֲלָ֖ה כַּיּ֥וֹם הַזֶּֽה׃

מכור. כּוּר הוּא כְּלִי שֶׁמְּזַקְּקִים בּוֹ אֶת הַזָּהָב:

כ״א וַיהוָ֥ה הִתְאַנַּף־בִּ֖י עַל־דִּבְרֵיכֶ֑ם וַיִּשָּׁבַ֗ע לְבִלְתִּ֤י עָבְרִי֙ אֶת־הַיַּרְדֵּ֔ן וּלְבִלְתִּי־בֹ֖א אֶל־הָאָ֣רֶץ הַטּוֹבָ֑ה אֲשֶׁ֤ר יְהוָה֙ אֱלֹהֶ֣יךָ נֹתֵ֥ן לְךָ֖ נַחֲלָֽה׃

התאנף. נִתְמַלֵּא רֹגֶז:

על דבריכם. עַל אוֹדוֹתֵיכֶם, עַל עִסְקֵיכֶם:

כ״ב כִּ֣י אָנֹכִ֗י מֵת֙ בָּאָ֣רֶץ הַזֹּ֔את אֵינֶ֥נִּי עֹבֵ֖ר אֶת־הַיַּרְדֵּ֑ן וְאַתֶּ֣ם עֹבְרִ֔ים וִירִשְׁתֶּ֕ם אֶת־הָאָ֥רֶץ הַטּוֹבָ֖ה הַזֹּֽאת׃

כי אנכי מת וגו׳ איני עבר. מֵאַחַר שֶׁמֵּת מֵהֵיכָן יַעֲבֹר? אֶלָּא אַף עַצְמוֹתַי אֵינָם עוֹבְרִים (ספרי במדבר כ״ז):

כ״ג הִשָּׁמְרוּ֙ לָכֶ֔ם פֶּן־תִּשְׁכְּח֕וּ אֶת־בְּרִ֥ית יְהוָ֖ה אֱלֹהֵיכֶ֑ם אֲשֶׁ֤ר כָּרַת֙ עִמָּכֶ֔ם וַעֲשִׂיתֶ֥ם לָכֶ֛ם פֶּ֥סֶל תְּמוּנַ֖ת כֹּ֣ל אֲשֶׁ֑ר צִוְּךָ֖ יְהוָ֥ה אֱלֹהֶֽיךָ׃

תמונת כל. תְּמוּנַת כָּל דָּבָר:

אשר צוך ה׳. אֲשֶׁר צִוְּךָ שֶׁלֹּא לַעֲשׂוֹת:

כ״ד כִּ֣י יְהוָ֤ה אֱלֹהֶ֙יךָ֙ אֵ֣שׁ אֹכְלָ֔ה הֽוּא־אֵ֖ל קַנָּֽא׃ {פ}

אל קנא. מְקַנֵּא לְנִקָּם, אנפר״מנט בְּלַעַז, מִתְחָרֶה עַל רָגְזוֹ לְהַפְרַע מֵעוֹבְדֵי עֲ״זָ:

כ״ה כִּֽי־תוֹלִ֤יד בָּנִים֙ וּבְנֵ֣י בָנִ֔ים וְנוֹשַׁנְתֶּ֖ם בָּאָ֑רֶץ וְהִשְׁחַתֶּ֗ם וַעֲשִׂיתֶ֤ם פֶּ֙סֶל֙ תְּמוּנַ֣ת כֹּ֔ל וַעֲשִׂיתֶ֥ם הָרַ֛ע בְּעֵינֵ֖י יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֑יךָ לְהַכְעִיסֽוֹ׃

ונושנתם. רָמַז לָהֶם שֶׁיִּגְלוּ מִמְּנָה לְסוֹף שְׁמוֹנָה מֵאוֹת וַחֲמִשִּׁים וּשְׁתַּיִם שָׁנָה כְּמִנְיַן ״וְנוֹשַׁנְתֶּם״, וְהוּא הִקְדִּים וְהִגְלָם לְסוֹף שְׁמוֹנָה מֵאוֹת וַחֲמִשִּׁים, וְהִקְדִּים שְׁתֵּי שָׁנִים לִ״וְנוֹשַׁנְתֶּם״, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִתְקַיֵּם בָּהֶם כִּי אָבֹד תֹּאבֵדוּן, וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר (דניאל ט׳) ״וַיִּשְׁקֹד עַל הָרָעָה וַיְבִיאֶהָ עָלֵינוּ כִּי צַדִּיק ה׳ אֱלֹהֵינוּ״ – צְדָקָה עָשָׂה עִמָּנוּ שֶׁמֵּהֵר לַהֲבִיאָהּ שְׁתֵּי שָׁנִים לִפְנֵי זְמַנָּהּ (סנהדרין ל״ח; גיטין פ״ח):

כ״ו הַעִידֹתִ֨י בָכֶ֜ם הַיּ֗וֹם אֶת־הַשָּׁמַ֤יִם וְאֶת־הָאָ֙רֶץ֙ כִּֽי־אָבֵ֣ד תֹּאבֵדוּן֔ מַהֵ֖רׇ מֵעַ֣ל הָאָ֑רֶץ אֲשֶׁ֨ר אַתֶּ֤ם עֹבְרִים֙ אֶת־הַיַּרְדֵּ֣ן שָׁ֔מָּה לְרִשְׁתָּ֖הּ לֹא־תַאֲרִיכֻ֣ן יָמִ֣ים עָלֶ֔יהָ כִּ֥י הִשָּׁמֵ֖ד תִּשָּׁמֵדֽוּן׃

העידתי בכם. הִנְנִי מַזְמִינָם לִהְיוֹת עֵדִים שֶׁהִתְרֵיתִי בָּכֶם:

כ״ז וְהֵפִ֤יץ יְהוָה֙ אֶתְכֶ֔ם בָּעַמִּ֑ים וְנִשְׁאַרְתֶּ֣ם מְתֵ֔י מִסְפָּ֖ר בַּגּוֹיִ֑ם אֲשֶׁ֨ר יְנַהֵ֤ג יְהוָה֙ אֶתְכֶ֔ם שָׁמָּֽה׃

כ״ח וַעֲבַדְתֶּ֣ם שָׁ֔ם אֱלֹהִ֖ים מַעֲשֵׂ֣ה יְדֵ֣י אָדָ֑ם עֵ֥ץ וָאֶ֛בֶן אֲשֶׁ֥ר לֹא־יִרְאוּן֙ וְלֹ֣א יִשְׁמְע֔וּן וְלֹ֥א יֹאכְל֖וּן וְלֹ֥א יְרִיחֽוּן׃

ועבדתם שם אלהים. כְּתַרְגּוּמוֹ, מְשֻׁאָתָם עוֹבְדִים לְעוֹבְדֵיהֶם כְּאִלּוּ אַתֶּם עוֹבְדִים לָהֶם:

כ״ט וּבִקַּשְׁתֶּ֣ם מִשָּׁ֔ם אֶת־יְהוָ֖ה אֱלֹהֶ֑יךָ וּמָצָ֕אתָ כִּ֥י תִדְרְשֶׁ֖נּוּ בְּכׇל־לְבָבְךָ֥ וּבְכׇל־נַפְשֶֽׁךָ׃

ל׳ בַּצַּ֥ר לְךָ֖ וּמְצָא֣וּךָ כֹּ֣ל הַדְּבָרִ֣ים הָאֵ֑לֶּה בְּאַחֲרִ֣ית הַיָּמִ֔ים וְשַׁבְתָּ֖ עַד־יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֑יךָ וְשָׁמַעְתָּ֖ בְּקֹלֽוֹ׃

ל״א כִּ֣י אֵ֤ל רַחוּם֙ יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֔יךָ לֹ֥א יַרְפְּךָ֖ וְלֹ֣א יַשְׁחִיתֶ֑ךָ וְלֹ֣א יִשְׁכַּ֗ח אֶת־בְּרִית֙ אֲבֹתֶ֔יךָ אֲשֶׁ֥ר נִשְׁבַּ֖ע לָהֶֽם׃

לא ירפך. מִלְּהַחֲזִיק בְּךָ בְּיָדָיו, וּלְשׁוֹן לֹא יַרְפֶּךָּ לָשׁוֹן לֹא יַפְעִיל הוּא – לֹא יִתֵּן לְךָ רְפָיוֹן, לֹא יַפְרִישׁ אוֹתְךָ מֵאֶצְלוֹ, וְכֵן ״אַחֲזוּתִיו וְלֹא אַרְפֶּנּוּ״ (שיר השירים ג׳) שֶׁלֹּא נִנְקַד אֶרְפֶּנּוּ; כָּל לָשׁוֹן רְפָיוֹן מוּסָב עַל לָשׁוֹן מַפְעִיל וּמִתְפַּעֵל, כְּמוֹ ״הַרְפֵּה לָהּ״ (מלכים ב ד׳) – תֵּן לָהּ רְפָיוֹן, ״הֶרֶף מִמֶּנִּי״ (דברים ט׳) – הִתְרַפֵּה מִמֶּנִּי:

ל״ב כִּי שְׁאַל־נָא לְיָמִים רִאשֹׁנִים אֲשֶׁר־הָיוּ לְפָנֶיךָ לְמִן־הַיּוֹם אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים ׀ אָדָם עַל־הָאָרֶץ וּלְמִקְצֵה הַשָּׁמַיִם וְעַד־קְצֵה הַשָּׁמַיִם הֲנִהְיָה כַּדָּבָר הַגָּדוֹל הַזֶּה אוֹ הֲנִשְׁמַע כָּמֹהוּ׃

לימים ראשונים. עַל יָמִים רִאשׁוֹנִים׃

ולמקצה השמים. וְגַם שְׁאַל לְכָל הַבְּרוּאִים אֲשֶׁר מִקְצֶה אֶל קָצֶה, וְהוּ פְּשׁוּטוֹ; וּמִדְרָשׁוֹ, מְלַמֵּד עַל קוֹמָתוֹ שֶׁל אָדָם שֶׁהָיְתָה מִן הָאָרֶץ עַד הַשָּׁמַיִם, וְהוּא הַשִּׁעוּר עַצְמוֹ אֲשֶׁר מִקְצֶה אֶל קָצֶה (סנהדרין ל״ח)׃

הנהיה כדבר הגדול הזה. וּמַהוּ הַדָּבָר הַגָּדוֹל, **השמע עם וגו׳**׃

ל״ג הֲשָׁמַע עָם קוֹל אֱלֹהִים מְדַבֵּר מִתּוֹךְ־הָאֵשׁ כַּאֲשֶׁר־שָׁמַעְתָּ אַתָּה וַיָּחִי׃

ל״ד אוֹ ׀ הֲנִסָּה אֱלֹהִים לָבוֹא לָקַחַת לוֹ גוֹי מִקֶּרֶב גּוֹי בְּמַסֹּת בְּאֹתֹת וּבְמוֹפְתִים וּבְמִלְחָמָה וּבְיָד חֲזָקָה וּבִזְרוֹעַ נְטוּיָה וּבְמוֹרָאִים גְּדֹלִים כְּכֹל אֲשֶׁר־עָשָׂה לָכֶם יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם בְּמִצְרַיִם לְעֵינֶיךָ׃

או הנסה אלהים. הֲכִי עָשָׂה נִסִּים שׁוּם אֱלוֹהַּ **לבוא לקחת לו גוי וגו׳**, כָּל הֵהִי״ן הַלָּלוּ תְּמִיהוֹת הֵן, לְכָךְ נְקוּדוֹת הֵן בַּחֲטָף פַּתָּח׃ הֲנִהְיָה, הֲנִשְׁמַע, הֲשָׁמַע, הֲנִסָּה׃

במסת. עַל יְדֵי נִסְיוֹנוֹת הוֹדִיעָם גְּבוּרוֹתָיו, כְּגוֹן ״הִתְפָּאֵר עָלַי״ (שמות ח׳) אִם אוּכַל לַעֲשׂוֹת כֵּן, חֲרִי זֶה נִסָּיוֹן׃

באתת. בְּסִימָנִין, לְהַאֲמִין שֶׁהוּא שְׁלוּחוֹ שֶׁל מָקוֹם, כְּגוֹן ״מַה זֶּה בְיָדֶךָ״ (שם ד׳)׃

ובמופתים. הֵם נִפְלָאוֹת, שֶׁהֵבִיא עֲלֵיהֶם מַכּוֹת מֻפְלָאוֹת׃

ובמלחמה. בַּיָּם, שֶׁנֶּאֱמַר ״כִּי ה׳ נִלְחָם לָהֶם״ (שם י״ד)׃

ל״ה אַתָּה הָרָאֵתָ לָדַעַת כִּי יְהוָה הוּא הָאֱלֹהִים אֵין עוֹד מִלְבַדּוֹ׃

הראת. כְּתַרְגּוּמוֹ ״אִתְחֲזֵיתָא״; כְּשֶׁנָּתַן הַקָּבָ״ה אֶת הַתּוֹרָה פָּתַח לָהֶם שִׁבְעָה רְקִיעִים, וּכְשֶׁם שֶׁקָּרַע אֶת הָעֶלְיוֹנִים כָּךְ קָרַע אֶת הַתַּחְתּוֹנִים, וְרָאוּ שֶׁהוּא יְחִידִי, לְכָךְ נֶאֱמַר ״אַתָּה הָרְאֵתָ לָדַעַת״׃

ל״ו מִן־הַשָּׁמַיִם הִשְׁמִיעֲךָ אֶת־קֹלוֹ לְיַסְּרֶךָּ וְעַל־הָאָרֶץ הֶרְאֲךָ אֶת־אִשּׁוֹ הַגְּדוֹלָה וּדְבָרָיו שָׁמַעְתָּ מִתּוֹךְ הָאֵשׁ׃

ל״ז וְתַחַת כִּי אָהַב אֶת־אֲבֹתֶיךָ וַיִּבְחַר בְּזַרְעוֹ אַחֲרָיו וַיּוֹצִאֲךָ בְּפָנָיו בְּכֹחוֹ הַגָּדֹל מִמִּצְרָיִם׃

ותחת כי אהב. וְכָל זֶה תַּחַת אֲשֶׁר אָהַב׃

ויוצאך בפניו. כְּאָדָם הַמַּנְהִיג בְּנוֹ לְפָנָיו, שֶׁנֶּאֱמַר ״וַיִּסַּע מַלְאַךְ הָאֱלֹהִים הַהֹלֵךְ וְגוֹ׳ וַיֵּלֶךְ מֵאַחֲרֵיהֶם״ (שם). דְּ״אַ, **ויוצאך בפניו** – בִּפְנֵי אֲבוֹתָיו, כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר ״נֶגֶד אֲבוֹתָם עָשָׂה פֶּלֶא״ (תהילים ע״ח); וְאַל תִּתְמַהּ עַל שֶׁהִזְכִּירָם בִּלְשׁוֹן יָחִיד, שֶׁהֲרֵי כְתָבָם בִּלְשׁוֹן יָחִיד – **ויבחר בזרעו אחריו**׃

ל״ח לְהוֹרִישׁ גּוֹיִם גְּדֹלִים וַעֲצֻמִים מִמְּךָ מִפָּנֶיךָ לַהֲבִיאֲךָ לָתֶת־לְךָ אֶת־אַרְצָם נַחֲלָה כַּיּוֹם הַזֶּה׃

ממך מפניך. סָרְסֵהוּ וְדָרְשֵׁהוּ: לְהוֹרִישׁ מִפָּנֶיךָ גּוֹיִם גְּדוֹלִים וַעֲצוּמִים מִמְּךָ׃

כיום הזה. כַּאֲשֶׁר אַתָּה רוֹאֶה הַיּוֹם׃

ל״ט וְיָדַעְתָּ הַיּוֹם וַהֲשֵׁבֹתָ אֶל־לְבָבֶךָ כִּי יְהוָה הוּא הָאֱלֹהִים בַּשָּׁמַיִם מִמַּעַל וְעַל־הָאָרֶץ מִתָּחַת אֵין עוֹד׃

מ׳ וְשָׁמַרְתָּ אֶת־חֻקָּיו וְאֶת־מִצְוֹתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם אֲשֶׁר ׀ יִיטַב לְךָ וּלְבָנֶיךָ אַחֲרֶיךָ וּלְמַעַן תַּאֲרִיךְ יָמִים עַל־הָאֲדָמָה אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ כָּל־הַיָּמִים׃ {פ}

מ״א אָז יַבְדִּיל מֹשֶׁה שָׁלֹשׁ עָרִים בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן מִזְרְחָה שָׁמֶשׁ׃

אז יבדיל. נָתַן לֵב לְהָיוֹת חָרֵד לַדָּבָר שֶׁיִּבְדִּילֵם, וְאַע״פ שֶׁאֵינָן קוֹלְטוֹת עַד שֶׁיַּבְדִּילוּ אוֹתָן שֶׁבְּאֶרֶץ כְּנַעַן, אָמַר מֹשֶׁה מִצְוָה שֶׁאֶפְשָׁר לְקַיְּמָהּ אֲקַיְּמֶנָּה (מכות ט׳)׃

בעבר הירדן מזרחה שמש. בְּאוֹתוֹ עֵבֶר שֶׁבְּמִזְרָחוֹ שֶׁל יַרְדֵּן׃

מזרחה שמש. לְפִי שֶׁהוּא דָּבוּק, נְקוּדָּה רי״ש בַּחֲטָף, מִזְרָח שֶׁל שֶׁמֶשׁ – מְקוֹם זְרִיחַת הַשֶּׁמֶשׁ׃

מ״ב לָנֻס שָׁמָּה רוֹצֵחַ אֲשֶׁר יִרְצַח אֶת־רֵעֵהוּ בִּבְלִי־דַעַת וְהוּא לֹא־שֹׂנֵא לוֹ מִתְּמֹל שִׁלְשֹׁם וְנָס אֶל־אַחַת מִן־הֶעָרִים הָאֵל וָחָי׃

מ״ג אֶת־בֶּצֶר בַּמִּדְבָּר בְּאֶרֶץ הַמִּישֹׁר לָרְאוּבֵנִי וְאֶת־רָאמֹת בַּגִּלְעָד לַגָּדִי וְאֶת־גּוֹלָן בַּבָּשָׁן לַמְנַשִּׁי׃

מ״ד וְזֹאת הַתּוֹרָה אֲשֶׁר־שָׂם מֹשֶׁה לִפְנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל׃

וזאת התורה. זוֹ שֶׁהוּא עָתִיד לְסַדֵּר אַחַר פָּרָשָׁה זוֹ׃

מ״ה אֵלֶּה הָעֵדֹת וְהַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּצֵאתָם מִמִּצְרָיִם׃

אלה העדת, אשר דבר. הֵם הֵם אֲשֶׁר דִּבֵּר בְּצֵאתָם מִמִּצְרַיִם, חָזַר וּשְׁנָאָה לָהֶם בְּעַרְבוֹת מוֹאָב׃

מ״ו בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן בַּגַּיְא מוּל בֵּית פְּעוֹר בְּאֶרֶץ סִיחֹן מֶלֶךְ הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר יוֹשֵׁב בְּחֶשְׁבּוֹן אֲשֶׁר הִכָּה מֹשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּצֵאתָם מִמִּצְרָיִם׃

מ״ז וַיִּירְשׁוּ אֶת־אַרְצוֹ וְאֶת־אֶרֶץ | עוֹג מֶלֶךְ־הַבָּשָׁן שְׁנֵי מַלְכֵי הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן מִזְרָח שָׁמֶשׁ׃

אשר בעבר הירדן. שֶׁהוּא בַּמִּזְרָח, שֶׁהָעֵבֶר הַשֵּׁנִי הָיָה בַּמַּעֲרָב׃

מ״ח מֵעֲרֹעֵר אֲשֶׁר עַל־שְׂפַת־נַחַל אַרְנֹן וְעַד־הַר שִׂיאֹן הוּא חֶרְמוֹן׃

מ״ט וְכָל־הָעֲרָבָה עֵבֶר הַיַּרְדֵּן מִזְרָחָה וְעַד יָם הָעֲרָבָה תַּחַת אַשְׁדֹּת הַפִּסְגָּה׃ {פ}

פרק ה׳

א׳ וַיִּקְרָא מֹשֶׁה אֶל־כָּל־יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אֶת־הַחֻקִּים וְאֶת־הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר אָנֹכִי דֹבֵר בְּאָזְנֵיכֶם הַיּוֹם וּלְמַדְתֶּם אֹתָם וּשְׁמַרְתֶּם לַעֲשֹׂתָם׃

ב׳ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ כָּרַת עִמָּנוּ בְּרִית בְּחֹרֵב׃

ג׳ לֹא אֶת־אֲבֹתֵינוּ כָּרַת יְהוָה אֶת־הַבְּרִית הַזֹּאת כִּי אִתָּנוּ אֲנַחְנוּ אֵלֶּה פֹּה הַיּוֹם כֻּלָּנוּ חַיִּים׃

לא את אבתינו בְּלֹבַד **כרת ה׳ וגו׳. כי אתנו וגו׳**׃

ד׳ פָּנִים | בְּפָנִים דִּבֶּר יְהוָה עִמָּכֶם בָּהָר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ׃

פנים בפנים. א״ר בֶּרֶכְיָה: כָּךְ אָמַר מֹשֶׁה, אַל תֹּאמְרוּ אֲנִי מַטְעֶה אֶתְכֶם עַל לֹא דָּבָר, כְּדֶרֶךְ שֶׁהַסַּרְסוּר עוֹשֶׂה בֵּין הַמּוֹכֵר לַלּוֹקֵחַ, הֲרֵי הַמּוֹכֵר עַצְמוֹ מְדַבֵּר עִמָּכֶם (פסיקתא רבתי)׃

ה׳ אָנֹכִי עֹמֵד בֵּין־יְהוָה וּבֵינֵיכֶם בָּעֵת הַהִוא לְהַגִּיד לָכֶם אֶת־דְּבַר יְהוָה כִּי יְרֵאתֶם מִפְּנֵי הָאֵשׁ וְלֹא־עֲלִיתֶם בָּהָר לֵאמֹר׃ {ס}

לאמר. מוּסָב עַל **דבר ה׳ עמכם בהר מתוך האש, לאמר אנכי ה׳ וגו׳ ואנכי עומד בין ה׳ וביניכם**׃

ו׳ אָנֹכִי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים׃

ז׳ לֹא־יִהְיֶה־לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל־פָּנָי׃

על פני. בְּכָל מָקוֹם אֲשֶׁר אֲנִי שָׁם, וְזֶהוּ כָּל הָעוֹלָם. דָּ״א — כָּל זְמַן שֶׁאֲנִי קַיָּם. עֶשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת כְּבָר פֵּרְשׁוּתִים׃

ח׳ לֹא־תַעֲשֶׂה־לְךָ֥ פֶ֖סֶל׀ כָּל־תְּמוּנָ֑ה אֲשֶׁ֤ר בַּשָּׁמַ֙יִם֙׀ מִמַּ֣עַל וַאֲשֶׁ֣ר בָּאָ֔רֶץ מִתָּ֖חַת וַאֲשֶׁ֥ר בַּמַּ֖יִם | מִתַּ֥חַת לָאָֽרֶץ׃

ט׳ לֹא־תִשְׁתַּחֲוֶ֥ה לָהֶ֖ם׀ וְלֹ֣א תָעָבְדֵ֑ם כִּ֣י אָנֹכִ֞י יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֗יךָ אֵ֚ל קַנָּ֔א פֹּקֵ֥ד עֲוֹ֖ן אָבֹ֑ת עַל־בָּנִ֗ים וְעַל־שִׁלֵּשִׁ֛ים וְעַל־רִבֵּעִ֖ים לְשֹׂנְאָֽי׃

י׳ וְעֹשֶׂ֥ה חֶ֖סֶד לַאֲלָפִ֑ים לְאֹהֲבַ֥י וּלְשֹׁמְרֵ֖י (מצותו) [מִצְוֹתָֽי]׃ {ס}

י״א לֹ֣א תִשָּׂ֔א אֶת־שֵׁ֥ם יְהוָ֖ה אֱלֹהֶ֑יךָ לַשָּׁ֔וְא כִּ֣י לֹ֤א יְנַקֶּה֙ יְהוָ֔ה אֵ֥ת אֲשֶׁר־יִשָּׂ֥א אֶת־שְׁמ֖וֹ לַשָּֽׁוְא׃ {ס}

י״ב שָׁמ֕וֹר אֶת־י֖וֹם הַשַּׁבָּ֑ת לְקַדְּשׁ֔וֹ כַּאֲשֶׁ֥ר צִוְּךָ֖ | יְהוָ֥ה אֱלֹהֶֽיךָ׃

> **שמור.** וּבְרִאשׁוֹנוֹת הוּא אוֹמֵר ״זָכוֹר״, שְׁנֵיהֶם בְּדִבּוּר אֶחָד וּבְתֵבָה אַחַת נֶאֶמְרוּ, וּבִשְׁמִיעָה אַחַת נִשְׁמְעוּ (מכילתא)׃
>
> **כאשר צוך.** קֹדֶם מַתַּן תּוֹרָה בְּמָרָה (שבת פ״ז)׃

י״ג שֵׁ֥שֶׁת יָמִ֖ים תַּעֲבֹ֣ד וְעָשִׂ֑יתָ כָּל־מְלַאכְתֶּֽךָ׃

י״ד וְי֣וֹם׀ הַשְּׁבִיעִ֗י שַׁבָּ֛ת | לַיהוָ֥ה אֱלֹהֶ֖יךָ לֹ֣א תַעֲשֶׂ֣ה כָל־מְלָאכָ֗ה אַתָּ֤ה וּבִנְךָ֙־וּבִתֶּ֔ךָ וְעַבְדְּךָ֥־וַאֲמָתֶ֖ךָ וְשׁוֹרְךָ֣ וַחֲמֹרֶ֑ךָ וְכָל־בְּהֶמְתֶּ֗ךָ וְגֵרְךָ֙ אֲשֶׁ֣ר בִּשְׁעָרֶ֔יךָ לְמַ֗עַן יָנ֛וּחַ עַבְדְּךָ֥ וַאֲמָתְךָ֖ כָּמ֑וֹךָ

ט״ו וְזָכַרְתָּ֗ כִּֽי־עֶ֙בֶד֙ הָיִ֣יתָ׀ | בְּאֶ֣רֶץ מִצְרַ֔יִם וַיֹּצִ֨אֲךָ֜ יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֗יךָ מִשָּׁם֙ בְּיָ֣ד חֲזָקָ֔ה וּבִזְרֹ֖עַ נְטוּיָ֑ה עַל־כֵּ֗ן צִוְּךָ֙ יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֔יךָ לַעֲשׂ֖וֹת אֶת־י֥וֹם הַשַּׁבָּֽת׃ {ס}

> **וזכרת כי עבד היית וגו׳.** עַל מְנָת כֵּן פְּדָאֲךָ שֶׁתִּהְיֶה לוֹ עֶבֶד וְתִשְׁמֹר מִצְוֹתָיו׃

ט״ז כַּבֵּ֖ד אֶת־אָבִ֑יךָ וְאֶת־אִמֶּ֗ךָ כַּאֲשֶׁ֤ר צִוְּךָ֙ יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֔יךָ לְמַ֨עַן֙ יַאֲרִיכֻ֣ן יָמֶ֔יךָ וּלְמַ֗עַן יִֽיטַב־לָךְ֙ עַ֣ל הָאֲדָמָ֔ה אֲשֶׁר־יְהוָ֥ה אֱלֹהֶ֖יךָ נֹתֵ֥ן לָֽךְ׃ {ס}

> **כאשר צוך.** אַף עַל כִּבּוּד אָב וָאֵם נִצְטַוּוּ בְּמָרָה שֶׁנֶּאֱמַר (שמות ט״ו) שָׁם שָׂם לוֹ חֹק וּמִשְׁפָּט (סנהדרין נ״ו)׃

י״ז לֹ֥א תִרְצָ֖ח׃ {ס} וְלֹ֣א תִנְאָ֑ף׃ {ס} וְלֹ֥א תִגְנֹֽב׃ {ס} וְלֹא־תַעֲנֶ֥ה בְרֵעֲךָ֖ עֵ֥ד שָֽׁוְא׃ {ס}

> **ולא תנאף.** אֵין לְשׁוֹן נאוּף אֶלָּא בְּאֵשֶׁת אִישׁ׃

י״ח וְלֹ֥א תַחְמֹ֖ד אֵ֣שֶׁת רֵעֶ֑ךָ {ס} וְלֹ֤א תִתְאַוֶּה֙ בֵּ֣ית רֵעֶ֔ךָ שָׂדֵ֥הוּ וַעֲבְדּ֖וֹ וַאֲמָתּ֑וֹ שׁוֹרֹ֥ו וַחֲמֹר֖וֹ וְכֹ֥ל אֲשֶׁר֙ לְרֵעֶ֔ךָ׃ {ס}

> **ולא תתאוה.** וְלָא תִרוֹג, אַף הוּא לְשׁוֹן חֶמְדָּה, כְּמוֹ נֶחְמָד לְמַרְאֶה (בראשית ב׳) דְּמְתַרְגְּמִינַן דִּמְרַגַּג לְמִחְזֵי׃

י״ט אֶת־הַדְּבָרִ֣ים הָאֵ֗לֶּה דִּבֶּ֤ר יְהוָה֙ אֶל־כָּל־קְהַלְכֶ֔ם בָּהָ֖ר מִתּ֣וֹךְ הָאֵ֑שׁ הֶֽעָנָ֤ן וְהָעֲרָפֶל֙ קוֹל֙ גָּד֣וֹל וְלֹ֔א יָסָ֖ף וַיִּכְתְּבֵ֣ם עַל־שְׁנֵ֣י לֻחֹ֔ת אֲבָנִ֑ים וַיִּתְּנֵ֖ם אֵלָֽי׃

> **ולא יסף.** מְתַרְגְּמִינַן ״וְלָא פְּסִיק״ (וּלְפִי שֶׁמִּדַּת בָּשָׂר וָדָם אֵינָן יְכוֹלִין לְדַבֵּר כָּל דְּבָרֵיהֶם בְּנִשִׁימָה אַחַת וּמִדַּת הַקָּבָּ״ה אֵינוֹ כֵן — לֹא הָיָה פוֹסֵק, וּמִשֶּׁלֹּא הָיָה פוֹסֵק לֹא הָיָה מוֹסִיף) כִּי קוֹלוֹ חָזָק וְקַיָּם לְעוֹלָם (סנהדרין י״ז); דְּ״אַ — **ולא יסף** לֹא הוֹסִיף לְהֵרָאוֹת בְּאוֹתוֹ פֻּמְבִּי׃

כ׳ וַיְהִ֗י כְּשָׁמְעֲכֶם֙ אֶת־הַקּ֔וֹל מִתּ֖וֹךְ הַחֹ֑שֶׁךְ וְהָהָ֣ר בֹּעֵ֔ר בָּאֵ֖שׁ וַתִּקְרְבוּן֙ אֵלַ֔י כָּל־רָאשֵׁ֖י שִׁבְטֵיכֶ֥ם וְזִקְנֵיכֶֽם׃

כ״א וַתֹּאמְר֗וּ הֵן֩ הֶרְאָ֨נוּ יְהוָ֤ה אֱלֹהֵ֙ינוּ֙ אֶת־כְּבֹד֔וֹ וְאֶת־גָּדְל֖וֹ וְאֶת־קֹלֹ֣ו שָׁמַ֑עְנוּ מִתּ֖וֹךְ הָאֵ֣שׁ הַיּ֔וֹם הַזֶּ֖ה רָאִ֥ינוּ כִּֽי־יְדַבֵּ֥ר אֱלֹהִ֖ים אֶת־הָאָדָ֑ם וָחָֽי׃

כ״ב וְעַתָּ֗ה לָמָּה֙ נָמ֣וּת כִּ֤י תֹאכְלֵ֙נוּ֙ הָאֵ֣שׁ הַגְּדֹלָ֣ה הַזֹּ֔את אִם־יֹסְפִ֗ים | אֲנַ֛חְנוּ לִשְׁמֹ֥עַ אֶת־קֹ֖ול יְהוָ֣ה אֱלֹהֵ֑ינוּ עֹ֖וד וָמָֽתְנוּ׃

כ״ג כִּי מִי כָל־בָּשָׂר אֲשֶׁר שָׁמַע קוֹל אֱלֹהִים חַיִּים מְדַבֵּר מִתּוֹךְ־הָאֵשׁ כָּמָנוּ וַיָּחִי׃

כ״ד קְרַב אַתָּה֙ וּשְׁמָ֣ע אֵ֔ת כָּל־אֲשֶׁ֖ר יֹאמַ֣ר יְהוָ֣ה אֱלֹהֵ֑ינוּ וְאַתָּ֞ה | תְּדַבֵּ֣ר אֵלֵ֗ינוּ אֵ֚ת כָּל־אֲשֶׁ֣ר יְדַבֵּ֣ר יְהוָ֣ה אֱלֹהֵ֔ינוּ אֵלֶ֖יךָ וְשָׁמַ֥עְנוּ וְעָשִֽׂינוּ׃

> **ואת תדבר אלינו.** הִתַּשְׁתֶּם אֶת כֹּחִי כַּנְּקֻבָה, שֶׁנִּצְטַעַרְתִּי עֲלֵיכֶם וְרִפִּיתֶם אֶת יָדַי כִּי רָאִיתִי שֶׁאֵינְכֶם חֲרֵדִים לְהִתְקָרֵב אֵלָיו מֵאַהֲבָה, וְכִי לֹא הָיָה יָפֶה לָכֶם לִלְמֹד מִפִּי הַגְּבוּרָה וְלֹא לִלְמֹד מִמֶּנִּי?׃

כ״ה וַיִּשְׁמַ֣ע יְהוָ֗ה אֶת־קוֹל֙ דִּבְרֵיכֶ֔ם בְּדַבֶּרְכֶ֖ם אֵלַ֑י וַיֹּ֨אמֶר יְהוָ֜ה אֵלַ֗י שָׁמַ֙עְתִּי֙ אֶת־קוֹל֙ דִּבְרֵ֣י הָעָ֔ם הַזֶּ֖ה אֲשֶׁ֣ר דִּבְּר֑וּ אֵלֶ֙יךָ֙ הֵיטִ֣יבוּ כָל־אֲשֶׁ֖ר דִּבָּֽרוּ׃

כ״ו מִי־יִתֵּ֨ן וְהָיָ֤ה לְבָבָם֙ זֶ֣ה לָהֶ֔ם לְיִרְאָ֥ה אֹתִ֖י וְלִשְׁמֹ֣ר אֶת־כָּל־מִצְוֹתַ֑י כָּל־הַיָּמִ֗ים לְמַ֨עַן֙ יִיטַ֣ב לָהֶ֔ם וְלִבְנֵיהֶ֖ם לְעֹלָֽם׃

כ״ז לֵ֚ךְ אֱמֹ֣ר לָהֶ֔ם שׁ֖וּבוּ לָכֶ֥ם לְאָהֳלֵיכֶֽם׃

כ״ח וְאַתָּ֗ה פֹּ֚ה֙ עֲמֹ֣ד עִמָּדִ֔י וַאֲדַבְּרָ֣ה אֵלֶ֗יךָ אֵ֚ת כָּל־הַמִּצְוָ֣ה וְהַחֻקִּ֔ים וְהַמִּשְׁפָּטִ֖ים אֲשֶׁ֣ר תְּלַמְּדֵ֑ם וְעָשׂ֗וּ בָּאָ֙רֶץ֙ אֲשֶׁ֣ר אֲנֹכִ֔י נֹתֵ֥ן לָהֶ֖ם לְרִשְׁתָּֽהּ׃

כ״ט וּשְׁמַרְתֶּ֕ם לַעֲשׂ֖וֹת כַּאֲשֶׁ֣ר צִוָּ֣ה יְהוָ֣ה אֱלֹהֵיכֶ֑ם לֹ֥א תָסֻ֖רוּ יָמִ֥ין וּשְׂמֹֽאל׃

ל׳ בְּכָל־הַדֶּ֙רֶךְ֙ אֲשֶׁ֣ר צִוָּ֣ה יְהוָ֣ה אֱלֹהֵיכֶ֣ם אֶתְכֶ֗ם תֵּלֵכ֞וּ לְמַ֤עַן תִּחְיוּן֙ וְטוֹב֣ לָכֶ֔ם וְהַאֲרַכְתֶּ֖ם יָמִ֑ים בָּאָ֕רֶץ אֲשֶׁ֥ר תִּירָשֽׁוּן׃

פרק ו׳

א׳ וְזֹ֣את הַמִּצְוָ֗ה הַחֻקִּ֙ים֙ וְהַמִּשְׁפָּטִ֔ים אֲשֶׁ֥ר צִוָּ֛ה יְהוָ֥ה אֱלֹהֵיכֶ֖ם לְלַמֵּ֣ד אֶתְכֶ֑ם לַעֲשׂוֹת֙ בָּאָ֣רֶץ אֲשֶׁ֣ר אַתֶּ֥ם עֹבְרִ֛ים שָׁ֖מָּה לְרִשְׁתָּֽהּ׃

ב׳ לְמַ֣עַן תִּירָ֗א אֶת־יְהוָה֙ אֱלֹהֶ֔יךָ לִשְׁמֹ֞ר אֶת־כָּל־חֻקֹּתָ֣יו וּמִצְוֹתָ֗יו אֲשֶׁ֤ר אָנֹכִי֙ מְצַוְּךָ֔ אַתָּ֖ה וּבִנְךָ֣ וּבֶן־בִּנְךָ֑ כֹּ֖ל יְמֵ֣י חַיֶּ֔יךָ וּלְמַ֙עַן֙ יַאֲרִכֻ֣ן יָמֶֽיךָ׃

ג׳ וְשָׁמַעְתָּ֣ יִשְׂרָאֵ֔ל וְשָׁמַרְתָּ֖ לַעֲשׂ֑וֹת אֲשֶׁ֤ר יִיטַב֙ לְךָ֔ וַאֲשֶׁ֥ר תִּרְבּ֖וּן מְאֹ֑ד כַּאֲשֶׁ֨ר דִּבֶּ֤ר יְהוָה֙ אֱלֹהֵ֣י אֲבֹתֶ֔יךָ לָ֖ךְ אֶ֥רֶץ זָבַ֖ת חָלָ֥ב וּדְבָֽשׁ׃ {פ}

ד׳ שְׁמַ֖ע יִשְׂרָאֵ֑ל יְהוָ֥ה אֱלֹהֵ֖ינוּ יְהוָ֥ה | אֶחָֽד׃

> **ה׳ אלהינו ה׳ אחד.** ה׳ שֶׁהוּא אֱלֹהֵינוּ עַתָּה, וְלֹא אֱלֹהֵי הָאֻמּוֹת, הוּא עָתִיד לִהְיוֹת ה׳ אֶחָד, שֶׁנֶּאֱמַר (צפניה ג׳) כִּי אָז אֶהְפֹּךְ אֶל עַמִּים שָׂפָה בְרוּרָה לִקְרֹא כֻלָּם בְּשֵׁם ה׳, וְנֶאֱמַר (זכריה י״ד) בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה ה׳ אֶחָד וּשְׁמוֹ אֶחָד (ע׳ ספרי)׃

ה׳ וְאָהַבְתָּ֗ אֵת֙ יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֔יךָ בְּכָל־לְבָבְךָ֖ וּבְכָל־נַפְשְׁךָ֑ וּבְכָל־מְאֹדֶֽךָ׃

> **ואהבת.** עֲשֵׂה דְּבָרָיו מֵאַהֲבָה, אֵינוֹ דוֹמֶה הָעוֹשֶׂה מֵאַהֲבָה לָעוֹשֶׂה מִיִּרְאָה, הָעוֹשֶׂה אֶצֶל רַבּוֹ מִיִּרְאָה, כְּשֶׁהוּא מַטְרִיחַ עָלָיו מַנִּיחוֹ וְהוֹלֵךְ לוֹ (שם)׃
>
> **בכל לבבך.** בִּשְׁנֵי יְצָרֶיךָ (ספרי; ברכות נ״ד); דָּבָר אַחֵר **בכל לבבך** שֶׁלֹּא יִהְיֶה לִבְּךָ חָלוּק עַל הַמָּקוֹם (ספרי)׃
>
> **ובכל נפשך.** אֲפִלּוּ הוּא נוֹטֵל אֶת נַפְשֶׁךָ (ספרי; ברכות נ״ד)׃
>
> **ובכל מאדך.** בְּכָל מָמוֹנֶךָ, יֵשׁ לְךָ אָדָם שֶׁמָּמוֹנוֹ חָבִיב עָלָיו מִגּוּפוֹ (בראשית נ״ז), לְכָךְ נֶאֱמַר בְּכָל מְאֹדֶךָ. דָּ״אַ — **ובכל מאדך** בְּכָל מִדָּה וּמִדָּה שֶׁמּוֹדֵד לְךָ, בֵּין בְּמִדָּה טוֹבָה בֵּין בְּמִדַּת פֻּרְעָנוּת, וְכֵן דָּוִד הוּא אוֹמֵר (תהלים קט״ז) כּוֹס יְשׁוּעוֹת אֶשָּׂא צָרָה וְיָגוֹן אֶמְצָא וְגוֹ׳ (ע׳ ספרי)׃

ו׳ וְהָי֞וּ הַדְּבָרִ֣ים הָאֵ֗לֶּה אֲשֶׁ֨ר אָנֹכִ֤י מְצַוְּךָ֙ הַיּ֔וֹם עַל־לְבָבֶֽךָ׃

> **והיו הדברים האלה.** וּמַהוּ הָאַהֲבָה? **והיו הדברים האלה**, שֶׁמִּתּוֹךְ כָּךְ אַתָּה מַכִּיר בְּהַקָּבָ״ה וּמְדַבֵּק בִּדְרָכָיו (ספרי)׃
>
> **אשר אנכי מצוך היום.** לֹא יִהְיוּ בְּעֵינֶיךָ כִּדְיוּטְגְמָא יְשָׁנָה שֶׁאֵין אָדָם סוֹפְנָהּ, אֶלָּא כַּחֲדָשָׁה שֶׁהַכֹּל רָצִין לִקְרָאתָהּ; דִּיוּטְגְמָא – מִצְוַת הַמֶּלֶךְ הַבָּאָה בְּמִכְתָּב (ספרי)׃

ז וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ וְדִבַּרְתָּ בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ׃

ושננתם. לְשׁוֹן חִדּוּד הוּא, שֶׁיִּהְיוּ מְחֻדָּדִים בְּפִיךָ, שֶׁאִם יִשְׁאָלְךָ אָדָם דָּבָר לֹא תְּהֵא צָרִיךְ לְגַמְגֵּם בּוֹ אֶלָּא אֲמֹר לוֹ מְיֻד (ספרי; קידושין ל׳)׃

לבניך. אֵלּוּ תַּלְמִידִים, מָצִינוּ בְּכָל מָקוֹם שֶׁתַּלְמִידִים קְרוּיִים בָּנִים, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים י״ד) בָּנִים אַתֶּם לַה׳ אֱלֹהֵיכֶם, וְאוֹמֵר (מלכים ב ב׳) בְּנֵי הַנְּבִיאִים אֲשֶׁר בֵּית אֵל, וְכֵן בְּחִזְקִיָּהוּ, שֶׁלִּמֵּד תּוֹרָה לְכָל יִשְׂרָאֵל, וּקְרָאָם בָּנִים שֶׁנֶּאֱמַר (דברי הימים ב׳ כ״ט) בָּנַי עַתָּה אַל תִּשָּׁלוּ. וּכְשֵׁם שֶׁתַּלְמִידִים קְרוּיִים בָּנִים (שֶׁנֶּאֱמַר בָּנִים אַתֶּם לַה׳ אֱלֹהֵיכֶם) כָּךְ הָרַב קָרוּי אָב, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים ב ב׳) אָבִי אָבִי רֶכֶב יִשְׂרָאֵל וְגוֹ׳ (ספרי)׃

ודברת בם. שֶׁלֹּא יְהֵא עִקָּר דִּבּוּרְךָ אֶלָּא בָּם – עֲשֵׂם עִקָּר וְאַל תַּעֲשֵׂם טָפֵל (שם)׃

ובשכבך. יָכוֹל אֲפִלּוּ שָׁכַב בַּחֲצִי הַיּוֹם, תַּ״ל **ובקומך**, יָכוֹל אֲפִלּוּ עָמַד בַּחֲצִי הַלַּיְלָה, תַּ״ל **בשבתך בביתך ובלכתך בדרך** – דֶּרֶךְ אֶרֶץ דִּבְּרָה תּוֹרָה, זְמַן שְׁכִיבָה וּזְמַן קִימָה (שם)׃

ח וּקְשַׁרְתָּם לְאוֹת עַל־יָדֶךָ וְהָיוּ לְטֹטָפֹת בֵּין עֵינֶיךָ׃

וקשרתם לאות על ידך. אֵלּוּ תְּפִלִּין שֶׁבַּזְּרוֹעַ׃

והיו לטטפת בין עיניך. אֵלּוּ תְּפִלִּין שֶׁבָּרֹאשׁ, וְעַל שֵׁם מִנְיַן פָּרָשִׁיּוֹתֵיהֶם נִקְרְאוּ טֹטָפוֹת, טט בְּכַתְפֵּי שְׁתַּיִם פת בְּאַפְרִיקֵי שְׁתַּיִם (סנהדרין ד׳)׃

ט וּכְתַבְתָּם עַל־מְזוּזוֹת בֵּיתֶךָ וּבִשְׁעָרֶיךָ׃ {ס}

מזוזות ביתך. מזוזת פְּתִיב, שֶׁאֵין צָרִיךְ אֶלָּא אַחַת׃

ובשעריך. לְרַבּוֹת שַׁעֲרֵי חֲצֵרוֹת וְשַׁעֲרֵי מְדִינוֹת וְשַׁעֲרֵי עֲיָרוֹת (יומא י״א)׃

י וְהָיָה כִּי יְבִיאֲךָ | יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב לָתֶת לְךָ עָרִים גְּדֹלֹת וְטֹבֹת אֲשֶׁר לֹא־בָנִיתָ׃

יא וּבָתִּים מְלֵאִים כָּל־טוּב אֲשֶׁר לֹא־מִלֵּאתָ וּבֹרֹת חֲצוּבִים אֲשֶׁר לֹא־חָצַבְתָּ כְּרָמִים וְזֵיתִים אֲשֶׁר לֹא־נָטָעְתָּ וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ׃

חצובים. לְפִי שֶׁהוּא מָקוֹם טְרָשִׁין וּסְלָעִים נוֹפֵל בּוֹ לְשׁוֹן חֲצִיבָה׃

יב הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן־תִּשְׁכַּח אֶת־יְהוָה אֲשֶׁר הוֹצִיאֲךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים׃

מבית עבדים. כְּתַרְגּוּמוֹ מִבֵּית עַבְדוּתָא – מִמָּקוֹם שֶׁהָיִיתֶם שָׁם עֲבָדִים׃

יג אֶת־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ תִּירָא וְאֹתוֹ תַעֲבֹד וּבִשְׁמוֹ תִּשָּׁבֵעַ׃

ובשמו תשבע. אִם יֵשׁ בְּךָ כָּל הַמִּדּוֹת הַלָּלוּ, שֶׁאַתָּה יָרֵא אֶת שְׁמוֹ וְעוֹבֵד אוֹתוֹ, אָז בִּשְׁמוֹ תִּשָּׁבֵעַ, שֶׁמִּתּוֹךְ שֶׁאַתָּה יָרֵא אֶת שְׁמוֹ תְּהֵא זָהִיר בִּשְׁבוּעָתְךָ, וְאִם לָאו — לֹא תִּשָּׁבֵעַ׃

יד לֹא תֵלְכוּן אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים מֵאֱלֹהֵי הָעַמִּים אֲשֶׁר סְבִיבוֹתֵיכֶם׃

מאלהי העמים אשר סביבותיכם. הוּא הַדִּין לָרְחוֹקִים, אֶלָּא לְפִי שֶׁאַתָּה רוֹאֶה אֶת סְבִיבוֹתֶיךָ תּוֹעִים אַחֲרֵיהֶם, הֱצָרֵךְ לְהַזְהִיר עֲלֵיהֶם בְּיוֹתֵר׃

טו כִּי אֵל קַנָּא יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּקִרְבֶּךָ פֶּן־יֶחֱרֶה אַף־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בָּךְ וְהִשְׁמִידְךָ מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה׃ {ס}

טז לֹא תְנַסּוּ אֶת־יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם כַּאֲשֶׁר נִסִּיתֶם בַּמַּסָּה׃

במסה. כְּשֶׁיָּצְאוּ מִמְּצָרַיִם שֶׁנִּסּוּהוּ בַּמַּיִם, שֶׁנֶּאֱמַר הֲיֵשׁ ה׳ בְּקִרְבֵּנוּ (שמות י״ז)׃

יז שָׁמֹר תִּשְׁמְרוּן אֶת־מִצְוֹת יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם וְעֵדֹתָיו וְחֻקָּיו אֲשֶׁר צִוָּךְ׃

יח וְעָשִׂיתָ הַיָּשָׁר וְהַטּוֹב בְּעֵינֵי יְהוָה לְמַעַן יִיטַב לָךְ וּבָאתָ וְיָרַשְׁתָּ אֶת־הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר־נִשְׁבַּע יְהוָה לַאֲבֹתֶיךָ׃

הישר והטוב. זוֹ פְּשָׁרָה לִפְנִים מִשּׁוּרַת הַדִּין׃

י״ט לַהֲלֹךְ אֶת־כָּל־אֹיְבֶיךָ מִפָּנֶיךָ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה׃ {ס}

כאשר דבר. וְהֵיכָן דִּבֶּר? ״וְהַמּוֹתִי אֶת כָּל הָעָם וְגוֹ׳״ (שמות כ״ג)׃

כ׳ כִּי־יִשְׁאָלְךָ בִנְךָ מָחָר לֵאמֹר מֶה הָעֵדֹת וְהַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ אֶתְכֶם׃

כי ישאלך בנך מחר. יֵשׁ מָחָר שֶׁהוּא אַחַר זְמַן׃

כ״א וְאָמַרְתָּ לְבִנְךָ עֲבָדִים הָיִינוּ לְפַרְעֹה בְּמִצְרָיִם וַיּוֹצִיאֵנוּ יְהוָה מִמִּצְרַיִם בְּיָד חֲזָקָה׃

כ״ב וַיִּתֵּן יְהוָה אוֹתֹת וּמֹפְתִים גְּדֹלִים וְרָעִים | בְּמִצְרַיִם בְּפַרְעֹה וּבְכָל־בֵּיתוֹ לְעֵינֵינוּ׃

כ״ג וְאוֹתָנוּ הוֹצִיא מִשָּׁם לְמַעַן הָבִיא אֹתָנוּ לָתֶת לָנוּ אֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֵינוּ׃

כ״ד וַיְצַוֵּנוּ יְהוָה לַעֲשׂוֹת אֶת־כָּל־הַחֻקִּים הָאֵלֶּה לְיִרְאָה אֶת־יְהוָה אֱלֹהֵינוּ לְטוֹב לָנוּ כָּל־הַיָּמִים לְחַיֹּתֵנוּ כְּהַיּוֹם הַזֶּה׃

כ״ה וּצְדָקָה תִּהְיֶה־לָּנוּ כִּי־נִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת אֶת־כָּל־הַמִּצְוָה הַזֹּאת לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֵינוּ כַּאֲשֶׁר צִוָּנוּ׃ {ס}

פרק ז׳

א׳ כִּי יְבִיאֲךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־אַתָּה בָא־שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ וְנָשַׁל גּוֹיִם־רַבִּים | מִפָּנֶיךָ הַחִתִּי וְהַגִּרְגָּשִׁי וְהָאֱמֹרִי וְהַכְּנַעֲנִי וְהַפְרִזִּי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי שִׁבְעָה גוֹיִם רַבִּים וַעֲצוּמִים מִמֶּךָּ׃

ונשל. לְשׁוֹן הַשְׁלָכָה וְהַדָּחָה, וְכֵן ״וְנָשַׁל הַבַּרְזֶל״ (דברים י״ט)׃

ב׳ וּנְתָנָם יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְפָנֶיךָ וְהִכִּיתָם הַחֲרֵם תַּחֲרִים אֹתָם לֹא־תִכְרֹת לָהֶם בְּרִית וְלֹא תְחָנֵּם׃

ולא תחנם. לֹא תִתֵּן לָהֶם חֵן, אָסוּר לוֹ לָאָדָם לוֹמַר ״כַּמָּה נָאֶה גּוֹי זֶה״. דָּבָר אַחֵר, לֹא תִתֵּן לָהֶם חֲנִיָּה בָּאָרֶץ (עבודה זרה כ׳)׃

ג׳ וְלֹא תִתְחַתֵּן בָּם בִּתְּךָ׀ לֹא־תִתֵּן לִבְנוֹ וּבִתּוֹ לֹא־תִקַּח לִבְנֶךָ׃

ד׳ כִּי־יָסִיר אֶת־בִּנְךָ׀ מֵאַחֲרַי וְעָבְדוּ אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְחָרָה אַף־יְהוָה׀ בָּכֶם וְהִשְׁמִידְךָ מַהֵר׃

כי יסיר את בנך מאחרי. בְּנוֹ שֶׁל גּוֹי כְּשֶׁיִּשָּׂא אֶת בִּתְּךָ יָסִיר אֶת בִּנְךָ אֲשֶׁר תֵּלֵד לוֹ בִּתְּךָ מֵאַחֲרַי, לְמִדְנוּ שֶׁבֶּן בִּתְּךָ הַבָּא מִן הַגּוֹי קָרוּי בִּנְךָ, אֲבָל בֶּן בִּנְךָ הַבָּא מִן הַגּוֹיָה אֵינוֹ קָרוּי בִּנְךָ אֶלָּא בְּנָהּ, שֶׁהֲרֵי לֹא נֶאֱמַר עַל בִּתּוֹ לֹא תִקַּח כִּי תָסִיר אֶת בִּנְךָ מֵאַחֲרַי׃

ה׳ כִּי־אִם־כֹּה תַּעֲשׂוּ־לָהֶם מִזְבְּחֹתֵיהֶם תִּתֹּצוּ וּמַצֵּבֹתָם תְּשַׁבֵּרוּ וַאֲשֵׁרִיהֶם תְּגַדֵּעוּן וּפְסִילֵיהֶם תִּשְׂרְפוּן בָּאֵשׁ׃

מזבחתיהם. שֶׁל בְּנִין׃

ומצבתם. אֶבֶן אַחַת׃

ואשיריהם. אִילָנוֹת שֶׁעוֹבְדִין אוֹתָן׃

ופסיליהם. צְלָמִים׃

ו׳ כִּי עַם קָדוֹשׁ־אַתָּה לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּךָ׀ בָּחַר | יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לִהְיוֹת לוֹ לְעַם סְגֻלָּה מִכֹּל הָעַמִּים אֲשֶׁר עַל־פְּנֵי הָאֲדָמָה׃

ז׳ לֹא מֵרֻבְּכֶם מִכָּל־הָעַמִּים חָשַׁק יְהוָה בָּכֶם וַיִּבְחַר בָּכֶם כִּי־אַתֶּם הַמְעַט מִכָּל־הָעַמִּים׃

לא מרבכם. כִּפְשׁוּטוֹ; וּמִדְרָשׁוֹ לְפִי שֶׁאֵין אַתֶּם מַגְדִּילִים עַצְמְכֶם כְּשֶׁאֲנִי מַשְׁפִּיעַ לָכֶם טוֹבָה, לְפִיכָךְ **חשק ... בכם**

כי אתם המעט – הַמְמַעֲטִין עַצְמְכֶם, כְּגוֹן אַבְרָהָם שֶׁאָמַר (בראשית י״ח) ״וְאָנֹכִי עָפָר וָאֵפֶר״, וּכְגוֹן מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן שֶׁאָמְרוּ (שמות ט״ז) ״וְנַחְנוּ מָה״, לֹא כִנְבוּכַדְנֶאצַּר שֶׁאָמַר (ישעיהו י״ד) ״אֶדַּמֶּה לְעֶלְיוֹן״, וְסַנְחֵרִיב (שם ל״ו) שֶׁאָמַר ״מִי בְּכָל אֱלֹהֵי הָאֲרָצוֹת״, וְחִירָם שֶׁאָמַר (י״ח כ״ח) ״אֵל אֲנִי מוֹשַׁב אֱלֹהִים יָשָׁבְתִּי״ (חולין פ״ט):

כי אתם המעט. חֲרֵי כִּי מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן דְּהָא:

ח׳ כִּי מֵאַהֲבַת יְהוָה אֶתְכֶם וּמִשָּׁמְרוֹ אֶת־הַשְּׁבֻעָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֵיכֶם הוֹצִיא יְהוָה אֶתְכֶם בְּיָד חֲזָקָה וַיִּפְדְּךָ מִבֵּית עֲבָדִים מִיַּד פַּרְעֹה מֶלֶךְ־מִצְרָיִם:

כי מאהבת ה׳. חֲרֵי כִּי מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן אֶלָּא – **לא מרבכם חשק ה׳ בכם**, אֶלָּא **מאהבת ה׳ אתכם**:

ומשמרו את השבעה. מְחֻמַּת שָׁמְרוֹ אֶת הַשְּׁבוּעָה:

ט׳ וְיָדַעְתָּ כִּי־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ הוּא הָאֱלֹהִים הָאֵל הַנֶּאֱמָן שֹׁמֵר הַבְּרִית וְהַחֶסֶד לְאֹהֲבָיו וּלְשֹׁמְרֵי מִצְוֹתָו לְאֶלֶף דּוֹר:

לאלף דור. וּלְהַלָּן (דברים ה׳) הוּא אוֹמֵר ״לַאֲלָפִים״. כָּאן שֶׁהוּא סָמוּךְ אֵצֶל לְשֹׁמְרֵי מִצְוֹתָיו, הוּא אוֹמֵר **לאלף**, וּלְהַלָּן שֶׁהוּא סָמוּךְ אֵצֶל לְאֹהֲבַי, הוּא אוֹמֵר לַאֲלָפִים (סוטה ל״א):

לאהביו. אֵלּוּ הָעוֹשִׂין מֵאַהֲבָה:

ולשמרי מצותיו. אֵלּוּ הָעוֹשִׂין מִיִּרְאָה:

י׳ וּמְשַׁלֵּם לְשֹׂנְאָיו אֶל־פָּנָיו לְהַאֲבִידוֹ לֹא יְאַחֵר לְשֹׂנְאוֹ אֶל־פָּנָיו יְשַׁלֶּם־לוֹ:

ומשלם לשנאיו אל פניו. בְּחַיָּיו מְשַׁלֵּם לוֹ גְּמוּלוֹ הַטּוֹב, כְּדֵי לְהַאֲבִידוֹ מִן הָעוֹלָם הַבָּא:

י״א וְשָׁמַרְתָּ אֶת־הַמִּצְוָה וְאֶת־הַחֻקִּים וְאֶת־הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם לַעֲשׂוֹתָם: {פ}

היום לעשותם. וּלְמָחָר, לָעוֹלָם הַבָּא, לְטֹל שְׂכָרָם (עירובין כ״ב):

י״ב וְהָיָה | עֵקֶב תִּשְׁמְעוּן אֶת הַמִּשְׁפָּטִים הָאֵלֶּה וּשְׁמַרְתֶּם וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם וְשָׁמַר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְךָ אֶת־הַבְּרִית וְאֶת־הַחֶסֶד אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ:

והיה עקב תשמעון. אִם הַמִּצְווֹת קַלּוֹת שֶׁאָדָם דָּשׁ בַּעֲקֵבָיו **תשמעון.**

ושמר ה׳ וגו׳. יִשְׁמֹר לְךָ הַבְטָחָתוֹ (עי׳ תנחומא):

י״ג וַאֲהֵבְךָ וּבֵרַכְךָ וְהִרְבֶּךָ וּבֵרַךְ פְּרִי־בִטְנְךָ וּפְרִי־אַדְמָתֶךָ דְּגָנְךָ וְתִירֹשְׁךָ וְיִצְהָרֶךָ שְׁגַר־אֲלָפֶיךָ וְעַשְׁתְּרֹת צֹאנֶךָ עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר־נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ לָתֶת לָךְ:

שגר אלפיך. וְלִדֵּי בְקָרְךָ שֶׁהַנְּקֵבָה מְשַׁגֶּרֶת מִמֵּעֶיהָ:

ועשתרת צאנך. מְנַחֵם פֵּרֵשׁ ״אַבִּירֵי בָשָׁן״ (תהילים כ״ב) – מִבְחַר הַצֹּאן, כְּמוֹ ״בְּעַשְׁתְּרֹת קַרְנַיִם״ (בראשית י״ד), לְשׁוֹן חֹזֶק, וְאַנְקְלוֹס תִּרְגֵּם ״וְעִדְרֵי עָנָךְ״. וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ לָמָּה נִקְרָא שְׁמָם עַשְׁתָּרוֹת? שֶׁמַּעֲשִׁירוֹת אֶת בַּעֲלֵיהֶן (חולין פ״ד):

י״ד בָּרוּךְ תִּהְיֶה מִכָּל־הָעַמִּים לֹא־יִהְיֶה בְךָ עָקָר וַעֲקָרָה וּבִבְהֶמְתֶּךָ:

עקר. שֶׁאֵינוֹ מוֹלִיד:

ט״ו וְהֵסִיר יְהוָה מִמְּךָ כָּל־חֹלִי וְכָל־מַדְוֵי מִצְרַיִם הָרָעִים אֲשֶׁר יָדַעְתָּ לֹא יְשִׂימָם בָּךְ וּנְתָנָם בְּכָל־שֹׂנְאֶיךָ:

ט״ז וְאָכַלְתָּ אֶת־כָּל־הָעַמִּים אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ לֹא־תָחוֹס עֵינְךָ עֲלֵיהֶם וְלֹא תַעֲבֹד אֶת־אֱלֹהֵיהֶם כִּי־מוֹקֵשׁ הוּא לָךְ: {ס}

י״ז כִּי תֹאמַר בִּלְבָבְךָ רַבִּים הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה מִמֶּנִּי אֵיכָה אוּכַל לְהוֹרִישָׁם:

כי תאמר בלבבך. עַל כָּרְחֲךָ לְשׁוֹן דִּילְמָא הוּא, שֶׁמָּא תֹּאמַר בִּלְבָבְךָ מִפְּנֵי שֶׁהֵם רַבִּים לֹא אוּכַל לְהוֹרִישָׁם, אַל תֹּאמַר כֵּן, **לא תירא מהם**, וְלֹא יִתָּכֵן לְפָרְשׁוֹ בְּאַחַת מִשְּׁאָר לְשׁוֹנוֹת שֶׁל כִּי שֶׁיִּפֹּל עָלָיו שׁוּב לֹא תִירָא מֵהֶם:

י״ח לֹא תִירָא מֵהֶם זָכֹר תִּזְכֹּר אֵת אֲשֶׁר־עָשָׂה יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְפַרְעֹה וּלְכָל־מִצְרָיִם:

י״ט הַמַּסֹּת הַגְּדֹלֹת אֲשֶׁר־רָאוּ עֵינֶיךָ וְהָאֹתֹת וְהַמֹּפְתִים וְהַיָּד הַחֲזָקָה וְהַזְּרֹעַ הַנְּטוּיָה אֲשֶׁר הוֹצִאֲךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ כֵּן־יַעֲשֶׂה יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְכָל־הָעַמִּים אֲשֶׁר־אַתָּה יָרֵא מִפְּנֵיהֶם:

המסת. נְסִיּוֹנוֹת:

והאתת. כְּגוֹן וַיְהִי לְנָחָשׁ (שמות ד׳), וְהָיוּ לְדָם בַּיַּבָּשֶׁת (שם):

והמפתים. הַמַּכּוֹת הַמַּפְלָאוֹת:

והיד החזקה. זוֹ הַדֶּבֶר:

והזרע הנטויה. זוֹ הַחֶרֶב שֶׁל מַכַּת בְּכוֹרוֹת:

כ׳ וְגַם אֶת־הַצִּרְעָה יְשַׁלַּח יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בָּם עַד־אֲבֹד הַנִּשְׁאָרִים וְהַנִּסְתָּרִים מִפָּנֶיךָ:

הצרעה. מִין שֶׁרֶץ הָעוֹף שֶׁהָיְתָה זוֹרֶקֶת בָּהֶם מָרָה וּמְסָרְסָתָן וּמְסַמְּאָה אֶת עֵינֵיהֶם בְּכָל מָקוֹם שֶׁהָיוּ נִסְתָּרִין שָׁם (סוטה ל״ו):

כ״א לֹא תַעֲרֹץ מִפְּנֵיהֶם כִּי־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּקִרְבֶּךָ אֵל גָּדוֹל וְנוֹרָא:

כ״ב וְנָשַׁל יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֶת־הַגּוֹיִם הָאֵל מִפָּנֶיךָ מְעַט מְעָט לֹא תוּכַל כַּלֹּתָם מַהֵר פֶּן־תִּרְבֶּה עָלֶיךָ חַיַּת הַשָּׂדֶה:

פן תרבה עליך חית השדה. וַהֲלֹא אִם עוֹשִׂין רְצוֹנוֹ שֶׁל מָקוֹם אֵין מִתְיָרְאִין מִן הַחַיָּה, שֶׁנֶּאֱמַר (איוב ה׳) וְחַיַּת הַשָּׂדֶה תָּשְׁלְמָה לָךְ? אֶלָּא גְּלוּיִ הָיָה לְפָנָיו שֶׁעֲתִידִין לַחֲטֹא:

כ״ג וּנְתָנָם יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְפָנֶיךָ וְהָמָם מְהוּמָה גְּדֹלָה עַד הִשָּׁמְדָם:

והמם. נָקוּד קָמָץ כַּלּוֹ, לְפִי שֶׁאֵין מ״ם אַחֲרוֹנָה מִן הַיְסוֹד, וַהֲרֵי הוּא כְּמוֹ וְהָם אוֹתָם, אֲבָל ״וְהָמַם גִּלְגַּל עֶגְלָתוֹ״ (ישעיהו כ״ח) כֻּלּוֹ יְסוֹד, לְפִיכָךְ חֶצְיוֹ קָמָץ וְחֶצְיוֹ פַּתָּח, כְּשֶׁאָר פֹּעַל שֶׁל שְׁלוֹשׁ אוֹתִיּוֹת:

כ״ד וְנָתַן מַלְכֵיהֶם בְּיָדֶךָ וְהַאֲבַדְתָּ אֶת־שְׁמָם מִתַּחַת הַשָּׁמָיִם לֹא־יִתְיַצֵּב אִישׁ בְּפָנֶיךָ עַד הִשְׁמְדֶךָ אֹתָם:

כ״ה פְּסִילֵי אֱלֹהֵיהֶם תִּשְׂרְפוּן בָּאֵשׁ לֹא־תַחְמֹד כֶּסֶף וְזָהָב עֲלֵיהֶם וְלָקַחְתָּ לָךְ פֶּן תִּוָּקֵשׁ בּוֹ כִּי תוֹעֲבַת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ הוּא:

כ״ו וְלֹא־תָבִיא תוֹעֵבָה אֶל־בֵּיתֶךָ וְהָיִיתָ חֵרֶם כָּמֹהוּ שַׁקֵּץ | תְּשַׁקְּצֶנּוּ וְתַעֵב | תְּתַעֲבֶנּוּ כִּי־חֵרֶם הוּא: {פ}

פרק ח׳

א׳ כָּל־הַמִּצְוָה אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם תִּשְׁמְרוּן לַעֲשׂוֹת לְמַעַן תִּחְיוּן וּרְבִיתֶם וּבָאתֶם וִירִשְׁתֶּם אֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־נִשְׁבַּע יְהוָה לַאֲבֹתֵיכֶם:

כל המצוה. כְּפִשׁוּטוֹ; וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה אִם הִתְחַלְתָּ בְּמִצְוָה גְּמֹר אוֹתָהּ, שֶׁאֵינָהּ נִקְרֵאת אֶלָּא עַל שֵׁם הַגּוֹמְרָהּ, שֶׁנֶּאֱמַר ״וְאֶת עֲצֻמוֹת יוֹסֵף אֲשֶׁר הֶעֱלוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם קָבְרוּ בִשְׁכֶם״ (יהושע כ״ד), וַהֲלֹא מֹשֶׁה לְבַדּוֹ נִתְעַסֵּק בָּהֶם לְהַעֲלוֹתָם? אֶלָּא לְפִי שֶׁלֹּא הִסְפִּיק לְגָמְרָהּ וּגְמָרוּהָ יִשְׂרָאֵל נִקְרֵאת עַל שְׁמָם (תנחומא):

ב׳ וְזָכַרְתָּ אֶת־כָּל־הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר הוֹלִיכְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ זֶה אַרְבָּעִים שָׁנָה בַּמִּדְבָּר לְמַעַן עַנֹּתְךָ לְנַסֹּתְךָ לָדַעַת אֶת־אֲשֶׁר בִּלְבָבְךָ הֲתִשְׁמֹר מִצְוֹתָו אִם־לֹא:

התשמר מצותו. שֶׁלֹּא תְנַסֵּהוּ וְלֹא תְהַרְהֵר אַחֲרָיו:

ג׳ וַיְעַנֵּךָ֖ וַיַּרְעִבֶ֑ךָ וַיַּאֲכִלְךָ֣ אֶת־הַמָּ֗ן אֲשֶׁ֤ר לֹא־יָדַ֙עְתָּ֙ וְלֹ֣א יָדְע֔וּן אֲבֹתֶ֖יךָ לְמַ֣עַן הוֹדִיעֲךָ֗ כִּ֣י לֹא עַל־הַלֶּ֤חֶם לְבַדּוֹ֙ יִחְיֶ֣ה הָאָדָ֔ם כִּ֚י עַל־כָּל־מוֹצָ֣א פִי־יְהוָ֔ה יִחְיֶ֖ה הָאָדָֽם׃

ד׳ שִׂמְלָתְךָ֥ לֹא בָלְתָה֙ מֵעָלֶ֔יךָ וְרַגְלְךָ֖ לֹ֣א בָצֵ֑קָה זֶ֖ה אַרְבָּעִ֥ים שָׁנָֽה׃

> **שמלתך לא בלתה.** עַנְנֵי כָבוֹד הָיוּ שָׂפִים בִּכְסוּתָם וּמְגַהֲצִים אוֹתָם כְּמִין כֵּלִים מְגֹהָצִים, וְאַף קְטַנֵּיהֶם כְּמוֹ שֶׁהָיוּ גְּדֹלִים הָיָה גָּדֵל לְבוּשָׁן עִמָּהֶם, כַּלְּבוּשׁ הַזֶּה שֶׁל חֹמֶט שֶׁגָּדֵל עִמּוֹ (עי׳ ילקוט שמעוני תת״ן):
>
> **לא בצקה.** לֹא נָפְחָה כְּבָצֵק, כְּדֶרֶךְ הוֹלְכֵי יָחֵף שֶׁרַגְלֵיהֶם נְפוּחוֹת:

ה׳ וְיָדַעְתָּ֖ עִם־לְבָבֶ֑ךָ כִּ֗י כַּאֲשֶׁ֤ר יִיַּ֙סֵּר֙ אִ֣ישׁ אֶת־בְּנ֔וֹ יְהוָ֥ה אֱלֹהֶ֖יךָ מְיַסְּרֶֽךָּ׃

ו׳ וְשָׁמַרְתָּ֗ אֶת־מִצְוֹת֙ יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֔יךָ לָלֶ֖כֶת בִּדְרָכָ֑יו וּלְיִרְאָ֖ה אֹתֽוֹ׃

ז׳ כִּ֣י יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֗יךָ מְבִיאֲךָ֙ אֶל־אֶ֣רֶץ טוֹבָ֔ה אֶ֖רֶץ נַחֲלֵ֣י מָ֑יִם עֲיָנֹ֥ת וּתְהֹמֹ֖ת יֹצְאִ֥ים בַּבִּקְעָ֖ה וּבָהָֽר׃

ח׳ אֶ֣רֶץ חִטָּ֣ה וּשְׂעֹרָ֔ה וְגֶ֥פֶן וּתְאֵנָ֖ה וְרִמּ֑וֹן אֶ֥רֶץ־זֵֽית שֶׁ֖מֶן וּדְבָֽשׁ׃

> **זית שמן.** זֵיתִים הָעוֹשִׂים שֶׁמֶן:

ט׳ אֶ֣רֶץ אֲשֶׁ֤ר לֹֽא בְמִסְכֵּנֻת֙ תֹּאכַ֣ל־בָּ֔הּ לֶ֖חֶם לֹא־תֶחְסַ֣ר כֹּ֑ל בָּ֣הּ אֶ֔רֶץ אֲשֶׁ֥ר אֲבָנֶ֖יהָ בַרְזֶ֑ל וּמֵהָרָרֶ֖יהָ תַּחְצֹ֥ב נְחֹֽשֶׁת׃

י׳ וְאָכַלְתָּ֖ וְשָׂבָ֑עְתָּ וּבֵרַכְתָּ֗ אֶת־יְהוָ֤ה אֱלֹהֶ֙יךָ֙ עַל־הָאָ֣רֶץ הַטֹּבָ֔ה אֲשֶׁ֥ר נָתַ֖ן לָֽךְ׃

י״א הִשָּׁמֶ֣ר לְךָ֔ פֶּן־תִּשְׁכַּ֖ח אֶת־יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֑יךָ לְבִלְתִּ֤י שְׁמֹר֙ מִצְוֹתָ֣יו וּמִשְׁפָּטָ֔יו וְחֻקֹּתָ֖יו אֲשֶׁ֥ר אָנֹכִ֛י מְצַוְּךָ֥ הַיּֽוֹם׃

י״ב פֶּן־תֹּאכַ֖ל וְשָׂבָ֑עְתָּ וּבָתִּ֥ים טֹבִ֖ים תִּבְנֶ֥ה וְיָשָֽׁבְתָּ׃

י״ג וּבְקָרְךָ֥ וְצֹאנְךָ֖ יִרְבְּיֻ֑ן וְכֶ֣סֶף וְזָהָ֔ב יִרְבֶּה־לָּ֖ךְ וְכֹ֥ל אֲשֶׁר־לְךָ֖ יִרְבֶּֽה׃

י״ד וְרָ֣ם לְבָבֶ֔ךָ וְשָׁכַחְתָּ֖ אֶת־יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֑יךָ הַמּוֹצִיאֲךָ֙ מֵאֶ֣רֶץ מִצְרַ֔יִם מִבֵּ֖ית עֲבָדִֽים׃

ט״ו הַמּוֹלִיכְךָ֞ בַּמִּדְבָּ֣ר | הַגָּדֹ֤ל וְהַנּוֹרָא֙ נָחָ֣שׁ ׀ שָׂרָ֣ף וְעַקְרָ֔ב וְצִמָּא֖וֹן אֲשֶׁ֣ר אֵין־מָ֑יִם הַמּוֹצִ֨יא לְךָ֤ מַ֙יִם֙ מִצּ֣וּר הַֽחַלָּמִ֔ישׁ

ט״ז הַמַּאֲכִלְךָ֥ מָ֙ן֙ בַּמִּדְבָּ֔ר אֲשֶׁ֥ר לֹא־יָדְע֖וּן אֲבֹתֶ֑יךָ לְמַ֣עַן עַנֹּתְךָ֗ וּלְמַעַן֙ נַסֹּתֶ֣ךָ לְהֵיטִבְךָ֔ בְּאַחֲרִיתֶֽךָ׃

י״ז וְאָמַרְתָּ֖ בִּלְבָבֶ֑ךָ כֹּחִ֤י וְעֹ֙צֶם֙ יָדִ֔י עָשָׂ֥ה לִ֖י אֶת־הַחַ֥יִל הַזֶּֽה׃

י״ח וְזָכַרְתָּ֗ אֶת־יְהוָ֤ה אֱלֹהֶ֙יךָ֙ כִּ֣י ה֔וּא הַנֹּתֵ֥ן לְךָ֖ כֹּ֣חַ לַעֲשׂ֑וֹת חַ֚יִל לְמַ֣עַן הָקִ֔ים אֶת־בְּרִית֖וֹ אֲשֶׁר־נִשְׁבַּ֣ע לַאֲבֹתֶ֑יךָ כַּיּ֖וֹם הַזֶּֽה׃ {פ}

י״ט וְהָיָ֣ה אִם־שָׁכֹ֤חַ תִּשְׁכַּח֙ אֶת־יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֔יךָ וְהָלַכְתָּ֣ אַחֲרֵ֣י אֱלֹהִ֗ים אֲחֵרִים֙ וַעֲבַדְתָּ֣ם וְהִשְׁתַּחֲוִ֣יתָ לָהֶ֔ם הֵעַדְתִּ֥י בָכֶ֛ם הַיּ֖וֹם כִּ֥י אָבֵ֖ד תֹּאבֵדֽוּן׃

כ׳ כַּגּוֹיִ֗ם אֲשֶׁ֤ר יְהוָה֙ מַאֲבִ֣יד מִפְּנֵיכֶ֔ם כֵּ֖ן תֹּאבֵדֻ֑ון עֵ֕קֶב לֹ֥א תִשְׁמְעוּן֙ בְּקֹ֣ול יְהוָ֔ה אֱלֹהֵיכֶֽם׃ {פ}

פרק ט׳

א׳ שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אַתָּה עֹבֵר הַיּוֹם אֶת־הַיַּרְדֵּן לָבֹא לָרֶשֶׁת גּוֹיִם גְּדֹלִים וַעֲצֻמִים מִמֶּךָּ עָרִים גְּדֹלֹת וּבְצֻרֹת בַּשָּׁמָיִם׃

> **גדלים ועצמים ממך.** אַתָּה עָצוּם וְהֵם עֲצוּמִים מִמְּךָ (ספרי דברים י״א)׃

ב׳ עַם־גָּדוֹל וָרָם בְּנֵי עֲנָקִים אֲשֶׁר אַתָּה יָדַעְתָּ וְאַתָּה שָׁמַעְתָּ מִי יִתְיַצֵּב לִפְנֵי בְּנֵי עֲנָק׃

ג׳ וְיָדַעְתָּ הַיּוֹם כִּי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ הוּא־הָעֹבֵר לְפָנֶיךָ אֵשׁ אֹכְלָה הוּא יַשְׁמִידָם וְהוּא יַכְנִיעֵם לְפָנֶיךָ וְהוֹרַשְׁתָּם וְהַאֲבַדְתָּם מַהֵר כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה לָךְ׃

ד׳ אַל־תֹּאמַר בִּלְבָבְךָ בַּהֲדֹף יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֹתָם ׀ מִלְּפָנֶיךָ לֵאמֹר בְּצִדְקָתִי הֱבִיאַנִי יְהוָה לָרֶשֶׁת אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת וּבְרִשְׁעַת הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה יְהוָה מוֹרִישָׁם מִפָּנֶיךָ׃

> **אל תאמר בלבבך.** צְדָקָתִי וְרִשְׁעַת הַגּוֹיִם גָּרְמוּ׃

ה׳ לֹא בְצִדְקָתְךָ וּבְיֹשֶׁר לְבָבְךָ אַתָּה בָּא לָרֶשֶׁת אֶת־אַרְצָם כִּי בִּרְשִׁעַת ׀ הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה יְהוָה אֱלֹהֶיךָ מוֹרִישָׁם מִפָּנֶיךָ וּלְמַעַן הָקִים אֶת־הַדָּבָר אֲשֶׁר נִשְׁבַּע יְהוָה לַאֲבֹתֶיךָ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב׃

> **לא בצדקתך, אתה בא לרשת, כי ברשעת הגוים.** חֲרִי כִּי מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן אֶלָּא׃

ו׳ וְיָדַעְתָּ כִּי לֹא בְצִדְקָתְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ אֶת־הָאָרֶץ הַטּוֹבָה הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ כִּי עַם־קְשֵׁה־עֹרֶף אָתָּה׃

ז׳ זְכֹר אַל־תִּשְׁכַּח אֵת אֲשֶׁר־הִקְצַפְתָּ אֶת־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בַּמִּדְבָּר לְמִן־הַיּוֹם אֲשֶׁר יָצָאתָ ׀ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם עַד־בֹּאֲכֶם עַד־הַמָּקוֹם הַזֶּה מַמְרִים הֱיִיתֶם עִם־יְהוָה׃

ח׳ וּבְחֹרֵב הִקְצַפְתֶּם אֶת־יְהוָה וַיִּתְאַנַּף יְהוָה בָּכֶם לְהַשְׁמִיד אֶתְכֶם׃

ט׳ בַּעֲלֹתִי הָהָרָה לָקַחַת לוּחֹת הָאֲבָנִים לוּחֹת הַבְּרִית אֲשֶׁר־כָּרַת יְהוָה עִמָּכֶם וָאֵשֵׁב בָּהָר אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה לֶחֶם לֹא אָכַלְתִּי וּמַיִם לֹא שָׁתִיתִי׃

> **ואשב בהר.** אֵין יְשִׁיבָה אֶלָּא לְשׁוֹן עַכָּבָה (מגילה כ״א)׃

י׳ וַיִּתֵּן יְהוָה אֵלַי אֶת־שְׁנֵי לוּחֹת הָאֲבָנִים כְּתֻבִים בְּאֶצְבַּע אֱלֹהִים וַעֲלֵיהֶם כְּכָל־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה עִמָּכֶם בָּהָר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ בְּיוֹם הַקָּהָל׃

> **לוחת.** לוחת כְּתִיב שֶׁשְּׁתֵּיהֶן שָׁווֹת (תנחומא)׃

י״א וַיְהִי מִקֵּץ ׀ אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לָיְלָה נָתַן יְהוָה אֵלַי אֶת־שְׁנֵי לֹחֹת הָאֲבָנִים לֻחֹת הַבְּרִית׃

י״ב וַיֹּאמֶר יְהוָה אֵלַי קוּם רֵד מַהֵר מִזֶּה כִּי שִׁחֵת עַמְּךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ מִמִּצְרָיִם סָרוּ מַהֵר מִן־הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוִּיתִם עָשׂוּ לָהֶם מַסֵּכָה׃

י״ג וַיֹּאמֶר יְהוָה אֵלַי לֵאמֹר רָאִיתִי אֶת־הָעָם הַזֶּה וְהִנֵּה עַם־קְשֵׁה־עֹרֶף הוּא׃

י״ד הֶרֶף מִמֶּנִּי וְאַשְׁמִידֵם וְאֶמְחֶה אֶת־שְׁמָם מִתַּחַת הַשָּׁמָיִם וְאֶעֱשֶׂה אוֹתְךָ לְגוֹי־עָצוּם וְרַב מִמֶּנּוּ׃

ט״ו וָאֵפֶן וָאֵרֵד מִן־הָהָר וְהָהָר בֹּעֵר בָּאֵשׁ וּשְׁנֵי לוּחֹת הַבְּרִית עַל שְׁתֵּי יָדָי׃

ט״ז וְאֵרֵא וְהִנֵּה חֲטָאתֶם לַיהוָה אֱלֹהֵיכֶם עֲשִׂיתֶם לָכֶם עֵגֶל מַסֵּכָה סַרְתֶּם מַהֵר מִן־הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר־צִוָּה יְהוָה אֶתְכֶם׃

י״ז וָאֶתְפֹּשׂ בִּשְׁנֵי הַלֻּחֹת וָאַשְׁלִכֵם מֵעַל שְׁתֵּי יָדָי וָאֲשַׁבְּרֵם לְעֵינֵיכֶם׃

י״ח וָאֶתְנַפַּל לִפְנֵי יְהוָה כָּרִאשֹׁנָה אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה לֶחֶם לֹא אָכַלְתִּי וּמַיִם לֹא שָׁתִיתִי עַל כָּל־חַטַּאתְכֶם אֲשֶׁר חֲטָאתֶם לַעֲשׂוֹת הָרַע בְּעֵינֵי יְהוָה לְהַכְעִיסוֹ׃

> **ואתנפל לפני ה׳ כראשנה ארבעים יום.** שֶׁנֶּאֱמַר (שמות ל״ב) וַעֲתָּה אֶעֱלֶה אֶל ה׳ אוּלַי אֲכַפְּרָה, בְּאוֹתָהּ עֲלִיָּה נִתְעַכַּבְתִּי אַרְבָּעִים יוֹם, נִמְצְאוּ כָּלִים בְּכ״ט בְּאָב, שֶׁהוּא עָלָה בִּשְׁמוֹנָה עָשָׂר בְּתַמּוּז, בּוֹ בַּיּוֹם נִתְרַצָּה לְיִשְׂרָאֵל וְאָמַר לוֹ לְמֹשֶׁה פְּסָל לְךָ שְׁנֵי לֻחוֹת (שם ל״ד) עָשָׂה עוֹד אַרְבָּעִים יוֹם, נִמְצְאוּ כָּלִים בְּיוֹם הַכִּפּוּרִים, בּוֹ בַּיּוֹם נִתְרַצָּה הַקָּבָ״ה לְיִשְׂרָאֵל בְּשִׂמְחָה וְאָמַר לוֹ לְמֹשֶׁה סָלַחְתִּי כִּדְבָרֶךָ (במדבר י״ד), לְכָךְ הֵקֵבַע לִמְחִילָה וְלִסְלִיחָה, וּמִנַּיִן שֶׁנִּתְרַצָּה בְּרָצוֹן שָׁלֵם, שֶׁנֶּאֱמַר בָּאַרְבָּעִים שֶׁל לוּחוֹת אַחֲרוֹנוֹת (דברים י׳) וְאָנֹכִי עָמַדְתִּי בָהָר כַּיָּמִים הָרִאשֹׁנִים, מַה הָרִאשׁוֹנִים בְּרָצוֹן אַף הָאַחֲרוֹנִים בְּרָצוֹן, אֶמֹר מֵעַתָּה אֶמְצָעִיִּים הָיוּ בְּכַעַס׃

י״ט כִּי יָגֹרְתִּי מִפְּנֵי הָאַף וְהַחֵמָה אֲשֶׁר קָצַף יְהוָה עֲלֵיכֶם לְהַשְׁמִיד אֶתְכֶם וַיִּשְׁמַע יְהוָה אֵלַי גַּם בַּפַּעַם הַהִוא׃

כ׳ וּבְאַהֲרֹן הִתְאַנַּף יְהוָה מְאֹד לְהַשְׁמִידוֹ וָאֶתְפַּלֵּל גַּם־בְּעַד אַהֲרֹן בָּעֵת הַהִוא׃

> **ובאהרן התאנף ה׳.** לְפִי שֶׁשָּׁמַע לָכֶם׃
>
> **להשמידו.** זֶה כִּלּוּי בָּנִים, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (עמוס ב׳) וַאֲשַׁמִּיד פְּרִיוֹ מִמַּעַל׃
>
> **ואתפלל גם בעד אהרן.** וְהוֹעִילָה תְּפִלָּתִי לְכַפֵּר מֻחֲצָה, וּמֵתוּ שְׁנַיִם וְנִשְׁאֲרוּ שְׁנַיִם׃

כ״א וְאֶת־חַטַּאתְכֶם אֲשֶׁר־עֲשִׂיתֶם אֶת־הָעֵגֶל לָקַחְתִּי וָאֶשְׂרֹף אֹתוֹ ׀ בָּאֵשׁ וָאֶכֶּת אֹתוֹ טָחוֹן הֵיטֵב עַד אֲשֶׁר־דַּק לְעָפָר וָאַשְׁלִךְ אֶת־עֲפָרוֹ אֶל־הַנַּחַל הַיֹּרֵד מִן־הָהָר׃

> **טחון.** לְשׁוֹן הוֹוֶה, כְּמוֹ הָלוֹךְ וְכִלּוֹת, מולא״נט בְּלַעַז׃

כ״ב וּבְתַבְעֵרָה וּבְמַסָּה וּבְקִבְרֹת הַתַּאֲוָה מַקְצְפִים הֱיִיתֶם אֶת־יְהוָה׃

כ״ג וּבְשָׁלַח יְהוָה אֶתְכֶם מִקָּדֵשׁ בַּרְנֵעַ לֵאמֹר עֲלוּ וּרְשׁוּ אֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לָכֶם וַתַּמְרוּ אֶת־פִּי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם וְלֹא הֶאֱמַנְתֶּם־לוֹ וְלֹא שְׁמַעְתֶּם בְּקֹלוֹ׃

כ״ד מַמְרִים הֱיִיתֶם עִם־יְהוָה מִיּוֹם דַּעְתִּי אֶתְכֶם׃

כ״ה וָאֶתְנַפַּל לִפְנֵי יְהוָה אֵת אַרְבָּעִים הַיּוֹם וְאֶת־אַרְבָּעִים הַלַּיְלָה אֲשֶׁר הִתְנַפָּלְתִּי כִּי־אָמַר יְהוָה לְהַשְׁמִיד אֶתְכֶם׃

> **ואתנפל וגו׳.** אֵלּוּ הֵן עַצְמָם הָאֲמוּרִים לְמַעְלָה, וּכְפָלָן כָּאן, לְפִי שֶׁכָּתוּב כָּאן סֵדֶר תְּפִלָּתוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר **ה׳ אלהים אל תשחת עמך וגו׳**׃

כ״ו וָאֶתְפַּלֵּל אֶל־יְהוָה וָאֹמַר אֲדֹנָי יֱהוִה אַל־תַּשְׁחֵת עַמְּךָ וְנַחֲלָתְךָ אֲשֶׁר פָּדִיתָ בְגָדְלֶךָ אֲשֶׁר־הוֹצֵאתָ מִמִּצְרַיִם בְּיָד חֲזָקָה׃

כ״ז זְכֹר לַעֲבָדֶיךָ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב אַל־תֵּפֶן אֶל־קְשִׁי הָעָם הַזֶּה וְאֶל־רִשְׁעוֹ וְאֶל־חַטָּאתוֹ׃

כ״ח פֶּן־יֹאמְרוּ הָאָרֶץ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָנוּ מִשָּׁם מִבְּלִי יְכֹלֶת יְהוָה לַהֲבִיאָם אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־דִּבֶּר לָהֶם וּמִשִּׂנְאָתוֹ אוֹתָם הוֹצִיאָם לַהֲמִתָם בַּמִּדְבָּר׃

כ״ט וְהֵם עַמְּךָ וְנַחֲלָתֶךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ בְּכֹחֲךָ הַגָּדֹל וּבִזְרֹעֲךָ הַנְּטוּיָה׃ {פ}

פרק י׳

א׳ בָּעֵת הַהִוא אָמַר יְהוָה אֵלַי פְּסָל־לְךָ שְׁנֵי־לוּחֹת אֲבָנִים כָּרִאשֹׁנִים וַעֲלֵה אֵלַי הָהָרָה וְעָשִׂיתָ לְךָ אֲרוֹן עֵץ׃

בעת ההוא. לְסוֹף אַרְבָּעִים יוֹם נִתְרַצָּה לִי וְאָמַר לִי **פסל לך**, וַאֲחַר כָּךְ **ועשית לך ארון**, וַאֲנִי עָשִׂיתִי אָרוֹן תְּחִלָּה, שֶׁכְּשֶׁאֶבֹא וְהַלּוּחוֹת בְּיָדַי הֵיכָן אֶתְנֵם? וְלֹא זֶה הוּא הָאָרוֹן שֶׁעָשָׂה בְצַלְאֵל, שֶׁהֲרֵי מִשְׁכָּן לֹא נִתְעַסְּקוּ בּוֹ עַד לְאַחַר יוֹם הַכִּפּוּרִים, כִּי בְּרִדְתּוֹ מִן הָהָר צִוָּה לָהֶם עַל מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן, וּבְצַלְאֵל עָשָׂה מִשְׁכָּן תְּחִלָּה וְאַחַר כָּךְ אָרוֹן וְכֵלִים, נִמְצָא זֶה אָרוֹן אַחֵר הָיָה, וְזֶהוּ שֶׁהָיָה יוֹצֵא עִמָּהֶם לַמִּלְחָמָה, וְאוֹתוֹ שֶׁעָשָׂה בְצַלְאֵל לֹא יָצָא לַמִּלְחָמָה, אֶלָּא בֵּימֵי עֵלִי, וְנֶעֱנְשׁוּ עָלָיו וְנִשְׁבָּה (תלמוד ירושלמי שקלים ו)׃

ב׳ וְאֶכְתֹּב עַל־הַלֻּחֹת אֶת־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר הָיוּ עַל־הַלֻּחֹת הָרִאשֹׁנִים אֲשֶׁר שִׁבַּרְתָּ וְשַׂמְתָּם בָּאָרוֹן׃

ג׳ וָאַעַשׂ אֲרוֹן עֲצֵי שִׁטִּים וָאֶפְסֹל שְׁנֵי־לֻחֹת אֲבָנִים כָּרִאשֹׁנִים וָאַעַל הָהָרָה וּשְׁנֵי הַלֻּחֹת בְּיָדִי׃

ד׳ וַיִּכְתֹּב עַל־הַלֻּחֹת כַּמִּכְתָּב הָרִאשׁוֹן אֵת עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה אֲלֵיכֶם בָּהָר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ בְּיוֹם הַקָּהָל וַיִּתְּנֵם יְהוָה אֵלָי׃

ה׳ וָאֵפֶן וָאֵרֵד מִן־הָהָר וָאָשֻׂם אֶת־הַלֻּחֹת בָּאָרוֹן אֲשֶׁר עָשִׂיתִי וַיִּהְיוּ שָׁם כַּאֲשֶׁר צִוַּנִי יְהוָה׃

ו׳ וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל נָסְעוּ מִבְּאֵרֹת בְּנֵי־יַעֲקָן מוֹסֵרָה שָׁם מֵת אַהֲרֹן וַיִּקָּבֶר שָׁם וַיְכַהֵן אֶלְעָזָר בְּנוֹ תַּחְתָּיו׃

ובני ישראל נסעו מבארת בני יעקן מוסרה. מָה עִנְיָן זֶה לְכָאן? וְעוֹד, וְכִי מִבְּאֵרוֹת בְּנֵי יַעֲקָן נָסְעוּ לְמוֹסֵרָה, וַהֲלֹא מִמּוֹסֵרָה בָּאוּ לִבְנֵי יַעֲקָן, שֶׁנֶּאֱמַר ״וַיִּסְעוּ מִמּוֹסֵרוֹת וְגוֹ׳״ (במדבר ל״ג), וְעוֹד, שָׁם מֵת אַהֲרֹן, וַהֲלֹא בְּהֹר הָהָר מֵת, צֵא וַחֲשֹׁב וְתִמְצָא שְׁמוֹנָה מַסָּעוֹת מִמּוֹסֵרוֹת לְהֹר הָהָר? אֶלָּא אַף זוֹ מִן הַתּוֹכֵחָה, וְעוֹד זֹאת עֲשִׂיתֶם, כְּשֶׁמֵּת אַהֲרֹן בְּהֹר הָהָר לְסוֹף אַרְבָּעִים שָׁנָה וְנִסְתַּלְּקוּ עַנְנֵי כָבוֹד, יְרֵאתֶם לָכֶם מִמַּלְחֶמֶת מֶלֶךְ עֲרָד, וּנְתַתֶּם רֹאשׁ לַחֲזֹר לְמִצְרַיִם וַחֲזַרְתֶּם לַאֲחוֹרֵיכֶם שְׁמוֹנָה מַסָּעוֹת עַד בְּנֵי יַעֲקָן, וּמִשָּׁם לְמוֹסֵרָה, שָׁם נִלְחֲמוּ בָּכֶם בְּנֵי לֵוִי וְהָרְגוּ מִכֶּם וְאַתֶּם מֵהֶם, עַד שֶׁהֶחֱזִירוּ אֶתְכֶם בְּדֶרֶךְ חֲזָרַתְכֶם, וּמִשָּׁם חֲזָרַתֶּם הַגֶּדְגֹּדָה הוּא חֹר הַגִּדְגָּד.

ז׳ מֹשֵׁרָה נָסְעוּ הַגֻּדְגֹּדָה וּמִן־הַגֻּדְגֹּדָה יָטְבָתָה אֶרֶץ נַחֲלֵי מָיִם׃

ומן הגדגדה וגו׳. וּבְמוֹסֵרָה עֲשִׂיתֶם אֶבֶל כָּבֵד עַל מִיתָתוֹ שֶׁל אַהֲרֹן שֶׁגְּרָמָה לָכֶם זֹאת, וְנִדְמֶה לָכֶם כְּאִלּוּ מֵת שָׁם (תלמוד ירושלמי סוטה א׳; מכילתא שמות ט״ו; תנחומא חקת); וְסָמַךְ מֹשֶׁה תּוֹכֵחָה זוֹ לְשִׁבּוּר הַלּוּחוֹת לוֹמַר שֶׁקָּשָׁה מִיתָתָן שֶׁל צַדִּיקִים לִפְנֵי הַקָּבָ״ה כַּיּוֹם שֶׁנִּשְׁתַּבְּרוּ בּוֹ הַלּוּחוֹת, וּלְהוֹדִיעֲךָ שֶׁהֵקֶשָׁה לוֹ מַה שֶּׁאָמְרוּ ״נִתְּנָה רֹאשׁ״ (במדבר י״ד) לְפָרֹשׁ מִמֶּנּוּ — כַּיּוֹם שֶׁעָשׂוּ בּוֹ אֶת הָעֵגֶל (ויקרא רבה כ׳)׃

ח׳ בָּעֵת הַהִוא הִבְדִּיל יְהוָה אֶת־שֵׁבֶט הַלֵּוִי לָשֵׂאת אֶת־אֲרוֹן בְּרִית־יְהוָה לַעֲמֹד לִפְנֵי יְהוָה לְשָׁרְתוֹ וּלְבָרֵךְ בִּשְׁמוֹ עַד הַיּוֹם הַזֶּה׃

בעת ההוא הבדיל ה׳ וגו׳. מוּסָב לָעִנְיָן הָרִאשׁוֹן׃

בעת ההוא, בַּשָּׁנָה הָרִאשׁוֹנָה לְצֵאתְכֶם מִמִּצְרַיִם, וּטְעִיתֶם בָּעֵגֶל וּבְנֵי לֵוִי לֹא טָעוּ, הִבְדִּילָם הַמָּקוֹם מִכֶּם; וְסָמַךְ מִקְרָא זֶה לַחֲזָרַת בְּנֵי יַעֲקָן לוֹמַר שֶׁאַף בְּזוֹ לֹא טָעוּ בָּהּ בְּנֵי לֵוִי אֶלָּא עָמְדוּ בֶּאֱמוּנָתָם׃

לשאת את ארון. הַלְוִיִּם׃

לעמד לפני ה׳ לשרתו ולברך בשמו. הַכֹּהֲנִים, וְהוּא נְשִׂיאַת כַּפַּיִם (ערכין י״א)׃

ט׳ עַל־כֵּן לֹא־הָיָה לְלֵוִי חֵלֶק וְנַחֲלָה עִם־אֶחָיו יְהוָה הוּא נַחֲלָתוֹ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לוֹ׃

על כן לא היה ללוי חלק. לְפִי שֶׁהֶבְדִּילוּ לַעֲבוֹדַת מִזְבֵּחַ וְאֵינָן פְּנוּיִין לַחֹרֶשׁ וְלִזְרֹעַ׃

ה׳ הוא נחלתו. נוֹטֵל פְּרָס מְזֻמָּן מִבֵּית הַמֶּלֶךְ׃

י׳ וְאָנֹכִי עָמַדְתִּי בָהָר כַּיָּמִים הָרִאשֹׁנִים אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לָיְלָה וַיִּשְׁמַע יְהוָה אֵלַי גַּם בַּפַּעַם הַהִוא לֹא־אָבָה יְהוָה הַשְׁחִיתֶךָ׃

ואנכי עמדתי בהר. לְקַבֵּל הַלּוּחוֹת הָאַחֲרוֹנוֹת, וּלְפִי שֶׁלֹּא פֵּרֵשׁ לְמַעְלָה כַּמָּה עָמַד בָּהָר בַּעֲלִיָּה אַחֲרוֹנָה זוֹ, חָזַר וְהִתְחִיל בָּהּ׃

כימים הראשנים. שֶׁל לוּחוֹת הָרִאשׁוֹנוֹת, מַה הֵם בְּרָצוֹן אַף אֵלּוּ בְּרָצוֹן, אֲבָל הָאֶמְצָעִיִּים שֶׁעָמַדְתִּי שָׁם לְהִתְפַּלֵּל עֲלֵיכֶם הָיוּ בְּכַעַס׃

י״א וַיֹּאמֶר יְהוָה אֵלַי קוּם לֵךְ לְמַסַּע לִפְנֵי הָעָם וְיָבֹאוּ וְיִירְשׁוּ אֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־נִשְׁבַּעְתִּי לַאֲבֹתָם לָתֵת לָהֶם׃ {פ}

ויאמר ה׳ אלי וגו׳. אַף עַל פִּי שֶׁסָּרְתֶּם מֵאַחֲרָיו וּטְעִיתֶם בָּעֵגֶל, אָמַר לִי לֵךְ נְחֵה אֶת הָעָם (שמות ל״ב)׃

י״ב וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל מָה יְהוָה אֱלֹהֶיךָ שֹׁאֵל מֵעִמָּךְ כִּי אִם־לְיִרְאָה אֶת־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לָלֶכֶת בְּכָל־דְּרָכָיו וּלְאַהֲבָה אֹתוֹ וְלַעֲבֹד אֶת־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּכָל־לְבָבְךָ וּבְכָל־נַפְשֶׁךָ׃

ועתה ישראל. אַף עַל פִּי שֶׁעֲשִׂיתֶם כָּל זֹאת, עוֹדֶנּוּ רַחֲמָיו וְחִבָּתוֹ עֲלֵיכֶם, וּמִכָּל מַה שֶּׁחָטָאתֶם לְפָנָיו אֵינוֹ שׁוֹאֵל מִכֶּם **כי אם ליראה וגו׳**׃

כי אם ליראה וגו׳. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ מִכָּאן הַכֹּל בִּידֵי שָׁמַיִם חוּץ מִיִּרְאַת שָׁמַיִם (ברכות ל״ג)׃

י״ג לִשְׁמֹר אֶת־מִצְוֹת יְהוָה וְאֶת־חֻקֹּתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם לְטוֹב לָךְ׃

לשמר את מצות ה׳. וְאַף הִיא לֹא לְחִנָּם, אֶלָּא **לטוב לך** שֶׁתִּתְקַבְּלוּ שָׂכָר׃

י״ד הֶן לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ הַשָּׁמַיִם וּשְׁמֵי הַשָּׁמָיִם הָאָרֶץ וְכָל־אֲשֶׁר־בָּהּ׃

הן לה׳ אלהיך. הַכֹּל, וְאַף עַל פִּי כֵן, **רק באבתיך חשק ה׳.** מִן הַכֹּל׃

ט״ו רַק בַּאֲבֹתֶיךָ חָשַׁק יְהוָה לְאַהֲבָה אוֹתָם וַיִּבְחַר בְּזַרְעָם אַחֲרֵיהֶם בָּכֶם מִכָּל־הָעַמִּים כַּיּוֹם הַזֶּה׃

בכם. כְּמוֹ שֶׁאַתֶּם רוֹאִים אֶתְכֶם חֲשׁוּקִים **מכל העמים היום הזה**׃

ט״ז וּמַלְתֶּם אֶת עָרְלַת לְבַבְכֶם וְעָרְפְּכֶם לֹא תַקְשׁוּ עוֹד׃

ערלת לבבכם. אֹטֶם לְבַבְכֶם וְכִסּוּיוֹ׃

י״ז כִּי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם הוּא אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים וַאֲדֹנֵי הָאֲדֹנִים הָאֵל הַגָּדֹל הַגִּבֹּר וְהַנּוֹרָא אֲשֶׁר לֹא־יִשָּׂא פָנִים וְלֹא יִקַּח שֹׁחַד׃

ואדני האדנים. לֹא יוּכַל שׁוּם אָדוֹן לְהַצִּיל אֶתְכֶם מִיָּדוֹ׃

לא ישא פנים. אִם תִּפְרְקוּ עֲלוֹ׃

ולא יקח שחד. לְפַיְּסוֹ בְּמָמוֹן׃

י״ח עֹשֶׂה מִשְׁפַּט יָתוֹם וְאַלְמָנָה וְאֹהֵב גֵּר לָתֶת לוֹ לֶחֶם וְשִׂמְלָה׃

עשה משפט יתום ואלמנה. הֲרֵי גְּבוּרָה, וְאֵצֶל גְּבוּרָתוֹ אַתָּה מוֹצֵא עֲנָוָתָנוּתוֹ (מגילה ל״א)׃

ואהב גר לתת לו לחם ושמלה. וְדָבָר חָשׁוּב הוּא זֶה, שֶׁכָּל עַצְמוֹ שֶׁל יַעֲקֹב אָבִינוּ עַל זֶה נִתְפַּלֵּל (בראשית כ״ח) וְנָתַן לִי לֶחֶם לֶאֱכֹל וּבֶגֶד לִלְבֹּשׁ (בראשית רבה ע׳)׃

י״ט וַאֲהַבְתֶּם אֶת־הַגֵּר כִּי־גֵרִים הֱיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם׃

כי גרים הייתם. מוּם שֶׁבְּךָ אַל תֹּאמַר לַחֲבֵרְךָ (בבא מציעא נ״ט)׃

כ׳ אֶת־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ תִּירָא אֹתוֹ תַעֲבֹד וּבוֹ תִדְבָּק וּבִשְׁמֹו תִּשָּׁבֵעַ׃

את ה׳ אלהיך תירא. וְתַעֲבֹד לוֹ וְתִדְבַּק בּוֹ, וּלְאַחַר שֶׁיִּהְיוּ בְךָ כָּל הַמִּדּוֹת הַלָּלוּ, אָז בִּשְׁמוֹ תִּשָּׁבֵעַ׃

כ״א הוּא תְהִלָּתְךָ וְהוּא אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר־עָשָׂה אִתְּךָ אֶת־הַגְּדֹלֹת וְאֶת־הַנּוֹרָאֹת הָאֵלֶּה אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ׃

כ״ב בְּשִׁבְעִים נֶפֶשׁ יָרְדוּ אֲבֹתֶיךָ מִצְרַיְמָה וְעַתָּה שָׂמְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לָרֹב׃

פרק י״א

א וְאָהַבְתָּ֗ אֵ֚ת יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֔יךָ וְשָׁמַרְתָּ֣ מִשְׁמַרְתּ֔וֹ וְחֻקֹּתָ֥יו וּמִשְׁפָּטָ֖יו וּמִצְוֹתָ֑יו כָּל־הַיָּמִֽים׃

ב וִֽידַעְתֶּ֣ם הַיּ֔וֹם כִּ֚י | לֹ֣א אֶת־בְּנֵיכֶ֔ם אֲשֶׁ֥ר לֹא־יָדְע֖וּ וַאֲשֶׁ֣ר לֹא־רָא֑וּ אֶת־מוּסַ֙ר יְהוָ֣ה אֱלֹהֵיכֶ֔ם אֶת־גָּדְל֖וֹ אֶת־יָד֑וֹ הַחֲזָקָ֖ה וּזְרֹעֹ֥ו הַנְּטוּיָֽה׃

וידעתם היום. תְּנוּ לֵב לָדַעַת וּלְהָבִין וּלְקַבֵּל תּוֹכַחְתִּי׃

כי לא את בניכם. אֲנִי מְדַבֵּר עַכְשָׁו, שֶׁיּוּכְלוּ לוֹמַר אָנוּ לֹא יָדַעְנוּ וְלֹא רָאִינוּ בְּכָל זֶה׃

ג וְאֶת־אֹתֹתָ֖יו וְאֶת־מַעֲשָׂ֑יו אֲשֶׁ֥ר עָשָׂ֖ה בְּתוֹךְ֙ מִצְרַ֔יִם לְפַרְעֹ֥ה מֶֽלֶךְ־מִצְרַ֖יִם וּלְכָל־אַרְצֽוֹ׃

ד וַאֲשֶׁ֣ר עָשָׂ֔ה לְחֵ֖יל מִצְרַ֑יִם לְסוּסָ֣יו וּלְרִכְבּ֗וֹ אֲשֶׁ֤ר הֵצִיף֙ אֶת־מֵ֣י יַם־סוּף֙ עַל־פְּנֵיהֶ֔ם בְּרָדְפָ֖ם אַחֲרֵיכֶ֑ם וַיְאַבְּדֵ֣ם יְהוָ֔ה עַד־הַיּ֖וֹם הַזֶּֽה׃

ה וַאֲשֶׁ֥ר עָשָׂ֛ה לָכֶ֖ם בַּמִּדְבָּ֑ר עַד־בֹּאֲכֶ֖ם עַד־הַמָּקֹ֥ום הַזֶּֽה׃

ו וַאֲשֶׁ֣ר עָשָׂ֔ה לְדָתָ֖ן וְלַאֲבִירָ֑ם בְּנֵ֣י אֱלִיאָ֗ב בֶּן־רְאוּבֵן֙ אֲשֶׁ֣ר פָּצְתָ֣ה הָאָ֔רֶץ אֶת־פִּ֖יהָ וַתִּבְלָעֵ֣ם וְאֶת־בָּתֵּיהֶ֑ם וְאֶת־אָהֳלֵיהֶם֙ וְאֵ֣ת כָּל־הַיְקוּם֔ אֲשֶׁ֖ר בְּרַגְלֵיהֶ֥ם בְּקֶ֖רֶב כָּל־יִשְׂרָאֵֽל׃

בקרב כל ישראל. כָּל מָקוֹם שֶׁהָיָה אֶחָד מֵהֶם בּוֹרֵחַ הָאָרֶץ נִבְקַעַת מִתַּחְתָּיו וּבוֹלַעְתּוּ, אֶלּוּ דִּבְרֵי רַבִּי יְהוּדָה, אָמַר לוֹ רַבִּי נְחֶמְיָה וַהֲלֹא כְבָר נֶאֱמַר (במדבר ט״ז) וַתִּפְתַּח הָאָרֶץ אֶת פִּיהָ – וְלֹא פִּיוֹתֶיהָ. אָמַר לוֹ וּמָה אֲנִי מְקַיֵּם **בקרב כל ישראל**? אָמַר לוֹ שֶׁנַּעֲשֵׂית הָאָרֶץ מְדֻרוֹן כְּמַשְׁפֵּךְ, וְכָל מָקוֹם שֶׁהָיָה אֶחָד מֵהֶם הָיָה מִתְגַּלְגֵּל וּבָא עַד מְקוֹם הַבְּקִיעָה (עי׳ ילקוט שמעוני תשנ״ב)׃

ואת כל היקום אשר ברגליהם. זֶה מָמוֹנוֹ שֶׁל אָדָם שֶׁמְּעַמֵּידוֹ עַל רַגְלָיו (סנהדרין ק״י)׃

ז כִּ֣י עֵינֵיכֶ֗ם הָרֹא֙ת אֶת־כָּל־מַעֲשֵׂ֣ה יְהוָ֔ה הַגָּדֹ֖ל אֲשֶׁ֥ר עָשָֽׂה׃

כי עיניכם הראת. מַסָּב עַל הַמִּקְרָא הָאָמוּר לְמַעְלָה – כִּי לֹא אֶת בְּנֵיכֶם אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּ כִּי אִם עִמָּכֶם אֲשֶׁר עֵינֵיכֶם הָרֹאֹת וְגוֹ׳׃

ח וּשְׁמַרְתֶּ֣ם אֶת־כָּל־הַמִּצְוָ֗ה אֲשֶׁ֨ר אָנֹכִ֤י מְצַוְּךָ֙ הַיּ֔וֹם לְמַ֣עַן תֶּחֶזְק֔וּ וּבָאתֶ֗ם וִֽירִשְׁתֶּם֙ אֶת־הָאָ֔רֶץ אֲשֶׁ֥ר אַתֶּ֛ם עֹבְרִ֥ים שָׁ֖מָּה לְרִשְׁתָּֽהּ׃

ט וּלְמַ֣עַן תַּאֲרִיכ֤וּ יָמִים֙ עַל־הָ֣אֲדָמָ֔ה אֲשֶׁ֣ר נִשְׁבַּ֔ע יְהוָ֖ה לַאֲבֹתֵיכֶ֣ם לָתֵ֣ת לָהֶ֑ם וּלְזַרְעָ֗ם אֶ֚רֶץ זָבַ֣ת חָלָ֔ב וּדְבָ֖שׁ׃ {ס}

י כִּ֣י הָאָ֗רֶץ אֲשֶׁ֨ר אַתָּ֤ה בָא־שָׁמָּה֙ לְרִשְׁתָּ֔הּ לֹ֣א כְאֶ֔רֶץ מִצְרַ֖יִם הִ֣וא אֲשֶׁ֣ר יְצָאתֶ֣ם מִשָּׁ֑ם אֲשֶׁ֤ר תִּזְרַע֙ אֶת־זַרְעֲךָ֔ וְהִשְׁקִ֥יתָ בְרַגְלְךָ֖ כְּגַ֥ן הַיָּרָֽק׃

לא כארץ מצרים הוא. אֶלָּא טוֹבָה הִיא מִמֶּנָּה, וְנֶאֱמְרָה הַבְטָחָה זוֹ לְיִשְׂרָאֵל בִּיצִיאָתָם מִמִּצְרַיִם, שֶׁהָיוּ אוֹמְרִים שֶׁמָּא לֹא נָבֹא אֶל אֶרֶץ טוֹבָה וְיָפָה כָּזוֹ. יָכוֹל בִּגְנוּתָהּ הַכָּתוּב מְדַבֵּר, וְכָךְ אָמַר לָהֶם לֹא כְּאֶרֶץ מִצְרַיִם הִיא אֶלָּא רָעָה הִיא מִמֶּנָּה? תַּ״ל ״וְחֶבְרוֹן שֶׁבַע שָׁנִים נִבְנְתָה לִפְנֵי וְגוֹ׳״ (במדבר י״ג), אָדָם אֶחָד בְּנָאָן, חָם בָּנָה צֹעַן לְמִצְרַיִם בְּנוֹ, וְחֶבְרוֹן לִכְנַעַן, דֶּרֶךְ אֶרֶץ אָדָם בּוֹנֶה אֶת הַנָּאֶה וְאַחַר כָּךְ בּוֹנֶה אֶת הַגָּרוּעַ, שֶׁפָּסְלָתוֹ שֶׁל רִאשׁוֹן הוּא נוֹתֵן בַּשֵּׁנִי, וּבְכָל מָקוֹם הֶחָבִיב קוֹדֵם, הָא לָמַדְתָּ שֶׁחֶבְרוֹן יָפָה מִצֹּעַן; וּמִמִּצְרַיִם מְשֻׁבַּחַת מִכָּל הָאֲרָצוֹת שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית י״ג) ״כְּגַן ה׳ כְּאֶרֶץ מִצְרַיִם״, וְצֹעַן שֶׁבַח מִצְרַיִם הִיא שֶׁהִיא מְקוֹם מַלְכוּת, שֶׁכֵּן הוּא אוֹמֵר (ישעיהו ל׳) ״כִּי הָיוּ בְצֹעַן שָׂרָיו״, וְחֶבְרוֹן פְּסָלְתָּהּ שֶׁל יִשְׂרָאֵל, לְכָךְ הִקְצוּהָ לְקִבּוּרַת מֵתִים, וְאַף עַל פִּי כֵן הִיא יָפָה מִצֹּעַן. וּבְכְתֻבּוֹת (דף קי״ב) דָּרְשׁוּ בְּעִנְיָן אַחֵר, אֶפְשָׁר אָדָם בּוֹנֶה בַּיִת לִבְנוֹ הַקָּטָן וְאַחַר כָּךְ לִבְנוֹ הַגָּדוֹל? אֶלָּא שֶׁמְּבַנֶּה עַל אֶחָד מִשִּׁבְעָה בְּצֹעַן׃

אשר יצאתם משם. אֲפִלּוּ אֶרֶץ רַעְמְסֵס אֲשֶׁר יְשַׁבְתֶּם בָּהּ וְהִיא בְּמֵיטַב אֶרֶץ מִצְרַיִם, שֶׁנֶּאֱמַר ״בְּמֵיטַב הָאָרֶץ וְגוֹ׳״ (בראשית מ״ז), אַף הִיא אֵינָהּ כְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל׃

והשקית ברגלך. אֶרֶץ מִצְרַיִם הָיְתָה צְרִיכָה לְהָבִיא מַיִם מִנִּילוּס, בְּרַגְלָךְ, וּלְהַשְׁקוֹתָהּ – צָרִיךְ אַתָּה לִנְדֹּד מִשְׁנָתְךָ וְלַעֲמֹל, וְהַנָּמוּךְ שׁוֹתֶה וְלֹא הַגָּבוֹהַּ, וְאַתָּה מַעֲלֶה הַמַּיִם מִן הַנָּמוּךְ לַגָּבוֹהַּ, אֲבָל זוֹ **למטר השמים תשתה מים** – אַתָּה יָשֵׁן עַל מִטָּתְךָ וְהַקָּבָ״ה מַשְׁקֶה נָמוּךְ וְגָבוֹהַּ גָּלוּי וְשֶׁאֵינוֹ גָּלוּי כְּאֶחָת (ספרי)׃

כגן הירק. שֶׁאֵין דַּי לוֹ בִּגְשָׁמִים וּמַשְׁקִין אוֹתוֹ בֶּרֶגֶל וּבַכַּתֵּף׃

יא וְהָאָ֗רֶץ אֲשֶׁ֨ר אַתֶּ֤ם עֹבְרִים֙ שָׁ֣מָּה לְרִשְׁתָּ֔הּ אֶ֥רֶץ הָרִ֖ים וּבְקָעֹ֑ת לִמְטַ֥ר הַשָּׁמַ֖יִם תִּשְׁתֶּה־מָּֽיִם׃

ארץ הרים ובקעת. מְשֻׁבָּח הָהָר מִן הַמִּישׁוֹר, שֶׁהַמִּישׁוֹר בְּבֵית כֹּר אַתָּה זוֹרֵעַ כֹּר, אָבָל הָהָר בֵּית כֹּר מְמֻנּוּ חֲמֵשֶׁת כֹּרִין – אַרְבָּעָה מֵאַרְבָּעָה שִׁפּוּעָיו וְאֶחָד בְּרֹאשׁוֹ:

ובקעת. הֵן מִישׁוֹר:

י״ב אֶ֣רֶץ אֲשֶׁר־יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֗יךָ דֹּרֵשׁ֙ אֹתָ֔הּ תָּמִ֥יד עֵינֵ֛י יְהוָ֥ה אֱלֹהֶ֖יךָ בָּ֑הּ מֵרֵשִׁית֙ הַשָּׁנָ֔ה וְעַד־אַחֲרִ֖ית שָׁנָֽה׃ {ס}

אשר ה׳ אלהיך דרש אתה. וַהֲלֹא כָּל הָאֲרָצוֹת דּוֹרֵשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר ״לְהַמְטִיר עַל אֶרֶץ לֹא אִישׁ״ (איוב ל״ח)? אֶלָּא כְּבָיְכוֹל אֵינוֹ דּוֹרֵשׁ אֶלָּא אוֹתָהּ, וְעַל יְדֵי אוֹתָהּ דְּרִישָׁה שֶׁדּוֹרְשָׁהּ, דּוֹרֵשׁ אֶת כָּל הָאֲרָצוֹת עִמָּהּ:

תמיד עיני ה׳ אלהיך בה. לִרְאוֹת מַה הִיא צְרִיכָה, וּלְחַדֵּשׁ בָּהּ גְּזֵרוֹת, עִתִּים לְטוֹבָה עִתִּים לְרָעָה כוּ׳, כִּדְאִיתָא בְּרֹ״הַ (דף י״ז):

מרשית השנה. מֵרֹאשׁ הַשָּׁנָה נִדּוֹן מַה יְּהֵא בְּסוֹפָהּ (שם ח׳):

י״ג וְהָיָ֗ה אִם־שָׁמֹ֤עַ תִּשְׁמְעוּ֙ אֶל־מִצְוֹתַ֔י אֲשֶׁ֥ר אָנֹכִ֛י מְצַוֶּ֥ה אֶתְכֶ֖ם הַיּ֑וֹם לְאַהֲבָ֞ה אֶת־יְהוָ֣ה אֱלֹהֵיכֶ֗ם וּלְעָבְדוֹ֙ בְּכָל־לְבַבְכֶ֔ם וּבְכָל־נַפְשְׁכֶֽם׃

והיה אם שמע. וְהָיָה מוּסָב עַל הָאָמוּר לְמַעְלָה, לְמִטַּר הַשָּׁמַיִם תִּשְׁתֶּה מָיִם:

והיה אם שמע תשמעו. אִם שָׁמוֹעַ בְּיָשָׁן תִּשְׁמְעוּ בֶּחָדָשׁ, וְכֵן ״אִם שָׁכֹחַ תִּשְׁכַּח״ (דברים ח׳) – אִם הִתְחַלְתָּ לִשְׁכּוֹחַ סוֹפְךָ שֶׁתִּשְׁכַּח כַּלָּה, שֶׁכֵּן כְּתִיב בִּמְגִלָּה אִם תַּעַזְבֵנִי יוֹם יוֹמַיִם אֶעֱזָבֵךְ:

מצוה אתכם היום. שֶׁיִּהְיוּ עֲלֵיכֶם חֲדָשִׁים, כְּאִלּוּ שְׁמַעְתֶּם בּוֹ בַּיּוֹם (ספרי):

לאהבה את ה׳. שֶׁלֹּא תֹּאמַר חֲרֵי אֲנִי לוֹמֵד בִּשְׁבִיל שֶׁאֶהְיֶה עָשִׁיר, בִּשְׁבִיל שֶׁאֶקָּרֵא רַב, בִּשְׁבִיל שֶׁאֲקַבֵּל שָׂכָר, אֶלָּא כָּל מַה שֶּׁתַּעֲשֶׂה עֲשֵׂה מֵאַהֲבָה וְסוֹף הַכָּבוֹד לָבֹא (שם):

ולעבדו בכל לבבכם. עֲבוֹדָה שֶׁהִיא בַּלֵּב, וְזוֹ הִיא תְּפִלָּה, שֶׁהַתְּפִלָּה קְרוּיָה עֲבוֹדָה, שֶׁנֶּאֱמַר ״אֱלָהָךְ דִּי אַנְתְּ פָּלַח לֵהּ בְּתְדִירָא״ (דניאל ו׳), וְכִי יֵשׁ פֶּלַח בְּבָבֶל? אֶלָּא עַל שֶׁהָיָה מִתְפַּלֵּל שֶׁנֶּאֱמַר (שם) ״וְכַיּוֹן פְּתִיחָן לֵהּ וְגוֹ׳״; וְכֵן בְּדָוִד הוּא אוֹמֵר (תהילים קמ״א) ״תִּכּוֹן תְּפִלָּתִי קְטֹרֶת לְפָנֶיךָ״:

בכל לבבכם ובכל נפשכם. וַהֲלֹא כְּבָר הִזְהִיר ״בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשֶׁךָ״ (דברים ו׳), אֶלָּא אַזְהָרָה לַצִּבּוּר (ספרי):

י״ד וְנָתַתִּ֤י מְטַר־אַרְצְכֶם֙ בְּעִתּ֔וֹ יוֹרֶ֥ה וּמַלְק֖וֹשׁ וְאָסַפְתָּ֣ דְגָנֶ֑ךָ וְתִירֹשְׁךָ֖ וְיִצְהָרֶֽךָ׃

ונתתי מטר ארצכם. עֲשִׂיתֶם מַה שֶּׁעֲלֵיכֶם אַף אֲנִי אֶעֱשֶׂה מַה שֶּׁעָלַי (שם):

בעתו. בַּלֵּילוֹת שֶׁלֹּא יַטְרִיחוּ אֶתְכֶם; דְּ״אַ – בְּעִתּוֹ בְּלֵילֵי שַׁבָּתוֹת שֶׁהַכֹּל מְצוּיִין בְּבָתֵּיהֶם:

יורה. הִיא רְבִיעָה הַנּוֹפֶלֶת לְאַחַר הַזְּרִיעָה, שֶׁמּוֹרָה אֶת הָאָרֶץ וְאֶת הַזְּרָעִים:

מלקוש. רְבִיעָה הַיּוֹרֶדֶת סָמוּךְ לְקָצִיר, לְמַלֹּאת הַתְּבוּאָה בְּקַשֶּׁיהָ. וּלְשׁוֹן מַלְקוֹשׁ דָּבָר הַמְאַחֵר כְּדִמְתַרְגְּמִינַן (בראשית ל׳) ״וְהָיָה הָעֲטֻפִים לְלָבָן״ – לַקִּישַׁיָּא; דְּ״אַ – לְכָךְ נִקְרֵאת מַלְקוֹשׁ, שֶׁיּוֹרֶדֶת עַל הַמְּלִילוֹת וְעַל הַקַּשִּׁין:

ואספת דגנך. אַתָּה תַּאַסְפֶּנּוּ אֶל הַבַּיִת וְלֹא אוֹיְבֶיךָ, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר ״אִם אֶתֵּן דְּגָנְךָ וְגוֹ׳ כִּי מְאַסָּפָיו יֹאכְלֵהוּ״ (ישעיהו ס״ב) וְלֹא כָעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר ״וְהָיָה אִם זָרַע יִשְׂרָאֵל וְגוֹ׳״ (שופטים ו׳):

ט״ו וְנָתַתִּ֤י עֵשֶׂב֙ בְּשָׂדְךָ֔ לִבְהֶמְתֶּ֑ךָ וְאָכַלְתָּ֖ וְשָׂבָֽעְתָּ׃

ונתתי עשב בשדך. שֶׁלֹּא תְצְטָרֵךְ לְהוֹלִיכָהּ לַמִּדְבָּרוֹת. דְּ״אַ — שֶׁתְּהֵיֶה גוֹזֵז תְּבוּאָתְךָ כָּל יְמוֹת הַגְּשָׁמִים וּמַשְׁלִיךְ לִפְנֵי בְהֶמְתְּךָ וְאַתָּה מוֹנֵעַ יָדְךָ מִמֶּנָּה שְׁלוֹשִׁים יוֹם קֹדֶם לַקָּצִיר וְאֵינָהּ פּוֹחֶתֶת מִדְּגָנָהּ (ספרי):

ואכלת ושבעת. חֲרֵי זוֹ בְּרָכָה אַחֶרֶת שֶׁתְּהֵא בְרָכָה מְצוּיָה בַּפַּת בְּתוֹךְ הַמְּעַיִם **ואכלת ושבעת**:

ט״ז הִשָּׁמְרוּ֙ לָכֶ֔ם פֶּן־יִפְתֶּ֥ה לְבַבְכֶ֖ם וְסַרְתֶּ֑ם וַעֲבַדְתֶּם֙ אֱלֹהִ֣ים אֲחֵרִ֔ים וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶ֖ם לָהֶֽם׃

השמרו לכם. כֵּינָן שֶׁתִּהְיוּ אוֹכְלִים וּשְׂבֵעִים הִשָּׁמְרוּ לָכֶם שֶׁלֹּא תִּבְעָטוּ, שֶׁאֵין אָדָם מוֹרֵד בְּהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶלָּא מִתּוֹךְ שְׂבִיעָה, שֶׁנֶּאֱמַר ״פֶּן תֹּאכַל וְשָׂבָעְתָּ וּבָקָרְךָ וְצֹאנְךָ יִרְבְּיֻן״ (דברים ח׳), מַה הוּא אוֹמֵר אַחֲרָיו? ״וְרָם לְבָבֶךָ וְשָׁכַחְתָּ״:

וסרתם. לְפָרֵשׁ מִן הַתּוֹרָה, וּמִתּוֹךְ כָּךְ **ועבדתם אלהים אחרים**, שֶׁכֵּינָן שֶׁאָדָם פּוֹרֵשׁ מִן הַתּוֹרָה הוֹלֵךְ וּמִדַּבֵּק בַּעֲ״זָ, וְכֵן דָּוִד אוֹמֵר ״כִּי גֵרַשׁוּנִי הַיּוֹם מֵהִסְתַּפֵּחַ בְּנַחֲלַת ה׳ לֵאמֹר לֵךְ עֲבֹד וְגוֹ׳״ (שמואל א כ״ו), וּמִי אָמַר לוֹ כֵּן? אֶלָּא כֵּינָן שֶׁאֲנִי מְגָרֵשׁ מִלַּעֲסֹק בַּתּוֹרָה, הֲרֵינִי קָרוֹב לַעֲבֹד אֱלֹהִים אֲחֵרִים:

אלהים אחרים. שֶׁהֵם אֲחֵרִים לְעוֹבְדֵיהֶם – צוֹעֵק אֵלָיו וְאֵינוֹ עוֹנֵהוּ, נִמְצָא עָשׂוּי לוֹ כְּנֶכְרִי (ספרי):

י״ז וְחָרָה אַף־יְהוָה בָּכֶם וְעָצַר אֶת־הַשָּׁמַיִם וְלֹא־יִהְיֶה מָטָר וְהָאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת־יְבוּלָהּ וַאֲבַדְתֶּם מְהֵרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר יְהוָה נֹתֵן לָכֶם׃

את יבולה. אַף מַה שֶּׁאַתָּה מוֹבִיל לָהּ, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (חגי א׳) זַרְעְתֶּם הַרְבֵּה וְהָבֵא מְעָט (ספרי)׃

ואבדתם מהרה. עַל כָּל שְׁאָר הַיִּסּוּרִין אַגְּלָה אֶתְכֶן מִן הָאֲדָמָה שֶׁגְּרָמָה לָכֶם לַחֲטֹא; מָשָׁל לְמֶלֶךְ שֶׁשָּׁלַח בְּנוֹ לְבֵית הַמִּשְׁתֶּה וְהָיָה יוֹשֵׁב וּמַפְקִידוֹ אַל תֹּאכַל יוֹתֵר מִצָּרְכְּךָ, שֶׁתָּבֹא נָקִי לְבֵיתְךָ, וְלֹא הִשְׁגִּיחַ הַבֵּן הַהוּא, אָכַל וְשָׁתָה יוֹתֵר מִצָּרְכּוֹ, וְהֵקִיא וְטִנֵּף אֶת כָּל בְּגֵי הַמִּסְבָּה, נְטָלוּהוּ בְיָדָיו וּבְרַגְלָיו וּזְרָקוּהוּ אֲחוֹרֵי פַּלְטְרִין (שם)׃

מהרה. אֵינִי נוֹתֵן לָכֶם אַרְכָּא, וְאִם תֹּאמְרוּ וַהֲלֹא נִתְּנָה אַרְכָּא לְדוֹר הַמַּבּוּל שֶׁנֶּאֱמַר וְהָיוּ יָמָיו מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה (בראשית ו׳) דּוֹר הַמַּבּוּל לֹא הָיָה לָהֶם מִמִּי לִלְמֹד וְאַתֶּם יֵשׁ לָכֶם מִמִּי לִלְמֹד (ספרי)׃

י״ח וְשַׂמְתֶּם אֶת־דְּבָרַי אֵלֶּה עַל־לְבַבְכֶם וְעַל־נַפְשְׁכֶם וּקְשַׁרְתֶּם אֹתָם לְאוֹת עַל־יֶדְכֶם וְהָיוּ לְטוֹטָפֹת בֵּין עֵינֵיכֶם׃

ושמתם את דברי. אַף לְאַחַר שֶׁתִּגְלוּ הֱיוּ מְצֻיָּנִים בַּמִּצְווֹת, הַנִּיחוּ תְּפִלִּין, עֲשׂוּ מְזוּזוֹת, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִהְיוּ לָכֶם חֲדָשִׁים כְּשֶׁתַּחְזְרוּ, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (ירמיהו ל״א) הָשִׂיבִי לָךְ צִיֻּנִים (ספרי)׃

י״ט וְלִמַּדְתֶּם אֹתָם אֶת־בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ׃

לדבר בם. מִשָּׁעָה שֶׁהַבֵּן יוֹדֵעַ לְדַבֵּר, לַמְּדֵהוּ ״תּוֹרָה צִוָּה לָנוּ מֹשֶׁה״ שֶׁיְּהֵא זֶה לְמוּד דִּבּוּרוֹ; מִכָּאן אָמְרוּ כְּשֶׁהַתִּינוֹק מַתְחִיל לְדַבֵּר אָבִיו מְשִׂיחַ עִמּוֹ בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ וּמְלַמְּדוֹ תּוֹרָה, וְאִם לֹא עָשָׂה כֵּן הֲרֵי הוּא כְּאִלּוּ קוֹבְרוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר **ולמדתם אתם את בניכם לדבר בם וגו׳.**

כ׳ וּכְתַבְתָּם עַל־מְזוּזוֹת בֵּיתֶךָ וּבִשְׁעָרֶיךָ׃

כ״א לְמַעַן יִרְבּוּ יְמֵיכֶם וִימֵי בְנֵיכֶם עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע יְהוָה לַאֲבֹתֵיכֶם לָתֵת לָהֶם כִּימֵי הַשָּׁמַיִם עַל־הָאָרֶץ׃ *(בספרי תימן הָאָרֶץ בצד״י גדולה)* **{ס}**

למען ירבו ימיכם וימי בניכם. אִם עֲשִׂיתֶם כֵּן יִרְבּוּ, וְאִם לָאו לֹא יִרְבּוּ, שֶׁדִּבְרֵי תוֹרָה נִדְרָשִׁין מִכְּלָל לָאו הֵן וּמִכְּלָל הֵן לָאו (ספרי)׃

לתת להם. לָתֵת לָכֶם אֵין כְּתִיב כָּאן, אֶלָּא לָתֵת לָהֶם, מִכָּאן מָצִינוּ לְמֵדִים תְּחִיַּת הַמֵּתִים מִן הַתּוֹרָה׃

כ״ב כִּי אִם־שָׁמֹר תִּשְׁמְרוּן אֶת־כָּל־הַמִּצְוָה הַזֹּאת אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם לַעֲשֹׂתָהּ לְאַהֲבָה אֶת־יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם לָלֶכֶת בְּכָל־דְּרָכָיו וּלְדָבְקָה־בוֹ׃

שמר תשמרון. אַזְהָרַת שְׁמִירוֹת הַרְבֵּה, לְהַזְהִיר בְּתַלְמוּדוֹ שֶׁלֹּא יִשְׁתַּכַּח (שם)׃

ללכת בכל דרכיו. הוּא רַחוּם וְאַתָּה תְּהֵא רַחוּם, הוּא גּוֹמֵל חֲסָדִים וְאַתָּה גּוֹמֵל חֲסָדִים (שם)׃

ולדבקה בו. אֶפְשָׁר לוֹמַר כֵּן? וַהֲלֹא אֵשׁ אוֹכְלָה הוּא? אֶלָּא הַדְּבֵק בְּתַלְמִידִים וּבַחֲכָמִים וּמַעֲלֶה אֲנִי עָלֶיךָ כְּאִלּוּ נִדְבַּקְתָּ בּוֹ (ספרי)׃

כ״ג וְהוֹרִישׁ יְהוָה אֶת־כָּל־הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה מִלִּפְנֵיכֶם וִירִשְׁתֶּם גּוֹיִם גְּדֹלִים וַעֲצֻמִים מִכֶּם׃

והוריש ה׳. עֲשִׂיתֶם מַה שֶּׁעֲלֵיכֶם, אַף אֲנִי אֶעֱשֶׂה מַה שֶּׁעָלַי (שם)׃

ועצמים מכם. אַתֶּם גִּבּוֹרִים, וְהֵם גִּבּוֹרִים מִכֶּם, שֶׁאִם לֹא שִׁיְּשְׂרָאֵל גִּבּוֹרִים מַה הַשַּׁבָּח הַהוּא שֶׁמְּשַׁבֵּחַ אֶת הָאֱמוֹרִיִּים לוֹמַר וַעֲצוּמִים מִכֶּם? אֶלָּא אַתֶּם גִּבּוֹרִים מִשְּׁאָר הָאֻמּוֹת, וְהֵם גִּבּוֹרִים מִכֶּם (ע׳ שם)׃

כ״ד כָּל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר תִּדְרֹךְ כַּף־רַגְלְכֶם בּוֹ לָכֶם יִהְיֶה מִן־הַמִּדְבָּר וְהַלְּבָנוֹן מִן־הַנָּהָר נְהַר־פְּרָת וְעַד־הַיָּם הָאַחֲרוֹן יִהְיֶה גְּבֻלְכֶם׃

כ״ה לֹא־יִתְיַצֵּב אִישׁ בְּפְנֵיכֶם פַּחְדְּכֶם וּמוֹרַאֲכֶם יִתֵּן | יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם עַל־פְּנֵי כָל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר תִּדְרְכוּ־בָהּ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר לָכֶם׃ {ס}

לא יתיצב איש וגו׳. אֵין לִי אֶלָּא אִישׁ, אִמָּה וּמְשֻׁפְחָה וְאִשָּׁה בִּכְשֶׁפֶיהָ מִנַּיִן? תַּלְמוּד לוֹמַר ״לֹא יִתְיַצֵּב״ מִכָּל מָקוֹם, אִם כֵּן מַה תַּלְמוּד לוֹמַר ״אִישׁ״? אֲפִלּוּ כְּעוֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן (שם)׃

פחדכם ומוראכם. וַהֲלֹא פַּחַד הוּא מוֹרָא? אֶלָּא פַּחְדְּכֶם עַל הַקְּרוֹבִים וּמוֹרַאֲכֶם עַל הָרְחוֹקִים; פַּחַד לְשׁוֹן בְּעִיתַת פִּתְאֹם, מוֹרָא לְשׁוֹן דְּאָגָה מְיָמִים רַבִּים׃

כאשר דבר לכם. וְהֵיכָן דִּבֶּר? (שמות כ״ג) אֶת אֵימָתִי אֲשַׁלַּח לְפָנֶיךָ וְגוֹ׳ (ספרי שם):

כ״ו **רְאֵה אָנֹכִי נֹתֵן לִפְנֵיכֶם הַיּוֹם בְּרָכָה וּקְלָלָה:**

ראה אנכי ... ברכה וקללה. הֶאֱמוּרוֹת בְּהַר גְּרִזִים וּבְהַר עֵיבָל:

כ״ז **אֶת־הַבְּרָכָה אֲשֶׁר תִּשְׁמְעוּ אֶל־מִצְוֹת יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם:**

את הברכה. עַל מְנָת אֲשֶׁר תִּשְׁמְעוּ:

כ״ח **וְהַקְּלָלָה אִם־לֹא תִשְׁמְעוּ אֶל־מִצְוֹת יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם וְסַרְתֶּם מִן־הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם לָלֶכֶת אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא־יְדַעְתֶּם: {ס}**

מן הדרך אשר אנכי מצוה אתכם היום ללכת וגו׳. הָא לְמַדְתָּ כָּל הָעוֹבֵד עַ״זָ חֲרִי הוּא סָר מִכָּל הַדֶּרֶךְ שֶׁנִּצְטַוּוּ יִשְׂרָאֵל, מִכָּאן אָמְרוּ הַמּוֹדֶה בַּעַ״זָ כְּכוֹפֵר בְּכָל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ (ספרי):

כ״ט **וְהָיָה כִּי יְבִיאֲךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־אַתָּה בָא־שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ וְנָתַתָּה אֶת־הַבְּרָכָה עַל־הַר גְּרִזִים וְאֶת־הַקְּלָלָה עַל־הַר עֵיבָל:**

ונתתה את הברכה. כְּתַרְגּוּמוֹ ״יָת מְבָרְכַיָּא״ – אֶת הַמְבָרְכִים:

על הר גרזים. כְּלַפֵּי הַר גְּרִזִים הוֹפְכִין פְּנֵיהֶם וּפָתְחוּ בִּבְרָכָה – בָּרוּךְ הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא יַעֲשֶׂה פֶּסֶל וּמַסֵּכָה וְגוֹ׳. כָּל הָאֲרוּרִים שֶׁבַּפָּרָשָׁה אָמְרוּ תְּחִלָּה בִּלְשׁוֹן בָּרוּךְ, וְאַחַר כָּךְ הָפְכוּ פְּנֵיהֶם כְּלַפֵּי הַר עֵיבָל וּפָתְחוּ בְּקִלָּלָה (סוטה ל״ג):

ל׳ **הֲלֹא־הֵמָּה בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן אַחֲרֵי דֶּרֶךְ מְבוֹא הַשֶּׁמֶשׁ בְּאֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי הַיֹּשֵׁב בָּעֲרָבָה מוּל הַגִּלְגָּל אֵצֶל אֵלוֹנֵי מֹרֶה:**

הלא המה. נָתַן בָּהֶם סִימָן:

אחרי. אַחַר הַעֲבָרַת הַיַּרְדֵּן הָרְבֵּה וְהָלְאָה לְמֶרְחוֹק; וְזֶהוּ לְשׁוֹן אַחֲרֵי, כָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר אַחֲרֵי מַפְלָג הוּא:

דרך מבוא השמש. לְהַלָּן מִן הַיַּרְדֵּן לְצַד מַעֲרָב, וְטַעַם הַמִּקְרָא מוֹכִיחַ שֶׁהֵם שְׁנֵי דְבָרִים, שֶׁנִּנְקְדוּ בִּשְׁנֵי טְעָמִים, ״אַחֲרֵי״ נָקוּד בְּפַשְׁטָא, וְ״דֶרֶךְ״ נָקוּד בְּמַשְׁפֵּל, וְהוּא דָּגֵשׁ, וְאִם הָיָה ״אַחֲרֵי דֶּרֶךְ״ דִּבּוּר אֶחָד, הָיָה נָקוּד ״אַחֲרֵי״ בְּמֻשָּׂרֶת, בְּשׁוֹפָר הָפוּךְ, וְ״דֶרֶךְ״ בְּפַשְׁטָא וְרָפָה:

מול הגלגל. רָחוֹק מִן הַגִּלְגָּל:

אלוני מרה. שְׁכֶם הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית י״ב) עַד מְקוֹם שְׁכֶם עַד אֵלוֹן מוֹרֶה (ספרי):

ל״א **כִּי אַתֶּם עֹבְרִים אֶת־הַיַּרְדֵּן לָבֹא לָרֶשֶׁת אֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם נֹתֵן לָכֶם וִירִשְׁתֶּם אֹתָהּ וִישַׁבְתֶּם־בָּהּ:**

כי אתם עברים את הירדן וגו׳. נִסִּים שֶׁל יַרְדֵּן יִהְיוּ סִימָן בְּיֶדְכֶם שֶׁתְּבֹאוּ וְתִירְשׁוּ אֶת הָאָרֶץ (עי׳ ספרי):

ל״ב **וּשְׁמַרְתֶּם לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל־הַחֻקִּים וְאֶת־הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר אָנֹכִי נֹתֵן לִפְנֵיכֶם הַיּוֹם:**

פרק י״ב

א׳ **אֵלֶּה הַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תִּשְׁמְרוּן לַעֲשׂוֹת בָּאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַן יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבֹתֶיךָ לְךָ לְרִשְׁתָּהּ כָּל־הַיָּמִים אֲשֶׁר־אַתֶּם חַיִּים עַל־הָאֲדָמָה:**

ב׳ **אַבֵּד תְּאַבְּדוּן אֶת־כָּל־הַמְּקֹמוֹת אֲשֶׁר עָבְדוּ־שָׁם הַגּוֹיִם אֲשֶׁר אַתֶּם יֹרְשִׁים אֹתָם אֶת־אֱלֹהֵיהֶם עַל־הֶהָרִים הָרָמִים וְעַל־הַגְּבָעוֹת וְתַחַת כָּל־עֵץ רַעֲנָן:**

אבד תאבדון. אַבֵּד וְאַחַר כָּךְ תְּאַבְּדוּן, מִכָּאן לָעוֹקֵר עַ״זָ שֶׁצָּרִיךְ לְשָׁרֵשׁ אַחֲרֶיהָ (עבודה זרה מ״ה):

את כל המקמות אשר עבדו שם וגו׳. וּמַה תְּאַבְּדוּן מֵהֶם? אֶת אֱלֹהֵיהֶם אֲשֶׁר עַל הֶהָרִים:

ג׳ וְנִתַּצְתֶּם אֶת־מִזְבְּחֹתָם וְשִׁבַּרְתֶּם֙ אֶת־מַצֵּבֹתָ֔ם וַאֲשֵׁרֵיהֶ֖ם תִּשְׂרְפ֣וּן בָּאֵ֑שׁ וּפְסִילֵ֥י אֱלֹהֵיהֶ֖ם תְּגַדֵּעֻ֑ון וְאִבַּדְתֶּ֥ם אֶת־שְׁמָ֖ם מִן־הַמָּקֹ֥ום הַהֽוּא׃

מזבח. שֶׁל אֲבָנִים הַרְבֵּה׃

מצבה. שֶׁל אֶבֶן אַחַת, וְהוּא בִּימוֹס שֶׁשָּׁנוּיָה בַּמִּשְׁנָה (עבודה זרה מ״ז)׃ אֶבֶן שֶׁחֲצָבָהּ מִתְּחִלָּתָהּ לְבִימוֹס׃

אשרה. אִילָן הַנֶּעֱבָד׃

ואבדתם את שמם. לְכַנּוֹת לָהֶם שֵׁם לִגְנַאי, בֵּית גַּלְיָא — קוֹרִין לָהּ בֵּית כַּרְיָא, עֵין כֹּל — עֵין קוֹץ (שם ל״ו)׃

ד׳ לֹא־תַעֲשׂ֣וּן כֵּ֔ן לַיהוָ֖ה אֱלֹהֵיכֶֽם׃

לא תעשון כן. לְהַקְטִיר לַשָּׁמַיִם בְּכָל מָקוֹם, כִּי אִם בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר. דְּ״אַ — **ונתצתם את מזבחתם, ואבדתם את שמם, לא תעשון כן.** אַזְהָרָה לַמּוֹחֵק אֶת הַשֵּׁם וְלַנּוֹתֵץ אֶבֶן מִן הַמִּזְבֵּחַ אוֹ מִן הָעֲזָרָה (מכות כ״ב). אָמַר רַ׳ יִשְׁמָעֵאל וְכִי תַּעֲלֶה עַל דַּעְתְּךָ שֶׁיִּשְׂרָאֵל נוֹתְצִין אֶת הַמִּזְבְּחוֹת? אֶלָּא שֶׁלֹּא תַעֲשׂוּ כְּמַעֲשֵׂיהֶם וְיִגְרְמוּ עֲוֹנוֹתֵיכֶם לְמִקְדַּשׁ אֲבוֹתֵיכֶם שֶׁיִּתְחָרֵב (ספרי)׃

ה׳ כִּ֣י אִם־אֶל־הַמָּקֹ֗ום אֲשֶׁר־יִבְחַר֩ יְהוָ֨ה אֱלֹהֵיכֶ֜ם מִכָּל־שִׁבְטֵיכֶ֗ם לָשׂ֤וּם אֶת־שְׁמֹו֙ שָׁ֣ם לְשִׁכְנֹ֔ו תִּדְרְשׁ֖וּ וּבָאתָ֥ שָׁמָֽה׃

לשכנו תדרשו. זֶה מִשְׁכַּן שִׁילֹה׃

ו׳ וַהֲבֵאתֶ֣ם שָׁ֔מָּה עֹלֹתֵיכֶ֖ם וְזִבְחֵיכֶ֑ם וְאֵת֙ מַעְשְׂרֹתֵיכֶ֔ם וְאֶת֙ תְּרוּמַ֣ת יֶדְכֶ֔ם וְנִדְרֵיכֶ֖ם וְנִדְבֹתֵיכֶ֑ם וּבְכֹרֹ֥ת בְּקַרְכֶ֖ם וְצֹאנְכֶֽם׃

וזבחיכם. שְׁלָמִים שֶׁל חוֹבָה׃

מעשרתיכם. מַעְשַׂר בְּהֵמָה וּמַעֲשֵׂר שֵׁנִי, לֶאֱכֹל לִפְנִים מִן הַחוֹמָה׃

תרומת ידכם. אִלּוּ הַבִּכּוּרִים, שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶם (דברים כ״ו) וְלָקַח הַכֹּהֵן הַטֶּנֶא מִיָּדֶךָ (עי׳ ספרי)׃

ובכרת בקרכם. לְתִתָּם לַכֹּהֵן וְיַקְרִיבֵם שָׁם׃

ז׳ וַאֲכַלְתֶּ֣ם שָׁ֔ם לִפְנֵ֖י יְהוָ֣ה אֱלֹהֵיכֶ֑ם וּשְׂמַחְתֶּ֗ם בְּכֹל֙ מִשְׁלַ֣ח יֶדְכֶ֔ם אַתֶּ֖ם וּבָתֵּיכֶ֑ם אֲשֶׁ֣ר בֵּרַכְךָ֔ יְהוָ֖ה אֱלֹהֶֽיךָ׃

אשר ברכך ה׳. לְפִי הַבְּרָכָה הָבֵא (ספרי)׃

ח׳ לֹ֣א תַעֲשׂ֗וּן כְּכֹל֙ אֲשֶׁ֣ר אֲנַ֔חְנוּ עֹשִׂ֥ים פֹּ֖ה הַיֹּ֑ום אִ֛ישׁ כָּל־הַיָּשָׁ֥ר בְּעֵינָֽיו׃

לא תעשון ככל אשר אנחנו עשים וגו׳. מוּטָב לְמַעְלָה עַל **כי אתם עברים את הירדן וגו׳**, כְּשֶׁתַּעַבְרוּ אֶת הַיַּרְדֵּן מִיָּד אַתֶּם מַתְחִילִים לְהַקְרִיב בְּכָמָה כָּל י״ד שָׁנָה שֶׁל כִּבּוּשׁ וְחִלּוּק, וּבַבָּמָה לֹא תַקְרִיבוּ כָּל מַה שֶּׁאַתֶּם מַקְרִיבִים **פה היום** בַּמִּשְׁכָּן, שֶׁהוּא עִמָּכֶם וְנִמְשָׁח וְהוּא כָּשֵׁר לְהַקְרִיב בּוֹ חַטָּאוֹת וַאֲשָׁמוֹת נְדָרִים וּנְדָבוֹת, אֲבָל בְּבָמָה אֵין קָרֵב אֶלָּא הַנִּדָּר וְהַנִּדָּב, וְזֶהוּ **איש כל הישר בעיניו**, נְדָרִים וּנְדָבוֹת, שֶׁאַתֶּם מִתְנַדְּבִים עַ״י שֶׁיָּשָׁר בְּעֵינֵיכֶם לְהַבִיאָם וְלֹא עַ״י חוֹבָה, אוֹתָם תַּקְרִיבוּ בַּבָּמָה (שם; זבחים קי״ז)׃

ט׳ כִּ֣י לֹא־בָאתֶ֗ם עַד־עָתָּה֙ אֶל־הַמְּנוּחָ֔ה וְאֶל־הַנַּחֲלָ֕ה אֲשֶׁר־יְהוָ֥ה אֱלֹהֶ֖יךָ נֹתֵ֣ן לָֽךְ׃

כי לא באתם. כָּל אוֹתָן י״ד שָׁנָה׃

עד עתה. כְּמוֹ עֲדַיִן׃

אל המנוחה. זוֹ שִׁילֹה׃

נחלה. זוֹ יְרוּשָׁלַיִם (ספרי; זבחים קי״ט)׃

י׳ וַעֲבַרְתֶּ֗ם אֶת־הַיַּרְדֵּן֙ וישַׁבְתֶּ֣ם בָּאָ֔רֶץ אֲשֶׁר־יְהוָ֥ה אֱלֹהֵיכֶ֖ם מַנְחִ֣יל אֶתְכֶ֑ם וְהֵנִ֤יחַ לָכֶם֙ מִכָּל־אֹיְבֵיכֶ֣ם מִסָּבִ֔יב וישַׁבְתֶּ֖ם בָּטָֽח׃

ועברתם את הירדן וישבתם בארץ. שֶׁתִּתְחַלְּקוּהָ וְיֵהָא כָּל אֶחָד מַכִּיר אֶת חֶלְקוֹ וְאֶת שִׁבְתּוֹ (נ״א – שִׁבְטוֹ)׃

והניח לכם. לְאַחַר כִּבּוּשׁ וְחִלּוּק וּמְנוּחָה מִן הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הִנִּיחַ ה׳ לְנַסּוֹת בָּם אֶת יִשְׂרָאֵל – וְאֵין זוֹ אֶלָּא בִּימֵי דָוִד – אָז׃

י״א וְהָיָ֣ה הַמָּקֹ֗ום אֲשֶׁר־יִבְחַר֙ יְהוָ֣ה אֱלֹהֵיכֶ֔ם בֹּו֙ לְשַׁכֵּ֣ן שְׁמֹ֔ו שָׁ֚ם תָּבִ֔יאוּ אֵ֥ת כָּל־אֲשֶׁ֖ר אָנֹכִ֣י מְצַוֶּ֑ה אֶתְכֶ֗ם עֹלֹתֵיכֶם֙ וְזִבְחֵיכֶ֔ם מַעְשְׂרֹתֵיכֶם֙ וּתְרֻמַ֣ת יֶדְכֶ֔ם וְכֹל֙ מִבְחַ֣ר נִדְרֵיכֶ֔ם אֲשֶׁ֥ר תִּדְּרוּ֙ לַיהוָֽה׃

והיה המקום וגו׳. בְּנוּ לָכֶם בֵּית הַבְּחִירָה בִּירוּשָׁלַיִם, וְכֵן הוּא אוֹמֵר בְּדָוִד ״וַיְהִי כִּי יָשַׁב הַמֶּלֶךְ בְּבֵיתוֹ וַה׳ הֵנִיחַ לוֹ מִסָּבִיב מִכָּל אוֹיְבָיו וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ אֶל נָתָן הַנָּבִיא רְאֵה אָנכִי יוֹשֵׁב בְּבֵית אֲרָזִים, וַאֲרוֹן הָאֱלֹהִים יֹשֵׁב בְּתוֹךְ הַיְרִיעָה״ (שמואל ב ז׳):

שמה תביאו וגו׳. לְמַעְלָה אָמוּר לְעִנְיַן שִׁילֹה וְכָאן אָמוּר לְעִנְיַן יְרוּשָׁלַיִם, וּלְכָךְ חִלְּקָם הַכָּתוּב לִתֵּן הֶתֵּר בֵּין זוֹ לָזוֹ, מִשֶּׁחָרְבָה שִׁילֹה וּבָאוּ לְנֹב וְחָרְבָה נֹב וּבָאוּ לְגִבְעוֹן הָיוּ הַבָּמוֹת מֻתָּרוֹת עַד שֶׁבָּאוּ לִירוּשָׁלַיִם (זבחים קיט):

מבחר נדריכם. מְלַמֵּד שֶׁיָּבִיא מִן הַמֻּבְחָר (ספרי):

י״ב וּשְׂמַחְתֶּם לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם אַתֶּם וּבְנֵיכֶם וּבְנֹתֵיכֶם וַעַבְדֵיכֶם וְאַמְהֹתֵיכֶם וְהַלֵּוִי אֲשֶׁר בִּשְׁעָרֵיכֶם כִּי אֵין לוֹ חֵלֶק וְנַחֲלָה אִתְּכֶם:

י״ג הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן־תַּעֲלֶה עֹלֹתֶיךָ בְּכָל־מָקוֹם אֲשֶׁר תִּרְאֶה:

השמר לך. לִתֵּן לֹא תַעֲשֶׂה עַל הַדָּבָר:

בכל מקום אשר תראה. אֲשֶׁר יַעֲלֶה בְּלִבְּךָ, אֲבָל אַתָּה מַקְרִיב עַ״פ נָבִיא, כְּגוֹן אֵלִיָּהוּ בְּהַר הַכַּרְמֶל (שם):

י״ד כִּי אִם־בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר־יִבְחַר יְהוָה בְּאַחַד שְׁבָטֶיךָ שָׁם תַּעֲלֶה עֹלֹתֶיךָ וְשָׁם תַּעֲשֶׂה כֹּל אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּךָּ:

באחד שבטיך. בְּחֶלְקוֹ שֶׁל בִּנְיָמִין, וּלְמַעְלָה הוּא אוֹמֵר ״מִכֹּל שִׁבְטֵיכֶם״, הָא כֵיצַד? כְּשֶׁקָּנָה דָּוִד אֶת הַגֹּרֶן מֵאַרַוְנָה הַיְבוּסִי גָּבָה הַזָּהָב מִכָּל הַשְּׁבָטִים, וּמִכָּל מָקוֹם הַגֹּרֶן בְּחֶלְקוֹ שֶׁל בִּנְיָמִין הָיָה (שם):

ט״ו רַק בְּכָל־אַוַּת נַפְשְׁךָ תִּזְבַּח | וְאָכַלְתָּ בָשָׂר כִּבְרָכַת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר נָתַן־לְךָ בְּכָל־שְׁעָרֶיךָ הַטָּמֵא וְהַטָּהוֹר יֹאכְלֶנּוּ כַּצְּבִי וְכָאַיָּל:

רק בכל אות נפשך. בַּמֶּה הַכָּתוּב מְדַבֵּר? אִם בִּבְשַׂר תַּאֲוָה לְהַתִּירָהּ לָהֶם בְּלֹא הַקְרָבַת אֲמוּרִים הֲרֵי אָמוּר בְּמָקוֹם אַחֵר (פסוק כ׳) ״כִּי יַרְחִיב ה׳ אֶת גְּבוּלְךָ וְגוֹ׳ וְאָמַרְתָּ אֹכְלָה בָשָׂר וְגוֹ׳״, בַּמֶּה זֶה מְדַבֵּר? בְּקֻדָּשִׁים שֶׁנִּפְסַל בָּהֶם מוּם שֶׁיִּפָּדוּ וְיֵאָכְלוּ בְּכָל מָקוֹם, יָכוֹל יִפָּדוּ עַל מוּם עוֹבֵר? תַּ״ל ״רַק״ (ספרי):

תזבח ואכלת. אֵין לְךָ בָּהֶם הֶתֵּר גִּזָּה וְחָלָב אֶלָּא אֲכִילָה עַל יְדֵי זְבִיחָה (בכ׳ ו׳):

הטמא והטהר. לְפִי שֶׁבָּאוּ מִכְּלַל קָדָשִׁים שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶם ״וְהַבָּשָׂר אֲשֶׁר יִגַּע בְּכָל טָמֵא לֹא יֵאָכֵל״ (ויקרא ז׳), הַצְרֵךְ לְהַתִּיר בּוֹ שֶׁטָּמֵא וְטָהוֹר אוֹכְלִים בְּקֵעָרָה אַחַת:

כצבי וכאיל. שֶׁאֵין קָרְבָּן בָּא מֵהֶם:

כצבי וכאיל. לְפָטְרָן מִן הַזְּרוֹעַ וְהַלְּחָיַיִם וְהַקֵּבָה (ספרי):

ט״ז רַק הַדָּם לֹא תֹאכֵלוּ עַל־הָאָרֶץ תִּשְׁפְּכֶנּוּ כַּמָּיִם:

רק הדם לא תאכלו. אַע״פ שֶׁאָמַרְתִּי שֶׁאֵין לְךָ בּוֹ זְרִיקַת דָּם בַּמִּזְבֵּחַ, לֹא תֹאכְלֶנּוּ:

תשפכנו כמים. לוֹמַר לְךָ שֶׁאֵין צָרִיךְ כִּסּוּי (ספרי; חולין פ״ד). דָּ״אַ — הֲרֵי הוּא כַּמַּיִם לְהַכְשִׁיר אֶת הַזְּרָעִים (שם ל״ה):

י״ז לֹא־תוּכַל לֶאֱכֹל בִּשְׁעָרֶיךָ מַעְשַׂר דְּגָנְךָ וְתִירֹשְׁךָ וְיִצְהָרֶךָ וּבְכֹרֹת בְּקָרְךָ וְצֹאנֶךָ וְכָל־נְדָרֶיךָ אֲשֶׁר תִּדֹּר וְנִדְבֹתֶיךָ וּתְרוּמַת יָדֶךָ:

לא תוכל. בָּא הַכָּתוּב לִתֵּן לֹא תַעֲשֶׂה עַל הַדָּבָר:

לא תוכל. רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן קָרְחָה אוֹמֵר יָכוֹל אַתָּה, אֲבָל אֵינְךָ רַשַּׁאי, כַּיּוֹצֵא בוֹ (יהושע ט״ו) ״וְאֶת הַיְבוּסִי יוֹשְׁבֵי יְרוּשָׁלַיִם לֹא יָכְלוּ בְּנֵי יְשׂרָאֵל (יְהוּדָה) לְהוֹרִישָׁם״, יְכוֹלִים הָיוּ, אֶלָּא שֶׁאֵינָן רַשָּׁאין לְפִי שֶׁכָּרַת לָהֶם אַבְרָהָם בְּרִית כְּשֶׁלָּקַח מֵהֶם מְעָרַת הַמַּכְפֵּלָה; וְלֹא יְבוּסִים הָיוּ, אֶלָּא חִתִּיִּים הָיוּ, אֶלָּא עַל שֵׁם הָעִיר שֶׁשְּׁמָהּ יְבוּס, כָּךְ מְפֹרָשׁ בְּפִרְקֵי דְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר (פ׳ ל״ו), וְהוּא שֶׁנֶּאֱמַר ״כִּי אִם הֲסִירְךָ הָעִוְרִים וְהַפִּסְחִים״ (שמואל ב ה׳) – צְלָמִים שֶׁכָּתְבוּ עֲלֵיהֶם אֶת הַשְּׁבוּעָה:

ובכרת בקרך. אַזְהָרָה לַכֹּהֲנִים:

ותרומת ידך. אֵלּוּ הַבִּכּוּרִים (ספרי; מכות י״ז):

י״ח כִּי אִם־לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ תֹּאכְלֶנּוּ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בּוֹ אַתָּה וּבִנְךָ וּבִתֶּךָ וְעַבְדְּךָ וַאֲמָתֶךָ וְהַלֵּוִי אֲשֶׁר בִּשְׁעָרֶיךָ וְשָׂמַחְתָּ לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּכֹל מִשְׁלַח יָדֶךָ:

לפני ה׳. לִפְנִים מִן הַחוֹמָה:

והלוי אשר בשעריך. אִם אֵין לְךָ לָתֵת לוֹ מֵחֶלְקוֹ, כְּגוֹן מַעֲשֵׂר רִאשׁוֹן, תֵּן לוֹ מַעֲשַׂר עָנִי, אֵין לְךָ מַעֲשַׂר עָנִי, הַזְמִינֵהוּ עַל שֻׁלְחָנֶיךָ (ספרי):

י״ט הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן־תַּעֲזֹב אֶת־הַלֵּוִי כָּל־יָמֶיךָ עַל־אַדְמָתֶךָ׃ {ס}

השמר לך. לִתֵּן לוֹ תַּעֲשֶׂה עַל הַדָּבָר (ספרי):

על אדמתך. אֲבָל בַּגּוֹלָה אֵינְךָ מְזָהָר עָלָיו יוֹתֵר מֵעֲנֵיי יִשְׂרָאֵל (שם):

כ׳ כִּי־יַרְחִיב יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֶת־גְּבֻלְךָ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר־לָךְ וְאָמַרְתָּ אׇכְלָה בָשָׂר כִּי־תְאַוֶּה נַפְשְׁךָ לֶאֱכׇל בָּשָׂר בְּכׇל־אַוַּת נַפְשְׁךָ תֹּאכַל בָּשָׂר׃

כי ירחיב וגו׳. לְמִדָּה תּוֹרָה דֶּרֶךְ אֶרֶץ שֶׁלֹּא יִתְאַוֶּה אָדָם לֶאֱכֹל בָּשָׂר אֶלָּא מִתּוֹךְ רַחֲבַת יָדִים וְעֹשֶׁר (חולין פ״ד):

כל אות נפשך וגו׳. אֲבָל בַּמִּדְבָּר נֶאֱסַר לָהֶם בְּשַׂר חֻלִּין אֶלָּא אִם כֵּן מַקְדִּישָׁה וּמַקְרִיבָהּ שְׁלָמִים (שם ט״ז):

כ״א כִּי־יִרְחַק מִמְּךָ הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לָשׂוּם שְׁמוֹ שָׁם וְזָבַחְתָּ מִבְּקָרְךָ וּמִצֹּאנְךָ אֲשֶׁר נָתַן יְהוָה לְךָ כַּאֲשֶׁר צִוִּיתֶךָ וְאָכַלְתָּ בִּשְׁעָרֶיךָ בְּכׇל אַוַּת נַפְשֶׁךָ׃

כי ירחק ממך המקום. וְלֹא תּוּכַל לָבֹא וְלַעֲשׂוֹת שְׁלָמִים בְּכָל יוֹם כְּמוֹ עַכְשָׁו שֶׁהַמִּשְׁכָּן הוֹלֵךְ עִמָּכֶם:

וזבחת ... כאשר צויתך. לָמַדְנוּ שֶׁיֵּשׁ צִוּוּי בַּזְּבִיחָה הֵיאַךְ יִשָּׁחֵט, וְהֵן הֲלָכוֹת שְׁחִיטָה שֶׁנֶּאֶמְרוּ לְמֹשֶׁה בְּסִינַי (שם כ״ח):

כ״ב אַךְ כַּאֲשֶׁר יֵאָכֵל אֶת־הַצְּבִי וְאֶת־הָאַיָּל כֵּן תֹּאכְלֶנּוּ הַטָּמֵא וְהַטָּהוֹר יַחְדָּו יֹאכְלֶנּוּ׃

אך כאשר יאכל את הצבי וגו׳. אֵינְךָ מְזָהָר לְאָכְלָן בְּטָהֳרָה, אִי מַה צְּבִי וְאַיָּל חֻלִּין מֻתָּר אַף חֻלִּין חֻלְּבָן מֻתָּר? תַּ״ל ״אַךְ״:

כ״ג רַק חֲזַק לְבִלְתִּי־אׇכֹל הַדָּם כִּי הַדָּם הוּא הַנָּפֶשׁ וְלֹא־תֹאכַל הַנֶּפֶשׁ עִם־הַבָּשָׂר׃

רק חזק לבלתי אכל הדם. מִמַּה שֶּׁנֶּאֱמַר חֲזַק אַתָּה לָמַד שֶׁהָיוּ שְׁטוּפִים בַּדָּם לֶאֱכֹלוֹ, לְפִיכָךְ הַצְּרִיךְ לוֹמַר חֲזַק דִּבְרֵי רַבִּי יְהוּדָה, ר׳ שִׁמְעוֹן בֶּן עַזַּאי אוֹמֵר לֹא בָא הַכָּתוּב אֶלָּא לְהַזְהִירְךָ וּלְלַמְּדְךָ עַד כַּמָּה אַתָּה צָרִיךְ לְהִתְחַזֵּק בְּמִצְוֹת, אִם הַדָּם שֶׁהוּא קַל לְהִשָּׁמֵר מִמֶּנּוּ שֶׁאֵין אָדָם מִתְאַוֶּה לוֹ, הַצְּרַךְ לְחַזֵּק בְּאַזְהָרָתוֹ, ק״ו לִשְׁאָר מִצְוֹת (עי׳ ספרי):

ולא תאכל הנפש עם הבשר. אַזְהָרָה לְאֵבֶר מִן הַחַי (חולין ק״ב):

כ״ד לֹא תֹאכְלֶנּוּ עַל־הָאָרֶץ תִּשְׁפְּכֶנּוּ כַּמָּיִם׃

לא תאכלנו. אַזְהָרָה לְדַם הַתַּמְצִית (כריתות ד׳):

כ״ה לֹא תֹאכְלֶנּוּ לְמַעַן יִיטַב לְךָ וּלְבָנֶיךָ אַחֲרֶיךָ כִּי־תַעֲשֶׂה הַיָּשָׁר בְּעֵינֵי יְהוָה׃

לא תאכלנו. אַזְהָרָה לְדַם הָאֵבָרִים (שם):

למען ייטב לך וגו׳. צֵא וּלְמַד מַתַּן שְׂכָרָן שֶׁל מִצְוֹות, אִם הַדָּם שֶׁנַּפְשׁוֹ שֶׁל אָדָם קָצָה מִמֶּנּוּ, הַפּוֹרֵשׁ מִמֶּנּוּ זוֹכֶה לוֹ וּלְבָנָיו אַחֲרָיו, קַל וָחֹמֶר לְגֶזֶל וַעֲרָיוֹת שֶׁנַּפְשׁוֹ שֶׁל אָדָם מִתְאַוֶּה לָהֶם (מכות כ״ג):

כ״ו רַק קׇדָשֶׁיךָ אֲשֶׁר־יִהְיוּ לְךָ וּנְדָרֶיךָ תִּשָּׂא וּבָאתָ אֶל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר־יִבְחַר יְהוָה׃

רק קדשיך. אַע״פ שֶׁאַתָּה מֻתָּר לִשְׁחֹט חֻלִּין, לֹא הִתַּרְתִּי לְךָ לִשְׁחֹט אֶת הַקָּדָשִׁים וּלְאָכְלָן בִּשְׁעָרֶיךָ בְּלֹא הַקְרָבָה, אֶלָּא הָבֵיאֵם לְבֵית הַבְּחִירָה:

כ״ז וְעָשִׂיתָ עׇלׇתֶיךָ הַבָּשָׂר וְהַדָּם עַל־מִזְבַּח יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וְדַם־זְבָחֶיךָ יִשָּׁפֵךְ עַל־מִזְבַּח יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וְהַבָּשָׂר תֹּאכֵל׃

ועשית עלתיך. אִם עוֹלוֹת הֵן, תֵּן הַבָּשָׂר וְהַדָּם עַל גַּבֵּי הַמִּזְבֵּחַ, וְאִם זִבְחֵי שְׁלָמִים הֵם, ״דַּם זְבָחֶיךָ יִשָּׁפֵךְ״ עַל הַמִּזְבֵּחַ תְּחִלָּה וְאַחַר כָּךְ ״וְהַבָּשָׂר תֹּאכֵל״. וְעוֹד דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ, ״רַק קׇדָשֶׁיךָ״ בָּא לְלַמֵּד עַל הַקָּדָשִׁים שֶׁבְּחוּצָה לָאָרֶץ, וּלְלַמֵּד עַל הַתְּמוּרוֹת וְעַל הַוְּלָדוֹת קָדָשִׁים שֶׁיִּקָּרְבוּ (ספרי; בכורות י״ד):

כ״ח שְׁמֹר וְשָׁמַעְתָּ אֶת כׇּל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּךָּ לְמַעַן יִיטַב לְךָ וּלְבָנֶיךָ אַחֲרֶיךָ עַד־עוֹלָם כִּי תַעֲשֶׂה הַטּוֹב וְהַיָּשָׁר בְּעֵינֵי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ׃ {ס}

שמר. זוֹ מִשְׁנָה שֶׁאַתָּה צָרִיךְ לְשָׁמְרָהּ בְּבִטְנְךָ שֶׁלֹּא תִּשְׁכַּח, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כ״ב) ״כִּי נָעִים כִּי תִשְׁמְרֵם בְּבִטְנֶךָ״, וְאִם שָׁנִיתָ אֶפְשָׁר שֶׁתִּשְׁמַע וּתְקַיֵּם, הָא כָּל שֶׁאֵינוֹ בְּכָלַל מִשְׁנָה אֵינוֹ בְּכְלַל מַעֲשֶׂה (עי׳ ספרי):

את כל הדברים. שֶׁתְּהֵא חֲבִיבָה עָלֶיךָ מִצְוָה קַלָּה כְּמִצְוָה חֲמוּרָה (שם):

הטוב. בְּעֵינֵי הַשָּׁמַיִם:

והישר. בְּעֵינֵי אָדָם:

כ״ט כִּי־יַכְרִית יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֶת־הַגּוֹיִם אֲשֶׁר אַתָּה בָא־שָׁמָּה לָרֶשֶׁת אוֹתָם מִפָּנֶיךָ וְיָרַשְׁתָּ אֹתָם וְיָשַׁבְתָּ בְּאַרְצָם:

ל׳ הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן־תִּנָּקֵשׁ אַחֲרֵיהֶם אַחֲרֵי הִשָּׁמְדָם מִפָּנֶיךָ וּפֶן־תִּדְרֹשׁ לֵאלֹהֵיהֶם לֵאמֹר אֵיכָה יַעַבְדוּ הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה אֶת־אֱלֹהֵיהֶם וְאֶעֱשֶׂה־כֵּן גַּם־אָנִי:

פן תנקש. אֲנָקְלוֹס תִּרְגֵּם לְשׁוֹן מוֹקֵשׁ, וַאֲנִי אוֹמֵר שֶׁלֹּא חָשׁ לְדַקְדֵּק בַּלָּשׁוֹן, שֶׁלֹּא מָצִינוּ נו״ן בִּלְשׁוֹן יוֹקֵשׁ, וַאֲפִלּוּ לַיְסוֹד הַנּוֹפֵל מִמֶּנּוּ, אֲבָל בִּלְשׁוֹן טֶרוּף וְקִשְׁקוּשׁ מָצִינוּ נו״ן, ״וְאַרְכֻּבְתֵּהּ דָּא לְדָא נָקְשָׁן״ (דניאל ה׳); וְאַף זֶה אֲנִי אוֹמֵר ״פֶּן תִּנָּקֵשׁ אַחֲרֵיהֶם״ – פֶּן תִּטְרַף אַחֲרֵיהֶם, לִהְיוֹת כָּרוּךְ אַחַר מַעֲשֵׂיהֶם; וְכֵן (תהילים ק״ט) ״יְנַקֵּשׁ נוֹשֶׁה לְכָל אֲשֶׁר לוֹ״ – מְקַלֵּל אֶת הָרַשָּׁע לִהְיוֹת עָלָיו נוֹשִׁים רַבִּים וְיִהְיוּ מַחֲזִירִין וּמִתְנַקְּשִׁין אַחַר מָמוֹנוֹ:

אחרי השמדם מפניך. אַחַר שֶׁתִּרְאֶה שֶׁאַשְׁמִידֵם מִפָּנֶיךָ, יֵשׁ לְךָ לָתֵת לֵב מִפְּנֵי מָה נִשְׁמְדוּ אֵלּוּ, מִפְּנֵי מַעֲשִׂים מְקֻלְקָלִים שֶׁבִּידֵיהֶם, אַף אַתָּה לֹא תַעֲשֶׂה כֵּן שֶׁלֹּא יָבֹאוּ אֲחֵרִים וְיַשְׁמִידוּךָ (עי׳ ספרי):

איכה יעבדו. לְפִי שֶׁלֹּא עָנַשׁ עַל עֲבוֹדָה זָרָה אֶלָּא עַל זִבּוּחַ וְקִטּוּר וְנִסּוּךְ וְהִשְׁתַּחֲוָאָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמות כ״ב) ״בִּלְתִּי לַה׳ לְבַדּוֹ״ – דְּבָרִים הַנַּעֲשִׂים לַגָּבוֹהַּ, בָּא וְלִמֵּדְךָ כָּאן שֶׁאִם דָּרַכְתָּ שֶׁל עַ״ז לַעֲבֹדָה בְּדָבָר אַחֵר, כְּגוֹן פּוֹעֵר לִפְעוֹר וְזוֹרֵק אֶבֶן לְמַרְקוּלִיס, זוֹ הִיא עֲבוֹדָתוֹ וְחַיָּב, אֲבָל זִבּוּחַ וְקִטּוּר וְנִסּוּךְ וְהִשְׁתַּחֲוָאָה – אֲפִלּוּ שֶׁלֹּא כְּדַרְכָּהּ חַיָּב (סנהדרין ס׳):

ל״א לֹא־תַעֲשֶׂה כֵּן לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ כִּי כָל־תּוֹעֲבַת יְהוָה אֲשֶׁר שָׂנֵא עָשׂוּ לֵאלֹהֵיהֶם כִּי גַם אֶת־בְּנֵיהֶם וְאֶת־בְּנֹתֵיהֶם יִשְׂרְפוּ בָאֵשׁ לֵאלֹהֵיהֶם:

כי גם את בניהם. ״גַּם״ – לְרַבּוֹת אֶת אֲבוֹתֵיהֶם וְאִמּוֹתֵיהֶם; אָמַר רַבִּי עֲקִיבָא אֲנִי רָאִיתִי גּוֹי שֶׁכָּפָתוּ לְאָבִיו לִפְנֵי כַלְבּוֹ וַאֲכָלוֹ (ספרי):

פרק י״ג

א׳ אֵת כָּל־הַדָּבָר אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם אֹתוֹ תִּשְׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת לֹא־תֹסֵף עָלָיו וְלֹא תִגְרַע מִמֶּנּוּ: {פ}

את כל הדבר. קַלָּה כַּחֲמוּרָה (שם):

תשמרו לעשות. לִתֵּן לֹא תַעֲשֶׂה עַל עֲשֵׂה הָאֲמוּרִים בַּפָּרָשָׁה, שֶׁכָּל הַשָּׁמֵר לְשׁוֹן לֹא תַעֲשֶׂה הוּא, אֶלָּא שֶׁאֵין לוֹקִין עַל הַשָּׁמֵר שֶׁל עֲשֵׂה (מכות י״ג):

לא תסף עליו. חֲמִשָּׁה טְטָפוֹת, חֲמִשָּׁה מִינִין בַּלּוּלָב, אַרְבַּע בְּרָכוֹת לִבְרַכַּת כֹּהֲנִים (ספרי):

ב׳ כִּי־יָקוּם בְּקִרְבְּךָ נָבִיא אוֹ חֹלֵם חֲלוֹם וְנָתַן אֵלֶיךָ אוֹת אוֹ מוֹפֵת:

ונתן אליך אות. בַּשָּׁמַיִם, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר בְּגִדְעוֹן (שופטים ו׳) ״וְעָשִׂיתָ לִּי אוֹת״ וְאוֹמֵר ״יְהִי נָא חֹרֶב אֶל הַגִּזָּה״ וְגוֹ׳:

או מופת. בָּאָרֶץ, אַע״פ כֵּן לֹא תִשְׁמַע לוֹ, וְאִם תֹּאמַר מִפְּנֵי מָה נוֹתֵן לוֹ הַקָּבָ״ה מֻמְשָׁלָה לַעֲשׂוֹת אוֹת? **כי מנסה ה׳ אלהיכם אתכם** (ספרי; עי׳ סנהדרין צ׳):

ג׳ וּבָא הָאוֹת וְהַמּוֹפֵת אֲשֶׁר־דִּבֶּר אֵלֶיךָ לֵאמֹר נֵלְכָה אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא־יְדַעְתָּם וְנָעָבְדֵם:

ד׳ לֹא תִשְׁמַע אֶל־דִּבְרֵי הַנָּבִיא הַהוּא אוֹ אֶל־חוֹלֵם הַחֲלוֹם הַהוּא כִּי מְנַסֶּה יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם אֶתְכֶם לָדַעַת הֲיִשְׁכֶם אֹהֲבִים אֶת־יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם בְּכָל־לְבַבְכֶם וּבְכָל־נַפְשְׁכֶם:

ה׳ אַחֲרֵי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם תֵּלֵכוּ וְאֹתוֹ תִירָאוּ וְאֶת־מִצְוֹתָיו תִּשְׁמֹרוּ וּבְקֹלוֹ תִשְׁמָעוּ וְאֹתוֹ תַעֲבֹדוּ וּבוֹ תִדְבָּקוּן:

ואת מצותיו תשמרו. תּוֹרַת מֹשֶׁה:

ובקלו תשמעו. בְּקוֹל הַנְּבִיאִים:

ואתו תעבדו. בְּמִקְדָּשׁוֹ (ספרי):

ובו תדבקון. הִדַּבֵּק בְּדַרְכָיו – גְּמֹל חֲסָדִים, קְבֹר מֵתִים, בַּקֵּר חוֹלִים, כְּמוֹ שֶׁעָשָׂה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא (סוטה י״ד):

ו׳ וְהַנָּבִיא הַהוּא אוֹ חוֹלֵם הַחֲלוֹם הַהוּא יוּמָת כִּי דִבֶּר־סָרָה עַל־יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם הַמּוֹצִיא אֶתְכֶם | מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם וְהַפְּדֶךָ מִבֵּית עֲבָדִים לְהַדִּיחֲךָ מִן־הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוְּךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לָלֶכֶת בָּהּ וּבִעַרְתָּ הָרָע מִקִּרְבֶּךָ: {ס}

סרה. דָּבָר הַמּוּסָר מִן הָעוֹלָם, שֶׁלֹּא הָיָה וְלֹא נִבְרָא וְלֹא צִוִּיתִיו לְדַבֵּר כֵּן, דישטו״רנורא בְּלַעַז:

והפדך מבית עבדים. אֲפִלּוּ אֵין לוֹ עָלֶיךָ אֶלָּא שֶׁפְּדָאֲךָ — דַּיּוֹ (ספרי):

ז׳ כִּי יְסִיתְךָ אָחִיךָ בֶּן־אִמֶּךָ אוֹ־בִנְךָ אוֹ־בִתְּךָ אוֹ | אֵשֶׁת חֵיקֶךָ אוֹ רֵעֲךָ אֲשֶׁר כְּנַפְשְׁךָ בַּסֵּתֶר לֵאמֹר נֵלְכָה וְנַעַבְדָה אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא יָדַעְתָּ אַתָּה וַאֲבֹתֶיךָ:

כי יסיתך. אֵין הֲסָתָה אֶלָּא גְּרוּיִי, שֶׁנֶּאֱמַר (ש״מ כ״ו) אִם ה׳ הֱסִיתְךָ בִּי, אנסיטר״א בְּלַעַז, שֶׁמַּשִּׂיאוֹ לַעֲשׂוֹת כֵּן:

אחיך. מֵאָב:

אוֹ **בן אמך.** מֵאֵם:

חיקך. הַשּׁוֹכֶבֶת בְּחֵיקְךָ וּמְחֻבָּקָה בְּךָ, אפקיי״דא בְּלַעַז, וְכֵן (יחזקאל מ״ג), ״וּמֵחִיק הָאֶרֶץ״ – מִיסוֹד הַתָּקוּעַ בָּאָרֶץ:

אשר כנפשך. זֶה אָבִיךָ, פֵּרֵשׁ לְךָ הַכָּתוּב אֶת הַחֲבִיבִין לְךָ, ק״ו לַאֲחֵרִים:

בסתר. דִּבֵּר הַכָּתוּב בַּהוֹוֶה, שֶׁאֵין דִּבְרֵי מֵסִית אֶלָּא בַּסֵּתֶר, וְכֵן שְׁלֹמֹה הוּא אוֹמֵר (משלי ז׳) ״בְּנָשֶׁף בְּעֶרֶב יוֹם בְּאִישׁוֹן לַיְלָה וַאֲפֵלָה״:

אשר לא ידעת אתה ואבתיך. דָּבָר זֶה גְּנַאי גָּדוֹל הוּא לְךָ – שֶׁאַף הָאֻמּוֹת אֵין מַנִּיחִין מַה שֶּׁמָּסְרוּ לָהֶם אֲבוֹתֵיהֶם, וְזֶה אוֹמֵר לְךָ עָזוֹב מַה שֶּׁמָּסְרוּ לְךָ אֲבוֹתֶיךָ (ספרי):

ח׳ מֵאֱלֹהֵי הָעַמִּים אֲשֶׁר סְבִיבֹתֵיכֶם הַקְּרֹבִים אֵלֶיךָ אוֹ הָרְחֹקִים מִמֶּךָּ מִקְצֵה הָאָרֶץ וְעַד־קְצֵה הָאָרֶץ:

הקרבים אליך או הרחקים. לָמָּה פֵּרֵט קְרוֹבִים וּרְחוֹקִים? אֶלָּא כָּךְ אָמַר הַכָּתוּב: מִטִּיבָן שֶׁל קְרוֹבִים אַתָּה לָמֵד טִיבָן שֶׁל רְחוֹקִים, כְּשֵׁם שֶׁאֵין מַמְשׁ בַּקְּרוֹבִים, כָּךְ אֵין מַמָּשׁ בָּרְחוֹקִים (סנהדרין ס״א):

מקצה הארץ. זוֹ חַמָּה וּלְבָנָה וּכְבָא הַשָּׁמַיִם שֶׁהֵן מְהַלְּכִין מִסּוֹף הָעוֹלָם וְעַד סוֹפוֹ (ספרי):

ט׳ לֹא־תֹאבֶה לוֹ וְלֹא תִשְׁמַע אֵלָיו וְלֹא־תָחוֹס עֵינְךָ עָלָיו וְלֹא־תַחְמֹל וְלֹא־תְכַסֶּה עָלָיו:

לא תאבה לו. לֹא תְהֵא תָּאֵב לוֹ, לֹא תֶּאֱהָבֵנּוּ, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא י״ט) וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ – אֶת זֶה לֹא תֶּאֱהַב:

ולא תשמע אליו. בְּהִתְחַנְּנוֹ עַל נַפְשׁוֹ לְמָחֹל לוֹ, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר (שמות כ״ג) עָזוֹב תַּעֲזֹב עִמּוֹ – לָזֶה לֹא תַעֲזֹב:

ולא תחוס עינך עליו. לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא י״ט) לֹא תַעֲמֹד עַל דַּם רֵעֶךָ – עַל זֶה לֹא תָחוֹס:

ולא תחמל. לֹא תַהֲפֹךְ בִּזְכוּתוֹ:

ולא תכסה עליו. אִם אַתָּה יוֹדֵעַ לוֹ חוֹבָה אֵינְךָ רַשַּׁאי לִשְׁתֹּק (ספרי):

י׳ כִּי הָרֹג תַּהַרְגֶנּוּ יָדְךָ תִּהְיֶה־בּוֹ בָרִאשׁוֹנָה לַהֲמִיתוֹ וְיַד כָּל־הָעָם בָּאַחֲרֹנָה:

כי הרג תהרגנו. אִם יָצָא מִבֵּי״ד זַכַּאי הַחֲזִירֵהוּ לְחוֹבָה, יָצָא מִבֵּית דִּין חַיָּב אַל תַּחֲזִירֵהוּ לִזְכוּת (שם):

ידך תהיה בו בראשונה. מִצְוָה בְּיַד הַנֶּפֶשׁ לַהֲמִיתוֹ. לֹא מֵת בְּיָדוֹ, יָמוּת בְּיַד אֲחֵרִים, שֶׁנֶּאֱמַר **ויד כל העם וגו׳** (עי׳ ספרי):

י״א וּסְקַלְתּוֹ בָאֲבָנִים וָמֵת כִּי בִקֵּשׁ לְהַדִּיחֲךָ מֵעַל יְהוָה אֱלֹהֶיךָ הַמּוֹצִיאֲךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים:

י״ב וְכָל־יִשְׂרָאֵל יִשְׁמְעוּ וְיִרָאוּן וְלֹא־יוֹסִפוּ לַעֲשׂוֹת כַּדָּבָר הָרָע הַזֶּה בְּקִרְבֶּךָ: {ס}

י״ג כִּי־תִשְׁמַע בְּאַחַת עָרֶיךָ אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ לָשֶׁבֶת שָׁם לֵאמֹר׃

לשבת שם. פְּרָט לִירוּשָׁלַיִם שֶׁלֹּא נִתְּנָה לְדִירָה (שם)׃

כי תשמע, לאמר. אוֹמְרִים כֵּן יָצְאוּ וְגוֹ׳ —

י״ד יָצְאוּ אֲנָשִׁים בְּנֵי־בְלִיַּעַל מִקִּרְבֶּךָ וַיַּדִּיחוּ אֶת־יֹשְׁבֵי עִירָם לֵאמֹר נֵלְכָה וְנַעַבְדָה אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא־יְדַעְתֶּם׃

אנשים. וְלֹא נָשִׁים׃

בני בליעל. בְּלִי עֹל, שֶׁפָּרְקוּ עֲלֵיהֶן שֶׁל מָקוֹם (שם)׃

יושבי עירם. וְלֹא יוֹשְׁבֵי עִיר אַחֶרֶת, מִכָּאן אָמְרוּ אֵין נַעֲשֵׂית עִיר הַנִּדַּחַת עַד שֶׁיַּדִּיחוּהָ אֲנָשִׁים וְעַד שֶׁיִּהְיוּ מַדִּיחֶיהָ מִתּוֹכָהּ (סנהדרין קי״א)׃

ט״ו וְדָרַשְׁתָּ וְחָקַרְתָּ וְשָׁאַלְתָּ הֵיטֵב וְהִנֵּה אֱמֶת נָכוֹן הַדָּבָר נֶעֱשְׂתָה הַתּוֹעֵבָה הַזֹּאת בְּקִרְבֶּךָ׃

ודרשת וחקרת ושאלת היטב. מִכָּאן לָמְדוּ שֶׁבַע חֲקִירוֹת מֵרִבּוּי הַמִּקְרָא, כָּאן יֵשׁ ג׳ — דְּרִישָׁה וַחֲקִירָה וְהֵיטֵב, וְשָׁאַלְתָּ אֵינוֹ מִן הַמִּנְיָן, וּמִמֶּנּוּ לָמְדוּ בְּדִיקוֹת — וּבְמָקוֹם אַחֵר הוּא אוֹמֵר (דברים י״ט) ״וְדָרְשׁוּ הַשּׁוֹפְטִים הֵיטֵב״, וְעוֹד בְּמָקוֹם אַחֵר הוּא אוֹמֵר (שם י״ז) ״וְדָרַשְׁתָּ הֵיטֵב״, לָמְדוּ ׳הֵיטֵב׳ ׳הֵיטֵב׳ לִגְזֵרָה שָׁוָה, לִתֵּן הָאָמוּר שֶׁל זֶה בָּזֶה (סנהדרין מ׳)׃

ט״ז הַכֵּה תַכֶּה אֶת־יֹשְׁבֵי הָעִיר הַהִוא לְפִי־חָרֶב הַחֲרֵם אֹתָהּ וְאֶת־כָּל־אֲשֶׁר־בָּהּ וְאֶת־בְּהֶמְתָּהּ לְפִי־חָרֶב׃

הכה תכה. אִם אֵינְךָ יָכוֹל לַהֲמִיתָם בַּמִּיתָה הַכְּתוּבָה בָּהֶם, הֲמִיתֵם בְּאַחֶרֶת (ספרי; בבא מציעא ל״א)׃

י״ז וְאֶת־כָּל־שְׁלָלָהּ תִּקְבֹּץ אֶל־תּוֹךְ רְחֹבָהּ וְשָׂרַפְתָּ בָאֵשׁ אֶת־הָעִיר וְאֶת־כָּל־שְׁלָלָהּ כָּלִיל לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ וְהָיְתָה תֵּל עוֹלָם לֹא תִבָּנֶה עוֹד׃

לה׳ אלהיך. לִשְׁמוֹ וּבִשְׁבִילוֹ׃

י״ח וְלֹא־יִדְבַּק בְּיָדְךָ מְאוּמָה מִן־הַחֵרֶם לְמַעַן יָשׁוּב יְהוָה מֵחֲרוֹן אַפּוֹ וְנָתַן־לְךָ רַחֲמִים וְרִחַמְךָ וְהִרְבֶּךָ כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ׃

למען ישוב ה׳ מחרון אפו. שֶׁכָּל זְמַן שֶׁעָיָן בָּעוֹלָם חָרוֹן אַף בָּעוֹלָם (ספרי)׃

י״ט כִּי תִשְׁמַע בְּקוֹל יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹר אֶת־כָּל־מִצְוֹתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם לַעֲשׂוֹת הַיָּשָׁר בְּעֵינֵי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ׃ {ס}

פרק י״ד

א׳ בָּנִים אַתֶּם לַיהוָה אֱלֹהֵיכֶם לֹא תִתְגֹּדְדוּ וְלֹא־תָשִׂימוּ קָרְחָה בֵּין עֵינֵיכֶם לָמֵת׃

לא תתגדדו. לֹא תִתְּנוּ גְּדִידָה וְשֶׂרֶט בִּבְשַׂרְכֶם עַל מֵת כְּדֶרֶךְ שֶׁהָאֱמוֹרִיִּים עוֹשִׂין, לְפִי שֶׁאַתֶּם בָּנָיו שֶׁל מָקוֹם וְאַתֶּם רְאוּיִין לִהְיוֹת נָאִים וְלֹא גְּדוּדִים וּמְקֻרָּחִים׃

בין עיניכם. אֵצֶל הַפַּדַּחַת, וּבְמָקוֹם אַחֵר הוּא אוֹמֵר (ויקרא כ״א) לֹא יְקָרֵחָה בְּרֹאשָׁם — לַעֲשׂוֹת כָּל הָרֹאשׁ כְּבֵין הָעֵינַיִם (ספרי)׃

ב׳ כִּי עַם קָדוֹשׁ אַתָּה לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ וּבְךָ בָּחַר יְהוָה לִהְיוֹת לוֹ לְעַם סְגֻלָּה מִכֹּל הָעַמִּים אֲשֶׁר עַל־פְּנֵי הָאֲדָמָה׃ {ס}

כי עם קדוש אתה. קֻדַּשַׁת עַצְמְךָ מֵאֲבוֹתֶיךָ, וְעוֹד **ובך בחר ה׳**׃

ג׳ לֹא תֹאכַל כָּל־תּוֹעֵבָה׃

כל תועבה. כָּל שֶׁתַּעֲבָתִי לְךָ, כְּגוֹן צָרָם אֹזֶן בְּכוֹר כְּדֵי לְשָׁחֲטוֹ בַּמִּדִינָה חֲרֵי דָּבָר שֶׁתַּעֲבָתִי לְךָ, כָּל מוּם לֹא יִהְיֶה בּוֹ, בָּא וְלִמֵּד כָּאן שֶׁלֹּא יִשְׁחַט וְיֹאכַל עַל אוֹתוֹ הַמּוּם. בִּשֵּׁל בָּשָׂר בְּחָלָב חֲרֵי דָּבָר שֶׁתַּעֲבָתִי לְךָ, וְהִזְהִיר כָּאן עַל אֲכִילָתוֹ (חולין קי״ד)׃

ד׳ זֹאת הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר תֹּאכֵלוּ שׁוֹר שֵׂה כְשָׂבִים וְשֵׂה עִזִּים׃

זאת הבהמה, איל וצבי ויחמור. לָמַדְנוּ שֶׁהַחַיָּה בִּכְלַל בְּהֵמָה, וְלָמַדְנוּ שֶׁהַבְּהֵמָה וְחַיָּה טְמֵאָה מְרֻבָּה מִן הַטְּהוֹרָה, שֶׁבְּכָל מָקוֹם פּוֹרֵט אֶת הַמֵּעָט (ספרי; חולין י״ג)׃

ה׳ אַיָּל וּצְבִי וְיַחְמוּר וְאַקּוֹ וְדִישֹׁן וּתְאוֹ וַזָּמֶר׃

ואקו. מְתֻרְגָּם יַעֲלָא (איוב ל״ט) ״יַעֲלֵי סָלַע״, הוּא אשטנב״וק׃

ותאו. ״תּוֹרְבָּלָא״, תּוֹר הַיַּעַר, ״בָּלָא״ — יַעַר בִּלְשׁוֹן אֲרַמִּי׃

ו׳ וְכָל־בְּהֵמָה מַפְרֶסֶת פַּרְסָה וְשֹׁסַעַת שֶׁסַע שְׁתֵּי פְרָסוֹת מַעֲלַת גֵּרָה בַּבְּהֵמָה אֹתָהּ תֹּאכֵלוּ׃

מפרסת. סְדוּקָה, כְּתַרְגּוּמוֹ׃

פרסה. פלאנט״א׃

ושסעת. חֲלוּקָה בִּשְׁתֵּי צִפָּרְנַיִם, שֶׁיֵּשׁ סְדוּקָה וְאֵינָהּ חֲלוּקָה בַּצִּפָּרְנַיִם, וְהִיא טְמֵאָה׃

בבהמה. מִשְׁמַע מַה שֶּׁנִּמְצָא בַּבְּהֵמָה אֶכֹל, מִכָּאן אָמְרוּ שֶׁהַשַּׁלְיל נִתָּר בִּשְׁחִיטַת אִמּוֹ (חולין ס״ט)׃

ז׳ אַךְ אֶת־זֶה לֹא תֹאכְלוּ מִמַּעֲלֵי הַגֵּרָה וּמִמַּפְרִיסֵי הַפַּרְסָה הַשְּׁסוּעָה אֶת־הַגָּמָל וְאֶת־הָאַרְנֶבֶת וְאֶת־הַשָּׁפָן כִּי־מַעֲלֵה גֵרָה הֵמָּה וּפַרְסָה לֹא הִפְרִיסוּ טְמֵאִים הֵם לָכֶם׃

השסועה. בְּרַיְיָה הִיא שֶׁיֵּשׁ לָהּ שְׁנֵי גַּבִּין וּשְׁתֵּי שִׁדְרָאוֹת (שם ס׳); אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ לָמָּה נִשְׁנוּ? בַּבְּהֵמוֹת מִפְּנֵי הַשְּׁסוּעָה וּבָעוֹפוֹת מִפְּנֵי הָרָאָה, שֶׁלֹּא נֶאֶמְרוּ בְּת״כּ (שם ס״ג)׃

ח׳ וְאֶת־הַחֲזִיר כִּי־מַפְרִיס פַּרְסָה הוּא וְלֹא גֵרָה טָמֵא הוּא לָכֶם מִבְּשָׂרָם לֹא תֹאכֵלוּ וּבְנִבְלָתָם לֹא תִגָּעוּ׃ {ס}

ובנבלתם לא תגעו. רַבּוֹתֵינוּ פֵּרְשׁוּ — בָּרֶגֶל, שֶׁאָדָם חַיָּב לְטַהֵר אֶת עַצְמוֹ בָּרֶגֶל, יָכוֹל יִהְיוּ מַזְהָרִים בְּכָל הַשָּׁנָה, תַּ״ל ״אֱמֹר אֶל הַכֹּהֲנִים וְגוֹ׳״, וּמַה טָּמְאַת הַמֵּת חֲמוּרָה, הַכֹּהֲנִים מֻזְהָרִים וְאֵין יִשְׂרָאֵל מֻזְהָרִים, טָמְאַת נְבֵלָה קַלָּה, לֹא כָּל שֶׁכֵּן׃

ט׳ אֶת־זֶה תֹּאכְלוּ מִכֹּל אֲשֶׁר בַּמָּיִם כֹּל אֲשֶׁר־לוֹ סְנַפִּיר וְקַשְׂקֶשֶׂת תֹּאכֵלוּ׃

י׳ וְכֹל אֲשֶׁר אֵין־לוֹ סְנַפִּיר וְקַשְׂקֶשֶׂת לֹא תֹאכֵלוּ טָמֵא הוּא לָכֶם׃ {ס}

י״א כָּל־צִפּוֹר טְהֹרָה תֹּאכֵלוּ׃

כל צפור טהורה תאכלו. לְהַתִּיר מְשֻׁלַּחַת שֶׁבַּמִּצְרַע (ספרי; קידושין נ״ז)׃

י״ב וְזֶה אֲשֶׁר לֹא־תֹאכְלוּ מֵהֶם הַנֶּשֶׁר וְהַפֶּרֶס וְהָעָזְנִיָּה׃

וזה אשר לא תאכלו מהם. לֶאֱסֹר אֶת הַשְּׁחוּטָה (שם)׃

י״ג וְהָרָאָה וְאֶת־הָאַיָּה וְהַדַּיָּה לְמִינָהּ׃

הראה והאיה. הִיא רָאָה הִיא אַיָּה הִיא דַּיָּה, וְלָמָּה נִקְרָא שְׁמָהּ רָאָה? שֶׁרוֹאָה בְּיוֹתֵר, וְלָמָּה הִזְהִיר בְּכָל שְׁמוֹתֶיהָ? שֶׁלֹּא לִתֵּן פִּתְחוֹן פֶּה לְבַעַל דִּין לְחַלֵּק — שֶׁלֹּא יְהֵא הָאוֹסְרָהּ קוֹרֵא אוֹתָהּ רָאָה, וְהַבָּא לְהַתִּיר אוֹמֵר זוֹ דַּיָּה שְׁמָהּ אוֹ אַיָּה שְׁמָהּ, וְזוֹ לֹא אָסַר הַכָּתוּב. וּבָעוֹפוֹת פֵּרֵט לְךָ הַטְּמֵאִים לְלַמֵּד שֶׁהָעוֹפוֹת הַטְּהוֹרִים מְרֻבִּים עַל הַטְּמֵאִים, לְפִיכָךְ פֵּרֵט אֶת הַמֻּעָט (חולין ס״ג)׃

י״ד וְאֵת כָּל־עֹרֵב לְמִינוֹ׃

ט״ו וְאֵת בַּת הַיַּעֲנָה וְאֶת־הַתַּחְמָס וְאֶת־הַשַּׁחַף וְאֶת־הַנֵּץ לְמִינֵהוּ׃

ט״ז אֶת־הַכּוֹס וְאֶת־הַיַּנְשׁוּף וְהַתִּנְשֶׁמֶת׃

התנשמת. קלב״א שורי״ץ׃

י״ז וְהַקָּאָת וְאֶת־הָרָחָמָה וְאֶת־הַשָּׁלָךְ׃

שלך. הַשּׁוֹלֶה דָּגִים מִן הַיָּם (שם):

י״ח וְהַחֲסִידָה וְהָאֲנָפָה לְמִינָהּ וְהַדּוּכִיפַת וְהָעֲטַלֵּף׃

דוכיפת. הוּא תַּרְנְגוֹל הַבָּר, וּבְלַעַז הרו״פא, וְכַרְבָּלְתּוֹ כְּפוּלָה (גיט׳ ס״ח):

י״ט וְכֹל שֶׁרֶץ הָעוֹף טָמֵא הוּא לָכֶם לֹא יֵאָכֵלוּ׃

שרץ העוף. הֵם הַנְּמוּכִים, הָרוֹחֲשִׁים עַל הָאָרֶץ. זְבוּבִין וּצְרָעִים וַחֲגָבִים טְמֵאִים קְרוּיִים שֶׁרֶץ:

כ׳ כָּל־עוֹף טָהוֹר תֹּאכֵלוּ׃

כל עוף טהור תאכלו. וְלֹא אֶת הַטָּמֵא, בָּא לִתֵּן עֲשֵׂה עַל לֹא תַּעֲשֶׂה; וְכֵן בַּבְּהֵמָה ״אֹתָהּ תֹּאכֵלוּ״, וְלֹא בְּהֵמָה טְמֵאָה, וְלָאו הַבָּא מִכְּלַל עֲשֵׂה עֲשֵׂה, לַעֲבֹר עֲלֵיהֶם בַּעֲשֵׂה וְלֹא תַעֲשֶׂה:

כ״א לֹא תֹאכְלוּ כָל־נְּבֵלָה לַגֵּר אֲשֶׁר־בִּשְׁעָרֶיךָ תִּתְּנֶנָּה וַאֲכָלָהּ אוֹ מָכֹר לְנָכְרִי כִּי עַם קָדוֹשׁ אַתָּה לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ לֹא־תְבַשֵּׁל גְּדִי בַּחֲלֵב אִמּוֹ׃ {פ}

לגר אשר בשעריך. גֵּר תּוֹשָׁב שֶׁקִּבֵּל עָלָיו שֶׁלֹּא לַעֲבֹד ע״ז וְאוֹכֵל נְבֵלוֹת (ספרי):

כי עם קדוש אתה לה׳. קַדֵּשׁ אֶת עַצְמְךָ בַּמֻּתָּר לָךְ — דְּבָרִים הַמֻּתָּרִים וַאֲחֵרִים נוֹהֲגִים בָּהֶם אִסּוּר, אַל תַּתִּירֵם בְּפִנֵיהֶם (שם):

לא תבשל גדי. שָׁלוֹשׁ פְּעָמִים, פָּרָט לִחָיָה וּלְעוֹפוֹת וְלִבְהֵמָה טְמֵאָה (חולין קי״ג):

כ״ב עַשֵּׂר תְּעַשֵּׂר אֶת כָּל־תְּבוּאַת זَרְעֶךָ הַיֹּצֵא הַשָּׂדֶה שָׁנָה שָׁנָה׃

לא תבשל גדי ... עשר תעשר. מָה עִנְיָן זֶה אֵצֶל זֶה? אָמַר לָהֶם הַקָּבָ״ה לְיִשְׂרָאֵל: אַל תִּגְרְמוּ לִי לְבַשֵּׁל גְּדָיִים שֶׁל תְּבוּאָה עַד שֶׁהֵן בְּמֵעֵי אִמּוֹתֵיהֶן, שֶׁאִם אֵין אַתֶּם מְעַשְּׂרִים מַעֲשְׂרוֹת כָּרָאוּי כְּשֶׁהוּא סָמוּךְ לְהִתְבַּשֵּׁל אֲנִי מוֹצִיא רוּחַ קָדִים וְהִיא מְשַׁדַּפְתָּן, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים ב י״ט) ״וּשְׁדֵפָה לִפְנֵי קָמָה״, וְכֵן לְעִנְיַן בְּכוּרִים (פסיק׳ ר׳; תנחומא):

שנה שנה. מִכָּאן שֶׁאֵין מְעַשְּׂרִין מִן הֶחָדָשׁ עַל הַיָּשָׁן (ספרי):

כ״ג וְאָכַלְתָּ לִפְנֵי | יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר־יִבְחַר לְשַׁכֵּן שְׁמוֹ שָׁם מַעְשַׂר דְּגָנְךָ תִּירֹשְׁךָ וְיִצְהָרֶךָ וּבְכֹרֹת בְּקָרְךָ וְצֹאנֶךָ לְמַעַן תִּלְמַד לְיִרְאָה אֶת־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ כָּל־הַיָּמִים׃

ואכלת וגו׳. זֶה מַעֲשֵׂר שֵׁנִי. שֶׁכְּבָר לִמְּדָנוּ לִתֵּן מַעֲשֵׂר רִאשׁוֹן לַלְוִיִּם, שֶׁנֶּאֱמַר ״כִּי תְקַחוּ מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְגוֹ׳״ (במדבר י״ח) וְנָתַן לָהֶם רְשׁוּת לֶאֱכֹל בְּכָל מָקוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר ״וַאֲכַלְתֶּם אֹתוֹ בְּכָל מָקוֹם״ (שם י״ח), עַל כָּרְחָךְ זֶה מַעֲשֵׂר אַחֵר הוּא:

כ״ד וְכִי־יִרְבְּךָ הַדֶּרֶךְ כִּי לֹא תוּכַל שְׂאֵתוֹ כִּי־יִרְחַק מִמְּךָ הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לָשׂוּם שְׁמוֹ שָׁם כִּי יְבָרֶכְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ׃

כי יברכך. שֶׁתְּהֵא הַתְּבוּאָה מְרֻבָּה לְשֵׂאת:

כ״ה וְנָתַתָּה בַּכָּסֶף וְצַרְתָּ הַכֶּסֶף בְּיָדֶךָ וְהָלַכְתָּ אֶל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בּוֹ׃

כ״ו וְנָתַתָּה הַכֶּסֶף בְּכֹל אֲשֶׁר־תְּאַוֶּה נַפְשְׁךָ בַּבָּקָר וּבַצֹּאן וּבַיַּיִן וּבַשֵּׁכָר וּבְכֹל אֲשֶׁר תִּשְׁאָלְךָ נַפְשֶׁךָ וְאָכַלְתָּ שָּׁם לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וְשָׂמַחְתָּ אַתָּה וּבֵיתֶךָ׃

בכל אשר תאוה נפשך — כְּלָל:

בבקר ובצאן וביין ובשכר — פְּרָט:

ובכל אשר תשאלך נפשך — חָזַר וְכָלַל, מַה הַפְּרָט מְפֹרָשׁ וְלַד וַלְדוֹת הָאָרֶץ וְרָאוּי לְמַאֲכַל אָדָם וְכוּ׳ (עירובין כ״ז):

כ״ז וְהַלֵּוִי אֲשֶׁר־בִּשְׁעָרֶיךָ לֹא תַעַזְבֶנּוּ כִּי אֵין לוֹ חֵלֶק וְנַחֲלָה עִמָּךְ׃ {ס}

והלוי, לא תעזבנו. מִלְּתֵן לוֹ מַעֲשֵׂר רִאשׁוֹן:

כי אין לו חלק ונחלה עמך. יָצְאוּ לֶקֶט שִׁכְחָה וּפֵאָה וְהֶפְקֵר, שֶׁאַף הוּא יֵשׁ לוֹ חֵלֶק עִמְּךָ בָּהֶן כָּמוֹךָ, וְאֵינָן חַיָּבִין בְּמַעֲשֵׂר׃

כ״ח מִקְצָה | שָׁלֹשׁ שָׁנִים תּוֹצִיא֙ אֶת־כָּל־מַעְשַׂר֙ תְּבוּאָתְךָ֔ בַּשָּׁנָה הַהִ֖וא וְהִנַּחְתָּ֣ בִּשְׁעָרֶיךָ׃

מקצה שלש שנים. בָּא וְלַמֵּד שֶׁאִם הִשְׁהָה מַעֲשְׂרוֹתָיו שֶׁל שָׁנָה רִאשׁוֹנָה וּשְׁנִיָּה לִשְׁמִטָּה, שֶׁיְּבַעֲרֵם מִן הַבַּיִת בַּשְּׁלִישִׁית׃

כ״ט וּבָ֣א הַלֵּוִ֗י כִּ֣י אֵין־לוֹ֮ חֵ֣לֶק וְנַחֲלָה֒ עִמָּךְ֙ וְהַגֵּ֣ר וְהַיָּת֔וֹם וְהָאַלְמָנָ֖ה אֲשֶׁ֣ר בִּשְׁעָרֶ֑יךָ וְאָכְל֥וּ וְשָׂבֵ֖עוּ לְמַ֣עַן יְבָרֶכְךָ֣ יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֔יךָ בְּכֹל֙ מַעֲשֵׂ֣ה יָדְךָ֔ אֲשֶׁ֥ר תַּעֲשֶׂ֖ה׃ {ס}

ובא הלוי. וְיִטֹּל מַעֲשֵׂר רִאשׁוֹן׃

והגר והיתום. וְיִטְּלוּ מַעֲשֵׂר שֵׁנִי, שֶׁהוּא שֶׁל עָנִי שֶׁל שָׁנָה זוֹ, וְלֹא תֹּאכְלֶנּוּ אַתָּה בִּירוּשָׁלַיִם כְּדֶרֶךְ שֶׁנִּזְקַקְתָּ לֶאֱכֹל מַעֲשֵׂר שֵׁנִי שֶׁל שְׁתֵּי שָׁנִים׃

ואכלו ושבעו. תֵּן לָהֶם כְּדֵי שָׂבְעָן, מִכָּאן אָמְרוּ אֵין פּוֹחֲתִין לָעָנִי בַּגֹּרֶן וְכוּ׳ (ספרי קי). וְאַתָּה הוֹלֵךְ לִירוּשָׁלַיִם בְּמַעֲשֵׂר שֶׁל שָׁנָה רִאשׁוֹנָה וּשְׁנִיָּה שֶׁהִשְׁהֵיתָ, וּמִתְוַדֶּה ״בִּעַרְתִּי הַקֹּדֶשׁ מִן הַבַּיִת״ כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בְּכִי תְכַלֶּה לַעֲשֵׂר (דברים כ״ו)׃

פרק ט״ו

א׳ מִקֵּ֖ץ שֶׁ֣בַע־שָׁנִ֑ים תַּעֲשֶׂ֖ה שְׁמִטָּֽה׃

מקץ שבע שנים. יָכוֹל שֶׁבַע שָׁנִים לְכָל מִלְוָה וּמִלְוָה, תַּ״ל ״קֶרְבָה שְׁנַת הַשֶּׁבַע״, וְאִם אַתָּה אוֹמֵר שֶׁבַע שָׁנִים לְכָל מִלְוָה וּמִלְוָה, לְהַלְוָאוֹת כָּל אֶחָד וְאֶחָד, הֵיאַךְ הֵיא קְרֵבָה? הָא לָמַדְתָּ שֶׁבַע שָׁנִים לְמִנְיַן הַשְּׁמִטָּה (ספרי)׃

ב׳ וְזֶ֣ה ׀ דְּבַ֣ר הַשְּׁמִטָּה֮ שָׁמ֣וֹט כָּל־בַּעַל֒ מַשֵּׁ֤ה יָדוֹ֙ אֲשֶׁ֣ר יַשֶּׁ֣ה בְּרֵעֵ֔הוּ לֹא־יִגֹּ֥שׂ אֶת־רֵעֵ֖הוּ וְאֶת־אָחִ֑יו כִּֽי־קָרָ֥א שְׁמִטָּ֖ה לַיהוָֽה׃

שמוט כל בעל משה ידו. שָׁמוּט אֶת יָדוֹ שֶׁל כָּל בַּעַל מַשֶּׁה׃

ג׳ אֶת־הַנָּכְרִ֖י תִּגֹּ֑שׂ וַאֲשֶׁ֨ר יִהְיֶ֥ה לְךָ֛ אֶת־אָחִ֖יךָ תַּשְׁמֵ֥ט יָדֶֽךָ׃

את הנכרי תגש. זוֹ מִצְוַת עֲשֵׂה (שם)׃

ד׳ אֶ֗פֶס כִּ֤י לֹא֙ יִהְיֶה־בְּךָ֣ אֶבְי֔וֹן כִּֽי־בָרֵ֥ךְ יְבָרֶכְךָ֖ יְהוָ֑ה בָּאָ֗רֶץ אֲשֶׁר־יְהוָ֤ה אֱלֹהֶ֙יךָ֙ נֹתֵ֣ן לְךָ֔ נַחֲלָ֥ה לְרִשְׁתָּֽהּ׃

אפס כי לא יהיה בך אביון. וּלְהַלָּן הוּא אוֹמֵר ״כִּי לֹא יֶחְדַּל אֶבְיוֹן״? אֶלָּא בִּזְמַן שֶׁאַתֶּם עוֹשִׂים רְצוֹנוֹ שֶׁל מָקוֹם אֶבְיוֹנִים בַּאֲחֵרִים וְלֹא בָכֶם, וּכְשֶׁאֵין אַתֶּם עוֹשִׂים רְצוֹנוֹ שֶׁל מָקוֹם אֶבְיוֹנִים בָּכֶם׃

אביון. דַּל מֵעָנִי, וּלְשׁוֹן אֶבְיוֹן שֶׁהוּא תֹּאב לְכָל דָּבָר (עי׳ ויקרא רבה ל״ד)׃

ה׳ רַ֗ק אִם־שָׁמ֤וֹעַ תִּשְׁמַע֙ בְּקוֹל֙ יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֔יךָ לִשְׁמֹ֛ר לַעֲשׂ֥וֹת אֶת־כָּל־הַמִּצְוָ֥ה הַזֹּ֖את אֲשֶׁ֣ר אָנֹכִ֑י מְצַוְּךָ֖ הַיּֽוֹם׃

רק אם שמוע תשמע. אָז **לא יהיה בך אביון**׃

שמוע תשמע. שָׁמַע קִמְעָא מַשְׁמִיעִין אוֹתוֹ הַרְבֵּה (ספרי)׃

ו׳ כִּֽי־יְהוָ֤ה אֱלֹהֶ֙יךָ֙ בֵּרַ֣כְךָ֔ כַּאֲשֶׁ֥ר דִּבֶּר־לָ֖ךְ וְהַעֲבַטְתָּ֣ גּוֹיִ֣ם רַבִּ֑ים וְאַתָּ֥ה לֹ֣א תַעֲבֹ֔ט וּמָשַׁלְתָּ֣ בְּגוֹיִ֣ם רַבִּ֔ים וּבְךָ֖ לֹ֥א יִמְשֹׁלוּ׃ {ס}

כאשר דבר לך. וְהֵיכָן דִּבֵּר? (דברים כ״ח) בָּרוּךְ אַתָּה בָּעִיר (ספרי)׃

והעבטת. כָּל לְשׁוֹן הַלְוָאָה כְּשֶׁנּוֹפֵל עַל הַמַּלְוֶה נוֹפֵל בִּלְשׁוֹן מַפְעִיל, כְּגוֹן וְהִלְוִיתָ, וְהַעֲבַטְתָּ. וְאִם הָיָה אוֹמֵר וְעָבַטְתָּ הָיָה נוֹפֵל עַל הַלּוֶה, כְּמוֹ וְלָוִיתָ׃

והעבטת גוים. יָכוֹל שֶׁתְּהֵא לוֹוֶה מִזֶּה וּמַלְוֶה לָזֶה, תַּ״ל ״וְאַתָּה לֹא תַעֲבֹט״׃

ומשלת בגוים רבים. יָכוֹל גּוֹיִם אֲחֵרִים מוֹשְׁלִים עָלֶיךָ, תַּ״ל ״וּבְךָ לֹא יִמְשֹׁלוּ״ (שם)׃

ז׳ כִּֽי־יִהְיֶ֥ה בְךָ֛ אֶבְי֥וֹן מֵאַחַ֖ד אַחֶ֑יךָ בְּאַחַ֗ד שְׁעָרֶ֙יךָ֙ בְּאַרְצְךָ֔ אֲשֶׁר־יְהוָ֥ה אֱלֹהֶ֖יךָ נֹתֵ֣ן לָ֑ךְ לֹ֤א תְאַמֵּץ֙ אֶת־לְבָבְךָ֔ וְלֹ֥א תִקְפֹּ֖ץ אֶת־יָדְךָ֥ מֵאָחִ֖יךָ הָאֶבְיֽוֹן׃

כי יהיה בך אביון. הַתָּאֳב תָּאֳב קוֹדֶם׃

מאחד אחיך. אָחִיךָ מֵאָבִיךָ קוֹדֶם לְאָחִיךָ מֵאִמְּךָ׃

שעריך. עֲנֵיֵי עִירְךָ קוֹדְמִים לַעֲנֵיֵי עִיר אַחֶרֶת׃

לא תאמץ. יֵשׁ לְךָ אָדָם שֶׁמִּצְטַעֵר אִם יִתֵּן אִם לֹא יִתֵּן, לָכֵן נֶאֱמַר ״לֹא תְאַמֵּץ״. יֵשׁ לְךָ שֶׁפּוֹשֵׁט אֶת יָדוֹ וְקוֹפְצָהּ, לָכֵן נֶאֱמַר ״לֹא תִקְפֹּץ״ (שם)׃

מאחיך האביון. אִם לֹא תִתֵּן לוֹ, סוֹפְךָ לִהְיוֹת אָחִיו שֶׁל אֶבְיוֹן (שם)׃

ח׳ כִּי־פָתֹחַ תִּפְתַּח אֶת־יָדְךָ לוֹ וְהַעֲבֵט֙ תַּעֲבִיטֶ֔נּוּ דֵּ֖י מַחְסֹר֑וֹ אֲשֶׁ֥ר יֶחְסַ֖ר לֽוֹ׃

פתח תפתח. אֶפְלוּ כַּמָּה פְּעָמִים (שם)׃

כי פתח תפתח. חֲרֵי כִּי מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן אֶלָּא׃

והעבט תעביטנו. אִם לֹא רָצָה בְּמַתָּנָה תֵּן לוֹ בְּהַלְוָאָה (עי׳ שם ; כתובות ס״ז)׃

די מחסרו. וְאִי אַתָּה מְצֻוֶּה לְהַעֲשִׁירוֹ׃

אשר יחסר לו. אֶפְלוּ סוּס לִרְכֹּב עָלָיו וְעֶבֶד לָרוּץ לְפָנָיו (שם)׃

לו. זוֹ אִשָּׁה וְכֵן הוּא אוֹמֵר (בראשית ב׳) אֶעֱשֶׂה לוֹ עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ (ספרי)׃

ט׳ הִשָּׁמֶר לְךָ֙ פֶּן־יִהְיֶ֣ה דָבָ֔ר עִם־לְבָבְךָ֖ בְּלִיַּ֣עַל לֵאמֹ֑ר קָרְבָ֣ה שְׁנַת־הַשֶּׁ֗בַע שְׁנַ֤ת הַשְּׁמִטָּה֙ וְרָעָ֣ה עֵֽינְךָ֔ בְּאָחִ֖יךָ הָאֶבְי֑וֹן וְלֹ֥א תִתֵּן־לֽוֹ וְקָרָ֤א עָלֶ֙יךָ֙ אֶל־יְהוָ֔ה וְהָיָ֥ה בְךָ֖ חֵֽטְא׃

וקרא עליך. יָכוֹל מִצְוָה, תַּ״לּ וְלֹא יִקְרָא׃

והיה בך חטא. מִכָּל מָקוֹם, אֲפִלּוּ לֹא יִקְרָא. אִם כֵּן לָמָּה נֶאֱמַר ״וְקָרָא עָלֶיךָ״ ? מְמַהֵר אֲנִי לִפְרַע עַל יְדֵי הַקּוֹרֵא יוֹתֵר מִמִּי שֶׁאֵינוֹ קוֹרֵא (שם)׃

י׳ נָתֹ֥ן תִּתֵּן־ל֖וֹ וְלֹא־יֵרַ֣ע לְבָבְךָ֔ בְּתִתְּךָ֥ לֽוֹ כִּ֣י בִגְלַ֗ל | הַדָּבָ֤ר הַזֶּה֙ יְבָרֶכְךָ֣ יְהוָ֔ה אֱלֹהֶ֖יךָ בְּכָל־מַעֲשֶׂ֑ךָ וּבְכֹ֖ל מִשְׁלַ֥ח יָדֶֽךָ׃

נתון תתן לו. אֲפִלּוּ מֵאָה פְּעָמִים׃

לו. בֵּינוֹ וּבֵינְךָ׃

כי בגלל הדבר. אֲפִלּוּ אָמַרְתָּ לִתֵּן, אַתָּה נוֹטֵל שְׂכַר הָאֲמִירָה עִם שְׂכַר הַמַּעֲשֶׂה (שם)׃

י״א כִּ֣י לֹא־יֶחְדַּ֥ל אֶבְי֖וֹן מִקֶּ֣רֶב הָאָ֑רֶץ עַל־כֵּ֞ן אָנֹכִ֤י מְצַוְּךָ֙ לֵאמֹ֔ר פָּת֥חַ תִּפְתַּ֛ח אֶת־יָדְךָ֖ לְאָחִ֣יךָ לַעֲנִיֶּ֑ךָ וּלְאֶבְיֹנְךָ֖ בְּאַרְצֶֽךָ׃ {ס}

על כן. מִפְּנֵי כֵן׃

לאמר. עֵצָה לְטוֹבָתְךָ אֲנִי מַשִּׂיאֲךָ׃

לאחיך לעניך. לְאֵיזֶה אָח ? לָעָנִי׃

לעניך. בְּיו״ד אֶחָד — לְשׁוֹן עָנִי אֶחָד הוּא, אֲבָל עֲנֶיךָ בְּשֶׁנֵי יוֹדִי״ן — שְׁנֵי עֲנִיִּים׃

י״ב כִּֽי־יִמָּכֵ֥ר לְךָ֛ אָחִ֥יךָ הָעִבְרִ֖י אוֹ הָעִבְרִיָּ֑ה וַעֲבָדְךָ֙ שֵׁ֣שׁ שָׁנִ֔ים וּבַשָּׁנָ֥ה הַשְּׁבִיעִ֖ת תְּשַׁלְּחֶ֥נּוּ חָפְשִׁ֖י מֵעִמָּֽךְ׃

כי ימכר לך. עַל יְדֵי אֲחֵרִים, בְּמִכָּרוּהוּ בֵּית דִּין בִּגְנֵבְתוֹ הַכָּתוּב מְדַבֵּר ; וַחֲרֵי כְּבָר נֶאֱמַר ״כִּי תִקְנֶה עֶבֶד עִבְרִי״ וּבְמִכָּרוּהוּ בֵּית דִּין הַכָּתוּב מְדַבֵּר ? אֶלָּא מִפְּנֵי שְׁנֵי דְבָרִים שֶׁנִּתְחַדְּשׁוּ כָּאן, אֶחָד שֶׁכָּתוּב **או העבריה** אַף הִיא תֵּצֵא בְּשֵׁשׁ. וְלֹא שֶׁמְּכָרוּהָ בֵּית דִּין, שֶׁאֵין הָאִשָּׁה נִמְכֶּרֶת בִּגְנֵבָתָהּ, שֶׁנֶּאֱמַר ״בִּגְנֵבָתוֹ״ וְלֹא ״בִּגְנֵבָתָהּ״ — אֶלָּא בְּקַטָּנָה שֶׁמְּכָרָהּ אָבִיהָ, וְלַמֵּד כָּאן שֶׁאִם יָצְאוּ שֵׁשׁ שָׁנִים קֹדֶם שֶׁתָּבִיא סִימָנִין תֵּצֵא, וְעוֹד חִדֵּשׁ כָּאן **הענק תעניק**׃

י״ג וְכִֽי־תְשַׁלְּחֶ֥נּוּ חָפְשִׁ֖י מֵעִמָּ֑ךְ לֹ֥א תְשַׁלְּחֶ֖נּוּ רֵיקָֽם׃

י״ד הַעֲנִ֤יק תַּעֲנִיק֙ לוֹ֙ מִצֹּאנְךָ֔ וּמִגָּרְנְךָ֖ וּמִיִּקְבֶּ֑ךָ אֲשֶׁ֤ר בֵּרַכְךָ֙ יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֔יךָ תִּתֶּן־לֽוֹ׃

הענק תעניק. לְשׁוֹן עֲדִי בַּגּבָהּ וּבְמַרְאִית הָעַיִן, דָּבָר שֶׁיְּהֵא נִכָּר שֶׁהֶטִיבוֹתָ לוֹ ; וְיֵשׁ מְפָרְשִׁים לְשׁוֹן הַטְעָנָה עַל צַוָּארוֹ׃

מצאנך ומגרנך ומיקבך. יָכוֹל אֵין לִי אֶלָּא אֵלּוּ בִּלְבַד, תַּ״ל **אשר ברכך** – מִכָּל מַה שֶּׁבֵּרַכְךָ בּוֹרְאֶךָ. וְלָמָּה נֶאֶמְרוּ אֵלּוּ? מָה אֵלּוּ מְיֻחָדִים שֶׁהֵם בִּכְלַל בְּרָכָה אַף כָּל שֶׁהוּא בִּכְלַל בְּרָכָה, יָצְאוּ פְּרָדוֹת; וְלָמְדוּ רַבּוֹתֵינוּ בְּמַסֶּכֶת קִדּוּשִׁין (דף י״ז) בְּגִזֵּרָה שָׁוָה כַּמָּה נוֹתֵן לוֹ מִכָּל מִין וָמִין:

ט״ו וְזָכַרְתָּ֗ כִּ֚י עֶ֣בֶד הָיִ֔יתָ בְּאֶ֖רֶץ מִצְרַ֑יִם וַיִּפְדְּךָ֣ יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֔יךָ עַל־כֵּ֗ן אָנֹכִ֛י מְצַוְּךָ֥ אֶת־הַדָּבָ֖ר הַזֶּ֥ה הַיּֽוֹם׃

וזכרת כי עבד היית. וְהֶעֱנַקְתִּי וְשָׁנִיתִי לְךָ מִבְּזַת מִצְרַיִם וּבְזַת הַיָּם, אַף אַתָּה הַעֲנֵק וּשְׁנֵה לוֹ (ספרי):

ט״ז וְהָיָ֤ה כִֽי־יֹאמַר֙ אֵלֶ֔יךָ לֹ֥א אֵצֵ֖א מֵעִמָּ֑ךְ כִּ֣י אֲהַבְךָ֗ וְאֶת־בֵּיתֶךָ֙ כִּי־ט֣וֹב ל֔וֹ עִמָּֽךְ׃

י״ז וְלָקַחְתָּ֥ אֶת־הַמַּרְצֵ֖עַ וְנָתַתָּ֣ה בְאָזְנ֑וֹ וּבָֽרֶצַע֙ וְהָיָ֣ה לְךָ֣ עֶ֔בֶד עוֹלָ֑ם וְאַ֥ף לַאֲמָתְךָ֖ תַּעֲשֶׂה־כֵּֽן׃

עבד עולם. יָכוֹל כְּמַשְׁמָעוֹ, תַּ״ל ״וְשַׁבְתֶּם אִישׁ אֶל אֲחֻזָּתוֹ וְאִישׁ אֶל מִשְׁפַּחְתּוֹ תָּשֻׁבוּ״ (ויקרא כ״ה), הָא לָמַדְתָּ שֶׁאֵין זֶה אֶלָּא עוֹלָמוֹ שֶׁל יוֹבֵל (מכילתא שמות כ״א):

ואף לאמתך תעשה כן. הַעֲנֵק לָהּ; יָכוֹל אַף לִרְצִיעָה הִשְׁוָה הַכָּתוּב אוֹתָהּ, תַּ״ל (שמות כ״א) ״וְאִם אָמֹר יֹאמַר הָעֶבֶד״ – עֶבֶד נִרְצָע וְאֵין אָמָה נִרְצַעַת (ספרי):

י״ח לֹא־יִקְשֶׁ֥ה בְעֵינֶ֖ךָ בְּשַׁלֵּחֲךָ֣ אֹת֑וֹ חָפְשִׁ֣י מָעָ֔מְךָ כִּ֚י מִשְׁנֶ֣ה שְׂכַר־שָׂכִ֔יר עֲבָדְךָ֖ שֵׁ֣שׁ שָׁנִ֑ים וּבָרַכְךָ֙ יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֔יךָ בְּכֹ֖ל אֲשֶׁ֥ר תַּעֲשֶֽׂה׃ {פ}

כי משנה שכר שכיר. מִכָּאן אָמְרוּ עֶבֶד עִבְרִי עוֹבֵד בֵּין בַּיּוֹם וּבֵין בַּלַּיְלָה, וְזֶהוּ כְּפֻלַּיִם שֶׁבָּעֲבוֹדַת שְׂכִירֵי יוֹם. וּמַהוּ עֲבוֹדָתוֹ בַּלַּיְלָה? רַבּוֹ מוֹסֵר לוֹ שִׁפְחָה כְּנַעֲנִית וְהַוְלָדוֹת לָאָדוֹן (ספרי):

י״ט כָּל־הַבְּכוֹר֩ אֲשֶׁ֨ר יִוָּלֵ֜ד בִּבְקָרְךָ֣ וּבְצֹאנְךָ֗ הַזָּכָר֙ תַּקְדִּ֣ישׁ לַיהוָ֣ה אֱלֹהֶ֔יךָ לֹ֥א תַעֲבֹ֖ד בִּבְכֹ֣ר שׁוֹרֶ֑ךָ וְלֹ֥א תָגֹ֖ז בְּכ֥וֹר צֹאנֶֽךָ׃

כל הבכור, תקדיש. וּבְמָקוֹם אַחֵר (ויקרא כ״ז) הוּא אוֹמֵר ״לֹא יַקְדִּישׁ אִישׁ אֹתוֹ״, הָא כֵּיצַד? אֵינוֹ מַקְדִּישׁוֹ לְקָרְבָּן אַחֵר; וְכָאן לְמֵד שֶׁמִּצְוָה לוֹמַר הֲרֵי אַתָּה קָדוֹשׁ לִבְכוֹרָה. דָּ״אַ — אִי אֶפְשָׁר לוֹמַר ״תַּקְדִּישׁ״, שֶׁכְּבָר נֶאֱמַר ״לֹא יַקְדִּישׁ״, וְאִי אֶפְשָׁר לוֹמַר ״לֹא יַקְדִּישׁ״, שֶׁהֲרֵי כְּבָר נֶאֱמַר ״תַּקְדִּישׁ״, הָא כֵּיצַד? מַקְדִּישׁוֹ אַתָּה הֶקְדֵּשׁ עִלּוּי וְנוֹתֵן לַהֶקְדֵּשׁ כְּפִי טוֹבַת הֲנָאָה שֶׁבּוֹ (ערכין כ״ט):

לא תעבד בבכור שורך ולא תגז וגו׳. אַף הַחִלּוּף לָמְדוּ רַבּוֹתֵינוּ שֶׁאָסוּר, אֶלָּא שֶׁדִּבֵּר הַכָּתוּב בַּהווֶה (בכורות כ״ה):

כ׳ לִפְנֵ֣י יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֗יךָ תֹּאכְלֶ֨נּוּ֙ שָׁנָ֣ה בְשָׁנָ֔ה בַּמָּק֕וֹם אֲשֶׁר־יִבְחַ֖ר יְהוָ֑ה אַתָּ֥ה וּבֵיתֶֽךָ׃

לפני ה׳ אלהיך תאכלנו. לַכֹּהֵן הוּא אוֹמֵר, שֶׁכְּבָר מָצִינוּ שֶׁהוּא מְמַתְּנוֹת כְּהֻנָּה אֶחָד תָּם וְאֶחָד בַּעַל מוּם, שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר י״ח) וּבְשָׂרָם יִהְיֶה לָּךְ וְגוֹ׳ (בכ׳ כ״ח):

שנה בשנה. מִכָּאן שֶׁאֵין מַשְׁהִין אוֹתוֹ יוֹתֵר עַל שְׁנָתוֹ; יָכוֹל יְהֵא פָּסוּל מִשֶּׁעָבְרָה שְׁנָתוֹ, כְּבָר הֵקֵשׁ לְמַעֲשֵׂר, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים י״ד) וְאָכַלְתָּ לִפְנֵי ה׳ אֱלֹהֶיךָ מַעְשַׂר דְּגָנְךָ תִּירֹשְׁךָ וְיִצְהָרֶךָ וּבְכֹרֹת בְּקָרְךָ וְצֹאנֶךָ, מַה מַּעֲשֵׂר שֵׁנִי אֵינוֹ נִפְסָל מִשָּׁנָה לַחֲבֶרְתָּהּ אַף בְּכוֹר אֵינוֹ נִפְסָל, אֶלָּא שֶׁמִּצְוָה תּוֹךְ שְׁנָתוֹ (בכ׳ כ״ז):

שנה בשנה. אִם שְׁחָטוֹ בְּסוֹף שְׁנָתוֹ אוֹכְלוֹ אוֹתוֹ הַיּוֹם וְיוֹם אֶחָד מִשָּׁנָה אַחֶרֶת, לְמֵד שֶׁנֶּאֱכָל לִשְׁנֵי יָמִים וְלַיְלָה אֶחָד (שם):

כ״א וְכִֽי־יִהְיֶ֥ה בּ֛וֹ מ֖וּם פִּסֵּ֣חַ֑ או עִוֵּ֣ר כֹּ֣ל מ֤וּם רָע֙ לֹ֣א תִזְבָּחֶ֔נּוּ לַיהוָ֖ה אֱלֹהֶֽיךָ׃

מום. כְּלָל:

פסח או עור. פְּרָט:

כל מום רע. חָזַר וְכָלַל — מַה הַפְּרָט מְפֹרָשׁ מוּם הַגָּלוּי וְאֵינוֹ חוֹזֵר, אַף כָּל מוּם שֶׁבַּגָּלוּי וְאֵינוֹ חוֹזֵר (שם ל״ז):

כ״ב בִּשְׁעָרֶ֖יךָ תֹּאכְלֶ֑נּוּ הַטָּמֵ֤א וְהַטָּהוֹר֙ יַחְדָּ֔ו כַּצְבִ֖י וְכָאַיָּֽל׃

כ״ג רַ֚ק אֶת־דָּמ֣וֹ לֹ֣א תֹאכֵ֔ל עַל־הָאָ֖רֶץ תִּשְׁפְּכֶ֥נּוּ כַמָּֽיִם׃ {פ}

רק את דמו לא תאכל. שֶׁלֹּא תֹּאמַר הוֹאִיל וְכֻלּוֹ הֶתֵּר הַבָּא מִכְּלַל אִסּוּר הוּא, שֶׁהֲרֵי קָדוֹשׁ וְנִשְׁחָט בַּחוּץ בְּלֹא פִּדְיוֹן וְנֶאֱכָל, יָכוֹל יְהֵא אַף הַדָּם מֻתָּר, תַּלְמוּד לוֹמַר **רק את דמו לא תאכל**:

פרק ט״ז

א׳ שָׁמוֹר֙ אֶת־חֹ֣דֶשׁ הָאָבִ֔יב וְעָשִׂ֥יתָ פֶּ֖סַח לַיהוָ֣ה אֱלֹהֶ֑יךָ כִּ֣י בְחֹ֧דֶשׁ הָאָבִ֛יב הוֹצִ֥יאֲךָ֖ יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֑יךָ מִמִּצְרַ֖יִם לָ֥יְלָה׃

שמור את חדש האביב. מִקְּדֶם בּוֹאוֹ שְׁמֹר שֶׁיְּהֵא רָאוּי לְאָבִיב – לְהַקְרִיב בּוֹ אֶת מִנְחַת הָעֹמֶר, וְאִם לָאו עַבֵּר אֶת הַשָּׁנָה (עי׳ סנהדרין י״א)׃

ממצרים לילה. וַהֲלֹא בַּיּוֹם יָצְאוּ שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר ל״ג) מִמָּחֳרַת הַפֶּסַח יָצְאוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְגוֹ׳? אֶלָּא לְפִי שֶׁבַּלַּיְלָה נָתַן לָהֶם פַּרְעֹה רְשׁוּת לָצֵאת, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות י״ב) וַיִּקְרָא לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן לַיְלָה וְגוֹ׳ (בראשית ט׳)׃

ב׳ וְזָבַחְתָּ֥ פֶ֛סַח לַיהוָ֥ה אֱלֹהֶ֖יךָ צֹ֣אן וּבָקָ֑ר בַּמָּק֗וֹם אֲשֶׁר־יִבְחַ֤ר יְהוָה֙ לְשַׁכֵּ֣ן שְׁמ֔וֹ שָׁ֖ם׃

וזבחת פסח לה׳ אלהיך צאן. שֶׁנֶּאֱמַר (שמות י״ב) מִן הַכְּבָשִׂים וּמִן הָעִזִּים תִּקָּחוּ׃

ובקר. תְּזַבַּח לַחֲגִיגָה, שֶׁאִם נִמְנוּ עַל הַפֶּסַח חֲבוּרָה מְרֻבָּה, מְבִיאִים עִמּוֹ חֲגִיגָה כְּדֵי שֶׁיְּהֵא נֶאֱכָל עַל הַשֹּׂבַע (פסחים ס״ט); וְעוֹד לָמְדוּ רַבּוֹתֵינוּ דְּבָרִים הַרְבֵּה מִפָּסוּק זֶה׃

ג׳ לֹא־תֹאכַ֥ל עָלָ֖יו חָמֵ֑ץ שִׁבְעַ֤ת יָמִים֙ תֹּאכַ֣ל עָלָ֔יו מַצּ֖וֹת לֶ֣חֶם עֹ֑נִי כִּ֣י בְחִפָּז֗וֹן יָצָ֙אתָ֙ מֵאֶ֣רֶץ מִצְרַ֔יִם לְמַ֗עַן תִּזְכֹּר֙ אֶת־י֣וֹם צֵאתְךָ֔ מֵאֶ֖רֶץ מִצְרַ֥יִם כֹּ֖ל יְמֵ֥י חַיֶּֽיךָ׃

לחם עני. לֶחֶם שֶׁמְּזַכִּיר אֶת הָעֹנִי שֶׁנִּתְעַנּוּ בְּמִצְרַיִם (ספרי)׃

כי בחפזון יצאת. וְלֹא הִסְפִּיק בָּצֵק לְהַחֲמִיץ וְזֶה יִהְיֶה לְךָ לְזִכָּרוֹן; וְחִפָּזוֹן לֹא שִׁלְּךָ הָיָה אֶלָּא שֶׁל מִצְרַיִם, שֶׁכֵּן הוּא אוֹמֵר ״וַתֶּחֱזַק מִצְרַיִם עַל הָעָם וְגוֹ׳״ (ספרי)׃

למען תזכר. עַל יְדֵי אֲכִילַת הַפֶּסַח וְהַמַּצָּה **את יום צאתך**׃

ד׳ וְלֹא־יֵרָאֶ֨ה לְךָ֜ שְׂאֹ֗ר בְּכָל־גְּבֻלְךָ֙ שִׁבְעַ֣ת יָמִ֔ים וְלֹא־יָלִ֥ין מִן־הַבָּשָׂ֖ר אֲשֶׁ֣ר תִּזְבַּ֣ח בָּעֶ֣רֶב בַּיּ֔וֹם הָרִאשׁ֖וֹן לַבֹּֽקֶר׃

ולא ילין מן הבשר אשר תזבח בערב ביום הראשון לבקר. אִזְהָרָה לַמּוֹתִיר בְּפֶסַח דּוֹרוֹת, לְפִי שֶׁלֹּא נֶאֱמַר אֶלָּא בְּפֶסַח מִצְרַיִם; וְיוֹם רִאשׁוֹן הָאָמוּר כָּאן הוּא י״ד בְּנִיסָן, כְּמָה דְּאַתְּ אָמַר ״אַךְ בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן תַּשְׁבִּיתוּ שְׂאוֹר מִבָּתֵּיכֶם״ (שמות י״ב); וּלְפִי שֶׁנִּסְתַּלֵּק הַכָּתוּב מֵעִנְיָנוֹ שֶׁל פֶּסַח וְהִתְחִיל לְדַבֵּר בְּחַקּוֹת שִׁבְעַת יָמִים, כְּגוֹן שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל עָלָיו מַצּוֹת, וְלֹא יֵרָאֶה לְךָ שְׂאֹר בְּכָל גְּבֻלֶךָ, הֵצֵרַךְ לְפָרֵשׁ בְּאֵיזוֹ זְבִיחָה הוּא מַזְהִיר, שֶׁאִם כָּתַב וְלֹא יָלִין מִן הַבָּשָׂר אֲשֶׁר תִּזְבַּח בָּעֶרֶב לַבֹּקֶר הָיִיתִי אוֹמֵר שְׁלָמִים הַנִּשְׁחָטִים כָּל שִׁבְעָה כֵּלָּן בְּבֹקֶר תּוֹתִירוּ וְאֵינָן נֶאֱכָלִין אֶלָּא לְיוֹם וָלַיְלָה, לְכָךְ כָּתַב **בערב ביום הראשון**. דָּבָר אַחֵר בַּחֲגִיגַת י״ד הַכָּתוּב מְדַבֵּר, וְלִמֵּד עָלֶיהָ שֶׁנֶּאֱכֶלֶת לִשְׁנֵי יָמִים, וְהָרִאשׁוֹן הָאָמוּר כָּאן בְּיוֹם טוֹב הָרִאשׁוֹן הַכָּתוּב מְדַבֵּר, וְכֵן מַשְׁמָעוּת הַמִּקְרָא – בְּשַׂר חֲגִיגָה אֲשֶׁר תִּזְבַּח בָּעֶרֶב לֹא יָלִין בְּי״ט הָרִאשׁוֹן עַד בָּקְרוֹ שֶׁל שֵׁנִי, אֲבָל נֶאֱכֶלֶת הִיא בְּאַרְבָּעָה עָשָׂר וּבַחֲמִשָּׁה עָשָׂר, וְכָךְ הִיא שְׁנוּיָה בְּמַסֶּכֶת פְּסָחִים (דף ע״א)׃

ה׳ לֹ֣א תוּכַ֗ל לִזְבֹּ֤חַ אֶת־הַפֶּ֙סַח֙ בְּאַחַ֣ד שְׁעָרֶ֔יךָ אֲשֶׁר־יְהוָ֥ה אֱלֹהֶ֖יךָ נֹתֵ֣ן לָֽךְ׃

ו׳ כִּ֣י אִם־אֶל־הַמָּק֡וֹם אֲשֶׁר־יִבְחַ֣ר יְהוָה֩ אֱלֹהֶ֨יךָ֜ לְשַׁכֵּ֣ן שְׁמ֗וֹ שָׁ֚ם תִּזְבַּ֣ח אֶת־הַפֶּ֔סַח בָּעֶ֖רֶב כְּב֣וֹא הַשֶּׁ֑מֶשׁ מוֹעֵ֥ד צֵאתְךָ֖ מִמִּצְרָֽיִם׃

בערב כבוא השמש מועד צאתך ממצרים. חֲרֵי שְׁלֹשָׁה וְמַנִּים חֲלוּקִים, בָּעֶרֶב מִשֵּׁשׁ שָׁעוֹת וּלְמַעְלָה זָבְחוּ, וּכְבוֹא הַשֶּׁמֶשׁ תֹּאכְלוּהוּ, וּמוֹעֵד צֵאתְךָ אַתָּה שׁוֹרְפֵהוּ, כְּלוֹמַר נַעֲשָׂה נוֹתָר וְיֵצֵא לְבֵית הַשְּׂרֵפָה (ספרי; ברכות ט׳)׃

ז׳ וּבִשַּׁלְתָּ֖ וְאָכַלְתָּ֑ בַּמָּק֗וֹם אֲשֶׁ֤ר יִבְחַר֙ יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֔יךָ בּ֔וֹ וּפָנִ֥יתָ בַבֹּ֖קֶר וְהָלַכְתָּ֥ לְאָהָלֶֽיךָ׃

ובשלת. זֶהוּ צְלִי אֵשׁ, שֶׁאַף הוּא קָרוּי בְּשׁוּל׃

ופנית בבקר. לְבָקְרוֹ שֶׁל שֵׁנִי, מְלַמֵּד שֶׁטָּעוּן לֵינָה לֵיל שֶׁל מוֹצָאֵי י״ט (ספרי; פסחים צ״ה; חגיגה י״ז)׃

ח׳ שֵׁ֣שֶׁת יָמִ֗ים תֹּאכַל֙ מַצּ֔וֹת וּבַיּ֥וֹם הַשְּׁבִיעִ֖י עֲצֶ֣רֶת לַיהוָ֣ה אֱלֹהֶ֑יךָ לֹ֥א תַעֲשֶׂ֖ה מְלָאכָֽה׃ {ס}

ששת ימים תאכל מצות. וּבְמָקוֹם אַחֵר (שמות י״ב) הוּא אוֹמֵר ״שִׁבְעַת יָמִים״? שִׁבְעָה מִן הַיָּשָׁן וְשִׁשָּׁה מִן הֶחָדָשׁ (ספרי; מנחות ס״ו); דָּ״אַ — לְמֵד עַל אֲכִילַת מַצָּה בַּשְּׁבִיעִי שֶׁאֵינָהּ חוֹבָה, וּמִכָּאן אַתָּה לָמֵד לְשִׁשָּׁת יָמִים, שֶׁהֲרֵי שְׁבִיעִי בִּכְלָל הָיָה וְיָצָא מִן הַכְּלָל לְלַמֵּד שֶׁאֵין אֲכִילַת מַצָּה בּוֹ חוֹבָה אֶלָּא רְשׁוּת,

וְלֹא לְלַמֵּד עַל עַצְמוֹ יָצָא, אֶלָּא לְלַמֵּד עַל הַכְּלָל כֻּלּוֹ יָצָא, מַה שְּׁבִיעִי רִשּׁוּת אַף כֻּלָּם רְשׁוּת, חוּץ מִלַּיְלָה הָרִאשׁוֹן שֶׁהַכָּתוּב קְבָעוֹ חוֹבָה, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות י״ב) ״בָּעֶרֶב תֹּאכְלוּ מַצֹּת״ (מכילתא ; פסחים ק״כ):

עצרת לה׳ אלהיך. עֲצֹר עַצְמְךָ מִן הַמְּלָאכָה ; דָּ״אַ — כְּנוּפְיָא שֶׁל מַאֲכָל וּמִשְׁתֶּה, לְשׁוֹן ״נַעְצָרָה נָּא אוֹתָךְ״ (שופטים י״ג):

ט׳ שִׁבְעָה שָׁבֻעֹת תִּסְפָּר־לָךְ מֵהָחֵל חֶרְמֵשׁ֙ בַּקָּמָה תָּחֵל לִסְפֹּר שִׁבְעָה שָׁבֻעוֹת:

מהחל חרמש בקמה. מִשֶּׁנִּקְצַר הָעֹמֶר שֶׁהוּא רֵאשִׁית הַקָּצִיר (עי׳ ספרי ; מנחות ע״א):

י׳ וְעָשִׂיתָ חַג שָׁבֻעוֹת֙ לַיהוָ֣ה אֱלֹהֶ֔יךָ מִסַּ֖ת נִדְבַ֣ת יָדְךָ֑ אֲשֶׁ֥ר תִּתֵּ֖ן כַּאֲשֶׁ֥ר יְבָרֶכְךָ֖ יְהוָ֥ה אֱלֹהֶֽיךָ:

מסת נדבת ידך. דֵּי נִדְבַת יָדְךָ, הַכֹּל לְפִי הַבְּרָכָה הַבָּא שַׁלְמֵי שִׂמְחָה וְקָדֵשׁ קְרוּאִים לֶאֱכֹל:

י״א וְשָׂמַחְתָּ֞ לִפְנֵ֣י | יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֗יךָ אַתָּה֙ וּבִנְךָ֣ וּבִתֶּ֔ךָ וְעַבְדְּךָ֥ וַאֲמָתֶ֖ךָ וְהַלֵּוִ֣י אֲשֶׁר֩ בִּשְׁעָרֶ֨יךָ וְהַגֵּ֜ר וְהַיָּת֤וֹם וְהָאַלְמָנָה֙ אֲשֶׁ֣ר בְּקִרְבֶּ֔ךָ בַּמָּק֗וֹם אֲשֶׁ֤ר יִבְחַר֙ יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֔יךָ לְשַׁכֵּ֥ן שְׁמ֖וֹ שָֽׁם:

לוי גר יתום ואלמנה. אַרְבָּעָה שֶׁלִּי כְּנֶגֶד אַרְבָּעָה שֶׁלְּךָ — **בנך ובתך ועבדך ואמתך**, אִם אַתָּה מְשַׂמֵּחַ אֶת שֶׁלִּי אֲנִי מְשַׂמֵּחַ אֶת שֶׁלְּךָ:

י״ב וְזָכַרְתָּ֣ כִּֽי־עֶ֗בֶד הָיִ֤יתָ בְּמִצְרַ֔יִם וְשָׁמַרְתָּ֖ וְעָשִׂ֥יתָ אֶת־הַחֻקִּ֖ים הָאֵֽלֶּה: {פ}

וזכרת כי עבד היית וגו׳. עַל מְנָת כֵּן פְּדִיתִיךָ, שֶׁתִּשְׁמֹר וְתַעֲשֶׂה אֶת הַחֻקִּים הָאֵלֶּה:

י״ג חַ֚ג הַסֻּכֹּ֣ת תַּעֲשֶׂ֣ה לְךָ֔ שִׁבְעַ֖ת יָמִ֑ים בְּאָסְפְּךָ֥ מִגָּרְנְךָ֖ וּמִיִּקְבֶּֽךָ:

באספך. בִּזְמַן הָאָסִיף שֶׁאַתָּה מַכְנִיס לַבַּיִת פֵּרוֹת הַקַּיִץ ; דָּ״אַ — **באספך מגרנך ומיקבך**, לְמֵד שֶׁמְּסַכְּכִין אֶת הַסֻּכָּה בִּפְסֹלֶת גֹּרֶן וְיֶקֶב (ראש השנה י״ג ; סוכה י״ב):

י״ד וְשָׂמַחְתָּ֖ בְּחַגֶּ֑ךָ אַתָּ֣ה וּבִנְךָ֣ וּבִתֶּ֔ךָ וְעַבְדְּךָ֥ וַאֲמָתֶ֖ךָ וְהַלֵּוִ֣י וְהַגֵּ֣ר וְהַיָּת֔וֹם וְהָאַלְמָנָ֖ה אֲשֶׁ֥ר בִּשְׁעָרֶֽיךָ:

ט״ו שִׁבְעַ֤ת יָמִים֙ תָּחֹ֣ג לַיהוָ֣ה אֱלֹהֶ֔יךָ בַּמָּק֗וֹם אֲשֶׁר־יִבְחַר֙ יְהוָ֔ה כִּ֥י יְבָרֶכְךָ֖ יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֑יךָ בְּכֹ֨ל תְּבוּאָתְךָ֜ וּבְכֹ֣ל מַעֲשֵׂ֣ה יָדֶ֗יךָ וְהָיִ֥יתָ אַ֖ךְ שָׂמֵֽחַ:

והיית אך שמח. לְפִי פְּשׁוּטוֹ אֵין זֶה לְשׁוֹן צִוּוּי אֶלָּא לְשׁוֹן הַבְטָחָה, וּלְפִי תַּלְמוּדוֹ לָמְדוּ מִכָּאן לְרַבּוֹת לֵילֵי יוֹם טוֹב הָאַחֲרוֹן לְשִׂמְחָה (שם מ״ח):

ט״ז שָׁלוֹשׁ֩ פְּעָמִ֨ים | בַּשָּׁנָ֜ה יֵרָאֶ֣ה כָל־זְכ֗וּרְךָ֙ אֶת־פְּנֵ֣י | יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֔יךָ בַּמָּק֗וֹם אֲשֶׁ֤ר יִבְחָר֙ בְּחַג֙ הַמַּצּ֔וֹת וּבְחַג֙ הַשָּׁבֻע֔וֹת וּבְחַג֖ הַסֻּכּ֑וֹת וְלֹ֥א יֵרָאֶ֖ה אֶת־פְּנֵ֥י יְהוָ֖ה רֵיקָֽם:

ולא יראה את פני ה׳ ריקם. אֶלָּא יָבֵא עוֹלוֹת רְאִיָּה וְשַׁלְמֵי חֲגִיגָה:

י״ז אִ֚ישׁ כְּמַתְּנַ֣ת יָדוֹ֔ כְּבִרְכַּ֥ת יְהוָ֖ה אֱלֹהֶ֑יךָ אֲשֶׁ֥ר נָתַן־לָֽךְ: {ס}

איש כמתנת ידו. מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ אוֹכְלִין הַרְבֵּה וּנְכָסִים מְרֻבִּין יָבִיא עוֹלוֹת מְרֻבּוֹת וּשְׁלָמִים מְרֻבִּים (ספרי ; חגיגה ח׳):

י״ח שֹׁפְטִ֤ים וְשֹׁטְרִים֙ תִּתֶּן־לְךָ֔ בְּכָל־שְׁעָרֶ֖יךָ אֲשֶׁ֣ר יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֑יךָ נֹתֵ֥ן לְךָ֖ לִשְׁבָטֶ֑יךָ וְשָׁפְט֥וּ אֶת־הָעָ֖ם מִשְׁפַּט־צֶֽדֶק:

שפטים ושטרים. שׁוֹפְטִים — דַּיָּנִים הַפּוֹסְקִים אֶת הַדִּין, וְשׁוֹטְרִים — הָרוֹדִין אֶת הָעָם אַחַר מִצְוָתָם (שֶׁמַּכִּין וְכוֹפְתִין) בְּמַקֵּל וּבִרְצוּעָה עַד שֶׁיְּקַבֵּל עָלָיו אֶת דִּין הַשּׁוֹפֵט:

בכל שעריך. בְּכָל עִיר וָעִיר:

לשבטיך. מוּסָב עַל **תתן לך** — שׁוֹפְטִים וְשׁוֹטְרִים תִּתֵּן לְךָ לִשְׁבָטֶיךָ בְּכָל שְׁעָרֶיךָ אֲשֶׁר ה׳ אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ:

לשבטיך. מְלַמֵּד שֶׁמּוֹשִׁיבִין דַּיָּנִין לְכָל שֵׁבֶט וָשֵׁבֶט וּבְכָל עִיר וָעִיר (ספרי ; סנהדרין ט״ז):

ושפטו את העם וגו׳. מַגִּיד דַּיָּנִין מֻמְחִים וְצַדִּיקִים לִשְׁפֹּט צֶדֶק (עי׳ ספרי):

י״ט לֹא־תַשֶּׁה מִשְׁפָּט לֹא תַכִּיר פָּנִים וְלֹא־תִקַּח שֹׁחַד כִּי הַשֹּׁחַד יְעַוֵּר עֵינֵי חֲכָמִים וְיסַלֵּף דִּבְרֵי צַדִּיקִם׃

לא תטה משפט. כְּמַשְׁמָעוֹ׃

לא תכיר פנים. אַף בִּשְׁעַת הַטָּעָנוֹת; אַזְהָרָה לַדַּיָּן שֶׁלֹּא יְהֵא רַךְ לָזֶה וְקָשֶׁה לָזֶה, אֶחָד עוֹמֵד וְאֶחָד יוֹשֵׁב, לְפִי שֶׁכְּשֶׁרוֹאֶה זֶה שֶׁהַדַּיָּן מְכַבֵּד אֶת חֲבֵרוֹ מְסְתַּתְּמִין טַעֲנוֹתָיו׃

ולא תקח שחד. אֲפִלּוּ לִשְׁפּט צֶדֶק (ספרי)׃

כי השחד יעור. מְשֻׁקְבָּל שֹׁחַד מִמֶּנּוּ אִי אֶפְשָׁר שֶׁלֹּא יַטֶּה אֶת לִבּוֹ אֶצְלוֹ לַהֲפֹךְ בִּזְכוּתוֹ׃

דברי צדיקים. דִּבְרִים הַמְצֻדָּקִים – מִשְׁפְּטֵי אֱמֶת׃

כ׳ צֶדֶק צֶדֶק תִּרְדֹּף לְמַעַן תִּחְיֶה וְיָרַשְׁתָּ אֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ׃ {ס}

צדק צדק תרדף. הַלֹּךְ אַחַר בֵּית דִּין יָפֶה (ספרי; סנהדרין ל״ב)׃

למען תחיה וירשת. כְּדַאי הוּא מִנּוּי הַדַּיָּנִין הַכְּשֵׁרִים לְהַחֲיוֹת אֶת יִשְׂרָאֵל וּלְהוֹשִׁיבָן עַל אַדְמָתָן (ספרי)׃

כ״א לֹא־תִטַּע לְךָ אֲשֵׁרָה כָּל־עֵץ אֵצֶל מִזְבַּח יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה־לָּךְ׃

לא תטע לך אשרה. לְחַיְבוֹ עָלֶיהָ מִשְׁעַת נְטִיעָתָהּ, וַאֲפִלּוּ לֹא עָבְדָה עוֹבֵר בְּלֹא תַּעֲשֶׂה עַל נְטִיעָתָהּ (שם)׃

לא תטע לך אשרה כל עץ אצל מזבח ה׳ אלהיך. אַזְהָרָה לְנוֹטֵעַ אֵילָן וּלְבוֹנָה בֵּית בְּהַר הַבַּיִת׃

כ״ב וְלֹא־תָקִים לְךָ מַצֵּבָה אֲשֶׁר שָׂנֵא יְהוָה אֱלֹהֶיךָ׃ {ס}

ולא תקים לך מצבה. מַצֶּבֶת אֶבֶן אַחַת לְהַקְרִיב עָלֶיהָ אֲפִלּוּ לַשָּׁמַיִם׃

אשר שנא. מִזְבַּח אֲבָנִים וּמִזְבַּח אֲדָמָה צִוָּה לַעֲשׂוֹת, וְאֶת זוֹ שָׂנֵא, כִּי חֹק הָיְתָה לַכְּנַעֲנִיִּים, וְאַע״פ שֶׁהָיְתָה אֲהוּבָה לוֹ בִּימֵי הָאָבוֹת, עַכְשָׁיו שְׂנֵאָהּ מֵאַחַר שֶׁעָשְׂאוּהָ אֵלּוּ חֹק לַעֲבוֹדָה זָרָה (עי׳ שם)׃

פרק י״ז

א׳ לֹא־תִזְבַּח לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ שׁוֹר וָשֶׂה אֲשֶׁר יִהְיֶה בוֹ מוּם כָּל דָּבָר רָע כִּי תוֹעֲבַת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ הוּא׃ {ס}

לא תזבח ... כל דבר רע. אַזְהָרָה לִמְפַגֵּל בַּקָּדָשִׁים עַ״י דִּבּוּר רָע. וְעוֹד נִדְרְשׁוּ בוֹ שְׁאָר דְּרָשׁוֹת בִּשְׁחִיטַת קָדָשִׁים (זבחים ל״ו)׃

ב׳ כִּי־יִמָּצֵא בְקִרְבְּךָ בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ אֲשֶׁר־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ אִישׁ אוֹ־אִשָּׁה אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אֶת־הָרַע בְּעֵינֵי יְהוָה־אֱלֹהֶיךָ לַעֲבֹר בְּרִיתוֹ׃

לעבר בריתו. אֲשֶׁר כָּרַת אִתְּכֶם שֶׁלֹּא לַעֲבֹד עֲבוֹדָה זָרָה׃

ג׳ וַיֵּלֶךְ וַיַּעֲבֹד אֱלֹהִים אֲחֵרִים וַיִּשְׁתַּחוּ לָהֶם וְלַשֶּׁמֶשׁ | אוֹ לַיָּרֵחַ אוֹ לְכָל־צְבָא הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר לֹא־צִוִּיתִי׃

אשר לא צויתי. לְעָבְדָם (מגילה ט׳)׃

ד׳ וְהֻגַּד־לְךָ וְשָׁמַעְתָּ וְדָרַשְׁתָּ הֵיטֵב וְהִנֵּה אֱמֶת נָכוֹן הַדָּבָר נֶעֱשְׂתָה הַתּוֹעֵבָה הַזֹּאת בְּיִשְׂרָאֵל׃

נכון. מְכֻוָּן הֵעֵדוּת׃

ה׳ וְהוֹצֵאתָ אֶת־הָאִישׁ הַהוּא אוֹ אֶת־הָאִשָּׁה הַהִוא אֲשֶׁר עָשׂוּ אֶת־הַדָּבָר הָרָע הַזֶּה אֶל־שְׁעָרֶיךָ אֶת־הָאִישׁ אוֹ אֶת־הָאִשָּׁה וּסְקַלְתָּם בָּאֲבָנִים וָמֵתוּ׃

והוצאת את האיש ההוא אל שעריך וגו׳. הַמְתַרְגֵּם אֶל שְׁעָרֶיךָ ״לְתֶרַע בֵּית דִּינֶךָ״ טוֹעֶה, שֶׁכֵּן שָׁנִינוּ ״אֶל שְׁעָרֶיךָ״ — זֶה שַׁעַר שֶׁעָבַד בּוֹ, אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא שַׁעַר שֶׁנִּדּוֹן בּוֹ? נֶאֱמַר ״שְׁעָרֶיךָ״ לְמַטָּה וְנֶאֱמַר ״שְׁעָרֶיךָ״ לְמַעְלָה, מַה שְׁעָרֶיךָ הָאָמוּר לְמַעְלָה שַׁעַר שֶׁעָבַד בּוֹ, אַף שְׁעָרֶיךָ הָאָמוּר לְמַטָּה שַׁעַר שֶׁעָבַד בּוֹ, וְתַרְגּוּמוֹ ״לְקִרְוָיךְ״׃

ו עַל־פִּי | שְׁנַיִם עֵדִים אוֹ שְׁלֹשָׁה עֵדִים יוּמַת הַמֵּת לֹא יוּמַת עַל־פִּי עֵד אֶחָד׃

> **שנים עדים או שלשה.** אִם מִתְקַיֶּמֶת עֵדוּת בִּשְׁנַיִם לָמָּה פֵּרֵט לְךָ בִּשְׁלוֹשָׁה? לְהַקִּישׁ שְׁלוֹשָׁה לִשְׁנַיִם, מַה שְּׁנַיִם עֵדוּת אַחַת אַף שְׁלוֹשָׁה עֵדוּת אַחַת, וְאֵין נַעֲשִׂין זוֹמְמִין עַד שֶׁיְּזֹמְמוּ כֻּלָּם (מכות ה׳)׃

ז יַד הָעֵדִים תִּהְיֶה־בּוֹ בָרִאשֹׁנָה לַהֲמִיתוֹ וְיַד כָּל־הָעָם בָּאַחֲרֹנָה וּבִעַרְתָּ הָרָע מִקִּרְבֶּךָ׃ {פ}

ח כִּי יִפָּלֵא מִמְּךָ דָבָר לַמִּשְׁפָּט בֵּין־דָּם | לְדָם בֵּין־דִּין לְדִין וּבֵין נֶגַע לָנֶגַע דִּבְרֵי רִיבֹת בִּשְׁעָרֶיךָ וְקַמְתָּ וְעָלִיתָ אֶל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בּוֹ׃

> **כי יפלא.** כָּל הַפְּלָאָה לְשׁוֹן הַבְדָּלָה וּפְרִישָׁה, שֶׁהַדָּבָר נִבְדָּל וּמְכֻסֶּה מִמְּךָ׃
>
> **בין דם לדם.** בֵּין דָּם טָמֵא לְדָם טָהוֹר (נדה י״ט)׃
>
> **בין דין לדין.** בֵּין דִּין זַכַּאי לְדִין חַיָּב׃
>
> **בין נגע לנגע.** בֵּין נֶגַע טָמֵא לְנֶגַע טָהוֹר׃
>
> **דברי ריבת.** שֶׁיִּהְיוּ חַכְמֵי הָעִיר חוֹלְקִים בַּדָּבָר, זֶה מְטַמֵּא וְזֶה מְטַהֵר, זֶה מְחַיֵּב וְזֶה מְזַכֶּה׃
>
> **וקמת ועלית.** מְלַמֵּד שֶׁבֵּית הַמִּקְדָּשׁ גָּבוֹהַּ מִכָּל הַמְּקוֹמוֹת (ספרי ; סנהדרין פ״ז)׃

ט וּבָאתָ אֶל־הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם וְאֶל־הַשֹּׁפֵט אֲשֶׁר יִהְיֶה בַּיָּמִים הָהֵם וְדָרַשְׁתָּ וְהִגִּידוּ לְךָ אֵת דְּבַר הַמִּשְׁפָּט׃

> **הכהנים הלוים.** הַכֹּהֲנִים שֶׁיָּצְאוּ מִשֵּׁבֶט לֵוִי׃
>
> **ואל השפט אשר יהיה בימים ההם.** וַאֲפִלּוּ אֵינוֹ כְּשֵׁאָר שׁוֹפְטִים שֶׁהָיוּ לְפָנָיו, אַתָּה צָרִיךְ לִשְׁמֹעַ לוֹ – אֵין לְךָ אֶלָּא שׁוֹפֵט שֶׁבְּיָמֶיךָ (ראש השנה כ״ה)׃

י וְעָשִׂיתָ עַל־פִּי הַדָּבָר אֲשֶׁר יַגִּידוּ לְךָ מִן־הַמָּקוֹם הַהוּא אֲשֶׁר יִבְחַר יְהוָה וְשָׁמַרְתָּ לַעֲשׂוֹת כְּכֹל אֲשֶׁר יוֹרוּךָ׃

יא עַל־פִּי הַתּוֹרָה אֲשֶׁר יוֹרוּךָ וְעַל־הַמִּשְׁפָּט אֲשֶׁר־יֹאמְרוּ לְךָ תַּעֲשֶׂה לֹא תָסוּר מִן־הַדָּבָר אֲשֶׁר־יַגִּידוּ לְךָ יָמִין וּשְׂמֹאל׃

> **ימין ושמאל.** אֲפִלּוּ אוֹמֵר לְךָ עַל יָמִין שֶׁהוּא שְׂמֹאל וְעַל שְׂמֹאל שֶׁהוּא יָמִין, וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁאוֹמֵר לְךָ עַל יָמִין יָמִין וְעַל שְׂמֹאל שְׂמֹאל (ספרי)׃

יב וְהָאִישׁ אֲשֶׁר־יַעֲשֶׂה בְזָדוֹן לְבִלְתִּי שְׁמֹעַ אֶל־הַכֹּהֵן הָעֹמֵד לְשָׁרֵת שָׁם אֶת־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אוֹ אֶל־הַשֹּׁפֵט וּמֵת הָאִישׁ הַהוּא וּבִעַרְתָּ הָרָע מִיִּשְׂרָאֵל׃

יג וְכָל־הָעָם יִשְׁמְעוּ וְיִרָאוּ וְלֹא יְזִידֻן עוֹד׃ {ס}

> **וכל העם ישמעו.** מִכָּאן שֶׁמַּמְתִּינִין לוֹ עַד הָרֶגֶל וּמְמִיתִין אוֹתוֹ בָּרֶגֶל (סנהדרין פ״ט)׃

יד כִּי־תָבֹא אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ וִירִשְׁתָּהּ וְיָשַׁבְתָּה בָּהּ וְאָמַרְתָּ אָשִׂימָה עָלַי מֶלֶךְ כְּכָל־הַגּוֹיִם אֲשֶׁר סְבִיבֹתָי׃

טו שׂוֹם תָּשִׂים עָלֶיךָ מֶלֶךְ אֲשֶׁר יִבְחַר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בּוֹ מִקֶּרֶב אַחֶיךָ תָּשִׂים עָלֶיךָ מֶלֶךְ לֹא תוּכַל לָתֵת עָלֶיךָ אִישׁ נָכְרִי אֲשֶׁר לֹא־אָחִיךָ הוּא׃

טז רַק לֹא־יַרְבֶּה־לּוֹ סוּסִים וְלֹא־יָשִׁיב אֶת־הָעָם מִצְרַיְמָה לְמַעַן הַרְבּוֹת סוּס וַיהוָה אָמַר לָכֶם לֹא תֹסִפוּן לָשׁוּב בַּדֶּרֶךְ הַזֶּה עוֹד׃

> **לא ירבה לו סוסים.** אֶלָּא כְּדֵי מֶרְכַּבְתּוֹ, שֶׁלֹּא **ישיב את העם מצרימה**, שֶׁהַסּוּסִים בָּאִים מִשָּׁם, כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר בִּשְׁלֹמֹה (מלכים א י׳) וַתַּעֲלֶה וַתֵּצֵא מֶרְכָּבָה מִמִּצְרַיִם בְּשֵׁשׁ מֵאוֹת כֶּסֶף וְסוּס בַּחֲמִשִּׁים וּמֵאָה (סנהדרין כ״א)׃

יז וְלֹא יַרְבֶּה־לּוֹ נָשִׁים וְלֹא יָסוּר לְבָבוֹ וְכֶסֶף וְזָהָב לֹא יַרְבֶּה־לּוֹ מְאֹד׃

> **ולא ירבה לו נשים.** אֶלָּא י״ח, שֶׁמְּצִינוּ שֶׁהָיוּ לוֹ לְדָוִד שֵׁשׁ נָשִׁים, וְנֶאֱמַר לוֹ (שמואל ב י״ב:ח׳) ״וְאִם מְעָט וְאֹסִפָה לְךָ כָּהֵנָּה וְכָהֵנָּה״׃

וכסף וזהב לא ירבה לו מאד. אֶלָּא כְּדֵי לִתֵּן לְאַכְסַנְיָא (ספרי ; סנהדרין כ״א):

י״ח וְהָיָה כְשִׁבְתּוֹ עַל כִּסֵּא מַמְלַכְתּוֹ וְכָתַב לוֹ אֶת־מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת עַל־סֵפֶר מִלִּפְנֵי הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם:

והיה כשבתו. אִם עָשָׂה כֵּן כְּדַאי הוּא שֶׁתִּתְקַיֵּם מַלְכוּתוֹ (ספרי):

את משנה התורה. שְׁתֵּי סִפְרֵי תוֹרָה, אַחַת שֶׁהִיא מֻנַּחַת בְּבֵית גְּנָזָיו, וְאַחַת שֶׁנִּכְנֶסֶת וְיוֹצֵאת עִמּוֹ (סנהדרין כ״א); וְאַנְקְלוֹס תִּרְגֵּם ״פַּתְשֶׁגֶן״, פָּתַר משנה לְשׁוֹן שִׁנּוּן וְדִבּוּר:

י״ט וְהָיְתָה עִמּוֹ וְקָרָא בוֹ כָּל־יְמֵי חַיָּיו לְמַעַן יִלְמַד לְיִרְאָה אֶת־יְהוָה אֱלֹהָיו לִשְׁמֹר אֶת־כָּל־דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת וְאֶת־הַחֻקִּים הָאֵלֶּה לַעֲשֹׂתָם:

דברי התורה. כְּמַשְׁמָעוֹ:

כ׳ לְבִלְתִּי רוּם־לְבָבוֹ מֵאֶחָיו וּלְבִלְתִּי סוּר מִן־הַמִּצְוָה יָמִין וּשְׂמֹאול לְמַעַן יַאֲרִיךְ יָמִים עַל־מַמְלַכְתּוֹ הוּא וּבָנָיו בְּקֶרֶב יִשְׂרָאֵל: {ס}

ולבלתי סור מן המצוה. אֲפִלּוּ מִצְוָה קַלָּה שֶׁל נָבִיא:

למען יאריך ימים. מִכְּלַל הֵן אַתָּה שׁוֹמֵעַ לָאו; וְכֵן מָצִינוּ בְּשָׁאוּל שֶׁאָמַר לוֹ שְׁמוּאֵל (שמואל א י׳) ״שִׁבְעַת יָמִים תּוֹחֵל עַד בּוֹאִי אֵלֶיךָ״, לְהַעֲלוֹת עוֹלוֹת, וּכְתִיב (שם י״ג) ״וַיּוֹחֶל שִׁבְעַת יָמִים״, וְלֹא שָׁמַר הַבְטָחָתוֹ לִשְׁמֹר כָּל הַיּוֹם, וְלֹא הִסְפִּיק לְהַעֲלוֹת הָעוֹלָה עַד שֶׁבָּא שְׁמוּאֵל וְאָמַר לוֹ ״נִסְכָּלְתָּ לֹא שָׁמַרְתָּ וגו׳ וְעַתָּה מַמְלַכְתְּךָ לֹא תָקוּם״, הָא לָמַדְתָּ שֶׁבִּשְׁבִיל מִצְוָה קַלָּה שֶׁל נָבִיא נֶעֱנַשׁ:

הוא ובניו. מַגִּיד שֶׁאִם בָּנוּ הָגוּן לְמַלְכוּת הוּא קוֹדֵם לְכָל אָדָם (הוריות י״א):

פרק י״ח

א׳ לֹא־יִהְיֶה לַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם כָּל־שֵׁבֶט לֵוִי חֵלֶק וְנַחֲלָה עִם־יִשְׂרָאֵל אִשֵּׁי יְהוָה וְנַחֲלָתוֹ יֹאכֵלוּן:

כל שבט לוי. בֵּין תְּמִימִין בֵּין בַּעֲלֵי מוּמִין (ספרי):

חלק. בַּבָּזָה:

ונחלה. בָּאָרֶץ (שם):

אשי ה׳. קָדְשֵׁי הַמִּקְדָּשׁ:

ונחלתו. אֵלּוּ קָדְשֵׁי הַגְּבוּל – תְּרוּמוֹת וּמַעֲשְׂרוֹת, אֲבָל נַחֲלָה גְּמוּרָה **לא יהיה לו בקרב אחיו;** וּבְסִפְרֵי דְּרָשׁוּ – **ונחלה לא יהיה לו** — זוֹ נַחֲלַת שָׂאָר, **בקרב אחיו** — זוֹ נַחֲלַת חֲמִשָּׁה. וְאֵינִי יוֹדֵעַ מַה הִיא, וְנִרְאֶה לִי שֶׁאֶרֶץ כְּנַעַן שֶׁמֵּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן וָאֵילָךְ נִקְרֵאת אֶרֶץ חֲמִשָּׁה עַמָּמִין, וְשֶׁל סִיחוֹן וְעוֹג שְׁנֵי עַמָּמִין, אֱמוֹרִי וּכְנַעֲנִי, וְנַחֲלַת שְׂאָר לְרַבּוֹת קֵינִי וּקְנִזִּי וְקַדְמוֹנִי, וְכֵן דּוֹרֵשׁ בְּפָרָשַׁת מַתָּנוֹת שֶׁנֶּאֱמְרוּ לְאַהֲרֹן (במדבר י״ח) ״עַל כֵּן לֹא הָיָה לְלֵוִי וגו׳״ לְהַזְהִיר עַל קֵינִי וּקְנִזִּי וְקַדְמוֹנִי. שׁוּב נִמְצָא בְּדִבְרֵי רַבִּי קָלוֹנִימוּס הָכִי גָּרְסִינַן בְּסִפְרֵי: **ונחלה לא יהיה לו.** אֵלּוּ נַחֲלַת חֲמִשָּׁה, **בקרב אחיו** אֵלּוּ נַחֲלַת שִׁבְעָה, נַחֲלַת חֲמִשָּׁה שִׁבְעָה שִׁבְעָה שִׁבְעָה; וּמִתּוֹךְ שֶׁמִּשָּׁה וִיהוֹשֻׁעַ לֹא חִלְקוּ נַחֲלָה אֶלָּא לַחֲמִשָּׁה שִׁבָטִים בִּלְבָד, שֶׁכֵּן מֹשֶׁה הִנְחִיל לִרְאוּבֵן וְגָד וַחֲצִי שֵׁבֶט מְנַשֶּׁה, וִיהוֹשֻׁעַ הִנְחִיל לִיהוּדָה וְאֶפְרַיִם וְלַחֲצִי שֵׁבֶט מְנַשֶּׁה, וְשִׁבְעָה הָאֲחֵרִים נָטְלוּ מֵאֵלֵיהֶן אַחֲרֵי מוֹת יְהוֹשֻׁעַ, מִתּוֹךְ כָּךְ הִזְכִּיר חֲמִשָּׁה לְבַד וְשִׁבְעָה לְבַד:

ב׳ וְנַחֲלָה לֹא־יִהְיֶה־לּוֹ בְּקֶרֶב אֶחָיו יְהוָה הוּא נַחֲלָתוֹ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר־לוֹ: {ס}

כאשר דבר לו. ״בְּאַרְצָם לֹא תִנְחָל, אֲנִי חֶלְקְךָ״ (במדבר י״ח):

ג׳ וְזֶה יִהְיֶה מִשְׁפַּט הַכֹּהֲנִים מֵאֵת הָעָם מֵאֵת זֹבְחֵי הַזֶּבַח אִם־שׁוֹר אִם־שֶׂה וְנָתַן לַכֹּהֵן הַזְּרֹעַ וְהַלְּחָיַיִם וְהַקֵּבָה:

מאת העם. וְלֹא מֵאֵת הַכֹּהֲנִים (ספרי ; חולין קל״ב):

אם שור אם שה. פָּרָט לְחַיָּה:

הזרע. מִן הַפֶּרֶק שֶׁל אַרְכֻּבָּה עַד כַּף שֶׁל יַד שֶׁקּוֹרִין אשפלד״ן (חולין קל״ד):

הלחיים. עִם הַלָּשׁוֹן. דּוֹרְשֵׁי רְשׁוּמוֹת הָיוּ אוֹמְרִים זְרוֹעַ תַּחַת יַד, שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר כ״ה) ״וַיִּקַּח רֹמַח בְּיָדוֹ״, לְחָיַיִם תַּחַת תְּפִלָּה, שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים ק״י) ״וַיַּעֲמֹד פִּינְחָס וַיְפַלֵּל״, וְהַקֵּבָה תַּחַת ״הָאִשָּׁה אֶל קֻבָּתָהּ״ (במדבר כ״ה):

ד׳ רֵאשִׁית דְּגָנְךָ תִּירֹשְׁךָ וְיִצְהָרֶךָ וְרֵאשִׁית גֵּז צֹאנֶךָ תִּתֶּן־לוֹ׃

ראשית דגנך. זוֹ תְּרוּמָה, וְלֹא פֵּרֵשׁ בָּהּ שִׁעוּר, אֲבָל רַבּוֹתֵינוּ נָתְנוּ בָהּ שִׁעוּר – עֵין יָפָה אֶחָד מֵאַרְבָּעִים, עַיִן רָעָה אֶחָד מִשִּׁשִּׁים, בֵּינוֹנִית אֶחָד מֵחֲמִשִּׁים, וְסָמְכוּ עַל הַמִּקְרָא שֶׁלֹּא לִפְחֹת מֵאֶחָד מִשִּׁשִּׁים שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל מ״ה) שִׁשִּׁית הָאֵיפָה מֵחֹמֶר הַחִטִּים, שִׁשִּׁית הָאֵיפָה חֲצִי סְאָה, כְּשֶׁאַתָּה נוֹתֵן חֲצִי סְאָה לְכֹר חֲרִי אֶחָד מִשִּׁשִּׁים, שֶׁהַכֹּר שְׁלוֹשִׁים סְאִין (תלמוד ירושלמי תרומות פ״ד)׃

וראשית גז צאנך. כְּשֶׁאַתָּה גּוֹזֵז צֹאנְךָ בְּכָל שָׁנָה תֵּן מִמֶּנָּה רֵאשִׁית לַכֹּהֵן, וְלֹא פֵּרֵשׁ בָּהּ שִׁעוּר, וְרַבּוֹתֵינוּ נָתְנוּ בָהּ שִׁעוּר אֶחָד מִשִּׁשִּׁים, וְכַמָּה צֹאן חַיָּבוֹת בְּרֵאשִׁית הַגֵּז? חָמֵשׁ רְחֵלוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר (שמואל א כ״ה) וְחָמֵשׁ צֹאן עֲשׂוּיוֹת. רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר רֵאשִׁית גֵּז – שְׁתַּיִם, צֹאנְךָ – אַרְבָּעָה, תִּתֶּן לוֹ – חֲרִי חֲמִשָּׁה (עי׳ ספרי וחולין קל״ה)׃

ה׳ כִּי בוֹ בָּחַר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ מִכָּל־שְׁבָטֶיךָ לַעֲמֹד לְשָׁרֵת בְּשֵׁם־יְהוָה הוּא וּבָנָיו כָּל־הַיָּמִים׃ {ס}

לעמד לשרת. מִכָּאן שֶׁאֵין שֵׁרוּת אֶלָּא מֵעוֹמֵד (ספרי; סוטה ל״ח)׃

ו׳ וְכִי־יָבֹא הַלֵּוִי מֵאַחַד שְׁעָרֶיךָ מִכָּל־יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר־הוּא גָּר שָׁם וּבָא בְּכָל־אַוַּת נַפְשׁוֹ אֶל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר־יִבְחַר יְהוָה׃

וכי יבא הלוי. יָכוֹל בְּבֶן לֵוִי וַדַּאי הַכָּתוּב מְדַבֵּר, תַּלְמוּד לוֹמַר **ושרת**, יָצְאוּ לְוִיִּם שֶׁאֵין רְאוּיִין לְשָׁרוּת (ספרי)׃

ובא בכל אות נפשו, ושרת. לְמֵד עַל הַכֹּהֵן שֶׁבָּא וּמַקְרִיב קָרְבְּנוֹת נִדְבָתוֹ אוֹ חוֹבָתוֹ וַאֲפִלּוּ בְּמִשְׁמָר שֶׁאֵינוֹ שֶׁלּוֹ (בבא קמא ק״ט); דָּ״אַ — עוֹד לְמֵד עַל הַכֹּהֲנִים הַבָּאִים לֶרֶגֶל שֶׁמַּקְרִיבִין (בְּמִשְׁמָר) וְעוֹבְדִין בַּקָּרְבָּנוֹת הַבָּאוֹת מֵחֲמַת הָרֶגֶל כְּגוֹן מוּסְפֵי הָרֶגֶל וְאַף עַל פִּי שֶׁאֵין הַמִּשְׁמָר שֶׁלָּהֶם (ספרי; סוכה נ״ה)׃

ז׳ וְשֵׁרֵת בְּשֵׁם יְהוָה אֱלֹהָיו כְּכָל־אֶחָיו הַלְוִיִּם הָעֹמְדִים שָׁם לִפְנֵי יְהוָה׃

ח׳ חֵלֶק כְּחֵלֶק יֹאכֵלוּ לְבַד מִמְכָּרָיו עַל־הָאָבוֹת׃ {ס}

חלק כחלק יאכלו. מְלַמֵּד שֶׁחוֹלְקִין בָּעוֹרוֹת וּבַבְּשַׂר שְׁעִירֵי חַטָּאוֹת, יָכוֹל אַף בִּדְבָרִים הַבָּאִים שֶׁלֹּא מֵחֲמַת הָרֶגֶל, כְּגוֹן תְּמִידִין וּמוּסְפֵי שַׁבָּת וּנְדָרִים וּנְדָבוֹת, תַּ״ל **לבד ממכריו על האבות** חוץ מִמַּה שֶׁמָּכְרוּ הָאָבוֹת בִּימֵי דָּוִד וּשְׁמוּאֵל שֶׁנִּקְבְּעוּ הַמִּשְׁמָרוֹת וּמָכְרוּ זֶה לָזֶה, טֹל אַתָּה שַׁבַּתְּךָ וַאֲנִי אֶטֹּל שַׁבַּתִּי (שם)׃

ט׳ כִּי אַתָּה בָּא אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ לֹא־תִלְמַד לַעֲשׂוֹת כְּתוֹעֲבֹת הַגּוֹיִם הָהֵם׃

לא תלמד לעשות. אֲבָל אַתָּה לָמֵד לְהָבִין וּלְהוֹרוֹת, כְּלוֹמַר לְהָבִין מַעֲשֵׂיהֶם כַּמָּה הֵם מְקֻלְקָלִים, וּלְהוֹרוֹת לְבָנֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה כָּךְ וְכָךְ, שֶׁזֶּה הוּא חֹק הַגּוֹיִם (ספרי; סנהדרין ס״ח)׃

י׳ לֹא־יִמָּצֵא בְךָ מַעֲבִיר בְּנוֹ־וּבִתּוֹ בָּאֵשׁ קֹסֵם קְסָמִים מְעוֹנֵן וּמְנַחֵשׁ וּמְכַשֵּׁף׃

מעביר בנו ובתו באש. הִיא עֲבוֹדַת הַמֹּלֶךְ, עוֹשֶׂה מְדוּרוֹת אֵשׁ מִכָּאן וּמִכָּאן וּמַעֲבִירוֹ בֵּין שְׁתֵּיהֶם (עי׳ סנהדרין ס״ד)׃

קסם קסמים. אֵי זֶהוּ קוֹסֵם? הָאוֹחֵז אֶת מַקֵּלוֹ וְאוֹמֵר אִם אֵלֵךְ אִם לֹא אֵלֵךְ, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (הושע ד׳) עֲמִּי בְּעֵצוֹ יִשְׁאָל וּמַקְלוֹ יַגִּיד לוֹ (ספרי)׃

מעונן. רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר אֵלּוּ נוֹתְנֵי עוֹנוֹת – שֶׁאוֹמְרִים עוֹנָה פְּלוֹנִית יָפָה לְהַתְחִיל, וְחַכָמִים אוֹמְרִים אֵלּוּ אוֹחֲזֵי הָעֵינַיִם׃

מנחש. פִּתּוֹ נָפְלָה מִפִּיו, צְבִי הִפְסִיקוֹ בְּדַרְכּוֹ, מַקֵּלוֹ נָפַל מִיָּדוֹ (ספרי; סנהדרין ס״ה)׃

י״א וְחֹבֵר חָבָר וְשֹׁאֵל אוֹב וְיִדְּעֹנִי וְדֹרֵשׁ אֶל־הַמֵּתִים׃

וחבר חבר. שְׁמְצָרֵף נְחָשִׁים אוֹ עַקְרָבִים אוֹ שְׂאָר חַיּוֹת לְמָקוֹם אֶחָד׃

ושאל אוב. זֶה מְכַשְּׁפוּת שֶׁשָּׂמוּ פִּיתוֹם וּמְדַבֵּר מִשְּׁחִיוֹ וּמַעֲלֶה אֶת הַמֵּת בְּבֵית הַשָּׁחִי שֶׁלּוֹ׃

וידעני. מַכְנִיס עֶצֶם חַיָּה שֶׁשָּׂמָה יְדוּעַ לְתוֹךְ פִּיו וּמְדַבֵּר הָעֶצֶם עַל יְדֵי מְכַשְּׁפוּת (שם)׃

ודרש אל המתים. כְּגוֹן הַמַּעֲלֶה בְּזַכְרוּתוֹ וְהַנִּשְׁאָל בְּגַלְגֹּלֶת (שם)׃

י״ב כִּי־תוֹעֲבַת יְהוָה כָּל־עֹשֵׂה אֵלֶּה וּבִגְלַל הַתּוֹעֵבֹת הָאֵלֶּה יְהוָה אֱלֹהֶיךָ מוֹרִישׁ אוֹתָם מִפָּנֶיךָ׃

כל עשה אלה. עֹשֶׂה כָּל אֵלֶּה לֹא נֶאֱמַר, אֶלָּא כָּל עֹשֵׂה אֵלֶּה, אֲפִלּוּ אַחַת מֵהֶן (ספרי)׃

י״ג תָּמִים תִּהְיֶה עִם יְהוָה אֱלֹהֶיךָ׃

תמים תהיה עם ה׳ אלהיך. הִתְהַלֵּךְ עִמּוֹ בְּתָמִימוּת, וּתְצַפֶּה לוֹ, וְלֹא תַחְקֹר אַחַר הָעֲתִידוֹת, אֶלָּא כָּל מַה שֶּׁיָּבֹא עָלֶיךָ קַבֵּל בְּתָמִימוּת וְאָז תִּהְיֶה עִמּוֹ וּלְחֶלְקוֹ׃

י״ד כִּי | הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אַתָּה יוֹרֵשׁ אוֹתָם אֶל־מְעֹנְנִים וְאֶל־קֹסְמִים יִשְׁמָעוּ וְאַתָּה לֹא כֵן נָתַן לְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ׃

לא כן נתן לך ה׳ אלהיך. לִשְׁמֹעַ אֶל מְעוֹנְנִים וְאֶל קוֹסְמִים, שֶׁהֲרֵי הִשְׁרָה שְׁכִינָה עַל הַנְּבִיאִים וְאוּרִים וְתֻמִּים׃

ט״ו נָבִיא מִקִּרְבְּךָ מֵאַחֶיךָ כָּמֹנִי יָקִים לְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֵלָיו תִּשְׁמָעוּן׃

מקרבך מאחיך כמני. כְּמוֹ שֶׁאֲנִי מִקִּרְבְּךָ מֵאַחֶיךָ, **יקים לך** תַּחְתַּי, וְכֵן מִנְּבִיא לְנָבִיא׃

ט״ז כְּכֹל אֲשֶׁר־שָׁאַלְתָּ מֵעִם יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּחֹרֵב בְּיוֹם הַקָּהָל לֵאמֹר לֹא אֹסֵף לִשְׁמֹעַ אֶת־קוֹל יְהוָה אֱלֹהָי וְאֶת־הָאֵשׁ הַגְּדֹלָה הַזֹּאת לֹא־אֶרְאֶה עוֹד וְלֹא אָמוּת׃

י״ז וַיֹּאמֶר יְהוָה אֵלַי הֵיטִיבוּ אֲשֶׁר דִּבָּרוּ׃

י״ח נָבִיא אָקִים לָהֶם מִקֶּרֶב אֲחֵיהֶם כָּמוֹךָ וְנָתַתִּי דְבָרַי בְּפִיו וְדִבֶּר אֲלֵיהֶם אֵת כָּל־אֲשֶׁר אֲצַוֶּנּוּ׃

י״ט וְהָיָה הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא־יִשְׁמַע אֶל־דְּבָרַי אֲשֶׁר יְדַבֵּר בִּשְׁמִי אָנֹכִי אֶדְרֹשׁ מֵעִמּוֹ׃

כ׳ אַךְ הַנָּבִיא אֲשֶׁר יָזִיד לְדַבֵּר דָּבָר בִּשְׁמִי אֵת אֲשֶׁר לֹא־צִוִּיתִיו לְדַבֵּר וַאֲשֶׁר יְדַבֵּר בְּשֵׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים וּמֵת הַנָּבִיא הַהוּא׃

אשר לא צויתיו לדבר. אֲבָל צִוִּיתִיו לַחֲבֵרוֹ׃

ואשר ידבר בשם אלהים אחרים. אֲפִלּוּ כֵּוֵן אֶת הֲלָכָה לְאֱסֹר אֶת הָאָסוּר וּלְהַתִּיר אֶת הַמֻּתָּר (סנהדרין פ״ט)׃

ומת. בְּחֶנֶק. ג׳ מִיתָתָן בִּידֵי אָדָם – הַמִּתְנַבֵּא מַה שֶּׁלֹּא שָׁמַע, וּמַה שֶּׁלֹּא נֶאֱמַר לוֹ וְנֶאֱמַר לַחֲבֵרוֹ, וְהַמִּתְנַבֵּא בְּשֵׁם עַ״זָ. אֲבָל הַכּוֹבֵשׁ אֶת נְבוּאָתוֹ וְהָעוֹבֵר עַל דִּבְרֵי נְבִיא וְהָעוֹבֵר עַל דִּבְרֵי עַצְמוֹ – מִיתָתָן בִּידֵי שָׁמַיִם, שֶׁנֶּאֱמַר (פסוק י״ט) אָנֹכִי אֶדְרֹשׁ מֵעִמּוֹ (סנהדרין פ״ט)׃

כ״א וְכִי תֹאמַר בִּלְבָבֶךָ אֵיכָה נֵדַע אֶת־הַדָּבָר אֲשֶׁר לֹא־דִבְּרוֹ יְהוָה׃

וכי תאמר בלבבך. עֲתִידִין אַתֶּם לוֹמַר כְּשֶׁיָּבֹא חֲנַנְיָה בֶּן עַזּוּר וּמִתְנַבֵּא ״הִנֵּה כְלֵי בֵּית ה׳ מוּשָׁבִים מִבָּבֶלָה עַתָּה מְהֵרָה״ (ירמיהו כ״ח), וְיִרְמְיָהוּ עוֹמֵד וְצוֹוֵחַ ״אֶל הָעַמִּדִים וְעַל הַיָּם וְעַל יֶתֶר הַכֵּלִים״ שֶׁלֹּא גָּלוּ עִם יְכָנְיָה, ״פֶּן יְכָלָה יוּבָאוּ״ עִם גָּלוּת צִדְקִיָּהוּ (שם)׃

כ״ב אֲשֶׁר יְדַבֵּר הַנָּבִיא בְּשֵׁם יְהוָה וְלֹא־יִהְיֶה הַדָּבָר וְלֹא יָבֹא הוּא הַדָּבָר אֲשֶׁר לֹא־דִבְּרוֹ יְהוָה בְּזָדוֹן דִּבְּרוֹ הַנָּבִיא לֹא תָגוּר מִמֶּנּוּ׃ {ס}

אשר ידבר הנביא. וְיֹאמַר דָּבָר זֶה עָתִיד לָבֹא עֲלֵיכֶם וְתִרְאוּ שֶׁלֹּא יָבֹא, **הוא הדבר אשר לא דברו ה׳** וַהֲרֹג אוֹתוֹ. וְאִם תֹּאמַר זוֹ בְּמִתְנַבֵּא עַל הָעֲתִידוֹת, הֲרֵי שֶׁבָּא וְאָמַר עֲשׂוּ כָךְ וְכָךְ וּמִפִּי הַקָּבָּ״ה אֲנִי אוֹמֵר? כְּבָר נִצְטַוּוּ שֶׁאִם בָּא לְהַדִּיחֲךָ מֵאַחַת מִכָּל הַמִּצְוֹות לֹא תִשְׁמַע לוֹ (דברים י״ג) אֶלָּא אִם כֵּן מֻמְחֶה הוּא לְךָ שֶׁהוּא צַדִּיק גָּמוּר, כְּגוֹן אֵלִיָּהוּ בְּהַר הַכַּרְמֶל שֶׁהִקְרִיב בְּבָמָה בְּשִׁעַת אִסּוּר הַבָּמוֹת, כְּדֵי לְגַדֵּר אֶת יִשְׂרָאֵל, הַכֹּל לְפִי צֹרֶךְ שָׁעָה וּסְיָג הַפְרָצָה, לְכָךְ נֶאֱמַר (פסוק ט״ו) אֵלָיו תִּשְׁמָעוּן (סנהדרין פ״ט)׃

לא תגור ממנו. לֹא תִמְנַע עַצְמְךָ מִלְּלַמֵּד עָלָיו חוֹבָה (ספרי), וְלֹא תִירָא לֵעָנֵשׁ עָלָיו׃

פרק י״ט

א׳ כִּי־יַכְרִית יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֶת־הַגּוֹיִם אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ אֶת־אַרְצָם וְיָרַשְׁתָּם וְיָשַׁבְתָּ בְּעָרֵיהֶם וּבְבָתֵּיהֶם׃

ב׳ שָׁלוֹשׁ עָרִים תַּבְדִּיל לָךְ בְּתוֹךְ אַרְצְךָ אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ לְרִשְׁתָּהּ׃

ג׳ תָּכִין לְךָ֣ הַדָּ֔רֶךְ וְשַׁלַּשְׁתָּ֖ אֶת־גְּב֣וּל אַרְצְךָ֑ אֲשֶׁ֤ר יַנְחִילְךָ֙ יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֔יךָ וְהָיָ֥ה לָנ֖וּס שָׁמָ֥ה כָּל־רֹצֵֽחַ׃

תכין לך הדרך. ״מְקֻלָּט״, ״מְקֻלָּט״ הָיָה כָּתוּב עַל פָּרָשַׁת דְּרָכִים (מכות י׳):

ושלשת את גבול ארצך. שֶׁיְּהֵא מְתֻחָלֵת הַגְּבוּל עַד הָעִיר הָרִאשׁוֹנָה שֶׁל עָרֵי מִקְלָט כְּשִׁעוּר מַהֲלַךְ שְׁלֹשׁ מִמְּנָּה עַד הַשְּׁנִיָּה וְכֵן מִשְּׁנִיָּה לַשְּׁלִישִׁית וְכֵן מִן הַשְּׁלִישִׁית עַד הַגְּבוּל הַשֵּׁנִי שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל (שם ט׳):

ד׳ וְזֶ֣ה ׀ דְּבַ֣ר הָרֹצֵ֗חַ אֲשֶׁ֤ר יָנ֙וּס שָׁמָ֔ה וָחַ֖י אֲשֶׁ֣ר יַכֶּ֣ה אֶת־רֵעֵ֑הוּ בִּבְלִי־דַ֥עַת וְה֖וּא לֹא־שֹׂנֵ֥א לוֹ֙ מִתְּמֹ֣ל שִׁלְשֹֽׁם׃

ה׳ וַאֲשֶׁ֤ר יָבֹא֙ אֶת־רֵעֵ֣הוּ בַיַּ֔עַר לַחְטֹ֖ב עֵצִ֑ים וְנִדְּחָ֤ה יָדוֹ֙ בַּגַּרְזֶ֔ן לִכְרֹ֥ת הָעֵ֖ץ וְנָשַׁ֣ל הַבַּרְזֶ֑ל מִן־הָעֵץ֙ וּמָצָ֣א אֶת־רֵעֵ֔הוּ וָמֵ֖ת הוּא֙ יָנ֣וּס אֶל־אַחַ֔ת הֶֽעָרִ֥ים הָאֵ֖לֶּה וָחָֽי׃

ונדחה ידו. כְּשֶׁבָּא לְהַפִּיל הַגַּרְזֶן עַל הָעֵץ, וְתַרְגּוּמוֹ ״וְתִתְמְרֵיג יְדֵיהּ״, לְשׁוֹן וְנִשְׁמְטָה יָדוֹ לְהַפִּיל מַכַּת הַגַּרְזֶן עַל הָעֵץ, ״כִּי שָׁמְטוּ הַבָּקָר״ (שמואל ב ו׳) תִּרְגֵּם יוֹנָתָן ״אֲרֵי מַרְגּוּהִי תּוֹרַיָּא״:

ונשל הברזל מן העץ. יֵשׁ מְרַבּוֹתֵינוּ אוֹמְרִים נִשְׁמַט הַבַּרְזֶל מִקַּתּוֹ, וְיֵשׁ מֵהֶם אוֹמְרִים שֶׁיִּשֵּׁל הַבַּרְזֶל חֲתִיכָה מִן הָעֵץ הַמִּתְבַּקַּעַ וְהִיא נִתְזָה וְהָרְגָה (מכות ז׳):

ו׳ פֶּן־יִרְדֹּ֤ף גֹּאֵל֙ הַדָּ֔ם אַחֲרֵ֖י הָרֹצֵ֑חַ כִּֽי־יֵחַ֣م לְבָב֗וֹ וְהִשִּׂיגוֹ֙ כִּֽי־יִרְבֶּ֣ה הַדֶּ֔רֶךְ וְהִכָּ֥הוּ נֶ֖פֶשׁ וְל֣וֹ אֵ֑ין מִשְׁפַּט־מָ֥וֶת כִּי֙ לֹ֣א שֹׂנֵ֔א הוּא֙ לוֹ֙ מִתְּמ֣וֹל שִׁלְשֹֽׁום׃

פן ירדף גאל הדם. לְכָךְ אֲנִי אוֹמֵר לְהָכִין לְךָ דֶּרֶךְ וְעָרֵי מִקְלָט רַבּוֹת:

ז׳ עַל־כֵּ֥ן אָנֹכִ֖י מְצַוְּךָ֣ לֵאמֹ֑ר שָׁלֹ֥שׁ עָרִ֖ים תַּבְדִּ֥יל לָֽךְ׃

ח׳ וְאִם־יַרְחִ֤יב יְהוָה֙ אֱלֹהֶ֔יךָ אֶת־גְּבֻלְךָ֖ כַּאֲשֶׁ֣ר נִשְׁבַּ֑ע לַאֲבֹתֶ֔יךָ וְנָתַ֥ן לְךָ֖ אֶת־כָּל־הָאָ֥רֶץ אֲשֶׁר־דִּבֶּ֖ר לָתֵ֥ת לַאֲבֹתֶֽיךָ׃

ואם ירחיב ... כאשר נשבע. לָתֵת לְךָ אֶרֶץ קֵינִי וּקְנִזִּי וְקַדְמוֹנִי:

ט׳ כִּֽי־תִשְׁמֹ֞ר אֶת־כָּל־הַמִּצְוָ֣ה הַזֹּ֗את לַעֲשֹׂתָ֛הּ אֲשֶׁ֥ר אָנֹכִ֖י מְצַוְּךָ֣ הַיּ֑וֹם לְאַהֲבָ֞ה אֶת־יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֗יךָ וְלָלֶ֤כֶת בִּדְרָכָיו֙ כָּל־הַיָּמִ֔ים וְיָסַפְתָּ֥ לְךָ֛ עוֹד֙ שָׁלֹ֣שׁ עָרִ֔ים עַ֖ל הַשָּׁלֹ֥שׁ הָאֵֽלֶּה׃

ויספת לך עוד שלש. הֲרֵי תֵּשַׁע, שָׁלוֹשׁ שֶׁבְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן וְשָׁלוֹשׁ שֶׁבְּאֶרֶץ כְּנַעַן וְשָׁלוֹשׁ לֶעָתִיד לָבֹא (ספרי):

י׳ וְלֹ֤א יִשָּׁפֵךְ֙ דָּ֣م נָקִ֔י בְּקֶ֖רֶב אַרְצְךָ֣ אֲשֶׁר־יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֔יךָ נֹתֵ֥ן לְךָ֖ נַחֲלָ֑ה וְהָיָ֥ה עָלֶ֖יךָ דָּמִ֥ים׃ {פ}

י״א וְכִֽי־יִהְיֶ֤ה אִישׁ֙ שֹׂנֵ֣א לְרֵעֵ֔הוּ וְאָרַ֥ב ל֖וֹ וְקָם֙ עָלָ֔יו וְהִכָּ֥הוּ נֶ֖פֶשׁ וָמֵ֑ת וְנָ֞ס אֶל־אַחַ֣ת הֶֽעָרִ֗ים הָאֵֽל׃

וכי יהיה איש שנא לרעהו. עַל יְדֵי שִׂנְאָתוֹ הוּא בָּא לִידֵי **וארב לו**, מִכָּאן אָמְרוּ עָבַר אָדָם עַל מִצְוָה קַלָּה, סוֹפוֹ לַעֲבֹר עַל מִצְוָה חֲמוּרָה, לְפִי שֶׁעָבַר עַל לֹא תִשְׂנָא (ויקרא י״ט), סוֹפוֹ לָבֹא לִידֵי שְׁפִיכוּת דָּמִים, לָכֵן נֶאֱמַר ״וְכִי יִהְיֶה אִישׁ שֹׂנֵא לְרֵעֵהוּ וְגוֹ׳״, שֶׁהָיָה לוֹ לִכְתֹּב וְכִי יָקוּם אִישׁ וְאָרַב לְרֵעֵהוּ וְהִכָּהוּ נֶפֶשׁ (ספרי):

י״ב וְשָׁלְח֣וּ זִקְנֵ֣י עִירוֹ֮ וְלָקְח֣וּ אֹתוֹ֒ מִשָּׁ֗ם וְנָתְנ֥וּ אֹת֛וֹ בְּיַ֥د גֹּאֵ֖ל הַדָּ֑م וָמֵֽת׃

י״ג לֹא־תָח֥וֹס עֵינְךָ֖ עָלָ֑יו וּבִעַרְתָּ֤ דַם־הַנָּקִי֙ מִיִּשְׂרָאֵ֔ל וְטוֹב֖ לָֽךְ׃ {ס}

לא תחוס עינך. שֶׁלֹּא תֹּאמַר הָרִאשׁוֹן כְּבָר נֶהֱרַג, לָמָּה אָנוּ הוֹרְגִים אֶת זֶה וְנִמְצְאוּ שְׁנֵי יִשְׂרְאֵלִים הֲרוּגִים? (שם):

י״ד לֹ֣א תַסִּ֔יג גְּב֖וּל רֵעֲךָ֑ אֲשֶׁ֤ר גָּבְל֙וּ רִאשֹׁנִ֔ים בְּנַחֲלָתְךָ֖ אֲשֶׁ֣ר תִּנְחַ֑ל בָּאָ֕רֶץ אֲשֶׁר־יְהוָ֥ה אֱלֹהֶ֖יךָ נֹתֵ֥ן לְךָ֖ לְרִשְׁתָּֽהּ׃ {ס}

לא תסיג גבול. לְשׁוֹן ״נָסוֹג אָחוֹר״ (ישעיהו מ״ב), שֶׁמַּחֲזִיר סִימָן חֲלַקַּת הַקַּרְקַע לְאָחוֹר לְתוֹךְ שְׂדֵה חֲבֵרוֹ לְמַעַן הַרְחִיב אֶת שֶׁלּוֹ; וַהֲלֹא כְּבָר נֶאֱמַר ״לֹא תָגֹזֹל״ (ויקרא י״ט), מַה תַּלְמוּד לוֹמַר לֹא תַסִּיג? לְמֵד עַל הָעוֹקֵר תְּחוּם חֲבֵרוֹ שֶׁעוֹבֵר בִּשְׁנֵי לָאוִין. יָכוֹל אַף בְּחוּץ לָאָרֶץ? תַּ״ל **בנחלתך אשר תנחל וגו׳**, בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל עוֹבֵר בִּשְׁנֵי לָאוִין, וּבְחוּצָה לָאָרֶץ אֵינוֹ עוֹבֵר אֶלָּא מִשּׁוּם לֹא תָגֹזֹל (ספרי):

ט״ו לֹא־יָקוּם עֵד אֶחָד בְּאִישׁ לְכֹל־עָוֹן וּלְכֹל־חַטָּאת בְּכָל־חֵטְא אֲשֶׁר יֶחֱטָא עַל־פִּי | שְׁנֵי עֵדִים אוֹ עַל־פִּי שְׁלֹשָׁה־עֵדִים יָקוּם דָּבָר׃

עד אחד. זֶה בָּנָה אָב – כָּל עֵד שֶׁמַּתְרֶה שְׁנַיִם אֶלָּא אִם כֵּן פֵּרֵט לְךָ בּוֹ אֶחָד (סנהדרין ל׳)׃

לכל עון ולכל חטאת. לִהְיוֹת חֲבֵרוֹ נֶעֱנָשׁ עַל עֵדוּתוֹ, לֹא עֹנֶשׁ גּוּף וְלֹא עֹנֶשׁ מָמוֹן, אֲבָל קָם הוּא לִשְׁבוּעָה; אָמַר לַחֲבֵרוֹ תֵּן לִי מָנֶה שֶׁהִלְוִיתִיךָ, אָמַר לוֹ אֵין לְךָ בְּיָדִי כְּלוּם וְעֵד אֶחָד מְעִידוֹ שֶׁיֵּשׁ לוֹ, חַיָּב לְשַׁבֵּעַ לוֹ (שבועות מ׳)׃

על פי שני עדים. וְלֹא שֶׁיִּכְתְּבוּ עֵדוּתָם בְּאִגֶּרֶת וְיִשְׁלְחוּ לְבֵית דִּין, וְלֹא שֶׁיַּצְמִד תַּרְגְּמָן בֵּין הָעֵדִים וּבֵין הַדַּיָּנִים (ספרי)׃

ט״ז כִּי־יָקוּם עֵד־חָמָס בְּאִישׁ לַעֲנוֹת בּוֹ סָרָה׃

לענות בו סרה. דָּבָר שֶׁאֵינוֹ, שֶׁהוּסַר הֵעֵד הַזֶּה מִכָּל הָעֵדוּת הַזֹּאת. כֵּיצַד? שֶׁאָמְרוּ לָהֶם וַהֲלֹא עִמָּנוּ הֱיִיתֶם אוֹתוֹ הַיּוֹם בְּמָקוֹם פְּלוֹנִי (מכות ה׳)׃

י״ז וְעָמְדוּ שְׁנֵי־הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר־לָהֶם הָרִיב לִפְנֵי יְהוָה לִפְנֵי הַכֹּהֲנִים וְהַשֹּׁפְטִים אֲשֶׁר יִהְיוּ בַּיָּמִים הָהֵם׃

ועמדו שני האנשים. בְּעֵדִים הַכָּתוּב מְדַבֵּר וְלִמֵּד שֶׁאֵין עֵדוּת בְּנָשִׁים, וְלִמֵּד שֶׁצְּרִיכִין לְהָעִיד עֵדוּתָן מֵעוֹמֵד (שבועות ל׳)׃

אשר להם הריב. אֵלּוּ בַּעֲלֵי הַדִּין׃

לפני ה׳. יִהְיֶה דּוֹמֶה לָהֶם כְּאִלּוּ עוֹמְדִין לִפְנֵי הַמָּקוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים פ״ב) בְּעֶרֶב אֱלֹהִים יִשְׁפֹּט (סנהדרין ו׳)׃

אשר יהיו בימים ההם. יִפְתָּח בְּדוֹרוֹ כִּשְׁמוּאֵל בְּדוֹרוֹ, צָרִיךְ אַתָּה לְנַהֵג בּוֹ כָּבוֹד׃

י״ח וְדָרְשׁוּ הַשֹּׁפְטִים הֵיטֵב וְהִנֵּה עֵד־שֶׁקֶר הָעֵד שֶׁקֶר עָנָה בְאָחִיו׃

ודרשו השפטים היטב. עַל פִּי הַמְזִמִּין אוֹתָם, שֶׁבּוֹדְקִים וְחוֹקְרִים אֶת הַבָּאִים לַהֲזִימָם בִּדְרִישָׁה וַחֲקִירָה׃

והנה עד שקר העד. כָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר עֵד — בִּשְׁנַיִם הַכָּתוּב מְדַבֵּר׃

י״ט וַעֲשִׂיתֶם לוֹ כַּאֲשֶׁר זָמַם לַעֲשׂוֹת לְאָחִיו וּבִעַרְתָּ הָרָע מִקִּרְבֶּךָ׃

כאשר זמם. וְלֹא כַּאֲשֶׁר עָשָׂה, מִכָּאן אָמְרוּ הָרְגוּ אֵין נֶהֱרָגִין (מכות ה׳)׃

לעשות לאחיו. מַה תַּלְמוּד לוֹמַר **לאחיו**? לְמֵד עַל זוֹמְמֵי בַת כֹּהֵן נְשׂוּאָה שֶׁאֵינָן בִּשְׁרָפָה אֶלָּא כְּמִיתַת הַבּוֹעֵל שֶׁהִיא בְּחֶנֶק, שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא כ״א) ״הִיא בָּאֵשׁ תִּשָּׂרֵף״ – הִיא וְלֹא בּוֹעֲלָהּ, לְכָךְ נֶאֱמַר כָּאן **לאחיו**, כַּאֲשֶׁר זָמַם לַעֲשׂוֹת לְאָחִיו, וְלֹא כַּאֲשֶׁר זָמַם לַעֲשׂוֹת לַאֲחוֹתוֹ, אֲבָל בְּכָל שְׁאָר מִיתוֹת הִשְׁוָה הַכָּתוּב אִשָּׁה לְאִישׁ וְזוֹמְמֵי אִשָּׁה נֶהֱרָגִין כְּזוֹמְמֵי אִישׁ, כְּגוֹן שֶׁהֵעִידוּהָ שֶׁהָרְגָה אֶת הַנֶּפֶשׁ, שֶׁחִלְּלָה אֶת הַשַּׁבָּת, נֶהֱרָגִין בְּמִיתָתָהּ, שֶׁלֹּא מִעֵט כָּאן אֲחוֹתוֹ אֶלָּא בְּמָקוֹם שֶׁיֵּשׁ לְקַיֵּם בָּהֶן חֶזְמָה כְּמִיתַת הַבּוֹעֵל (ספרי; סנהדרין צ׳)׃

כ׳ וְהַנִּשְׁאָרִים יִשְׁמְעוּ וְיִרָאוּ וְלֹא־יֹסִפוּ לַעֲשׂוֹת עוֹד כַּדָּבָר הָרָע הַזֶּה בְּקִרְבֶּךָ׃

ישמעו ויראו. מִכָּאן שֶׁצְּרִיכִין הַכְרָזָה – אִישׁ פְּלוֹנִי וּפְלוֹנִי נֶהֱרָגִין עַל שֶׁהוּזַמּוּ בְּבֵית דִּין (סנהדרין פ״ט)׃

כ״א וְלֹא תָחוֹס עֵינֶךָ נֶפֶשׁ בְּנֶפֶשׁ עַיִן בְּעַיִן שֵׁן בְּשֵׁן יָד בְּיָד רֶגֶל בְּרָגֶל׃ {ס}

עין בעין. מָמוֹן, וְכֵן שֵׁן בְּשֵׁן וְגוֹ׳ (ספרי; בבא קמא פ״ד)׃

פרק כ׳

א׳ כִּי־תֵצֵא לַמִּלְחָמָה עַל־אֹיְבֶךָ וְרָאִיתָ סוּס וָרֶכֶב עָם רַב מִמְּךָ לֹא תִירָא מֵהֶם כִּי־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ עִמָּךְ הַמַּעַלְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם׃

כי תצא למלחמה. סָמַךְ הַכָּתוּב יְצִיאַת מִלְחָמָה לְכָאן, לוֹמַר לְךָ שֶׁאֵין מְחַסֵּר אֵבֶר יוֹצֵא לַמִּלְחָמָה (עי׳ ספרי); דָּבָר אַחֵר, לוֹמַר לְךָ אִם עָשִׂיתָ מִשְׁפַּט צֶדֶק, אַתָּה מֻבְטָח שֶׁאִם תֵּצֵא לַמִּלְחָמָה אַתָּה נוֹצֵחַ, וְכֵן דָּוִד הוּא אוֹמֵר (תהילים קי״ט) עָשִׂיתִי מִשְׁפָּט וָצֶדֶק בַּל תַּנִּיחֵנִי לְעוֹשְׁקָי (תנחומא)׃

על איבך. יִהְיוּ בְּעֵינֶיךָ כְּאוֹיְבִים, אַל תְּרַחֵם עֲלֵיהֶם כִּי לֹא יְרַחֲמוּ עָלֶיךָ׃

סוס ורכב. בְּעֵינַי כֻּלָּם כְּסוּס אֶחָד, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (שופטים ו׳) וְהִכִּיתָ אֶת מִדְיָן כְּאִישׁ אֶחָד, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (שמות ט״ו) כִּי בָא סוּס פַּרְעֹה (עי׳ ספרי)׃

עם רב ממך. בְּעֵינֶיךָ הוּא רַב, אֲבָל בְּעֵינַי אֵינוֹ רַב (שם)׃

ב וְהָיָה כְּקָרַבְכֶם אֶל־הַמִּלְחָמָה וְנִגַּשׁ הַכֹּהֵן וְדִבֶּר אֶל־הָעָם׃

כקרבכם אל המלחמה. סָמוּךְ לְצֵאתְכֶם מִן הַסְּפָר – מִגְּבוּל אַרְצְכֶם׃

ונגש הכהן. הַמָּשׁוּחַ לְכָךְ, וְהוּא הַנִּקְרָא ״מְשׁוּחַ מִלְחָמָה״׃

ודבר אל העם. בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ (סוטה מ״ב)׃

ג וְאָמַר אֲלֵהֶם שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אַתֶּם קְרֵבִים הַיּוֹם לַמִּלְחָמָה עַל־אֹיְבֵיכֶם אַל־יֵרַךְ לְבַבְכֶם אַל־תִּירְאוּ וְאַל־תַּחְפְּזוּ וְאַל־תַּעַרְצוּ מִפְּנֵיהֶם׃

שמע ישראל. אַפְלוּ אֵין בָּכֶם זְכוּת אֶלָּא קְרִיאַת שְׁמַע בִּלְבַד, כְּדַאי אַתֶּם שֶׁיּוֹשִׁיעַ אֶתְכֶם׃

על איביכם. אֵין אֵלּוּ אֹיְבֵיכֶם, שֶׁאִם תִּפְּלוּ בְּיָדָם אֵינָם מְרַחֲמִים עֲלֵיכֶם, אֵין זוֹ כְּמִלְחֶמֶת יְהוּדָה עִם יִשְׂרָאֵל שֶׁנֶּאֱמַר (דברי הימים ב׳ כ״ח ט״ו) ״וַיָּקֻמוּ הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר נִקְבוּ בְשֵׁמוֹת וַיַּחֲזִיקוּ בַּשִּׁבְיָה וְכָל מַעֲרֻמֵּיהֶם הִלְבִּישׁוּ מִן הַשָּׁלָל וַיַּלְבִּישׁוּם וַיְנַעֲלוּם וַיַּאֲכִילוּם וַיַּשְׁקוּם וַיְסֻכּוּם וַיְנַהֲלוּם בַּחֲמֹרִים לְכָל כּוֹשֵׁל וַיְבִיאוּם יְרֵחוֹ עִיר הַתְּמָרִים אֶצֶל אֲחֵיהֶם וַיָּשׁוּבוּ שֹׁמְרוֹן״, אֶלָּא עַל אוֹיְבֵיכֶם אַתֶּם הוֹלְכִים, לְפִיכָךְ הִתְחַזְּקוּ לַמִּלְחָמָה (ספרי; סוטה מ״ב)׃

אל ירך לבבכם אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו. אַרְבַּע אַזְהָרוֹת כְּנֶגֶד אַרְבָּעָה דְבָרִים שֶׁמַּלְכֵי הָאֱמוֹת עוֹשִׂים, מְגִיפִין בְּתְרִיסֵיהֶם כְּדֵי לְהַקִּישָׁן זֶה לָזֶה כְּדֵי לְהַשְׁמִיעַ קוֹל שֶׁיַּחְפְּזוּ אֵלּוּ שֶׁכְּנֶגְדָּן וְיָנוּסוּ, וְרוֹמְסִים בְּסוּסֵיהֶם וּמַצְהִילִין אוֹתָם לְהַשְׁמִיעַ קוֹל שַׁעֲטַת פָּרְסוֹת סוּסֵיהֶם, וְצוֹוְחִין בְּקוֹלָם, וְתוֹקְעִין בַּשּׁוֹפָרוֹת וּמֵינֵי מַשְׁמִיעֵי קוֹל׃

אל ירך לבבכם. מְצַהֲלַת סוּסִים׃

אל תיראו. מֵהֲגָפַת הַתְּרִיסִין׃

ואל תחפזו. מִקּוֹל הַקְּרָנוֹת׃

ואל תערצו. מִקּוֹל הַצְּוָחָה (שם)׃

ד כִּי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם הַהֹלֵךְ עִמָּכֶם לְהִלָּחֶם לָכֶם עִם־אֹיְבֵיכֶם לְהוֹשִׁיעַ אֶתְכֶם׃

כי ה׳ אלהיכם וגו׳. הֵם בָּאִים בִּנְצָחוֹנוֹ שֶׁל בָּשָׂר וָדָם וְאַתֶּם בָּאִים בִּנְצָחוֹנוֹ שֶׁל מָקוֹם. פְּלִשְׁתִּים בָּאוּ בִנְצָחוֹנוֹ שֶׁל גָּלְיָת, מֶה הָיָה סוֹפוֹ? נָפַל וְנָפְלוּ עִמּוֹ׃

ההלך עמכם. זֶה מַחֲנֵה הָאָרוֹן (סוטה מ״ב)׃

ה וְדִבְּרוּ הַשֹּׁטְרִים אֶל־הָעָם לֵאמֹר מִי־הָאִישׁ אֲשֶׁר בָּנָה בַיִת־חָדָשׁ וְלֹא חֲנָכוֹ יֵלֵךְ וְיָשָׁב לְבֵיתוֹ פֶּן־יָמוּת בַּמִּלְחָמָה וְאִישׁ אַחֵר יַחְנְכֶנּוּ׃

ולא חנכו. וְלֹא דָּר בּוֹ, חִנּוּךְ לְשׁוֹן הַתְחָלָה׃

ואיש אחר יחנכנו. וְדָבָר שֶׁל עָגְמַת נֶפֶשׁ הוּא זֶה׃

ו וּמִי־הָאִישׁ אֲשֶׁר־נָטַע כֶּרֶם וְלֹא חִלְּלוֹ יֵלֵךְ וְיָשָׁב לְבֵיתוֹ פֶּן־יָמוּת בַּמִּלְחָמָה וְאִישׁ אַחֵר יְחַלְּלֶנּוּ׃

ולא חללו. לֹא פְּדָאוֹ בַּשָּׁנָה הָרְבִיעִית, שֶׁהַפֵּרוֹת טְעוּנִין לְאָכְלָן בִּירוּשָׁלַיִם אוֹ לְחַלְּלָן בְּדָמִים וְלֶאֱכֹל הַדָּמִים בִּירוּשָׁלַיִם׃

ז וּמִי־הָאִישׁ אֲשֶׁר־אֵרַשׂ אִשָּׁה וְלֹא לְקָחָהּ יֵלֵךְ וְיָשָׁב לְבֵיתוֹ פֶּן־יָמוּת בַּמִּלְחָמָה וְאִישׁ אַחֵר יִקָּחֶנָּה׃

פן ימות במלחמה. יָשׁוּב פֶּן יָמוּת, שֶׁאִם לֹא יִשְׁמַע לְדִבְרֵי הַכֹּהֵן כְּדַאי הוּא שֶׁיָּמוּת (ספרי)׃

ח וְיָסְפוּ הַשֹּׁטְרִים לְדַבֵּר אֶל־הָעָם וְאָמְרוּ מִי־הָאִישׁ הַיָּרֵא וְרַךְ הַלֵּבָב יֵלֵךְ וְיָשָׁב לְבֵיתוֹ וְלֹא יִמַּס אֶת־לְבַב אֶחָיו כִּלְבָבוֹ׃

ויספו השטרים. לָמָּה נֶאֱמַר כָּאן **ויספו**? מוֹסִיפִין זֶה עַל דִּבְרֵי הַכֹּהֵן, שֶׁהַכֹּהֵן מְדַבֵּר וּמַשְׁמִיעַ מִן **שמע ישראל** עַד **להושיע אתכם**, וּמִי הָאִישׁ וְשֵׁנִי וּשְׁלִישִׁי כֹּהֵן מְדַבֵּר וְשׁוֹטֵר מַשְׁמִיעַ, וְזֶה שׁוֹטֵר מְדַבֵּר וְשׁוֹטֵר מַשְׁמִיעַ (סוטה מ״ג)׃

הירא ורך הלבב. רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר כְּמַשְׁמָעוֹ, שֶׁאֵינוֹ יָכוֹל לַעֲמֹד בְּקִשְׁרֵי הַמִּלְחָמָה וְלִרְאוֹת חֶרֶב שְׁלוּפָה; רַבִּי יוֹסֵי הַגְּלִילִי אוֹמֵר הַיָּרֵא מֵעֲבֵרוֹת שֶׁבְּיָדוֹ, וּלְכָךְ תְּלָתָה לוֹ תּוֹרָה לַחֲזֹר עַל בַּיִת וְכֶרֶם וְאִשָּׁה, לְכַסּוֹת עַל הַחוֹזְרִים בִּשְׁבִיל עֲבֵרוֹת שֶׁבְּיָדָם שֶׁלֹּא יָבִינוּ שֶׁהֵם בַּעֲלֵי עֲבֵרָה, וְהָרוֹאֵהוּ חוֹזֵר אוֹמֵר שֶׁמָּא בָּנָה בַיִת אוֹ נָטַע כֶּרֶם אוֹ אֵרַשׂ אִשָּׁה (סוטה מ״ד)׃

ט וְהָיָה כְּכַלּוֹת הַשֹּׁטְרִים לְדַבֵּר אֶל־הָעָם וּפָקְדוּ שָׂרֵי צְבָאוֹת בְּרֹאשׁ הָעָם׃ {ס}

שרי צבאות. שֶׁמַּעֲמִידִין זַקָּפִין מִלְּפָנֵיהֶם וּמֵאֲחֲרֵיהֶם וְכַשִּׁילִין שֶׁל בַּרְזֶל בִּידֵיהֶם וְכָל מִי שֶׁרוֹצֶה לַחֲזֹר הָרְשׁוּת בְּיָדוֹ לְקַפֵּחַ אֶת שׁוֹקָיו; זַקָּפִין – בְּנֵי אָדָם עוֹמְדִין בִּקְצֵה הַמַּעֲרָכָה לְזָקֵף אֶת הַנּוֹפְלִים וּלְחַזְּקָם בִּדְבָרִים, שׁוּבוּ אֶל הַמִּלְחָמָה וְלֹא תָנוּסוּ, שֶׁתְּחִלַּת נְפִילָה נִיסָּה (ספרי; סוטה מ״ד):

י׳ כִּי־תִקְרַב אֶל־עִיר לְהִלָּחֶם עָלֶיהָ וְקָרָאתָ אֵלֶיהָ לְשָׁלוֹם:

כי תקרב אל עיר. בְּמִלְחֶמֶת הָרְשׁוּת הַכָּתוּב מְדַבֵּר, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בָּעִנְיָן ״כֵּן תַּעֲשֶׂה לְכָל הֶעָרִים הָרְחֹקֹת וְגוֹ׳״ (ספרי):

י״א וְהָיָה אִם־שָׁלוֹם תַּעֲנְךָ וּפָתְחָה לָךְ וְהָיָה כָּל־הָעָם הַנִּמְצָא־בָהּ יִהְיוּ לְךָ לָמַס וַעֲבָדוּךָ:

כל העם הנמצא בה. אֲפִלּוּ אַתָּה מוֹצֵא בָהּ מִשְׁבָּעָה אֻמּוֹת שֶׁנִּטְּטַוִּיתָ לְהַחֲרִימָם, אַתָּה רַשַּׁאי לְקַיְּמָם (שם):

למס ועבדוך. עַד שֶׁיִּקָּבְלוּ עֲלֵיהֶם מִסִּים וְשִׁעְבּוּד (שם):

י״ב וְאִם־לֹא תַשְׁלִים עִמָּךְ וְעָשְׂתָה עִמְּךָ מִלְחָמָה וְצַרְתָּ עָלֶיהָ:

ואם לא תשלים עמך ועשתה עמך מלחמה. הַכָּתוּב מְבַשֶּׂרְךָ שֶׁאִם לֹא תַשְׁלִים עִמָּךְ סוֹפָהּ לְהִלָּחֵם בָּךְ אִם תַּנִּיחֶנָּה וְתֵלֵךְ (שם):

וצרת עליה. אַף לְהַרְעִיבָהּ וּלְהַצְמִיאָהּ וְלַהֲמִיתָהּ מִיתַת תַּחֲלוּאִים (שם):

י״ג וּנְתָנָהּ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּיָדֶךָ וְהִכִּיתָ אֶת־כָּל־זְכוּרָהּ לְפִי־חָרֶב:

ונתנה ה׳ אלהיך בידך. אִם עָשִׂיתָ כָּל הָאָמוּר בָּעִנְיָן, סוֹף שֶׁה׳ נוֹתְנָהּ בְּיָדֶךָ (שם):

י״ד רַק הַנָּשִׁים וְהַטַּף וְהַבְּהֵמָה וְכֹל אֲשֶׁר יִהְיֶה בָּעִיר כָּל־שְׁלָלָהּ תָּבֹז לָךְ וְאָכַלְתָּ אֶת־שְׁלַל אֹיְבֶיךָ אֲשֶׁר נָתַן יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לָךְ:

והטף. אַף טַף שֶׁל זְכָרִים, וּמָה אֲנִי מְקַיֵּם ״וְהִכִּיתָ אֶת כָּל זְכוּרָהּ״? בַּגְּדוֹלִים (שם):

ט״ו כֵּן תַּעֲשֶׂה לְכָל־הֶעָרִים הָרְחֹקֹת מִמְּךָ מְאֹד אֲשֶׁר לֹא־מֵעָרֵי הַגּוֹיִם־הָאֵלֶּה הֵנָּה:

ט״ז רַק מֵעָרֵי הָעַמִּים־הָאֵלֶּה אֲשֶׁר־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ נַחֲלָה לֹא תְחַיֶּה כָּל־נְשָׁמָה:

י״ז כִּי־הַחֲרֵם תַּחֲרִימֵם הַחִתִּי וְהָאֱמֹרִי הַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרִזִּי הַחִוִּי וְהַיְבוּסִי כַּאֲשֶׁר צִוְּךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ:

כאשר צוך. לְרַבּוֹת אֶת הַגִּרְגָּשִׁי (שם):

י״ח לְמַעַן אֲשֶׁר לֹא־יְלַמְּדוּ אֶתְכֶם לַעֲשׂוֹת כְּכֹל תּוֹעֲבֹתָם אֲשֶׁר עָשׂוּ לֵאלֹהֵיהֶם וַחֲטָאתֶם לַיהוָה אֱלֹהֵיכֶם: {ס}

למען אשר לא ילמדו. הָא אִם עָשׂוּ תְּשׁוּבָה וּמִתְגַּיְּרִין אַתָּה רַשַּׁאי לְקַבְּלָם (שם):

י״ט כִּי־תָצוּר אֶל־עִיר יָמִים רַבִּים לְהִלָּחֶם עָלֶיהָ לְתָפְשָׂהּ לֹא־תַשְׁחִית אֶת־עֵצָהּ לִנְדֹּחַ עָלָיו גַּרְזֶן כִּי מִמֶּנּוּ תֹאכֵל וְאֹתוֹ לֹא תִכְרֹת כִּי הָאָדָם עֵץ הַשָּׂדֶה לָבֹא מִפָּנֶיךָ בַּמָּצוֹר:

ימים. שְׁנַיִם:

רבים. שְׁלוֹשָׁה, מִכָּאן אָמְרוּ אֵין צָרִין עַל עֲיָרוֹת שֶׁל גּוֹיִם פָּחוֹת מִשְּׁלוֹשָׁה יָמִים קֹדֶם לַשַּׁבָּת, וְלִמֵּד שֶׁפּוֹתֵחַ בְּשָׁלוֹם שְׁנַיִם אוֹ שְׁלוֹשָׁה יָמִים, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (שמואל ב א׳) וַיֵּשֶׁב דָּוִד בְּצִקְלָג יָמִים שְׁנָיִם (ספרי); וּבְמִלְחֶמֶת הָרְשׁוּת הַכָּתוּב מְדַבֵּר:

כי האדם עץ השדה. תֵּרֵי כִּי מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן דִּלְמָא, שֶׁמָּא הָאָדָם עֵץ הַשָּׂדֶה לְהַכְנֵס בְּתוֹךְ הַמָּצוֹר מִפָּנֶיךָ לְהִתְיַסֵּר בְּיִסּוּרֵי רָעָב וְצָמָא כְּאַנְשֵׁי הָעִיר? לָמָּה תַּשְׁחִיתֶנּוּ?:

כ׳ רַק עֵץ אֲשֶׁר־תֵּדַע כִּי־לֹא־עֵץ מַאֲכָל הוּא אֹתוֹ תַשְׁחִית וְכָרָתָּ וּבָנִיתָ מָצוֹר עַל־הָעִיר אֲשֶׁר־הִוא עֹשָׂה עִמְּךָ מִלְחָמָה עַד רִדְתָּהּ: {פ}

עד רדתה. לְשׁוֹן רִדּוּי, שֶׁתְּהֵא כְּפוּפָה לְךָ:

פרק כ״א

א׳ כִּי־יִמָּצֵא חָלָל בָּאֲדָמָה֮ אֲשֶׁר֩ יְהוָ֨ה אֱלֹהֶ֜יךָ נֹתֵ֤ן לְךָ֙ לְרִשְׁתָּ֔הּ נֹפֵ֖ל בַּשָּׂדֶ֑ה לֹ֥א נוֹדַ֖ע מִ֥י הִכָּֽהוּ׃

ב׳ וְיָצְא֣וּ זְקֵנֶ֔יךָ וְשֹׁפְטֶ֖יךָ וּמָדְד֑וּ אֶל־הֶֽעָרִ֕ים אֲשֶׁ֥ר סְבִיבֹ֖ת הֶֽחָלָֽל׃

ויצאו זקניך. מְיֻחָדִים שֶׁבִּזְקֵנֶיךָ, אֵלּוּ סַנְהֶדְרֵי גְדוֹלָה (סוטה מ״ד):

ומדדו. מִמָּקוֹם שֶׁהֶחָלָל שׁוֹכֵב:

אל הערים אשר סביבת החלל. לְכָל צַד וְצַד לֵידַע אֵי זוֹ קְרוֹבָה:

ג׳ וְהָיָ֗ה הָעִיר֙ הַקְּרֹבָ֔ה אֶל־הֶֽחָלָ֖ל וְלָקְח֣וּ זִקְנֵ֣י הָעִ֣יר הַהִ֗וא עֶגְלַ֤ת בָּקָר֙ אֲשֶׁ֣ר לֹא־עֻבַּ֣ד בָּ֔הּ אֲשֶׁ֥ר לֹא־מָשְׁכָ֖ה בְּעֹֽל׃

ד׳ וְהוֹרִ֣דוּ זִקְנֵ֣י הָעִ֣יר הַהִ֗וא אֶת־הָעֶגְלָה֮ אֶל־נַ֣חַל אֵיתָן֒ אֲשֶׁ֤ר לֹא־יֵעָבֵד֙ בּ֣וֹ וְלֹ֣א יִזָּרֵ֔עַ וְעָרְפ֥וּ שָׁ֛ם אֶת־הָעֶגְלָ֖ה בַּנָּֽחַל׃

אל נחל איתן. קָשֶׁה, שֶׁלֹּא נֶעֱבַד:

וערפו. קוֹצֵץ עָרְפָּהּ בְּקוֹפִין; אָמַר הַקָּבָ״ה תָּבֹא עֶגְלָה בַת שְׁנָתָהּ שֶׁלֹּא עָשְׂתָה פֵּרוֹת וְתֵעָרֵף בְּמָקוֹם שֶׁאֵינוֹ עוֹשֶׂה פֵּרוֹת, לְכַפֵּר עַל הֲרִיגָתוֹ שֶׁל זֶה שֶׁלֹּא הִנִּיחוּהוּ לַעֲשׂוֹת פֵּרוֹת (סוטה מ״ו):

ה׳ וְנִגְּשׁ֗וּ הַכֹּהֲנִים֙ בְּנֵ֣י לֵוִ֔י כִּ֣י בָ֔ם בָּחַ֥ר יְהוָ֖ה אֱלֹהֶ֑יךָ לְשָׁרְת֣וֹ וּלְבָרֵ֔ךְ בְּשֵׁ֖ם יְהוָ֑ה וְעַל־פִּיהֶ֣ם יִהְיֶ֔ה כָּל־רִ֖יב וְכָל־נָֽגַע׃

ו׳ וְכֹל֙ זִקְנֵ֣י הָעִ֣יר הַהִ֔וא הַקְּרֹבִ֖ים אֶל־הֶֽחָלָ֑ל יִרְחֲצ֣וּ אֶת־יְדֵיהֶ֗ם עַל־הָעֶגְלָה֙ הָעֲרוּפָ֣ה בַּנָּֽחַל׃

ז׳ וְעָנ֗וּ וְאָמְר֛וּ יָדֵ֥ינוּ לֹֽא (שפכה) [שָׁפְכ֖וּ] אֶת־הַדָּ֣ם הַזֶּ֑ה וְעֵינֵ֖ינוּ לֹ֥א רָאֽוּ׃

ידינו לא שפכה. וְכִי עָלְתָה עַל לֵב שֶׁזְּקֵנֵי בֵית דִּין שׁוֹפְכֵי דָמִים הֵם? אֶלָּא לֹא רְאִינוּהוּ וּפְטַרְנוּהוּ בְּלֹא מְזוֹנוֹת וּבְלֹא לְוָיָה (סוטה מ״ה). הַכֹּהֲנִים אוֹמְרִים **כפר לעמך ישראל**:

ח׳ כַּפֵּ֞ר לְעַמְּךָ֣ יִשְׂרָאֵ֗ל אֲשֶׁ֤ר פָּדִ֙יתָ֙ יְהוָ֔ה וְאַל־תִּתֵּ֥ן דָּ֛ם נָקִ֖י בְּקֶ֣רֶב עַמְּךָ֣ יִשְׂרָאֵ֑ל וְנִכַּפֶּר־לָהֶ֖ם הַדָּֽם׃

ונכפר להם הדם. הַכָּתוּב מְבַשְּׂרָם, שֶׁמַּשֶּׁעֱשׂוּ כֵן יְכַפֵּר לָהֶם הֶעָוֹן (שם):

ט׳ וְאַתָּ֖ה תְּבַעֵ֣ר הַדָּ֑ם הַנָּקִ֣י מִקִּרְבֶּ֔ךָ כִּֽי־תַעֲשֶׂ֥ה הַיָּשָׁ֖ר בְּעֵינֵ֥י יְהוָֽה׃ {ס}

ואתה תבער. מַגִּיד שֶׁאִם נִמְצָא הַהוֹרֵג אַחַר שֶׁנִּתְעָרְפָה הָעֶגְלָה חֲרֵי זֶה יֵהָרֵג וְהוּא **הישר בעיני ה׳** (סוטה מ״ז; כתובות ל״ז):

י׳ כִּֽי־תֵצֵ֥א לַמִּלְחָמָ֖ה עַל־אֹיְבֶ֑יךָ וּנְתָנ֥וֹ יְהוָ֛ה אֱלֹהֶ֖יךָ בְּיָדֶ֑ךָ וְשָׁבִ֥יתָ שִׁבְיֽוֹ׃

כי תצא למלחמה. בְּמִלְחֶמֶת הָרְשׁוּת הַכָּתוּב מְדַבֵּר, שֶׁבְּמִלְחֶמֶת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל אֵין לוֹמַר וְשָׁבִיתָ שִׁבְיוֹ, שֶׁהֲרֵי כְּבָר נֶאֱמַר (דברים כ׳) לֹא תְחַיֶּה כָּל נְשָׁמָה:

ושבית שביו. לְרַבּוֹת כְּנַעֲנִים שֶׁבְּתוֹכָהּ וְאַע״פ שֶׁהֵם מִשִּׁבְעָה אֻמּוֹת (ספרי; סוטה ל״ה):

י״א וְרָאִ֣יתָ בַּשִּׁבְיָ֗ה אֵ֚שֶׁת יְפַת־תֹּ֔אַר וְחָשַׁקְתָּ֥ בָּ֖הּ וְלָקַחְתָּ֣ לְךָ֑ לְאִשָּֽׁה׃

אשת. אֲפִלּוּ אֵשֶׁת אִישׁ:

ולקחת לך לאשה. לֹא דִּבְּרָה תּוֹרָה אֶלָּא כְּנֶגֶד יֵצֶר הָרַע, שֶׁאִם אֵין הַקָּבָ״ה מַתִּירָהּ יְשָׁאֲנָה בְּאִסּוּר, אֲבָל אִם נָשָׂאָהּ סוֹפוֹ לִהְיוֹת שׂוֹנְאָהּ, שֶׁנֶּאֱמַר אַחֲרָיו ״כִּי תִהְיֶיךָ לְאִישׁ וְגוֹ׳״, וְסוֹפוֹ לְהוֹלִיד מִמֶּנָּה בֵּן סוֹרֵר וּמוֹרֶה, לְכָךְ נִסְמְכוּ פָּרָשִׁיּוֹת הַלָּלוּ (תנחומא):

י״ב וַהֲבֵאתָ֖הּ אֶל־תּ֣וֹךְ בֵּיתֶ֑ךָ וְגִלְּחָ֤ה אֶת־רֹאשָׁהּ֙ וְעָשְׂתָ֣ה אֶת־צִפָּרְנֶ֔יהָ׃

ועשתה את צפרניה. תִּגַּדֵּלֶם כְּדֵי שֶׁתִּתְנַוֵּל (ספרי; יבמות מ״ח):

י״ג וְהִסִּירָה אֶת־שִׂמְלַת שִׁבְיָהּ מֵעָלֶיהָ וְיָשְׁבָה֙ בְּבֵיתֶ֔ךָ וּבָכְתָ֥ה אֶת־אָבִ֖יהָ וְאֶת־אִמָּ֑הּ יָרֵ֥ח יָמִ֖ים וְאַחַ֣ר כֵּ֥ן תָּב֖וֹא אֵלֶ֑יהָ וּבְעַלְתָּ֣הּ וְהָיְתָ֥ה לְךָ֖ לְאִשָּֽׁה׃

והסירה את שמלת שביה. לְפִי שֶׁהֵם נָאִים, שֶׁהַגּוֹיִם בְּנוֹתֵיהֶם מִתְקַשְּׁטוֹת בַּמִּלְחָמָה בִּשְׁבִיל לְהַזְנוֹת אֲחֵרִים עִמָּהֶם (ספרי)׃

וישבה בביתך. בַּבַּיִת שֶׁמִּשְׁתַּמֵּשׁ בּוֹ, נִכְנָס וְנִתְקָל בָּהּ, יוֹצֵא וְנִתְקָל בָּהּ, רוֹאֶה בִּבְכִיָּתָהּ, רוֹאֶה בְּנִוּוּלָהּ, כְּדֵי שֶׁתִּתְגַּנֶּה עָלָיו (ספרי)׃

ובכתה את אביה. כָּל כָּךְ לָמָּה? כְּדֵי שֶׁתְּהֵא בַּת יִשְׂרָאֵל שְׂמֵחָה וְזוֹ עֲצֵבָה, בַּת יִשְׂרָאֵל מִתְקַשֶּׁטֶת וְזוֹ מִתְנַוֶּלֶת (שם)׃

י״ד וְהָיָ֗ה אִם־לֹ֤א חָפַ֙צְתָּ֙ בָּ֔הּ וְשִׁלַּחְתָּ֖הּ לְנַפְשָׁ֑הּ וּמָכֹ֤ר לֹא־תִמְכְּרֶ֙נָּה֙ בַּכֶּ֔סֶף לֹא־תִתְעַמֵּ֥ר בָּ֖הּ תַּ֣חַת אֲשֶׁ֥ר עִנִּיתָֽהּ׃ {ס}

והיה אם לא חפצת בה. הַכָּתוּב מְבַשֶּׂרְךָ שֶׁסּוֹפְךָ לִשְׂנֹאתָהּ (שם)׃

לא תתעמר בה. לֹא תִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהּ, בִּלְשׁוֹן פַּרְסִי קוֹרִין לְעַבְדוּת וְשִׁמּוּשׁ "עִימְרָאָה", מִיסוֹדוֹ שֶׁל רַ׳ מֹשֶׁה הַדַּרְשָׁן לָמַדְתִּי כֵּן׃

ט״ו כִּֽי־תִהְיֶ֤יןָ לְאִישׁ֙ שְׁתֵּ֣י נָשִׁ֔ים הָאַחַ֖ת אֲהוּבָ֑ה וְהָאַחַ֣ת שְׂנוּאָ֔ה וְיָלְד֤וּ לוֹ֙ בָּנִ֔ים הָאֲהוּבָ֖ה וְהַשְּׂנוּאָ֑ה וְהָיָ֗ה הַבֵּן֙ הַבְּכֹ֔ר לַשְּׂנוּאָֽה׃

ט״ז וְהָיָ֗ה בְּיוֹם֙ הַנְחִ֣ילוֹ אֶת־בָּנָ֔יו אֵ֥ת אֲשֶׁר־יִהְיֶ֖ה לוֹ֑ לֹ֣א יוּכַ֗ל לְבַכֵּר֙ אֶת־בֶּן־הָאֲהוּבָ֔ה עַל־פְּנֵ֖י בֶּן־הַשְּׂנוּאָ֣ה הַבְּכֹֽר׃

י״ז כִּ֚י אֶת־הַבְּכֹר֙ בֶּן־הַשְּׂנוּאָ֔ה יַכִּ֥יר לָתֵ֛ת לוֹ֖ פִּ֣י שְׁנַ֑יִם בְּכֹ֛ל אֲשֶׁר־יִמָּצֵ֥א לוֹ֙ כִּֽי־ה֣וּא רֵאשִׁ֣ית אֹנ֔וֹ לוֹ֖ מִשְׁפַּ֥ט הַבְּכֹרָֽה׃ {ס}

פי שנים. כְּנֶגֶד שְׁנֵי אַחִים׃

בכל אשר ימצא לו. מִכָּאן שֶׁאֵין הַבְּכוֹר נוֹטֵל פִּי שְׁנַיִם בָּרְאוּי לָבֹא לְאַחַר מִיתַת הָאָב כְּבַמֻּחְזָק (ספרי; בכורות נ״א)׃

י״ח כִּֽי־יִהְיֶ֤ה לְאִישׁ֙ בֵּ֣ן סוֹרֵ֣ר וּמוֹרֶ֔ה אֵינֶ֥נּוּ שֹׁמֵ֛עַ בְּק֥וֹל אָבִ֖יו וּבְק֣וֹל אִמּ֑וֹ וְיִסְּר֣וּ אֹת֗וֹ וְלֹ֥א יִשְׁמַ֛ע אֲלֵיהֶֽם׃

סורר. סָר מִן הַדֶּרֶךְ׃

ומורה. מְסָרֵב בְּדִבְרֵי אָבִיו, לְשׁוֹן מַמְרִים (דברים ט׳)׃

ויסרו אתו. מַתְרִין בּוֹ בִּפְנֵי שְׁלוֹשָׁה וּמַלְקִין אוֹתוֹ (ספרי; סנהדרין ע״א); בֵּן סוֹרֵר וּמוֹרֶה אֵינוֹ חַיָּב עַד שֶׁיִּגְנֹב וְיֹאכַל תַּרְטִימַר בָּשָׂר וְיִשְׁתֶּה חֲצִי לֹג יַיִן, שֶׁנֶּאֱמַר "זוֹלֵל וְסֹבֵא", וְנֶאֱמַר (משלי כ״ג) "אַל תְּהִי בְּסֹבְאֵי יָיִן בְּזוֹלְלֵי בָשָׂר לָמוֹ"; וּבֵן סוֹרֵר וּמוֹרֶה אֵינוֹ נֶהֱרָג עַל שֵׁם סוֹפוֹ, הִגִּיעָה תוֹרָה לְסוֹף דַּעְתּוֹ, סוֹף שֶׁמְּכַלֶּה מָמוֹן אָבִיו וּמְבַקֵּשׁ לְמוּדוֹ וְאֵינוֹ מוֹצֵא, וְעוֹמֵד בְּפָרָשַׁת דְּרָכִים וּמְלַסְטֵם אֶת הַבְּרִיּוֹת, אָמְרָה תוֹרָה יָמוּת זַכַּאי וְאַל יָמוּת חַיָּב (ספרי; סנהדרין ע״א)׃

י״ט וְתָפְשׂ֥וּ בוֹ֙ אָבִ֣יו וְאִמּ֔וֹ וְהוֹצִיא֥וּ אֹת֛וֹ אֶל־זִקְנֵ֥י עִיר֖וֹ וְאֶל־שַׁ֣עַר מְקֹמֽוֹ׃

כ׳ וְאָמְר֣וּ אֶל־זִקְנֵ֣י עִיר֗וֹ בְּנֵ֤נוּ זֶה֙ סוֹרֵ֣ר וּמֹרֶ֔ה אֵינֶ֥נּוּ שֹׁמֵ֖עַ בְּקֹלֵ֑נוּ זוֹלֵ֥ל וְסֹבֵֽא׃

כ״א וּרְגָמֻ֣הוּ כָל־אַנְשֵׁ֣י עִיר֗וֹ בָּאֲבָנִים֙ וָמֵ֔ת וּבִעַרְתָּ֥ הָרָ֖ע מִקִּרְבֶּ֑ךָ וְכָל־יִשְׂרָאֵ֖ל יִשְׁמְע֥וּ וְיִרָֽאוּ׃ {ס}

וכל ישראל ישמעו ויראו. מִכָּאן שֶׁצָּרִיךְ הַכְרָזָה בְּבֵית דִּין; "פְּלוֹנִי נִסְקָל עַל שֶׁהָיָה בֵּן סוֹרֵר וּמוֹרֶה"׃

כ״ב וְכִֽי־יִהְיֶ֤ה בְאִישׁ֙ חֵ֣טְא מִשְׁפַּט־מָ֔וֶת וְהוּמַ֖ת וְתָלִ֣יתָ אֹת֑וֹ עַל־עֵֽץ׃

וכי יהיה באיש חטא משפט מות. סְמִיכוּת הַפָּרָשִׁיּוֹת מַגִּיד שֶׁאִם חָסִים עָלָיו אָבִיו וְאִמּוֹ, סוֹף שֶׁיֵּצֵא לְתַרְבּוּת רָעָה וְיַעֲבֹר עֲבֵרוֹת וְיִתְחַיֵּב מִיתָה בְּבֵית דִּין (עי׳ תנחומא)׃

ותלית אתו על עץ. רַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ, כָּל הַנִּסְקָלִין נִתְלִין, שֶׁנֶּאֱמַר "כִּי קִלְלַת אֱלֹהִים תָּלוּי", וְהַמְקֻלָּל ה׳ בְּסִקִילָה (סנהדרין מ״ה)׃

כ״ג לֹא־תָלִ֤ין נִבְלָתוֹ֙ עַל־הָעֵ֔ץ כִּֽי־קָבֹ֥ר תִּקְבְּרֶ֖נּוּ בַּיּ֣וֹם הַה֑וּא כִּֽי־קִלְלַ֤ת אֱלֹהִים֙ תָּל֣וּי וְלֹ֣א תְטַמֵּ֔א אֶת־אַדְמָתְךָ֕ אֲשֶׁ֥ר יְהוָ֛ה אֱלֹהֶ֥יךָ נֹתֵ֖ן לְךָ֥ נַחֲלָֽה׃ {ס}

כי קללת אלהים תלוי. זִלְזוּלוֹ שֶׁל מֶלֶךְ הוּא, שֶׁאָדָם עָשׂוּי בְּדִמּוּת דְּיוֹקָנוֹ, וְיִשְׂרָאֵל הֵם בָּנָיו; מָשָׁל לִשְׁנֵי אַחִים תְּאוֹמִים שֶׁהָיוּ דּוֹמִים זֶה לָזֶה, אֶחָד נַעֲשָׂה מֶלֶךְ וְאֶחָד נִתְפַּס לִלְסְטִיּוּת וְנִתְלָה, כָּל הָרוֹאֶה אוֹתוֹ אוֹמֵר הַמֶּלֶךְ תָּלוּי. כָּל קְלָלָה שֶׁבַּמִּקְרָא לְשׁוֹן הָקֵל וְזִלְזוּל, כְּמוֹ (מלכים א ב׳) "וְהוּא קִלְלַנִי קְלָלָה

נִמְרָצָת״:

פרק כ״ב

א׳ לֹא־תִרְאֶה אֶת־שׁוֹר אָחִיךָ אוֹ אֶת־שֵׂיוֹ נִדָּחִים וְהִתְעַלַּמְתָּ מֵהֶם הָשֵׁב תְּשִׁיבֵם לְאָחִיךָ׃

והתעלמת. כּוֹבֵשׁ עַיִן כְּאִלּוּ אֵינוֹ רוֹאֵהוּ׃

לא תראה ... והתעלמת. לֹא תִרְאֶה אוֹתוֹ שֶׁתִּתְעַלֵּם מִמֶּנּוּ, זֶהוּ פְּשׁוּטוֹ. וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ פְּעָמִים שֶׁאַתָּה מִתְעַלֵּם וְכוּ׳ (ספרי; בבא מציעא ל׳)׃

ב׳ וְאִם־לֹא קָרוֹב אָחִיךָ אֵלֶיךָ וְלֹא יְדַעְתּוֹ וַאֲסַפְתּוֹ אֶל־תּוֹךְ בֵּיתֶךָ וְהָיָה עִמְּךָ עַד דְּרֹשׁ אָחִיךָ אֹתוֹ וַהֲשֵׁבֹתָ לוֹ׃

עד דרש אחיך. וְכִי תַעֲלֶה עַל דַּעְתְּךָ שֶׁיִּתְנֶהוּ לוֹ קֹדֶם שֶׁיִּדְרְשֶׁהוּ? אֶלָּא דָּרְשֵׁהוּ שֶׁלֹּא יְהֵא רַמַּאי (בבא מציעא כ״ד; ע׳ ספרי)׃

והשבתו לו. שֶׁתְּהֵא בוֹ הֶשְׂבָּה, שֶׁלֹּא יֹאכַל בְּבֵיתְךָ כְּדֵי דָּמָיו וְתִתְבָּעֵם מִמֶּנּוּ. מִכָּאן אָמְרוּ, כָּל דָּבָר שֶׁעוֹשֶׂה וְאוֹכֵל יַעֲשֶׂה וְיֹאכַל וְשֶׁאֵינוֹ עוֹשֶׂה וְאוֹכֵל יִמָּכֵר (בבא מציעא כ״ח)׃

ג׳ וְכֵן תַּעֲשֶׂה לַחֲמֹרוֹ וְכֵן תַּעֲשֶׂה לְשִׂמְלָתוֹ וְכֵן תַּעֲשֶׂה לְכָל־אֲבֵדַת אָחִיךָ אֲשֶׁר־תֹּאבַד מִמֶּנּוּ וּמְצָאתָהּ לֹא תוּכַל לְהִתְעַלָּם׃ {ס}

לא תוכל להתעלם. לְכַבֵּשׁ עֵינְךָ כְּאִלּוּ אֵינְךָ רוֹאֶה אוֹתוֹ׃

ד׳ לֹא־תִרְאֶה אֶת־חֲמוֹר אָחִיךָ אוֹ שׁוֹרוֹ נֹפְלִים בַּדָּרֶךְ וְהִתְעַלַּמְתָּ מֵהֶם הָקֵם תָּקִים עִמּוֹ׃ {ס}

הקם תקים. זוֹ טְעִינָה – לְהַטְעִין מִשֶּׁאוֹי שֶׁנָּפַל מֵעָלָיו׃

עמו. עִם בְּעָלָיו, אֲבָל אִם הָלַךְ וְיָשַׁב לוֹ וְאָמַר לוֹ הוֹאִיל וְעָלֶיךָ מִצְוָה אִם רָצִיתָ לִטְעֹן טְעֹן, פָּטוּר (שם ל״ב)׃

ה׳ לֹא־יִהְיֶה כְלִי־גֶבֶר עַל־אִשָּׁה וְלֹא־יִלְבַּשׁ גֶּבֶר שִׂמְלַת אִשָּׁה כִּי תוֹעֲבַת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ כָּל־עֹשֵׂה אֵלֶּה׃ {פ}

לא יהיה כלי גבר על אשה. שֶׁתְּהֵא דוֹמָה לְאִישׁ, כְּדֵי שֶׁתֵּלֵךְ בֵּין הָאֲנָשִׁים, שֶׁאֵין זוֹ אֶלָּא לְשֵׁם נאוף (ע׳ ספרי)׃

ולא ילבש גבר שמלת אשה. לֵילֵךְ לֵישֵׁב בֵּין הַנָּשִׁים. ד״א — שֶׁלֹּא יַשִּׁיר שְׂעַר הָעֶרְוָה וְשֵׂעָר שֶׁל בֵּית הַשָּׁחִי (נזיר נ״ט)׃

כי תועבת. לֹא אָסְרָה תּוֹרָה אֶלָּא לְבוּשׁ הַמֵּבִיא לִידֵי תּוֹעֵבָה (ע׳ ספרי)׃

ו׳ כִּי יִקָּרֵא *(בספרי תימן קַן בקו״ף גדולה)קַן־צִפּוֹר | לְפָנֶיךָ בַּדָּרֶךְ בְּכָל־עֵץ | אוֹ עַל־הָאָרֶץ אֶפְרֹחִים אוֹ בֵיצִים וְהָאֵם רֹבֶצֶת עַל־הָאֶפְרֹחִים אוֹ עַל־הַבֵּיצִים לֹא־תִקַּח הָאֵם עַל־הַבָּנִים׃

כי יקרא. פָּרָט לִמְזֻמָּן (חולין קל״ט)׃

לא תקח האם. בְּעוֹדָהּ עַל בָּנֶיהָ׃

ז׳ שַׁלֵּחַ תְּשַׁלַּח אֶת־הָאֵם וְאֶת־הַבָּנִים תִּקַּח־לָךְ לְמַעַן יִיטַב לָךְ וְהַאֲרַכְתָּ יָמִים׃ {ס}

למען ייטב לך וגו׳. אִם מִצְוָה קַלָּה שֶׁאֵין בָּהּ חֶסְרוֹן כִּיס אָמְרָה תּוֹרָה ״לְמַעַן יִיטַב לָךְ וְהַאֲרַכְתָּ יָמִים״, קַל וָחֹמֶר לְמַתַּן שְׂכָרָן שֶׁל מִצְוֹת חֲמוּרוֹת (שם קמ״ב)׃

ח׳ כִּי תִבְנֶה בַּיִת חָדָשׁ וְעָשִׂיתָ מַעֲקֶה לְגַגֶּךָ וְלֹא־תָשִׂים דָּמִים בְּבֵיתֶךָ כִּי־יִפֹּל הַנֹּפֵל מִמֶּנּוּ׃

כי תבנה בית חדש. אִם קִיַּמְתָּ מִצְוַת שִׁלּוּחַ הַקֵּן, סוֹפְךָ לִבְנוֹת בַּיִת חָדָשׁ, וּתְקַיֵּם מִצְוַת מַעֲקֶה, שְׁמִצְוָה גּוֹרֶרֶת מִצְוָה, וְתַגִּיעַ לְכֶרֶם וְשָׂדֶה וְלִבְנָדִים נָאִים, לְכָךְ נִסְמְכוּ פָּרָשִׁיּוֹת הַלָּלוּ (תנחומא)׃

מעקה. גֶּדֶר סָבִיב לַגַּג, וְאַנְקְלוֹס תִּרְגֵּם ״תְּיָקָא״, כְּגוֹן תִּיק שֶׁמְּשַׁמֵּר מַה שֶּׁבְּתוֹכוֹ׃

כי יפל הנפל. רָאוּי זֶה לִפֹּל, וְאַע״פ כֵּן לֹא תִתְגַּלְגֵּל מִיתָתוֹ עַל יָדָךְ, שֶׁמְּגַלְגְּלִין זְכוּת עַל יְדֵי זַכַּאי וְחוֹבָה עַל יְדֵי חַיָּב (ספרי)׃

ט׳ לֹא־תִזְרַע כַּרְמְךָ כִּלְאָיִם פֶּן־תִּקְדַּשׁ הַמְלֵאָה הַזֶּרַע אֲשֶׁר תִּזְרָע וּתְבוּאַת הַכָּרֶם׃ {ס}

כלאים. חִטָּה וּשְׂעוֹרָה וְחַרְצָן בְּמַפֹּלֶת יָד (ברכות כ״ב):

פן תקדש. כְּתַרְגּוּמוֹ ״תִּסְתָּאֲב״, כָּל דָּבָר הַנִּתְעָב עַל הָאָדָם, בֵּין לְשֶׁבַח כְּגוֹן הֶקְדֵּשׁ, בֵּין לְגַנַּאי כְּגוֹן אִסּוּר, נוֹפֵל בּוֹ לְשׁוֹן קְדוּשׁ, כְּמוֹ ״אַל תִּגַּשׁ בִּי כִּי קִדַּשְׁתִּיךְ״ (ישעיהו ס״ה):

(**המלאה.** זֶה מִלּוּי וְתוֹסֶפֶת שֶׁהַזֶּרַע מוֹסִיף):

י׳ לֹא־תַחֲרֹשׁ בְּשׁוֹר־וּבַחֲמֹר יַחְדָּו׃

לא תחרש בשור ובחמור. הוּא הַדִּין לְכָל שְׁנֵי מִינִים שֶׁבָּעוֹלָם (בבא קמא נ״ד), הוּא הַדִּין לְהַנְהִיגָם יַחַד קְשׁוּרִים זוּגִים בְּהוֹלָכַת שׁוּם מַשָּׂא (כלאים פ״ח מ״ב):

י״א לֹא תִלְבַּשׁ שַׁעַטְנֵז צֶמֶר וּפִשְׁתִּים יַחְדָּו׃ {ס}

שעטנז. לְשׁוֹן עֵרוּב. וְרַבּוֹתֵינוּ פֵּרְשׁוּ — שׁוּעַ טָווּי וְנוּז (ספרי):

י״ב גְּדִלִים תַּעֲשֶׂה־לָּךְ עַל־אַרְבַּע כַּנְפוֹת כְּסוּתְךָ אֲשֶׁר תְּכַסֶּה־בָּהּ׃ {ס}

גדלים תעשה לך. אַף מִן הַכְּלָאַיִם, לְכָךְ סְמָכָן הַכָּתוּב (יבמות ד׳):

י״ג כִּי־יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה וּבָא אֵלֶיהָ וּשְׂנֵאָהּ׃

ובא אליה ושנאה. סוֹפוֹ,

י״ד וְשָׂם לָהּ֙ עֲלִילֹ֣ת דְּבָרִ֔ים וְהוֹצֵ֥א עָלֶ֖יהָ שֵׁ֣ם רָ֑ע וְאָמַ֗ר אֶת־הָאִשָּׁ֤ה הַזֹּאת֙ לָקַ֣חְתִּי וָאֶקְרַ֥ב אֵלֶ֖יהָ וְלֹא־מָצָ֥אתִי לָ֖הּ בְּתוּלִֽים׃

ושם לה עלילת דברים — עֲבֵרָה גּוֹרֶרֶת עֲבֵרָה, עָבַר עַל לֹא תִשְׂנָא, סוֹפוֹ לָבֹא לִידֵי לָשׁוֹן הָרַע (עי׳ ספרי):

את האשה הזאת. מִכָּאן שֶׁאֵין אוֹמֵר דָּבָר אֶלָּא בִּפְנֵי בַעַל דִּין (שם):

ט״ו וְלָקַח֙ אֲבִ֣י הַנַּעֲרָ֔ וְאִמָּ֖הּ וְהוֹצִ֑יאוּ אֶת־בְּתוּלֵ֥י הַנַּעֲרָ֖ אֶל־זִקְנֵ֥י הָעִ֛יר הַשָּׁעָֽרָה׃

אבי הנערה ואמה. מִי שֶׁגִּדְּלוּ גְּדוֹלִים הָרָעִים יִתְבַּזּוּ עָלָיו (עי׳ שם):

ט״ז וְאָמַ֣ר אֲבִי֩ הַנַּעֲרָ֨ אֶל־הַזְּקֵנִ֜ים אֶת־בִּתִּ֣י נָתַ֤תִּי לָאִישׁ֙ הַזֶּ֣ה לְאִשָּׁ֔ה וַיִּשְׂנָאֶ֖הָ׃

ואמר אבי הנערה. מְלַמֵּד שֶׁאֵין רְשׁוּת לָאִשָּׁה לְדַבֵּר בִּפְנֵי הָאִישׁ (שם):

י״ז וְהִנֵּה־הוּא֩ שָׂ֨ם עֲלִילֹ֤ת דְּבָרִים֙ לֵאמֹ֔ר לֹא־מָצָ֥אתִי לְבִתֵּ֖ךְ בְּתוּלִ֑ים וְאֵ֣לֶּה בְתוּלֵ֣י בִתִּ֔י וּפָרְשׂ֥וּ הַשִּׂמְלָ֖ה לִפְנֵ֥י זִקְנֵ֥י הָעִֽיר׃

ופרשו השמלה. הֲרֵי זֶה מָשָׁל, מְחֻוָּרִין הַדְּבָרִים כַּשִּׂמְלָה (שם; כתובות שם):

י״ח וְלָקְח֥וּ זִקְנֵי־הָעִ֖יר הַה֣וּא אֶת־הָאִ֑ישׁ וְיִסְּר֖וּ אֹתֽוֹ׃

ויסרו אתו. מַלְקוּת (שם):

י״ט וְעָנְשׁ֡וּ אֹתוֹ֩ מֵאָ֨ה כֶ֜סֶף וְנָתְנ֣וּ לַאֲבִ֣י הַנַּעֲרָ֗ה כִּ֤י הוֹצִיא֙ שֵׁ֣ם רָ֔ע עַ֖ל בְּתוּלַ֣ת יִשְׂרָאֵ֑ל וְלוֹ־תִהְיֶ֣ה לְאִשָּׁ֔ה לֹא־יוּכַ֥ל לְשַׁלְּחָ֖הּ כָּל־יָמָֽיו׃ {ס}

כ׳ וְאִם־אֱמֶ֣ת הָיָ֔ה הַדָּבָ֖ר הַזֶּ֑ה לֹא־נִמְצְא֥וּ בְתוּלִ֖ים לַנָּֽעַר׃

ואם אמת היה הדבר. בְּעֵדִים וְהַתְרָאָה, שֶׁזִּנְּתָה לְאַחַר אֵרוּסִין (כתובות מ״ד):

כ״א וְהוֹצִ֣יאוּ אֶת־הַנַּעֲרָ֗ אֶל־פֶּ֙תַח֙ בֵּ֣ית־אָבִ֔יהָ וּסְקָל֥וּהָ אַנְשֵׁ֖י עִירָ֣הּ בָּאֲבָנִ֑ים וָמֵ֗תָה כִּֽי־עָשְׂתָ֤ה נְבָלָה֙ בְּיִשְׂרָאֵ֔ל לִזְנ֖וֹת בֵּ֣ית אָבִ֑יהָ וּבִעַרְתָּ֥ הָרָ֛ע מִקִּרְבֶּֽךָ׃ {ס}

אל פתח בית אביה. רְאוּ גְּדוּלִים שֶׁגְּדָלְתָּם (שם מ״ה):

אנשי עירה. בְּמַעֲמַד כָּל אַנְשֵׁי עִירָהּ (ספרי):

לזנות בית אביה. כְּמוֹ בְּבֵית אָבִיהָ:

כ״ב כִּי־יִמָּצֵא אִישׁ שֹׁכֵב | עִם־אִשָּׁה בְּעֻלַת־בַּעַל וּמֵתוּ֙ גַּם־שְׁנֵיהֶ֔ם הָאִ֖ישׁ הַשֹּׁכֵ֣ב עִם־הָאִשָּׁ֑ה וְהָאִשָּׁה֙ וּבִעַרְתָּ֣ הָרָ֔ע מִיִּשְׂרָאֵ֖ל׃ {ס}

ומתו גם שניהם. לְהוֹצִיא מַעֲשֶׂה חִדּוּדִים שֶׁאֵין הָאִשָּׁה נֶהֱנֵית מֵהֶם (ספרי; סנהדרין ס״ו):

גם. לְרַבּוֹת הַבָּאִים אַחֲרֵיהֶם (ספרי); דָּבָר אַחֵר, **גם שניהם** לְרַבּוֹת אֶת הַנּוֹלָד, שֶׁאִם הָיְתָה מְעֻבֶּרֶת אֵין מַמְתִּינִין לָהּ עַד שֶׁתֵּלֵד (ערכין ז׳):

כ״ג כִּ֣י יִהְיֶ֣ה נַעֲרָ֗ בְּתוּלָה֙ מְאֹרָשָׂ֔ה לְאִ֖ישׁ וּמְצָאָ֣הּ אִ֑ישׁ בָּעִ֖יר וְשָׁכַ֥ב עִמָּֽהּ׃

ומצאה איש בעיר. לְפִיכָךְ שָׁכַב עִמָּהּ – פְּרָצָה קוֹרָאָה לַגַּנָּב, הָא אִלּוּ יָשְׁבָה בְּבֵיתָהּ, לֹא אֵרַע לָהּ (ספרי):

כ״ד וְהוֹצֵאתֶ֣ם אֶת־שְׁנֵיהֶ֗ם אֶל־שַׁ֙עַר֙ | הָעִ֣יר הַה֔וּא וּסְקַלְתֶּ֥ם אֹתָ֖ם בָּאֲבָנִ֣ים וָמֵ֑תוּ אֶת־הַנַּעַר֙ עַל־דְּבַר֙ אֲשֶׁ֣ר לֹא־צָעֲקָ֣ה בָעִ֔יר וְאֶת־הָאִ֕ישׁ עַל־דְּבַ֖ר אֲשֶׁר־עִנָּ֣ה אֶת־אֵ֣שֶׁת רֵעֵ֑הוּ וּבִעַרְתָּ֥ הָרָ֖ע מִקִּרְבֶּֽךָ׃ {ס}

כ״ה וְאִם־בַּשָּׂדֶ֞ה יִמְצָ֤א הָאִישׁ֙ אֶת־הַנַּעֲרָ֣ הַמְאֹרָשָׂ֔ה וְהֶחֱזִ֥יק בָּ֖הּ הָאִ֣ישׁ וְשָׁכַ֣ב עִמָּ֑הּ וּמֵ֥ת הָאִ֛ישׁ אֲשֶׁר־שָׁכַ֥ב עִמָּ֖הּ לְבַדּֽוֹ׃

כ״ו וְלַנַּעֲרָ֙ לֹא־תַעֲשֶׂ֣ה דָבָ֔ר אֵ֥ין לַנַּעֲרָ֖ חֵ֣טְא מָ֑וֶת כִּ֡י כַּאֲשֶׁ֣ר יָקוּם֩ אִ֨ישׁ עַל־רֵעֵ֜הוּ וּרְצָחַ֥ו נֶ֛פֶשׁ כֵּ֥ן הַדָּבָ֖ר הַזֶּֽה׃

כי כאשר יקום וגו׳. לְפִי פְּשׁוּטוֹ זֶהוּ מַשְׁמָעוֹ: כִּי אֲנוּסָה הִיא וּכְחָזְקָה עָמַד עָלֶיהָ, כְּאָדָם הָעוֹמֵד עַל חֲבֵרוֹ לְהָרְגוֹ. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ בוֹ חֲרֵי זֶה בָּא לְלַמֵּד וְנִמְצָא לָמֵד וְכוּ׳ (סנהדרין ע״ג):

כ״ז כִּ֣י בַשָּׂדֶ֣ה מְצָאָ֔הּ צָעֲקָ֥ה הַנַּעֲרָ֖ הַמְאֹרָשָׂ֑ה וְאֵ֥ין מוֹשִׁ֖יעַ לָֽהּ׃ {ס}

כ״ח כִּֽי־יִמְצָ֞א אִ֣ישׁ נַ֗עַר בְּתוּלָה֙ אֲשֶׁ֣ר לֹא־אֹרָ֔שָׂה וּתְפָשָׂ֖הּ וְשָׁכַ֣ב עִמָּ֑הּ וְנִמְצָֽאוּ׃

כ״ט וְנָתַ֣ן הָאִ֣ישׁ הַשֹּׁכֵ֣ב עִמָּ֗הּ לַאֲבִ֤י הַנַּעֲרָ֙ חֲמִשִּׁ֣ים כֶּ֔סֶף וְלוֹ־תִהְיֶ֥ה לְאִשָּׁ֖ה תַּ֣חַת אֲשֶׁ֣ר עִנָּ֑הּ לֹא־יוּכַ֥ל שַׁלְּחָ֖הּ כָּל־יָמָֽיו׃ {ס}

פרק כ״ג

א׳ לֹא־יִקַּ֥ח אִ֛ישׁ אֶת־אֵ֥שֶׁת אָבִ֖יו וְלֹ֣א יְגַלֶּ֑ה כְּנַ֖ף אָבִֽיו׃ {ס}

לא יקח. אֵין לוֹ בָּהּ לְקוּחִין וְאֵין קִדּוּשִׁין תּוֹפְסִין בָּהּ (עי׳ קידושין ס״ד):

ולא יגלה כנף אביו. שׁוֹמֶרֶת יָבָם שֶׁל אָבִיו הָרְאוּיָה לְאָבִיו, וַהֲרֵי כְּבָר הֻזְהַר עָלֶיהָ מִשּׁוּם עֶרְוַת אֲחִי אָבִיךְ (ויקרא י״ח) אֶלָּא לַעֲבֹר עַל זוֹ בִּשְׁנֵי לָאוִין, וְלִסְמֹךְ לָהּ לֹא יָבֹא מַמְזֵר, לְלַמֵּד שֶׁאֵין מַמְזֵר אֶלָּא מֵחַיָּבֵי כָּרֵתוֹת, וְקַל וָחֹמֶר מֵחַיָּבֵי מִיתוֹת בֵּית דִּין, שֶׁאֵין בָּעֲרָיוֹת מִיתַת בֵּית דִּין שֶׁאֵין בָּהּ כָּרֵת (יבמות מ״ט):

ב׳ לֹא־יָבֹ֥א פְצוּעַ־דַּכָּ֖א *(בספרי ספרד וורב ספרי אשכנז דַּכָּה)* וּכְרוּת֙ שָׁפְכָ֔ה בִּקְהַ֖ל יְהוָֽה׃ {ס}

פצוע דכה. שֶׁנִּפְצְעוּ אוֹ שֶׁנִּדְכְּאוּ בֵּיצִים שֶׁלּוֹ:

וכרות שפכה. שֶׁנִּכְרַת הַגִּיד וְשׁוּב אֵינוֹ יוֹרֶה קִלּוּחַ זֶרַע אֶלָּא שׁוֹפֵךְ וְשׁוֹתֵת וְאֵינוֹ מוֹלִיד (ספרי; יבמות ע׳):

ג׳ לֹא־יָבֹ֥א מַמְזֵ֖ר בִּקְהַ֣ל יְהוָ֑ה גַּ֚ם דּ֣וֹר עֲשִׂירִ֔י לֹא־יָבֹ֥א לוֹ֙ בִּקְהַ֣ל יְהוָ֔ה׃ {ס}

לא יבא ממזר בקהל ה׳. לֹא יִשָּׂא יִשְׂרְאֵלִית:

ד׳ לֹא־יָבֹ֤א עַמּוֹנִי֙ וּמוֹאָבִ֔י בִּקְהַ֖ל יְהוָ֑ה גַּ֚ם דּ֣וֹר עֲשִׂירִ֔י לֹא־יָבֹ֥א לָהֶ֖ם בִּקְהַ֣ל יְהוָ֑ה עַד־עוֹלָֽם׃

לא יבא עמוני. לֹא יִשָּׂא יִשְׂרְאֵלִית:

ה׳ עַל־דְּבַר֙ אֲשֶׁ֣ר לֹא־קִדְּמ֣וּ אֶתְכֶ֗ם בַּלֶּ֙חֶם֙ וּבַמַּ֔יִם בַּדֶּ֖רֶךְ בְּצֵאתְכֶ֣ם מִמִּצְרָ֑יִם וַאֲשֶׁ֨ר שָׂכַ֤ר עָלֶ֙יךָ֙ אֶת־בִּלְעָ֣ם בֶּן־בְּע֔וֹר מִפְּתוֹר֙ אֲרַ֣ם נַהֲרַ֔יִם לְקַלְלֶֽךָּ׃

על דבר. עַל הָעֵצָה שֶׁיָּעֲצוּ אֶתְכֶם לְהַחֲטִיאָכֶם:

בדרך. כְּשֶׁהֱיִיתֶם בְּטַרוּף (ספרי):

ו׳ וְלֹא־אָבָ֣ה יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֗יךָ לִשְׁמֹ֙עַ֙ אֶל־בִּלְעָ֔ם וַיַּהֲפֹ֨ךְ יְהוָ֧ה אֱלֹהֶ֛יךָ לְךָ֖ אֶת־הַקְּלָלָ֑ה לִבְרָכָ֕ה כִּ֥י אֲהֵֽבְךָ֖ יְהוָ֥ה אֱלֹהֶֽיךָ׃

ז׳ לֹא־תִדְרֹ֥שׁ שְׁלֹמָ֖ם וְטֹבָתָ֑ם כָּל־יָמֶ֙יךָ֙ לְעוֹלָ֔ם׃ {ס}

לא תדרש שלמם. מִכָּלָל שֶׁנֶּאֱמַר עִמָּךְ יֵשֵׁב בְּקִרְבְּךָ יָכוֹל אַף זֶה כֵּן, תַּ״ל **לא תדרש שלמם** (עי׳ ספרי):

ח׳ לֹא־תְתַעֵ֥ב אֲדֹמִ֖י כִּי־אָחִ֣יךָ הֽוּא֮ לֹא־תְתַעֵב֣ מִצְרִי֒ כִּי־גֵ֣ר הָיִ֔יתָ בְּאַרְצֽוֹ׃

לא תתעב אדמי. לְגַמְרֵי, וְאַע״פ שֶׁרָאוּי לְךָ לְתַעֲבוֹ שֶׁיָּצָא בַּחֶרֶב לִקְרָאתֶךָ:

לא תתעב מצרי. מִכֹּל וָכֹל, אַף עַל פִּי שֶׁזָּרְקוּ זְכוּרֵיכֶם לַיְאוֹר. מַה טַּעַם? שֶׁהָיוּ לָכֶם אַכְסַנְיָא בִּשְׁעַת הַדְּחָק. לְפִיכָךְ —

ט׳ בָּנִ֛ים אֲשֶׁר־יִוָּלְד֥וּ לָהֶ֖ם דּ֣וֹר שְׁלִישִׁ֑י יָבֹ֥א לָהֶ֛ם בִּקְהַ֥ל יְהוָֽה׃ {ס}

בנים אשר יולדו להם דור שלישי וגו׳. וּשְׁאָר אֻמּוֹת מֻתָּרִים מִיָּד, הָא לָמַדְתָּ שֶׁהַמַּחֲטִיא לָאָדָם קָשֶׁה לוֹ מִן הַהוֹרְגוֹ, שֶׁהַהוֹרְגוֹ הוֹרְגוֹ בָּעוֹלָם הַזֶּה וְהַמַּחֲטִיאוֹ מוֹצִיאוֹ מִן הָעוֹלָם הַזֶּה וּמִן הָעוֹלָם הַבָּא, לְפִיכָךְ אֱדוֹם שֶׁקִּדְּמָם בַּחֶרֶב לֹא נִתְעַב, וְכֵן מִצְרִים שֶׁטִּבְּעוּם, וְאֵלּוּ שֶׁהֶחֱטִיאוּם נִתְעַבוּ (ספרי):

י׳ כִּֽי־תֵצֵ֤א מַחֲנֶה֙ עַל־אֹיְבֶ֔יךָ וְנִשְׁמַרְתָּ֖ מִכֹּ֥ל דָּבָ֖ר רָֽע׃

כי תצא וגו׳ ... ונשמרת. שֶׁהַשָּׂטָן מְקַטְרֵג בְּשָׁעַת הַסַּכָּנָה (תלמוד ירושלמי שבת ב׳):

י״א כִּֽי־יִהְיֶ֨ה בְךָ֜ אִ֣ישׁ אֲשֶׁ֣ר לֹא־יִהְיֶ֥ה טָה֛וֹר מִקְרֵה־לָ֖יְלָה וְיָצָ֣א אֶל־מִח֑וּץ לַמַּחֲנֶ֖ה לֹ֥א יָבֹ֖א אֶל־תּ֥וֹךְ הַמַּחֲנֶֽה׃

מקרה לילה. דִּבֵּר הַכָּתוּב בַּהוֹוֶה (ספרי):

ויצא אל מחוץ למחנה. זוֹ מִצְוַת עֲשֵׂה:

לא יבא אל תוך המחנה. זוֹ מִצְוַת לֹא תַעֲשֶׂה (שם), וְאָסוּר לְכָנֵס לְמַחֲנֵה לְוִיָּה, וְכָל שֶׁכֵּן לְמַחֲנֵה שְׁכִינָה (עי׳ פסחים ס״ח):

י״ב וְהָיָ֥ה לִפְנ֖וֹת עֶ֑רֶב יִרְחַ֣ץ בַּמַּ֔יִם וּכְבֹ֥א הַשֶּׁ֖מֶשׁ יָבֹ֥א אֶל־תּ֥וֹךְ הַמַּחֲנֶֽה׃

והיה לפנות ערב. סָמוּךְ לְהֶעֱרֶב שִׁמְשׁוֹ יִטְבֹּל, שֶׁאֵינוֹ טָהוֹר בְּלֹא הֶעֱרֶב הַשֶּׁמֶשׁ (עי׳ ספרי):

י״ג וְיָד֙ תִּהְיֶ֣ה לְךָ֔ מִח֖וּץ לַמַּחֲנֶ֑ה וְיָצָ֥אתָ שָׁ֖מָּה חֽוּץ׃

ויד תהיה לך. כְּתַרְגּוּמוֹ, כְּמוֹ אִישׁ עַל יָדוֹ (במדבר ב׳):

מחוץ למחנה. חוּץ לֶעָנָן:

י״ד וְיָתֵ֥ד תִּהְיֶ֖ה לְךָ֣ עַל־אָזְנֶ֑ךָ וְהָיָ֣ה׀ בְּשִׁבְתְּךָ֣ חֻ֗ץ וְחָפַרְתָּ֤ בָהּ֙ וְשַׁבְתָּ֣ וְכִסִּ֔יתָ אֶת־צֵאָתֶ֖ךָ׃

על אזנך. לְבַד מִשָּׁאָר כְּלֵי תַּשְׁמִישָׁךְ:

אזנך. כְּמוֹ כְּלִי זַיִן:

ט״ו כִּ֣י יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֗יךָ מִתְהַלֵּךְ֙ | בְּקֶ֣רֶב מַחֲנֶ֔ךָ לְהַצִּֽילְךָ֖ וְלָתֵ֣ת אֹיְבֶ֑יךָ֙ לְפָנֶ֔יךָ וְהָיָ֥ה מַחֲנֶ֖יךָ קָד֣וֹשׁ וְלֹא־יִרְאֶ֥ה בְךָ֖ עֶרְוַ֣ת דָּבָ֑ר וְשָׁ֖ב מֵאַחֲרֶֽיךָ׃ {ס}

ולא יראה בך. הַקָּבָ״ה **ערות דבר**:

ט״ז לֹא־תַסְגִּיר עֶבֶד אֶל־אֲדֹנָיו אֲשֶׁר־יִנָּצֵל אֵלֶיךָ מֵעִם אֲדֹנָיו׃

לא תסגיר עבד. כְּתַרְגּוּמוֹ; דָּ״אַ — אֲפִלּוּ עֶבֶד כְּנַעֲנִי שֶׁל יִשְׂרָאֵל שֶׁבָּרַח מֵחוּצָה לָאָרֶץ יִשְׂרָאֵל (גיטין מ״ה):

י״ז עִמְּךָ יֵשֵׁב בְּקִרְבְּךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר־יִבְחַר בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ בַּטּוֹב לוֹ לֹא תוֹנֶנּוּ׃ {ס}

י״ח לֹא־תִהְיֶה קְדֵשָׁה מִבְּנוֹת יִשְׂרָאֵל וְלֹא־יִהְיֶה קָדֵשׁ מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל׃

לא תהיה קדשה. מֻפְקֶרֶת מְקֻדֶּשֶׁת וּמְזֻמֶּנֶת לִזְנוּת:

ולא יהיה קדש. מְזֻמָּן לְמִשְׁכַּב זְכוּר; וְאַנְקְלוֹס תִּרְגֵּם ״לָא תְהֵא אִתְּתָא מִבְּנָת יִשְׂרָאֵל לְגֻבַר עָבֵד״, שֶׁאַף זוֹ מֻפְקֶרֶת לְבְעִילַת זְנוּת הִיא, מֵאַחַר שֶׁאֵין קִדּוּשִׁין תּוֹפְסִין לוֹ בָּהּ, שֶׁהֲרֵי הֶקְּשׁוּ לַחֲמוֹר, שֶׁנֶּאֱמַר ״שְׁבוּ לָכֶם פֹּה עִם הַחֲמוֹר״ — עִם הַדּוֹמֶה לַחֲמוֹר, וְלָא יַסֵּב גַּבְרָא מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל אִתְּתָא אָמָה, שֶׁאַף הוּא נַעֲשָׂה קָדֵשׁ עַל יָדָהּ, שֶׁכָּל בְּעִילוֹתָיו בְּעִילוֹת זְנוּת, שֶׁאֵין קִדּוּשִׁין תּוֹפְסִין לוֹ בָּהּ (עי׳ קידושין ס״ח):

י״ט לֹא־תָבִיא אֶתְנַן זוֹנָה וּמְחִיר כֶּלֶב בֵּית יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְכָל־נֶדֶר כִּי תוֹעֲבַת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ גַּם־שְׁנֵיהֶם׃ {ס}

אתנן זונה. נָתַן לָהּ טָלֶה בְּאֶתְנַנָּהּ פָּסוּל לְהַקְרָבָה:

ומחיר כלב. הֶחֱלִיף שֶׁה בְּכֶלֶב (ספרי; תמורה כ״ט):

גם שניהם. לְרַבּוֹת שְׁנוּיֵיהֶם, כְּגוֹן חִטִּים עַצָּתָן סֹלֶת (שם ל׳):

כ׳ לֹא־תַשִּׁיךְ לְאָחִיךָ נֶשֶׁךְ כֶּסֶף נֶשֶׁךְ אֹכֶל נֶשֶׁךְ כֹּל דָּבָר אֲשֶׁר יִשָּׁךְ׃

לא תשיך. אַזְהָרָה לַלְוֶה שֶׁלֹּא יִתֵּן רִבִּית לַמַּלְוֶה (עי׳ ספרי) (וְאַחַר כָּךְ אַזְהָרָה לַמַּלְוֶה אֶת כַּסְפְּךָ לֹא תִתֵּן לוֹ בְּנֶשֶׁךְ):

כ״א לַנָּכְרִי תַּשִּׁיךְ וּלְאָחִיךָ לֹא תַשִּׁיךְ לְמַעַן יְבָרֶכְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּכֹל מִשְׁלַח יָדֶךָ עַל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־אַתָּה בָא־שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ׃ {ס}

לנכרי תשיך. וְלֹא לְאָחִיךָ, לָאו הַבָּא מִכְּלַל עֲשֵׂה, עֲשֵׂה, לַעֲבֹר עָלָיו בִּשְׁנֵי לָאוִין וַעֲשֵׂה:

כ״ב כִּי־תִדֹּר נֶדֶר לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ לֹא תְאַחֵר לְשַׁלְּמוֹ כִּי־דָרֹשׁ יִדְרְשֶׁנּוּ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ מֵעִמָּךְ וְהָיָה בְךָ חֵטְא׃

לא תאחר לשלמו. שְׁלוֹשָׁה רְגָלִים, וּלְמָדוּהוּ רַבּוֹתֵינוּ מִן הַמִּקְרָא (ראש השנה ד׳):

כ״ג וְכִי תֶחְדַּל לְנְדֹּר לֹא־יִהְיֶה בְךָ חֵטְא׃

כ״ד מוֹצָא שְׂפָתֶיךָ תִּשְׁמֹר וְעָשִׂיתָ כַּאֲשֶׁר נָדַרְתָּ לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ נְדָבָה אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ בְּפִיךָ׃ {ס}

מוצא שפתיך תשמר. לִתֵּן עֲשֵׂה עַל לֹא תַעֲשֶׂה (שם ו׳):

כ״ה כִּי תָבֹא בְּכֶרֶם רֵעֶךָ וְאָכַלְתָּ עֲנָבִים כְּנַפְשְׁךָ שָׂבְעֲךָ וְאֶל־כֶּלְיְךָ לֹא תִתֵּן׃ {ס}

כי תבא בכרם רעך. בְּפוֹעֵל הַכָּתוּב מְדַבֵּר:

כנפשך. כַּמָּה שֶׁתִּרְצֶה:

שבעך. וְלֹא אֲכִילָה גַּסָּה (בבא מציעא פ״ז):

ואל כליך לא תתן. מִכָּאן שֶׁלֹּא דִּבְּרָה תּוֹרָה אֶלָּא בִּשְׁעַת הַבָּצִיר, בִּזְמַן שֶׁאַתָּה נוֹתֵן לְכֶלְיוֹ שֶׁל בַּעַל הַבַּיִת (ספרי; בבא מציעא פ״ט), אֲבָל אִם בָּא לַעֲדֹר וּלְקַשְׁקֵשׁ אֵינוֹ אוֹכֵל (שם פ״ז):

כ״ו כִּי תָבֹא בְּקָמַת רֵעֶךָ וְקָטַפְתָּ מְלִילֹת בְּיָדֶךָ וְחֶרְמֵשׁ לֹא תָנִיף עַל קָמַת רֵעֶךָ׃ {ס}

כי תבא בקמת רעך. אַף זוֹ בְּפוֹעֵל הַכָּתוּב מְדַבֵּר:

פרק כ״ד

א׳ כִּֽי־יִקַּ֣ח אִ֔ישׁ אִשָּׁ֖ה וּבְעָלָ֑הּ וְהָיָ֗ה אִם־לֹ֤א תִמְצָא־חֵן֙ בְּעֵינָ֔יו כִּֽי־מָצָ֥א בָ֖הּ עֶרְוַ֣ת דָּבָ֑ר וְכָתַ֥ב לָ֛הּ סֵ֥פֶר כְּרִיתֻ֖ת וְנָתַ֥ן בְּיָדָ֛הּ וְשִׁלְּחָ֖הּ מִבֵּיתֽוֹ׃

כי מצא בה ערות דבר. מִצְוָה עָלָיו לְגָרְשָׁהּ, שֶׁלֹּא תִמְצָא חֵן בְּעֵינָיו (גיט׳ צ׳):

ב׳ וְיָצְאָ֖ה מִבֵּית֑וֹ וְהָלְכָ֖ה וְהָיְתָ֥ה לְאִישׁ־אַחֵֽר׃

לאיש אחר. אֵין זֶה בֶּן זוּגוֹ שֶׁל רִאשׁוֹן, הוּא הוֹצִיא רְשָׁעָה מִתּוֹךְ בֵּיתוֹ וְזֶה הִכְנִיסָהּ (שם):

ג׳ וּשְׂנֵאָ֣הּ הָאִ֔ישׁ הָאַחֲר֑וֹן וְכָתַ֥ב לָ֛הּ סֵ֥פֶר כְּרִיתֻ֖ת וְנָתַ֥ן בְּיָדָ֛הּ וְשִׁלְּחָ֖הּ מִבֵּית֑וֹ אוֹ֩ כִּֽי־יָמ֨וּת הָאִ֜ישׁ הָאַחֲר֗וֹן אֲשֶׁר־לְקָחָ֥הּ לוֹ֙ לְאִשָּֽׁה׃

ושנאה האיש האחרון. הַכָּתוּב מְבַשְּׂרוֹ שֶׁסּוֹפוֹ לִשְׂנֹאתָהּ, וְאִם לָאו קוֹבְרָתוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר **או כי ימות** (ספרי):

ד׳ לֹא־יוּכַ֣ל בַּעְלָ֣הּ הָרִאשׁ֗וֹן אֲשֶׁר־שִׁלְּחָהּ֙ לָשׁ֣וּב לְקַחְתָּ֔הּ לִהְיוֹת֖ לוֹ֣ לְאִשָּׁ֑ה אַחֲרֵ֣י אֲשֶׁ֤ר הֻטַּמְּאָה֙ כִּֽי־תוֹעֵבָ֣ה הִ֔וא לִפְנֵ֖י יְהוָ֑ה וְלֹ֤א תַחֲטִיא֙ אֶת־הָאָ֔רֶץ אֲשֶׁ֥ר יְהוָ֛ה אֱלֹהֶ֥יךָ נֹתֵ֛ן לְךָ֖ נַחֲלָֽה׃ {ס}

אחרי אשר הטמאה. לְרַבּוֹת סוֹטָה שֶׁנִּסְתְּרָה (ספרי ; יבמות י״א):

ה׳ כִּֽי־יִקַּ֥ח אִישׁ֙ אִשָּׁ֣ה חֲדָשָׁ֔ה לֹ֥א יֵצֵ֖א בַּצָּבָ֑א וְלֹא־יַעֲבַ֤ר עָלָיו֙ לְכָל־דָּבָ֔ר נָקִ֥י יִהְיֶ֛ה לְבֵית֖וֹ שָׁנָ֣ה אֶחָ֑ת וְשִׂמַּ֖ח אֶת־אִשְׁתּ֥וֹ אֲשֶׁר־לָקָֽח׃

אשה חדשה. שֶׁהִיא חֲדָשָׁה לוֹ וַאֲפִלּוּ אַלְמָנָה, פָּרַט לְמַחֲזִיר גְּרוּשָׁתוֹ (ספרי ; סוטה מ״ד):

ולא יעבור עליו. דִּבֵּר הַצָּבָא:

לכל דבר שֶׁהוּא צָרִךְ הַצָּבָא, לֹא לְסַפֵּק מַיִם וּמָזוֹן וְלֹא לְתַקֵּן הַדְּרָכִים, אֲבָל הַחוֹזְרִים מֵעוֹרְכֵי הַמִּלְחָמָה עַל פִּי כֹּהֵן, כְּגוֹן בָּנָה בַּיִת וְלֹא חֲנָכוֹ אוֹ אֵרַשׂ אִשָּׁה וְלֹא לְקָחָהּ, מַסְפִּיקִין מַיִם וּמָזוֹן וּמְתַקְּנִין אֶת הַדְּרָכִים (שם):

יהיה לביתו. אַף בִּשְׁבִיל בֵּיתוֹ, אִם בָּנָה בַּיִת וַחֲנָכוֹ וְאִם נָטַע כֶּרֶם וְחִלְּלוֹ אֵינוֹ זָז מִבֵּיתוֹ בִּשְׁבִיל צָרְכֵי הַמִּלְחָמָה:

יהיה. לְרַבּוֹת אֶת כַּרְמוֹ:

לביתו. זֶה בֵּיתוֹ:

ושמח. יְשַׂמֵּחַ אֶת אִשְׁתּוֹ, וְתַרְגּוּמוֹ ״וְיַחְדֵּי יָת אִתְּתֵהּ״, וְהַמְתַרְגֵּם וְיֶחְדֵּי עִם אִתְּתֵהּ טוֹעֶה הוּא, שֶׁאֵין זֶה תַּרְגּוּם שֶׁל וְשִׂמַּח אֶלָּא שֶׁל וְשָׂמַח:

ו׳ לֹא־יַחֲבֹ֥ל רֵחַ֖יִם וָרָ֑כֶב כִּֽי־נֶ֖פֶשׁ הֽוּא־חֹבֵֽל׃ {ס}

לא יחבל. אִם בָּא לְמַשְׁכְּנוֹ עַל חוֹבוֹ בְּבֵית דִּין, לֹא יְמַשְׁכְּנֶנּוּ בִּדְבָרִים שֶׁעוֹשִׂים בָּהֶן אֹכֶל נֶפֶשׁ (ב״מ קי״ג):

רחים. הִיא הַתַּחְתּוֹנָה:

ורכב. הִיא הָעֶלְיוֹנָה:

ז׳ כִּֽי־יִמָּצֵ֣א אִ֗ישׁ גֹּנֵב֙ נֶ֣פֶשׁ מֵאֶחָ֔יו מִבְּנֵ֖י יִשְׂרָאֵ֑ל וְהִתְעַמֶּר־בּ֥וֹ וּמְכָרֽוֹ וּמֵ֥ת הַגַּנָּ֖ב הַה֑וּא וּבִעַרְתָּ֥ הָרָ֛ע מִקִּרְבֶּ֖ךָ׃ {ס}

כי ימצא. בְּעֵדִים וְהַתְרָאָה, וְכֵן כָּל ״יִמָּצֵא״ שֶׁבַּתּוֹרָה:

והתעמר בו. אֵינוֹ חַיָּב עַד שֶׁיִּשְׁתַּמֵּשׁ בּוֹ:

ח׳ הִשָּׁ֣מֶר בְּנֶ֣גַע־הַצָּרַ֗עַת לִשְׁמֹר֙ מְאֹ֔ד וְלַעֲשׂ֗וֹת כְּכֹ֤ל אֲשֶׁר־יוֹר֙וּ אֶתְכֶ֣ם הַכֹּהֲנִ֣ים הַלְוִיִּ֑ם כַּאֲשֶׁ֥ר צִוִּיתִ֖ם תִּשְׁמְר֥וּ לַעֲשֽׂוֹת׃

השמר בנגע הצרעת. שֶׁלֹּא תִתְלֹשׁ סִימָנֵי טֻמְאָה וְלֹא תָקֵץ אֶת הַבַּהֶרֶת (מכות כ״ב):

ככל אשר יורו אתכם. אִם לְהַסְגִּיר אִם לְהַחֲלִיט אִם לְטַהֵר:

ט׳ זָכ֣וֹר אֵת֩ אֲשֶׁר־עָשָׂ֨ה יְהוָ֧ה אֱלֹהֶ֛יךָ לְמִרְיָ֖ם בַּדָּ֣רֶךְ בְּצֵאתְכֶ֥ם מִמִּצְרָֽיִם׃ {ס}

זכור את אשר עשה ה׳ אלהיך למרים. אִם בָּאתָ לְהַזְהֵר שֶׁלֹּא תִלְקֶה בְּצָרַעַת אַל תִּסַּפֵּר לָשׁוֹן הָרָע, זְכֹר הֶעָשׂוּי לְמִרְיָם שֶׁדִּבְּרָה בְּאָחִיהָ וְלָקְתָה בְּנֶגָעִים (עי׳ ספרי):

י כִּי־תַשֶּׁה בְרֵעֲךָ מַשַּׁאת מְאוּמָה לֹא־תָבֹא אֶל־בֵּיתוֹ לַעֲבֹט עֲבֹטוֹ׃

> **כי תשה ברעך.** תָּחֹב בַּחֲבֵרְךָ׃
>
> **משאת מאומה.** חוֹב שֶׁל כְּלוּם׃

יא בַּחוּץ תַּעֲמֹד וְהָאִישׁ אֲשֶׁר אַתָּה נֹשֶׁה בּוֹ יוֹצִיא אֵלֶיךָ אֶת־הַעֲבוֹט הַחוּצָה׃

יב וְאִם־אִישׁ עָנִי הוּא לֹא תִשְׁכַּב בַּעֲבֹטוֹ׃

> **לא תשכב בעבטו.** לֹא תִשְׁכַּב בַּעֲבוֹטוֹ אֶצְלְךָ (ספרי; בבא מציעא קי״ד)׃

יג הָשֵׁב תָּשִׁיב לוֹ אֶת־הַעֲבוֹט כְּבוֹא הַשֶּׁמֶשׁ וְשָׁכַב בְּשַׂלְמָתוֹ וּבֵרְכֶךָּ וּלְךָ תִּהְיֶה צְדָקָה לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ׃ {ס}

> **כבוא השמש.** אִם כְּסוּת לַיְלָה הוּא, וְאִם כְּסוּת יוֹם — הַחֲזִירֵהוּ בַּבֹּקֶר, וּכְבָר כָּתוּב בְּוֹאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים (כ״ב) ״עַד בֹּא הַשֶּׁמֶשׁ תְּשִׁיבֶנּוּ לוֹ״ — כָּל הַיּוֹם תְּשִׁיבֶנּוּ לוֹ, וּכְבֹא הַשֶּׁמֶשׁ תְּקַחֶנּוּ׃
>
> **וברכך.** וְאִם אֵינוֹ מְבָרֶכְךָ, מִכָּל מָקוֹם **ולך תהיה צדקה** (ספרי)׃

יד לֹא־תַעֲשֹׁק שָׂכִיר עָנִי וְאֶבְיוֹן מֵאַחֶיךָ אוֹ מִגֵּרְךָ אֲשֶׁר בְּאַרְצְךָ בִּשְׁעָרֶיךָ׃

> **לא תעשק שכיר.** וַהֲלֹא כְּבָר כָּתוּב? אֶלָּא לַעֲבֹר עַל הָאֶבְיוֹן בִּשְׁנֵי לָאוִין, ״לֹא תַעֲשֹׁק שָׂכִיר״ שֶׁהוּא עָנִי וְאֶבְיוֹן, וְעַל הֶעָשִׁיר כְּבָר הֻזְהַר (ויקרא י״ט) ״לֹא תַעֲשֹׁק אֶת רֵעֶךָ״ (ב״מ ס״א)׃
>
> **אביון.** הַמִּתְאַב לְכָל דָּבָר׃
>
> **מגרך.** זֶה גֵּר צֶדֶק׃
>
> **בשעריך.** זֶה גֵּר תּוֹשָׁב הָאוֹכֵל נְבֵלוֹת׃
>
> **אשר בארצך.** לְרַבּוֹת שְׂכַר בְּהֵמָה וְכֵלִים (בבא מציעא קי״א)׃

טו בְּיוֹמוֹ תִתֵּן שְׂכָרוֹ וְלֹא־תָבֹוא עָלָיו הַשֶּׁמֶשׁ כִּי עָנִי הוּא וְאֵלָיו הוּא נֹשֵׂא אֶת־נַפְשׁוֹ וְלֹא־יִקְרָא עָלֶיךָ אֶל־יְהוָה וְהָיָה בְךָ חֵטְא׃ {ס}

> **ואליו הוא נשא את נפשו.** אֶל הַשָּׂכָר הַזֶּה הוּא נוֹשֵׂא אֶת נַפְשׁוֹ לָמוּת, עָלָה בַכֶּבֶשׁ וְנִתְלָה בְּאִילָן (ספרי; ב״מ קי״ב)׃
>
> **והיה בך חטא.** מִכָּל מָקוֹם, אֶלָּא שֶׁמְּמַהֲרִין לִפְרֹעַ עַל יְדֵי הַקּוֹרֵא (ספרי)׃

טז לֹא־יוּמְתוּ אָבוֹת עַל־בָּנִים וּבָנִים לֹא־יוּמְתוּ עַל־אָבוֹת אִישׁ בְּחֶטְאוֹ יוּמָתוּ׃ {ס}

> **לא יומתו אבות על בנים.** בְּעֵדוּת בָּנִים, וְאִם תֹּאמַר בַּעֲוֹן בָּנִים, כְּבָר נֶאֱמַר **איש בחטאו יומתו** (ספרי; סנהדרין כ״ז)׃
>
> **איש בחטאו יומתו.** אֲבָל מִי שֶׁאֵינוֹ אִישׁ מֵת בַּעֲוֹן אָבִיו, וְהַקְּטַנִּים מֵתִים בַּעֲוֹן אֲבוֹתָם בִּידֵי שָׁמַיִם (ספרי)׃

יז לֹא תַטֶּה מִשְׁפַּט גֵּר יָתוֹם וְלֹא תַחְבֹּל בֶּגֶד אַלְמָנָה׃

> **לא תטה משפט גר יתום.** וְעַל הֶעָשִׁיר כְּבָר הֻזְהַר (דברים ט״ז) ״לֹא תַטֶּה מִשְׁפָּט״, וְשָׁנָה בָּעָנִי לַעֲבֹר עָלָיו בִּשְׁנֵי לָאוִין, לְפִי שֶׁנִּקַּל לְהַטּוֹת מִשְׁפַּט עָנִי יוֹתֵר מִשֶּׁל עָשִׁיר, לְכָךְ הִזְהִיר וְשָׁנָה עָלָיו (ספרי)׃
>
> **ולא תחבל.** שֶׁלֹּא בִשְׁעַת הַלְוָאָה׃

יח וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּמִצְרַיִם וַיִּפְדְּךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ מִשָּׁם עַל־כֵּן אָנֹכִי מְצַוְּךָ לַעֲשׂוֹת אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה׃ {ס}

> **וזכרת.** עַל מְנָת כֵּן פְּדִיתִיךָ, לִשְׁמֹר חֻקּוֹתַי אֲפִלּוּ יֵשׁ חֶסְרוֹן כִּיס בַּדָּבָר׃

יט כִּי תְקַצֹּר קְצִירְךָ בְשָׂדֶךָ וְשָׁכַחְתָּ עֹמֶר בַּשָּׂדֶה לֹא תָשׁוּב לְקַחְתּוֹ לַגֵּר לַיָּתוֹם וְלָאַלְמָנָה יִהְיֶה לְמַעַן יְבָרֶכְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּכֹל מַעֲשֵׂה יָדֶיךָ׃ {ס}

ושכחת עמר. וְלֹא גָּדִישׁ, מִכָּאן אָמְרוּ, עֹמֶר שֶׁיֵּשׁ בּוֹ סָאתַיִם וּשְׁכָחוֹ אֵינוֹ שִׁכְחָה (פאה ו׳ מ״ב):

בשדה. לְרַבּוֹת שִׁכְחַת קָמָה שֶׁשָּׁכַח מִקְצָתָהּ מִלְּקָצֹר:

לא תשוב לקחתו. מִכָּאן אָמְרוּ, שֶׁלְּאַחֲרָיו שִׁכְחָה, שֶׁאֵינוֹ שִׁכְחָה, שֶׁאֵינוֹ בְּבַל תָּשׁוּב (פאה מ״ד; בבא מציעא י״א):

למען יברכך. וַאֲפִ״פ שֶׁבָּאת לְיָדוֹ שֶׁלֹּא בְמִתְכַּוֵּן, קַ״וָ לָעוֹשֶׂה בְמִתְכַּוֵּן. אֶמֹר מֵעַתָּה נָפְלָה סֶלַע מִיָּדוֹ וּמְצָאָהּ עָנִי וְנִתְפַּרְנֵס בָּהּ — חֲרֵי הוּא מִתְבָּרֵךְ עָלֶיהָ (ספרי):

כ׳ כִּי תַחְבֹּט זֵיתְךָ לֹא תְפַאֵר אַחֲרֶיךָ לַגֵּר לַיָּתוֹם וְלָאַלְמָנָה יִהְיֶה:

לא תפאר. לֹא תִטֹּל תִּפְאַרְתּוֹ מִמֶּנּוּ (חולין קל״א), מִכָּאן שֶׁמַּנִּיחִין פֵּאָה לָאִילָן:

אחריך. זוֹ שִׁכְחָה:

כ״א כִּי תְבַצֵּר כַּרְמְךָ לֹא תְעוֹלֵל אַחֲרֶיךָ לַגֵּר לַיָּתוֹם וְלָאַלְמָנָה יִהְיֶה:

לא תעולל. אִם מָצָאתָ בּוֹ עוֹלֵלוֹת, לֹא תַקָּחֶנָּה. וְאֵי זוֹ הִיא עוֹלֵלוֹת? כָּל שֶׁאֵין לָהּ לֹא כָּתֵף וְלֹא נָטֶף. יֵשׁ לָהּ אֶחָד מֵהֶם — חֲרֵי הִיא לְבַעַל הַבַּיִת (ספרא); וְרָאִיתִי בְּתַלְמוּד יְרוּשַׁלְמִי אֵי זוֹ הִיא כָּתֵף? פְּסִיגִין זֶה עַל גַּב זֶה, נָטֶף — אֵלּוּ הַתְּלוּיוֹת בַּשְּׂדֵרָה וְיוֹרְדוֹת:

כ״ב וְזָכַרְתָּ כִּי־עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם עַל־כֵּן אָנֹכִי מְצַוְּךָ לַעֲשׂוֹת אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה: {ס}

פרק כ״ה

א׳ כִּי־יִהְיֶה רִיב בֵּין אֲנָשִׁים וְנִגְּשׁוּ אֶל־הַמִּשְׁפָּט וּשְׁפָטוּם וְהִצְדִּיקוּ אֶת־הַצַּדִּיק וְהִרְשִׁיעוּ אֶת־הָרָשָׁע:

כי יהיה ריב. סוֹפָם לִהְיוֹת נִגָּשִׁים אֶל הַמִּשְׁפָּט. אֶמֹר מֵעַתָּה אֵין שָׁלוֹם יוֹצֵא מִתּוֹךְ מְרִיבָה, מִי גָּרַם לְלוֹט לִפְרֹשׁ מִן הַצַּדִּיק? חֲרֵי אוֹמֵר זוֹ מְרִיבָה:

והרשיעו את הרשע. יָכוֹל כָּל הַמִּתְחַיְּבִין בַּדִּין לוֹקִין, תַּלְמוּד לוֹמַר — **והיה אם בן הכות הרשע.** פְּעָמִים לוֹקֶה וּפְעָמִים אֵינוֹ לוֹקֶה. וּמִי הוּא הַלּוֹקֶה? לְמֵד מִן הָעִנְיָן, ״לֹא תַחְסֹם שׁוֹר בְּדִישׁוֹ״ — לָאו שֶׁלֹּא נִתַּק לַעֲשֵׂה (עי׳ ספרי; מכות י״ג):

ב׳ וְהָיָה אִם־בֶּן הַכּוֹת הָרָשָׁע וְהִפִּילוֹ הַשֹּׁפֵט וְהִכָּהוּ לְפָנָיו כְּדֵי רִשְׁעָתוֹ בְּמִסְפָּר:

והפילו השפט. מְלַמֵּד שֶׁאֵין מַלְקִין אוֹתוֹ לֹא עוֹמֵד וְלֹא יוֹשֵׁב אֶלָּא מֻטֶּה (מכות כ״ב):

לפניו כדי רשעתו. וּלְאַחֲרָיו כְּדֵי שְׁתֵּי יָדוֹת מִלְּאַחֲרָיו וּשְׁלִישׁ מִלְּפָנָיו (ספרי; מכות כ״ב):

במספר. וְאֵינוֹ נָקוּד בַּמִּסְפָּר, לְמֵד שֶׁהִיא דִבּוּקָה, לוֹמַר בְּמִסְפַּר אַרְבָּעִים וְלֹא אַרְבָּעִים שְׁלֵמִים, אֶלָּא מִנְיָן שֶׁהוּא סוֹכֵם וּמַשְׁלִים לְאַרְבָּעִים וְהֵם אַרְבָּעִים חָסֵר אַחַת (שם):

ג׳ אַרְבָּעִים יַכֶּנּוּ לֹא יֹסִיף פֶּן־יֹסִיף לְהַכֹּתוֹ עַל־אֵלֶּה מַכָּה רַבָּה וְנִקְלָה אָחִיךָ לְעֵינֶיךָ:

לא יסיף. מִכָּאן אַזְהָרָה לַמַּכֶּה אֶת חֲבֵרוֹ (עי׳ כתובות ל״ג):

ונקלה אחיך. כָּל הַיּוֹם קוֹרְאוֹ רָשָׁע, וּמְשֻׁלָּקֶה קְרָאוֹ אָחִיךָ:

ד׳ לֹא־תַחְסֹם שׁוֹר בְּדִישׁוֹ: {ס}

לא תחסם שור. דִּבֶּר הַכָּתוּב בַּהֹוֶה, וְהוּא הַדִּין לְכָל בְּהֵמָה חַיָּה וְעוֹף הָעוֹשִׂים בְּמְלָאכָה שֶׁהִיא בִּדְבַר מַאֲכָל; אִם כֵּן לָמָּה נֶאֱמַר שׁוֹר? לְהוֹצִיא אֶת הָאָדָם (ספרי; בבא מציעא פ״ח):

בדישו. יָכוֹל יַחְסְמֶנּוּ מִבַּחוּץ? תַּלְמוּד לוֹמַר ״לֹא תַחְסֹם שׁוֹר״ — מִכָּל מָקוֹם; וְלָמָּה נֶאֱמַר דִּישׁ? לוֹמַר לְךָ מַה דִּישׁ מְיֻחָד דָּבָר שֶׁלֹּא נִגְמְרָה מְלַאכְתּוֹ וְגִדּוּלוֹ מִן הָאָרֶץ, אַף כָּל כֵּיוֹצֵא בּוֹ, יָצָא הַחוֹלֵב וְהַמְגַבֵּן וְהַמְחַבֵּץ שֶׁאֵין גִּדּוּלוֹ מִן הָאָרֶץ, יָצָא הַלָּשׁ וְהַמְקַשֵּׁחַ שֶׁנִּגְמְרָה מְלַאכְתּוֹ לְחַלָּה, יָצָא הַבּוֹדֵל בְּתָמָרִים וּבְגְרוֹגְרוֹת שֶׁנִּגְמְרָה מְלַאכְתָּן לְמַעֲשֵׂר (ספרי; ב״מ פ״ט):

ה׳ כִּי־יֵשְׁבוּ אַחִים יַחְדָּו וּמֵת אַחַד מֵהֶם וּבֵן אֵין־לוֹ לֹא־תִהְיֶה אֵשֶׁת־הַמֵּת הַחוּצָה לְאִישׁ זָר יְבָמָהּ יָבֹא עָלֶיהָ וּלְקָחָהּ לוֹ לְאִשָּׁה וְיִבְּמָהּ:

כי ישבו אחים יחדו. שֶׁהָיְתָה לָהֶם יְשִׁיבָה אַחַת בָּעוֹלָם, פֶּרֶט לְאֵשֶׁת אָחִיו שֶׁלֹּא הָיָה בְּעוֹלָמוֹ (ספרי ; יבמות י״ז):

יחדו. הַמְיֻחָדִים בַּנַּחֲלָה, פֶּרֶט לְאָחִיו מִן הָאֵם (שם):

ובן אין לו. עַיֵּן עָלָיו, בֵּן אוֹ בַת אוֹ בֶן הַבֵּן אוֹ בַת הַבֵּן אוֹ בֶן הַבַּת אוֹ בַת הַבַּת (עי׳ יבמות כ״ב):

ו׳ וְהָיָה הַבְּכוֹר אֲשֶׁר תֵּלֵד יָקוּם עַל־שֵׁם אָחִיו הַמֵּת וְלֹא־יִמָּחֶה שְׁמוֹ מִיִּשְׂרָאֵל׃

והיה הבכור. גְּדוֹל הָאַחִים הוּא מְיַבֵּם אוֹתָהּ (ספרי ; יבמות כ״ד):

אשר תלד. פֶּרֶט לְאַיְלוֹנִית שֶׁאֵינָהּ יוֹלֶדֶת:

יקום על שם אחיו. זֶה שֶׁיְּבַם אֶת אִשְׁתּוֹ יִטֹּל נַחֲלַת הַמֵּת בְּנִכְסֵי אָבִיו:

ולא ימחה שמו. פֶּרֶט לְאֵשֶׁת סָרִיס שֶׁשְּׁמוֹ מָחוּי (יבמות כ״ד):

ז׳ וְאִם־לֹא יַחְפֹּץ הָאִישׁ לָקַחַת אֶת־יְבִמְתּוֹ וְעָלְתָה יְבִמְתּוֹ הַשַּׁעְרָה אֶל־הַזְּקֵנִים וְאָמְרָה מֵאֵן יָבָמִי לְהָקִים לְאָחִיו שֵׁם בְּיִשְׂרָאֵל לֹא אָבָה יַבְּמִי׃

השערה. כְּתַרְגּוּמוֹ — לְתָרַע בֵּית דִּינָא:

ח׳ וְקָרְאוּ־לוֹ זִקְנֵי־עִירוֹ וְדִבְּרוּ אֵלָיו וְעָמַד וְאָמַר לֹא חָפַצְתִּי לְקַחְתָּהּ׃

ועמד. בַּעֲמִידָה (ספרי):

ואמר. בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ, וְאַף הִיא דְּבֶרְיָהּ בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ (יבמות ק״ו ; ספרי):

ט׳ וְנִגְּשָׁה יְבִמְתּוֹ אֵלָיו לְעֵינֵי הַזְּקֵנִים וְחָלְצָה נַעֲלוֹ מֵעַל רַגְלוֹ וְיָרְקָה בְּפָנָיו וְעָנְתָה וְאָמְרָה כָּכָה יֵעָשֶׂה לָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא־יִבְנֶה אֶת־בֵּית אָחִיו׃

וירקה בפניו. עַל גַּבֵּי קַרְקַע (שם):

אשר לא יבנה. מִכָּאן לְמִי שֶׁחָלַץ שֶׁלֹּא יַחֲזוֹר וְיַיבֵּם, דְּלָא כְתִיב ״אֲשֶׁר לֹא בָנָה״, אֶלָּא ״אֲשֶׁר לֹא יִבְנֶה״, כֵּיוָן שֶׁלֹּא בָּנָה — שׁוּב לֹא יִבְנֶה (יבמות י׳ ; עי׳ ספרי):

י׳ וְנִקְרָא שְׁמוֹ בְּיִשְׂרָאֵל בֵּית חֲלוּץ הַנָּעַל׃ {ס}

ונקרא שמו וגו׳. מִצְוָה עַל כָּל הָעוֹמְדִים שָׁם לוֹמַר ״חֲלוּץ הַנַּעַל״ (ספרי ; יבמות ק״ו):

י״א כִּי־יִנָּצוּ אֲנָשִׁים יַחְדָּו אִישׁ וְאָחִיו וְקָרְבָה אֵשֶׁת הָאֶחָד לְהַצִּיל אֶת־אִישָׁהּ מִיַּד מַכֵּהוּ וְשָׁלְחָה יָדָהּ וְהֶחֱזִיקָה בִּמְבָשָׁיו׃

כי ינצו אנשים. סוֹפוֹ לָבֹא לִידֵי מַכּוֹת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר **מיד מכהו**, אֵין שָׁלוֹם יוֹצֵא מִתּוֹךְ יְדֵי מַצּוּת (ספרי):

י״ב וְקִצַּתָּה אֶת־כַּפָּהּ לֹא תָחוֹס עֵינֶךָ׃ {ס}

וקצתה את כפה. מָמוֹן דְּמֵי בָּשְׁתּוֹ, הַכֹּל לְפִי הַמְבַיֵּשׁ וְהַמִּתְבַּיֵּשׁ ; אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא יָדָהּ מַמָּשׁ ? נֶאֱמַר כָּאן ״לֹא תָחוֹס״, וְנֶאֱמַר לְהַלָּן בְּעֵדִים זוֹמְמִים (דברים י״ט) ״לֹא תָחוֹס״, מַה לְּהַלָּן מָמוֹן אַף כָּאן מָמוֹן (ספרי ; עי׳ בבא קמא כ״ח):

י״ג לֹא־יִהְיֶה לְךָ בְּכִיסְךָ אֶבֶן וָאָבֶן גְּדוֹלָה וּקְטַנָּה׃

אבן ואבן. מִשְׁקָלוֹת:

גדולה וקטנה. גְּדוֹלָה שֶׁמַּכְחֶשֶׁת אֶת הַקְּטַנָּה, שֶׁלֹּא יְהֵי נוֹטֵל בַּגְּדוֹלָה וּמַחֲזִיר בַּקְּטַנָּה (ספרי):

י״ד לֹא־יִהְיֶה לְךָ בְּבֵיתְךָ אֵיפָה וְאֵיפָה גְּדוֹלָה וּקְטַנָּה׃

לא יהיה לך. אִם עָשִׂיתָ כֵּן, לֹא יִהְיֶה לְךָ כְּלוּם (עי׳ שם):

ט״ו אֲבָן שְׁלֵמָה וָצֶדֶק֙ יִהְיֶה־לָּ֔ךְ אֵיפָ֥ה שְׁלֵמָ֖ה וָצֶ֑דֶק יִהְיֶה־לָּ֔ךְ לְמַ֙עַן֙ יַאֲרִיכ֣וּ יָמֶ֔יךָ עַ֚ל הָאֲדָמָ֔ה אֲשֶׁר־יְהוָ֥ה אֱלֹהֶ֖יךָ נֹתֵ֥ן לָֽךְ׃

אבן שלמה וצדק יהיה לך. אִם עָשִׂיתָ כֵּן, יִהְיֶה לְךָ הַרְבֵּה׃

ט״ז כִּ֚י תוֹעֲבַ֣ת יְהוָ֔ה אֱלֹהֶ֖יךָ כָּל־עֹשֵׂ֣ה אֵ֑לֶּה כֹּ֖ל עֹ֥שֵׂה עָֽוֶל׃ {פ}

י״ז זָכ֕וֹר אֵ֥ת אֲשֶׁר־עָשָׂ֖ה לְךָ֣ עֲמָלֵ֑ק בַּדֶּ֖רֶךְ בְּצֵאתְכֶ֥ם מִמִּצְרָֽיִם׃

זכור את אשר עשה לך. אִם שִׁכַּחְתָּ בְּמִדּוֹת וּבְמִשְׁקָלוֹת חֲזֵי דוֹאֵג מִגְּרוּי הָאוֹיֵב, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי י״א) ״מֹאזְנֵי מִרְמָה תּוֹעֲבַת ה׳״, וּכְתִיב בַּתְרֵיהּ ״בָּא זָדוֹן וַיָּבֹא קָלוֹן״ (תנחומא)׃

י״ח אֲשֶׁ֣ר קָרְךָ֗ בַּדֶּ֙רֶךְ֙ וַיְזַנֵּ֣ב בְּךָ֔ כָּל־הַנְּחֲשָׁלִ֖ים אַחֲרֶ֑יךָ וְאַתָּ֥ה עָיֵ֖ף וְיָגֵ֑עַ וְלֹ֥א יָרֵ֖א אֱלֹהִֽים׃

אשר קרך בדרך. לְשׁוֹן מִקָּרֶה; דָּבָר אַחֵר — לְשׁוֹן קֶרִי וְטֻמְאָה שֶׁהָיָה מְטַמְּאָן בְּמִשְׁכַּב זְכוּר; דָּ״א — לְשׁוֹן קֹר וְחֹם, צִנָּנְךָ וְהִפְשִׁירְךָ מֵרְתִיחָתְךָ, שֶׁהָיוּ כָּל הָאֻמּוֹת יְרֵאִים לְהִלָּחֵם בָּכֶם וּבָא זֶה וְהִתְחִיל וְהֶרְאָה מָקוֹם לַאֲחֵרִים; מָשָׁל לְאַמְבָּטִי רוֹתַחַת שֶׁאֵין כָּל בְּרִיָּה יְכוֹלָה לֵירֵד בְּתוֹכָהּ, בָּא בֶן בְּלִיַּעַל אֶחָד קָפַץ וְיָרַד לְתוֹכָהּ, אַע״פ שֶׁנִּכְוָה הֵקָרָהּ אוֹתָהּ בִּפְנֵי אֲחֵרִים (תנחומא)׃

ויזנב בך. מַפֵּת זָנָב, חוֹתֵךְ מִילוֹת וְזוֹרֵק כְּלַפֵּי מַעְלָה (תנחומא)׃

כל הנחשלים אחריך. חִסְרֵי כֹּחַ מֻחְמֶּשֶׁת חֻטְאָם, שֶׁהָיָה הֶעָנָן פּוֹלְטָן (תנחומא)׃

ואתה עיף ויגע. עֵיף בַּצָּמָא, דִּכְתִיב ״וַיִּצְמָא שָׁם הָעָם לַמַּיִם״ (שמות י״ז) וּכְתִיב אַחֲרָיו ״וַיָּבֹא עֲמָלֵק״׃

ויגע. בַּדֶּרֶךְ׃

ולא ירא. עֲמָלֵק **אלהים** מִלְהָרַע לְךָ׃

י״ט וְהָיָ֗ה בְּהָנִ֤יחַ יְהוָה֙ אֱלֹהֶ֣יךָ ׀ לְךָ֣ מִכָּל־אֹיְבֶ֗יךָ מִסָּבִיב֙ בָּאָ֣רֶץ אֲשֶׁר֩ יְהוָה־אֱלֹהֶ֨יךָ נֹתֵ֧ן לְךָ֛ נַחֲלָ֖ה לְרִשְׁתָּ֑הּ תִּמְחֶ֗ה אֶת־זֵכֶר֙ עֲמָלֵ֔ק מִתַּ֖חַת הַשָּׁמָ֑יִם לֹ֥א תִשְׁכָּֽח׃ {פ}

תמחה את זכר עמלק. מֵאִישׁ עַד אִשָּׁה מֵעוֹלֵל וְעַד יוֹנֵק מִשּׁוֹר וְעַד שֶׂה (שמואל א ט״ו), שֶׁלֹּא יְהֵא שֵׁם עֲמָלֵק נִזְכָּר אֲפִלּוּ עַל הַבְּהֵמָה, לוֹמַר בְּהֵמָה זוֹ מְשֶׁל עֲמָלֵק הָיְתָה (פסיק׳ זוטר׳)׃

פרק כ״ו

א׳ וְהָיָ֗ה כִּֽי־תָבוֹא֙ אֶל־הָאָ֔רֶץ אֲשֶׁ֥ר יְהוָ֖ה אֱלֹהֶ֣יךָ נֹתֵ֣ן לְךָ֣ נַחֲלָ֑ה וִֽירִשְׁתָּ֥הּ וְיָשַׁ֖בְתָּ בָּֽהּ׃

והיה כי תבוא ... וירשתה וישבת בה. מַגִּיד שֶׁלֹּא נִתְחַיְּבוּ בְּבִכּוּרִים עַד שֶׁכָּבְשׁוּ אֶת הָאָרֶץ וְחִלְּקוּהָ (עי׳ קידושין ל״ד ע״ב)׃

ב׳ וְלָקַחְתָּ֞ מֵרֵאשִׁ֣ית ׀ כָּל־פְּרִ֣י הָאֲדָמָ֗ה אֲשֶׁ֤ר תָּבִיא֙ מֵאַרְצְךָ֔ אֲשֶׁ֥ר יְהוָ֖ה אֱלֹהֶ֣יךָ נֹתֵ֣ן לָ֑ךְ וְשַׂמְתָּ֙ בַּטֶּ֔נֶא וְהָלַכְתָּ֙ אֶל־הַמָּק֔וֹם אֲשֶׁ֥ר יִבְחַ֖ר יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֑יךָ לְשַׁכֵּ֥ן שְׁמ֖וֹ שָֽׁם׃

מראשית. וְלֹא כָּל רֵאשִׁית, שֶׁאֵין כָּל הַפֵּרוֹת חַיָּבִים בְּבִכּוּרִים אֶלָּא שִׁבְעַת הַמִּינִין בִּלְבַד, נֶאֱמַר כָּאן ״אֶרֶץ״ וְנֶאֱמַר לְהַלָּן (דברים ח׳) ״אֶרֶץ חִטָּה וּשְׂעֹרָה וְגוֹ׳״, מַה לְּהַלָּן מִשִּׁבְעַת הַמִּינִים שֶׁנִּשְׁתַּבְּחָה בָהֶן אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, אַף כָּאן שֶׁבַח אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל שֶׁהֵן שִׁבְעַת מִינִין (ספרי; מנחות פ״ד)׃

זית שמן. זַיִת אֱגוֹרִי, שֶׁשַּׁמְנוֹ אָגוּר בְּתוֹכוֹ (ספרי; ברכות ל״ט)׃

ודבש. הוּא דִּבַשׁ תְּמָרִים (ספרי)׃

מראשית. אָדָם יוֹרֵד לְתוֹךְ שָׂדֵהוּ וְרוֹאֶה תְּאֵנָה שֶׁבִּכְּרָה, כּוֹרֵךְ עָלֶיהָ גְּמִי לְסִימָן וְאוֹמֵר ״הֲרֵי זוֹ בְּבִכּוּרִים״ (ספרי; בכורים ג׳)׃

ג׳ וּבָאתָ֙ אֶל־הַכֹּהֵ֔ן אֲשֶׁ֥ר יִהְיֶ֖ה בַּיָּמִ֣ים הָהֵ֑ם וְאָמַרְתָּ֣ אֵלָ֗יו הִגַּ֤דְתִּי הַיּוֹם֙ לַיהוָ֣ה אֱלֹהֶ֔יךָ כִּֽי־בָאתִי֙ אֶל־הָאָ֔רֶץ אֲשֶׁ֥ר נִשְׁבַּ֖ע יְהוָ֣ה לַאֲבֹתֵ֑ינוּ לָתֵ֖ת לָֽנוּ׃

אשר יהיה בימים ההם. אֵין לְךָ אֶלָּא כֹּהֵן שֶׁבְּיָמֶיךָ כְּמוֹ שֶׁהוּא (ראש השנה כ״ה)׃

ואמרת אליו. שֶׁאֵינְךָ כְּפוּי טוֹבָה:

הגדתי היום. פַּעַם אַחַת בַּשָּׁנָה וְלֹא שְׁתֵּי פְּעָמִים (ספרי):

ד׳ וְלָקַח הַכֹּהֵן הַטֶּנֶא מִיָּדֶךָ וְהִנִּיחוֹ לִפְנֵי מִזְבַּח יְהוָה אֱלֹהֶיךָ׃

ולקח הכהן הטנא מידך. לְהָנִיף אוֹתוֹ, כֹּהֵן מַנִּיחַ יָדוֹ תַּחַת יַד הַבְּעָלִים וּמֵנִיף (סוכה מ״ז):

ה׳ וְעָנִיתָ וְאָמַרְתָּ לִפְנֵי | יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֲרַמִּי אֹבֵד אָבִי וַיֵּרֶד מִצְרַיְמָה וַיָּגָר שָׁם בִּמְתֵי מְעָט וַיְהִי־שָׁם לְגוֹי גָּדוֹל עָצוּם וָרָב׃

וענית. לְשׁוֹן הֲרָמַת קוֹל (סוטה ל״ב):

ארמי אבד אבי. מַזְכִּיר חַסְדֵי הַמָּקוֹם, אֲרַמִּי אֹבֵד אָבִי — לָבָן בִּקֵּשׁ לַעֲקֹר אֶת הַכֹּל כְּשֶׁרָדַף אַחַר יַעֲקֹב, וּבִשְׁבִיל שֶׁחָשַׁב לַעֲשׂוֹת חֶשֶׁב לוֹ הַמָּקוֹם כְּאִלּוּ עָשָׂה, שֶׁאֻמּוֹת הָעוֹלָם חוֹשֵׁב לָהֶם הַקָּבָ״ה מַחֲשָׁבָה כְּמַעֲשֶׂה (עי׳ ספרי):

וירד מצרימה. וְעוֹד אֲחֵרִים בָּאוּ עָלֵינוּ לְכַלּוֹתֵנוּ, שֶׁאַחֲרֵי זֹאת יָרַד יַעֲקֹב לְמִצְרַיִם:

במתי מעט. בְּשִׁבְעִים נֶפֶשׁ (ספרי):

ו׳ וַיָּרֵעוּ אֹתָנוּ הַמִּצְרִים וַיְעַנּוּנוּ וַיִּתְּנוּ עָלֵינוּ עֲבֹדָה קָשָׁה׃

ז׳ וַנִּצְעַק אֶל־יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבֹתֵינוּ וַיִּשְׁמַע יְהוָה אֶת־קֹלֵנוּ וַיַּרְא אֶת־עָנְיֵנוּ וְאֶת־עֲמָלֵנוּ וְאֶת־לַחֲצֵנוּ׃

ח׳ וַיּוֹצִאֵנוּ יְהוָה מִמִּצְרַיִם בְּיָד חֲזָקָה וּבִזְרוֹעַ נְטוּיָה וּבְמֹרָא גָּדֹל וּבְאֹתוֹת וּבְמֹפְתִים׃

ט׳ וַיְבִאֵנוּ אֶל־הַמָּקוֹם הַזֶּה וַיִּתֶּן־לָנוּ אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ׃

אל המקום הזה. זֶה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ:

ויתן לנו את הארץ. כְּמַשְׁמָעוֹ:

י׳ וְעַתָּה הִנֵּה הֵבֵאתִי אֶת־רֵאשִׁית פְּרִי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר־נָתַתָּה לִּי יְהוָה וְהִנַּחְתּוֹ לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ׃

והנחתו. מַגִּיד שֶׁנּוֹטְלוֹ אַחַר הֶנָּפַת הַכֹּהֵן וְאוֹחֲזוֹ בְּיָדוֹ כְּשֶׁהוּא קוֹרֵא וְחוֹזֵר וּמֵנִיף (ספרי; סוכה מ״ז):

י״א וְשָׂמַחְתָּ בְּכָל־הַטּוֹב אֲשֶׁר נָתַן־לְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וּלְבֵיתֶךָ אַתָּה וְהַלֵּוִי וְהַגֵּר אֲשֶׁר בְּקִרְבֶּךָ׃ {ס}

ושמחת בכל הטוב. מִכָּאן אָמְרוּ אֵין קוֹרִין מִקְרָא בְּכוּרִים אֶלָּא בִּזְמַן שִׂמְחָה, מֵעֲצֶרֶת וְעַד חֶנֻכָּה, שֶׁאָדָם מְלַקֵּט תְּבוּאָתוֹ וּפֵרוֹתָיו וְיֵינוֹ וְשַׁמְנוֹ, אֲבָל מֵחֶנֻכָּה וָאֵילָךְ מֵבִיא וְאֵינוֹ קוֹרֵא (פסחים ל״ו):

אתה והלוי. אַף הַלֵּוִי חַיָּב בְּבִכּוּרִים אִם נָטְעוּ בְּתוֹךְ עָרֵיהֶם:

והגר אשר בקרבך. מֵבִיא וְאֵינוֹ קוֹרֵא, שֶׁאֵינוֹ יָכוֹל לוֹמַר לַאֲבוֹתֵינוּ (תלמוד ירושלמי מ״ש פ״ה ה״ה):

י״ב כִּי תְכַלֶּה לַעְשֵׂר אֶת־כָּל־מַעְשַׂר תְּבוּאָתְךָ בַּשָּׁנָה הַשְּׁלִישִׁת שְׁנַת הַמַּעֲשֵׂר וְנָתַתָּה לַלֵּוִי לַגֵּר לַיָּתוֹם וְלָאַלְמָנָה וְאָכְלוּ בִשְׁעָרֶיךָ וְשָׂבָעוּ׃

כי תכלה לעשר את כל מעשר תבואתך בשנה השלישית. כְּשֶׁתִּגְמֹר לְהַפְרִישׁ מַעֲשְׂרוֹת שֶׁל שָׁנָה הַשְּׁלִישִׁית; קָבַע זְמַן הַבִּעוּר וְהַוִּדּוּי בְּעֶרֶב הַפֶּסַח שֶׁל שָׁנָה רְבִיעִית, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים י״ד) ״מִקְצֵה שָׁלֹשׁ שָׁנִים תּוֹצִיא וְגוֹ׳״, נֶאֱמַר כָּאן ״מִקֵּץ״, וְנֶאֱמַר לְהַלָּן ״מִקֵּץ שֶׁבַע שָׁנִים״ לְעִנְיַן הַקְהֵל (דברים ל״א) מַה לְּהַלָּן רֶגֶל אַף כָּאן רֶגֶל, אִי מַה לְּהַלָּן חַג הַסֻּכּוֹת אַף כָּאן חַג הַסֻּכּוֹת, תַּלְמוּד לוֹמַר **כי תכלה לעשר** מַעֲשְׂרוֹת שֶׁל שָׁנָה הַשְּׁלִישִׁית, רֶגֶל שֶׁהַמַּעֲשְׂרוֹת כָּלִין בּוֹ וְזֶהוּ פֶּסַח, שֶׁהַרְבֵּה אִילָנוֹת יֵשׁ שֶׁנִּלְקָטִין אַחַר הַסֻּכּוֹת; נִמְצְאוּ מַעֲשְׂרוֹת שֶׁל שְׁלִישִׁית כָּלִין בְּפֶסַח שֶׁל רְבִיעִית, וְכָל מִי שֶׁשָּׁהָה מַעֲשְׂרוֹתָיו הִצְרִיכוֹ הַכָּתוּב לְבַעֵרוֹ מִן הַבַּיִת (שם ה״ר):

שנת המעשר. שָׁנָה שֶׁאֵין נוֹהֵג בָּהּ אֶלָּא מַעֲשֵׂר אֶחָד מִשְּׁנֵי מַעֲשְׂרוֹת שֶׁנָּהֲגוּ בִּשְׁתֵּי שָׁנִים שֶׁלְּפָנֶיהָ, שֶׁשָּׁנָה רִאשׁוֹנָה שֶׁל שְׁמִטָּה נוֹהֵג בָּהּ מַעֲשֵׂר רִאשׁוֹן, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר י״ח) ״כִּי תִקְחוּ מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַמַּעֲשֵׂר״, וּמַעֲשֵׂר שֵׁנִי, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים י״ד) ״וְאָכַלְתָּ לִפְנֵי ה׳ אֱלֹהֶיךָ ... מַעְשַׂר דְּגָנְךָ תִּירֹשְׁךָ וְיִצְהָרֶךָ״, חֲרֵי שְׁנֵי מַעֲשְׂרוֹת, וּבָא וְלִמֶּדְךָ כָּאן בַּשָּׁנָה הַשְּׁלִישִׁית שֶׁאֵין נוֹהֵג מֵאוֹתָן שְׁנֵי מַעֲשְׂרוֹת אֶלָּא הָאֶחָד, וְאֵי זֶה? זֶה מַעֲשֵׂר רִאשׁוֹן, וְתַחַת מַעֲשֵׂר שֵׁנִי יִתֵּן מַעֲשַׂר עָנִי, שֶׁנֶּאֱמַר כָּאן **ונתתה ללוי** אֶת אֲשֶׁר לוֹ — חֲרֵי מַעֲשֵׂר רִאשׁוֹן, **לגר ליתום ולאלמנה** — זֶה מַעֲשַׂר עָנִי (עי׳ ספרי):

ואכלו בשעריך ושבעו. תֵּן לָהֶם כְּדֵי שָׂבְעָן, מִכָּאן אָמְרוּ אֵין פּוֹחֲתִין לֶעָנִי בַּגֹּרֶן פָּחוֹת מֵחֲצִי קַב חִטִּים וְכוּ׳ (ספרי; תלמוד ירושלמי פאה פ״ח ה״ה):

י״ג וְאָמַרְתָּ לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בִּעַרְתִּי הַקֹּדֶשׁ מִן־הַבַּיִת וְגַם נְתַתִּיו לַלֵּוִי וְלַגֵּר לַיָּתוֹם וְלָאַלְמָנָה כְּכֹל־מִצְוָתְךָ אֲשֶׁר צִוִּיתָנִי לֹא־עָבַרְתִּי מִמִּצְוֹתֶיךָ וְלֹא שָׁכָחְתִּי:

ואמרת לפני ה׳ אלהיך. הִתְוַדֵּה שֶׁנָּתַתָּ מַעֲשְׂרוֹתֶיךָ:

בערתי הקדש מן הבית. זֶה מַעֲשֵׂר שֵׁנִי וְנֶטַע רְבָעִי (ספרי; מע״ש ה״י) וְלִמֶּדְךָ שֶׁאִם שְׁהָה מַעֲשְׂרוֹתָיו שֶׁל שְׁתֵּי שָׁנִים וְלֹא הֶעֱלָם לִירוּשָׁלַיִם שֶׁצָּרִיךְ לְהַעֲלוֹתָם עַכְשָׁו:

וגם נתתיו ללוי. מַעֲשֵׂר רִאשׁוֹן: **וגם.** לְרַבּוֹת תְּרוּמָה וּבְכוּרִים:

ולגר ליתום ולאלמנה. זֶה מַעֲשַׂר עָנִי (שם):

ככל מצותך. נִתַּתִּים כְּסִדְרָם, לֹא הִקְדַּמְתִּי תְרוּמָה לִבְכוּרִים וְלֹא מַעֲשֵׂר לִתְרוּמָה וְלֹא שֵׁנִי לָרִאשׁוֹן, שֶׁהַתְּרוּמָה קְרוּיָה רֵאשִׁית, שֶׁהִיא רִאשׁוֹנָה מִשֶּׁנַּעֲשָׂה דָּגָן, וּכְתִיב (שמות כ״ב) ״מְלֵאָתְךָ וְדִמְעֲךָ לֹא תְאַחֵר״ — לֹא תְשַׁנֶּה אֶת הַסֵּדֶר (ספרי):

לא עברתי ממצותיך. לֹא הִפְרַשְׁתִּי מִמִּין עַל שֶׁאֵינוֹ מִינוֹ וּמִן הֶחָדָשׁ עַל הַיָּשָׁן (שם):

ולא שכחתי. מִלְּבָרֵךְ עַל הַפְּרָשַׁת מַעֲשְׂרוֹת (ברכות מ׳):

י״ד לֹא־אָכַלְתִּי בְאֹנִי מִמֶּנּוּ וְלֹא־בִעַרְתִּי מִמֶּנּוּ בְּטָמֵא וְלֹא־נָתַתִּי מִמֶּנּוּ לְמֵת שָׁמַעְתִּי בְּקוֹל יְהוָה אֱלֹהָי עָשִׂיתִי כְּכֹל אֲשֶׁר צִוִּיתָנִי:

לא אכלתי באוני ממנו. מִכָּאן שֶׁאָסוּר לְאוֹנֵן (עי׳ ביכורים פ״ב משנה ב׳):

ולא בערתי ממנו בטמא. בֵּין שֶׁאֲנִי טָמֵא וְהוּא טָהוֹר, בֵּין שֶׁאֲנִי טָהוֹר וְהוּא טָמֵא (ספרי); וְהֵיכָן הַזָּהַר עַל כָּךְ? ״לֹא תוּכַל לָאֶכֶל בִּשְׁעָרֶיךָ״ (דברים י״ב) זוֹ אֲכִילַת טֻמְאָה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בִּפְסוּלֵי הַמֻּקְדָּשִׁים (שם ט״ו) ״בִּשְׁעָרֶיךָ תֹּאכְלֶנּוּ הַטָּמֵא וְהַטָּהוֹר וְגוֹ׳״, אֲבָל זֶה לֹא תוּכַל לֶאֱכֹל דֶּרֶךְ אֲכִילַת שְׁעָרֶיךָ הָאָמוּר בְּמָקוֹם אַחֵר (יבמות ע״ג):

ולא נתתי ממנו למת. לַעֲשׂוֹת לוֹ אָרוֹן וְתַכְרִיכִין:

שמעתי בקול ה׳ אלהי. הֲבִיאוֹתִיו לְבֵית הַבְּחִירָה:

עשיתי ככל אשר צויתני. שָׂמַחְתִּי וְשִׂמַּחְתִּי בּוֹ (ספרי; מעש״ש פ״ה י״ב):

ט״ו הַשְׁקִיפָה מִמְּעוֹן קָדְשְׁךָ מִן־הַשָּׁמַיִם וּבָרֵךְ אֶת־עַמְּךָ אֶת־יִשְׂרָאֵל וְאֶת־הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נָתַתָּה לָנוּ כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לַאֲבֹתֵינוּ אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ: {ס}

השקיפה ממעון קדשך. עָשִׂינוּ מַה שֶּׁגָּזַרְתָּ עָלֵינוּ, עֲשֵׂה אַתָּה מַה שֶּׁעָלֶיךָ לַעֲשׂוֹת (ספרי), שֶׁאָמַרְתָּ (ויקרא כ״ו) ״אִם בְּחֻקֹּתַי תֵּלֵכוּ ... וְנָתַתִּי גִּשְׁמֵיכֶם בְּעִתָּם״:

אשר נתתה לנו כאשר נשבעת לאבותינו. לָתֵת לָנוּ וְקַיַּמְתָּ — **ארץ זבת חלב ודבש:**

ט״ז הַיּוֹם הַזֶּה יְהוָה אֱלֹהֶיךָ מְצַוְּךָ לַעֲשׂוֹת אֶת־הַחֻקִּים הָאֵלֶּה וְאֶת־הַמִּשְׁפָּטִים וְשָׁמַרְתָּ וְעָשִׂיתָ אוֹתָם בְּכָל־לְבָבְךָ וּבְכָל־נַפְשֶׁךָ:

היום הזה ה׳ אלהיך מצוך. בְּכָל יוֹם יִהְיוּ בְעֵינֶיךָ חֲדָשִׁים כְּאִלּוּ בּוֹ בַּיּוֹם נִצְטַוֵּיתָ עֲלֵיהֶם (תנחומא):

ושמרת ועשית אותם. בַּת קוֹל מְבָרְכְתּוֹ — הֲבֵאתָ בִכּוּרִים הַיּוֹם, תְּזוֹכֶה לְשָׁנָה הַבָּאָה (שם):

י״ז אֶת־יְהוָה הֶאֱמַרְתָּ הַיּוֹם לִהְיוֹת לְךָ לֵאלֹהִים וְלָלֶכֶת בִּדְרָכָיו וְלִשְׁמֹר חֻקָּיו וּמִצְוֹתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וְלִשְׁמֹעַ בְּקֹלוֹ:

האמרת ... האמירך. אֵין לָהֶם עַד מוֹכִיחַ בַּמִּקְרָא, וְלֹי נִרְאֶה שֶׁהוּא לְשׁוֹן הַפְרָשָׁה וְהַבְדָּלָה — הִבְדַּלְתָּ לְךָ מֵאֱלֹהֵי הַנֵּכָר לִהְיוֹת לְךָ לֵאלֹהִים וְהוּא הִפְרִישְׁךָ אֵלָיו מֵעַמֵּי הָאָרֶץ לִהְיוֹת לוֹ לְעַם סְגֻלָּה, וּמָצָאתִי לָהֶם עֵד וְהוּא לְשׁוֹן תִּפְאֶרֶת כְּמוֹ (תהלים צ״ד) ״יִתְאַמְּרוּ כָּל פֹּעֲלֵי אָוֶן״:

י״ח וַיהוָה הֶאֱמִירְךָ הַיּוֹם לִהְיוֹת לוֹ לְעַם סְגֻלָּה כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר־לָךְ וְלִשְׁמֹר כָּל־מִצְוֹתָיו:

כאשר דבר לך. וְהָיִיתֶם לִי סְגֻלָּה:

י״ט וּלְתִתְךָ עֶלְיוֹן עַל כָּל־הַגּוֹיִם אֲשֶׁר עָשָׂה לִתְהִלָּה וּלְשֵׁם וּלְתִפְאָרֶת וְלִהְיֹתְךָ עַם־קָדֹשׁ לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר: {פ}

ולהיותך עם קדש ... כאשר דבר. וְהְיִיתֶם לִי קְדֹשִׁים (שמות כ׳, כ״ו):

פרק כ״ז

א׳ וַיְצַו מֹשֶׁה֮ וְזִקְנֵי יִשְׂרָאֵל֒ אֶת־הָעָ֣ם לֵאמֹ֔ר שָׁמֹר֙ אֶת־כָּל־הַמִּצְוָ֔ה אֲשֶׁ֥ר אָנֹכִ֖י מְצַוֶּ֣ה אֶתְכֶ֑ם הַיּֽוֹם׃

שמר את כל המצוה. לְשׁוֹן הוֹוֶה, גרדנ״ט בְּלַעַז:

ב׳ וְהָיָ֗ה בַּיּוֹם֙ אֲשֶׁ֣ר תַּעַבְר֔וּ אֶת־הַיַּרְדֵּ֖ן אֶל־הָאָ֣רֶץ אֲשֶׁר־יְהוָ֤ה אֱלֹהֶ֙יךָ֙ נֹתֵ֣ן לָ֔ךְ וַהֲקֵמֹתָ֥ לְךָ֖ אֲבָנִ֣ים גְּדֹלוֹת֑ וְשַׂדְתָּ֥ אֹתָ֖ם בַּשִּֽׂיד׃

והקמת לך. בַּיַּרְדֵּן, וְאַתָּ״ה תּוֹצִיא מִשָּׁם אֲחֵרוֹת וְתִבְנֶה מֵהֶן מִזְבֵּחַ בְּהַר עֵיבָל; נִמְצֵאת אַתָּה אוֹמֵר שְׁלוֹשָׁה מִינֵי אֲבָנִים הָיוּ — שְׁתִּים עֶשְׂרֵה בַּיַּרְדֵּן וּכְנֶגְדָּן בַּגִּלְגָּל וּכְנֶגְדָּן בְּהַר עֵיבָל, כִּדְאִיתָא בְמַסֶּכֶת סוֹטָה (דף ל״ה):

ג׳ וְכָתַבְתָּ֣ עֲלֵיהֶ֔ן אֶת־כָּל־דִּבְרֵ֖י הַתּוֹרָ֣ה הַזֹּ֑את בְּעָבְרֶ֗ךָ לְמַ֨עַן֙ אֲשֶׁ֣ר תָּבֹ֔א אֶל־הָאָ֕רֶץ אֲשֶׁר־יְהוָ֥ה אֱלֹהֶ֖יךָ | נֹתֵ֣ן לְךָ֑ אֶ֚רֶץ זָבַ֣ת חָלָ֔ב וּדְבַ֖שׁ כַּאֲשֶׁ֣ר דִּבֶּ֤ר יְהוָה֙ אֱלֹהֵ֣י אֲבֹתֶ֔יךָ לָֽךְ׃

ד׳ וְהָיָ֗ה בְּעָבְרְכֶם֙ אֶת־הַיַּרְדֵּ֔ן תָּקִ֖ימוּ אֶת־הָאֲבָנִ֣ים הָאֵ֑לֶּה אֲשֶׁ֨ר אָנֹכִ֤י מְצַוֶּה֙ אֶתְכֶ֣ם הַיּ֔וֹם בְּהַ֥ר עֵיבָ֖ל וְשַׂדְתָּ֥ אֹתָ֖ם בַּשִּֽׂיד׃

ה׳ וּבָנִ֣יתָ שָּׁ֗ם מִזְבַּ֤ח לַיהוָה֙ אֱלֹהֶ֔יךָ מִזְבַּ֖ח אֲבָנִ֑ים לֹא־תָנִ֥יף עֲלֵיהֶ֖ם בַּרְזֶֽל׃

ו׳ אַבְנֵ֣י שְׁלֵמוֹת֮ תִּבְנֶה֒ אֶת־מִזְבַּ֣ח יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֔יךָ וְהַעֲלִ֥יתָ עָלָ֖יו עֹל֥וֹת לַיהוָ֥ה אֱלֹהֶֽיךָ׃

ז׳ וְזָבַחְתָּ֣ שְׁלָמִ֔ים וְאָכַלְתָּ֥ שָּׁ֖ם וְשָׂמַחְתָּ֑ לִפְנֵ֖י יְהוָ֥ה אֱלֹהֶֽיךָ׃

ח׳ וְכָתַבְתָּ֣ עַל־הָאֲבָנִ֗ים אֶת־כָּל־דִּבְרֵ֛י הַתּוֹרָ֥ה הַזֹּ֖את בַּאֵ֣ר הֵיטֵ֑ב׃ {ס}

באר היטב. בְּשִׁבְעִים לָשׁוֹן (שם ל״ב):

ט׳ וַיְדַבֵּ֣ר מֹשֶׁ֗ה וְהַכֹּהֲנִים֙ הַלְוִיִּ֔ם אֶל כָּל־יִשְׂרָאֵ֖ל לֵאמֹ֑ר הַסֶּ֣כֶת | וּשְׁמַ֣ע יִשְׂרָאֵ֗ל הַיּוֹם֙ הַזֶּ֔ה נִהְיָ֖יתָ לְעָ֣ם לַיהוָ֥ה אֱלֹהֶֽיךָ׃

הסכת. כְּתַרְגּוּמוֹ:

היום הזה נהיית לעם. בְּכָל יוֹם יִהְיוּ בְעֵינֶיךָ כְּאִלּוּ הַיּוֹם בָּאתָ עִמּוֹ בַּבְּרִית (ברכות ס״ג):

י׳ וְשָׁמַעְתָּ֖ בְּקוֹל֙ יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֔יךָ וְעָשִׂ֥יתָ אֶת־מִצְוֹתָ֖ו וְאֶת־חֻקָּ֑יו אֲשֶׁ֥ר אָנֹכִ֛י מְצַוְּךָ֥ הַיּֽוֹם׃ {ס}

י״א וַיְצַ֥ו מֹשֶׁ֛ה אֶת־הָעָ֥ם בַּיּ֖וֹם הַה֣וּא לֵאמֹֽר׃

י״ב אֵ֚לֶּה יַעַמְד֣וּ לְבָרֵ֔ךְ אֶת־הָעָ֖ם עַל־הַ֣ר גְּרִזִ֑ים בְּעָבְרְכֶ֗ם אֶת־הַיַּרְדֵּן֙ שִׁמְעוֹן֙ וְלֵוִ֣י וִיהוּדָ֔ה וְיִשָּׂשכָ֖ר וְיוֹסֵ֥ף וּבִנְיָמִֽן׃

לברך את העם. כִּדְאִיתָא בְמַסֶּכֶת סוֹטָה (דף ל״ב): שִׁשָּׁה שְׁבָטִים עָלוּ לְרֹאשׁ הַר גְּרִיזִים וְשִׁשָּׁה לְרֹאשׁ הַר עֵיבָל וְהַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם וְהָאָרוֹן לְמַטָּה בָּאֶמְצַע, הָפְכוּ לְוִיִּם פְּנֵיהֶם כְּלַפֵּי הַר גְּרִיזִים וּפָתְחוּ בַּבְּרָכָה, ״בָּרוּךְ הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא יַעֲשֶׂה פֶּסֶל וּמַסֵּכָה וְגוֹ׳״, וְאִלּוּ וָאִלּוּ עוֹנִין אָמֵן. חָזְרוּ וְהָפְכוּ פְּנֵיהֶם כְּלַפֵּי הַר עֵיבָל וּפָתְחוּ בַּקְּלָלָה וְאוֹמְרִים ״אָרוּר הָאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה פֶּסֶל וְגוֹ׳״, וְכֵן כֻּלָּם עַד ״אָרוּר אֲשֶׁר לֹא יָקִים״:

י״ג וְאֵ֚לֶּה יַעַמְד֣וּ עַל־הַקְּלָלָ֔ה בְּהַ֖ר עֵיבָ֑ל רְאוּבֵ֣ן גָּ֔ד וְאָשֵׁ֖ר וּזְבוּלֻ֥ן דָּ֖ן וְנַפְתָּלִֽי׃

י״ד וְעָנ֥וּ הַלְוִיִּ֖ם וְאָמְר֣וּ אֶל־כָּל־אִ֥ישׁ יִשְׂרָאֵ֖ל קוֹ֥ל רָֽם׃ {ס}

ט״ו אָר֣וּר הָאִ֗ישׁ אֲשֶׁ֤ר יַעֲשֶׂה֙ פֶּ֣סֶל וּמַסֵּכָ֔ה תּוֹעֲבַ֖ת יְהוָ֑ה מַעֲשֵׂ֥ה יְדֵי־חָרָ֖שׁ וְשָׂ֥ם בַּסָּ֛תֶר וְעָנ֥וּ כָל־הָעָ֖ם וְאָמְר֥וּ אָמֵֽן׃ {ס}

ט״ז אָרוּר מַקֶּלֶה אָבִיו וְאִמּוֹ וְאָמַר כָּל־הָעָם אָמֵן׃ {ס}

מקלה אביו. מְזַלְזֵל, לְשׁוֹן ״וְנִקְלָה אָחִיךָ״ (דברים כ״ה)׃

י״ז אָרוּר מַסִּיג גְּבוּל רֵעֵהוּ וְאָמַר כָּל־הָעָם אָמֵן׃ {ס}

מסיג גבול. מַחֲזִירוֹ לַאֲחוֹרָיו וְגוֹנֵב אֶת הַקַּרְקַע, לְשׁוֹן ״וְהַסֵּג אָחוֹר״ (ישעיהו נ״ט)׃

י״ח אָרוּר מַשְׁגֶּה עִוֵּר בַּדָּרֶךְ וְאָמַר כָּל־הָעָם אָמֵן׃ {ס}

משגה עור. הַסּוּמָא בַּדָּבָר וּמַשִּׁיאוֹ עֵצָה רָעָה׃

י״ט אָרוּר מַטֶּה מִשְׁפַּט גֵּר־יָתוֹם וְאַלְמָנָה וְאָמַר כָּל־הָעָם אָמֵן׃* *(ספק פרשה סתומה בכתר ארם צובה)*

כ׳ אָרוּר שֹׁכֵב עִם־אֵשֶׁת אָבִיו כִּי גִלָּה כְּנַף אָבִיו וְאָמַר כָּל־הָעָם אָמֵן׃ {ס}

כ״א אָרוּר שֹׁכֵב עִם־כָּל־בְּהֵמָה וְאָמַר כָּל־הָעָם אָמֵן׃ {ס}

כ״ב אָרוּר שֹׁכֵב עִם־אֲחֹתוֹ בַּת־אָבִיו אוֹ בַת־אִמּוֹ וְאָמַר כָּל־הָעָם אָמֵן׃ {ס}

כ״ג אָרוּר שֹׁכֵב עִם־חֹתַנְתּוֹ וְאָמַר כָּל־הָעָם אָמֵן׃ {ס}

כ״ד אָרוּר מַכֵּה רֵעֵהוּ בַּסָּתֶר וְאָמַר כָּל־הָעָם אָמֵן׃ {ס}

מכה רעהו בסתר. עַל לָשׁוֹן הָרָע הוּא אוֹמֵר; רָאִיתִי בִּיסוֹדוֹ שֶׁל רַבִּי מֹשֶׁה הַדַּרְשָׁן — י״א אֲרוּרִים יֵשׁ כָּאן כְּנֶגֶד י״א שְׁבָטִים, וּכְנֶגֶד שִׁמְעוֹן לֹא כָתַב אָרוּר, לְפִי שֶׁלֹּא הָיָה בְלִבּוֹ לְבָרְכוֹ לִפְנֵי מוֹתוֹ כְּשֶׁבֵּרֵךְ שְׁאָר הַשְּׁבָטִים, לְכָךְ לֹא רָצָה לְקַלְלוֹ׃

כ״ה אָרוּר לֹקֵחַ שֹׁחַד לְהַכּוֹת נֶפֶשׁ דָּם נָקִי וְאָמַר כָּל־הָעָם אָמֵן׃ {ס}

כ״ו אָרוּר אֲשֶׁר לֹא־יָקִים אֶת־דִּבְרֵי הַתּוֹרָה־הַזֹּאת לַעֲשׂוֹת אוֹתָם וְאָמַר כָּל־הָעָם אָמֵן׃ {פ}

אשר לא יקים. כָּאן כָּלַל אֶת כָּל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ וְקִבְּלוּהָ עֲלֵיהֶם בְּאָלָה וּבִשְׁבוּעָה׃

פרק כ״ח

א׳ וְהָיָה אִם־שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַע בְּקוֹל יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת אֶת־כָּל־מִצְוֹתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם וּנְתָנְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ עֶלְיוֹן עַל כָּל־גּוֹיֵי הָאָרֶץ׃

ב׳ וּבָאוּ עָלֶיךָ כָּל־הַבְּרָכוֹת הָאֵלֶּה וְהִשִּׂיגֻךָ כִּי תִשְׁמַע בְּקוֹל יְהוָה אֱלֹהֶיךָ׃

ג׳ בָּרוּךְ אַתָּה בָּעִיר וּבָרוּךְ אַתָּה בַּשָּׂדֶה׃

ד׳ בָּרוּךְ פְּרִי־בִטְנְךָ וּפְרִי אַדְמָתְךָ וּפְרִי בְהֶמְתֶּךָ שְׁגַר אֲלָפֶיךָ וְעַשְׁתְּרוֹת צֹאנֶךָ׃

שגר אלפיך. וַלְדוֹת בְּקָרֶךָ, שֶׁהַבְּהֵמָה מְשַׁגֶּרֶת מִמֵּעֶיהָ׃

ועשתרות צאנך. כְּתַרְגּוּמוֹ. וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ לָמָּה נִקְרָא שְׁמָם עַשְׁתָּרוֹת? שֶׁמַּעֲשִׁירוֹת אֶת בַּעֲלֵיהֶן וּמַחֲזִיקוֹת אוֹתָם כְּעַשְׁתָּרוֹת הַלָּלוּ שֶׁהֵן סְלָעִים חֲזָקִים׃

ה׳ בָּרוּךְ טַנְאֲךָ וּמִשְׁאַרְתֶּךָ׃

ברוך טנאך. פֵּרוֹתֶיךָ; דָּ״א — טַנְאֲךָ דָּבָר לַח שֶׁאַתָּה מְסַנֵּן בְּסַלִּים׃

ומשארתך. דָּבָר יָבֵשׁ שֶׁנִּשְׁאַר בַּכְּלִי וְאֵינוֹ זָב׃

ו׳ בָּרוּךְ אַתָּה בְּבֹאֶךָ וּבָרוּךְ אַתָּה בְּצֵאתֶךָ׃

ברוך אתה בבאך וברוך אתה בצאתך. שֶׁתְּהֵי יְצִיאָתְךָ מִן הָעוֹלָם בְּלֹא חֵטְא כְּבִיאָתְךָ לָעוֹלָם (ב״מ ק״ז)׃

ז׳ יִתֵּן יְהוָה אֶת־אֹיְבֶיךָ הַקָּמִים עָלֶיךָ נִגָּפִים לְפָנֶיךָ בְּדֶרֶךְ אֶחָד יֵצְאוּ אֵלֶיךָ וּבְשִׁבְעָה דְרָכִים יָנוּסוּ לְפָנֶיךָ׃

ובשבעה דרכים ינוסו לפניך. כֵּן דֶּרֶךְ הַנִּבְהָלִים לִבְרֹחַ, מִתְפַּזְּרִין לְכָל צַד׃

ח׳ יְצַו יְהוָה אִתְּךָ אֶת־הַבְּרָכָה בַּאֲסָמֶיךָ וּבְכֹל מִשְׁלַח יָדֶךָ וּבֵרַכְךָ בָּאָרֶץ אֲשֶׁר־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ׃

ט׳ יְקִימְךָ יְהוָה לוֹ לְעַם קָדוֹשׁ כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע־לָךְ כִּי תִשְׁמֹר אֶת־מִצְוֹת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וְהָלַכְתָּ בִּדְרָכָיו׃

י׳ וְרָאוּ כָּל־עַמֵּי הָאָרֶץ כִּי שֵׁם יְהוָה נִקְרָא עָלֶיךָ וְיָרְאוּ מִמֶּךָּ׃

י״א וְהוֹתִרְךָ יְהוָה לְטוֹבָה בִּפְרִי בִטְנְךָ וּבִפְרִי בְהֶמְתְּךָ וּבִפְרִי אַדְמָתְךָ עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע יְהוָה לַאֲבֹתֶיךָ לָתֶת לָךְ׃

י״ב יִפְתַּח יְהוָה ׀ לְךָ אֶת־אוֹצָרוֹ הַטּוֹב אֶת־הַשָּׁמַיִם לָתֵת מְטַר־אַרְצְךָ בְּעִתּוֹ וּלְבָרֵךְ אֶת כָּל־מַעֲשֵׂה יָדֶךָ וְהִלְוִיתָ גּוֹיִם רַבִּים וְאַתָּה לֹא תִלְוֶה׃

י״ג וּנְתָנְךָ יְהוָה לְרֹאשׁ וְלֹא לְזָנָב וְהָיִיתָ רַק לְמַעְלָה וְלֹא תִהְיֶה לְמָטָּה כִּי־תִשְׁמַע אֶל־מִצְוֹת ׀ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם לִשְׁמֹר וְלַעֲשׂוֹת׃

י״ד וְלֹא תָסוּר מִכָּל־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם יָמִין וּשְׂמֹאול לָלֶכֶת אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים לְעָבְדָם׃ {פ}

ט״ו וְהָיָה אִם־לֹא תִשְׁמַע בְּקוֹל יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת אֶת־כָּל־מִצְוֹתָיו וְחֻקֹּתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם וּבָאוּ עָלֶיךָ כָּל־הַקְּלָלוֹת הָאֵלֶּה וְהִשִּׂיגוּךָ׃

ט״ז אָרוּר אַתָּה בָּעִיר וְאָרוּר אַתָּה בַּשָּׂדֶה׃

י״ז אָרוּר טַנְאֲךָ וּמִשְׁאַרְתֶּךָ׃

י״ח אָרוּר פְּרִי־בִטְנְךָ וּפְרִי אַדְמָתֶךָ שְׁגַר אֲלָפֶיךָ וְעַשְׁתְּרֹת צֹאנֶךָ׃

י״ט אָרוּר אַתָּה בְּבֹאֶךָ וְאָרוּר אַתָּה בְּצֵאתֶךָ׃

כ׳ יְשַׁלַּח יְהוָה ׀ בְּךָ אֶת־הַמְּאֵרָה אֶת־הַמְּהוּמָה וְאֶת־הַמִּגְעֶרֶת בְּכֹל־מִשְׁלַח יָדְךָ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה עַד הִשָּׁמְדְךָ וְעַד־אַבְּדְךָ מַהֵר מִפְּנֵי רֹעַ מַעַלְלֶיךָ אֲשֶׁר עֲזַבְתָּנִי׃

המארה. חִסָּרוֹן, כְּמוֹ ״צָרַעַת מַמְאֶרֶת״ (ויקרא י״ג)׃

המהומה. שִׁגּוּשׁ, קוֹל בֶּהָלוֹת׃

כ״א יַדְבֵּק יְהוָה בְּךָ אֶת־הַדָּבֶר עַד כַּלֹּתוֹ אֹתְךָ מֵעַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר־אַתָּה בָא־שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ׃

כ״ב יַכְּכָה יְהוָה בַּשַּׁחֶפֶת וּבַקַּדַּחַת וּבַדַּלֶּקֶת וּבֶחָרְחֻר וּבַחֶרֶב וּבַשִּׁדָּפוֹן וּבִירָקוֹן וּרְדָפוּךָ עַד אָבְדֶךָ׃

בשחפת. שֶׁבְּשָׂרוֹ נִשְׁחָף וְנָפוּחַ׃

ובקדחת. לְשׁוֹן ״כִּי אֵשׁ קָדְחָה בְאַפִּי״ (דברים ל״ב), וְהוּא אֵשׁ שֶׁל חוֹלִים, מלו״וי בְּלַעַז, שֶׁהִיא חַמָּה מְאֹד:

ובדלקת. חַמָּה יוֹתֵר מִקַּדַּחַת, וּמִינֵי חֳלָאִים הֵם:

ובחרחר. חֹלִי הַמְחַמְמוֹ תּוֹךְ הַגּוּף וְצָמָא תָּמִיד לַמַּיִם, וּבְלַעַז אישטרד״ימנט, לְשׁוֹן ״וְעַצְמֵי חָרָה מִנִּי חֹרֶב״ (איוב ל׳) ״נָחַר מַפֵּחַ מֵאֵשׁ״ (ירמיהו ו׳):

ובחרב. יָבִיא עָלֶיךָ גְּיָסוֹת:

ובשדפון וביקרון. מַכַּת תְּבוּאָה שֶׁבַּשָּׁדוֹת:

שדפון. רוּחַ קָדִים, אשלי״דה בְּלַעַז:

ירקון. יֹבֶשׁ, וּפְנֵי הַתְּבוּאָה מַכְסִיפִין וְנֶהְפָּכִין לְיֶרֶקוֹן, קמ״א (נ״א — קרו״א) בְּלַעַז:

עד אבדך. תַּרְגּוּם ״עַד דְּתֵיבָד״, כְּלוֹמַר עַד אֲבֹד אוֹתְךָ — שֶׁתִּכְלֶה מֵאֶלֶיךָ:

כ״ג וְהָיוּ שָׁמֶיךָ אֲשֶׁר עַל־רֹאשְׁךָ נְחֹשֶׁת וְהָאָרֶץ אֲשֶׁר־תַּחְתֶּיךָ בַּרְזֶל׃

והיו שמיך אשר על ראשך נחשת. קְלָלוֹת הַלָּלוּ מֹשֶׁה מִפִּי עַצְמוֹ אָמָרָן, וְשֶׁבְּהַר סִינַי מִפִּי הַקָּבָ״ה אֲמָרָן, כְּמַשְׁמָעָן, וְכֵן נֶאֱמַר (ויקרא כ״ו) ״וְאִם לֹא תִשְׁמְעוּ לִי ... וְאִם תֵּלְכוּ עִמִּי קֶרִי״, וְכָאן הוּא אוֹמֵר ״בְּקוֹל ה׳ אֱלֹהֶיךָ ... יַדְבֵּק ה׳ בְּךָ ... יַכְּכָה ה׳״, הַקֵּל מֹשֶׁה בְּקִלְלוֹתָיו לְאָמְרָן בִּלְשׁוֹן יָחִיד. וְגַם כֵּן בְּקִלָּלָה זוֹ הַקֵּל, שֶׁבָּרִאשׁוֹנוֹת הוּא אוֹמֵר ״אֶת שְׁמֵיכֶם כַּבַּרְזֶל וְאֶת אַרְצְכֶם כַּנְּחֹשֶׁה״ — שֶׁלֹּא יִהְיוּ הַשָּׁמַיִם מַזִּיעִין כְּבַרְזֶל מַזִּיעַ וּמְתוֹךְ כָּךְ יִהְיֶה חֹרֶב בָּעוֹלָם וְהָאָרֶץ תְּהֵי מַזַּעַת כְּבַרְזֶל שֶׁהַנְּחֹשֶׁת מַזִּיעַ וְהִיא מַרְקֶבֶת פֵּרוֹתֶיהָ, וְכָאן הוּא אוֹמֵר ״שָׁמֶיךָ נְחֹשֶׁת וְאַרְצְךָ בַּרְזֶל״ — שֶׁיִּהְיוּ שָׁמַיִם מַזִּיעִין, אַע״פ שֶׁלֹּא יֵרִיקוּ מָטָר, מִכָּל מָקוֹם לֹא יִהְיֶה חֹרֶב שֶׁל אֲבַדּוֹן בָּעוֹלָם, וְהָאָרֶץ לֹא תִּהְיֶה מַזִּיעָה, כְּדֶרֶךְ שֶׁאֵין הַבַּרְזֶל מַזִּיעַ, וְאֵין הַפֵּרוֹת מַרְקִיבִין, וּמִכָּל מָקוֹם קְלָלָה הִיא, בֵּין שֶׁהִיא כְּנְחֹשֶׁת בֵּין שֶׁהִיא כַּבַּרְזֶל לֹא תּוֹצִיא פֵּרוֹת, וְכֵן הַשָּׁמַיִם לֹא יָרִיקוּ מָטָר (ספרא ויקרא כ״ו):

כ״ד יִתֵּן יְהוָה אֶת־מְטַר אַרְצְךָ אָבָק וְעָפָר מִן־הַשָּׁמַיִם יֵרֵד עָלֶיךָ עַד הִשָּׁמְדֶךָ׃

מטר ארצך אבק ועפר. ״זִיקָא דְּטַר מִטְרָא״, מָטָר יוֹרֵד וְלֹא כָּל צָרְכּוֹ, וְאֵין בּוֹ כְּדֵי לְהַרְבִּיץ אֶת הֶעָפָר, וְהָרוּחַ בָּאָה וּמַעֲלָה אֶת הָאָבָק וּמְכַסָּה אֶת עֵשֶׂב הַזֶּרַע שֶׁהֵם לַחִים מִן הַמַּיִם וְנִדְבָּק בָּהֶם, וְנַעֲשֶׂה טִיט וּמִתְיַבֵּשׁ וּמַרְקִיבִין (תענית ג׳):

כ״ה יִתֶּנְךָ יְהוָה ׀ נִגָּף לִפְנֵי אֹיְבֶיךָ בְּדֶרֶךְ אֶחָד תֵּצֵא אֵלָיו וּבְשִׁבְעָה דְרָכִים תָּנוּס לְפָנָיו וְהָיִיתָ לְזַעֲוָה לְכֹל מַמְלְכוּת הָאָרֶץ׃

לזעוה. לְאֵימָה וּלְזִיעַ, שֶׁיְּזוּעוּ כָּל שׁוֹמְעֵי מַכּוֹתֶיךָ מִפְּךָ וְיֹאמְרוּ ״אוֹי לָנוּ שֶׁלֹּא יָבֹא עָלֵינוּ כְּדֶרֶךְ שֶׁבָּא עַל אֵלּוּ״:

כ״ו וְהָיְתָה נִבְלָתְךָ לְמַאֲכָל לְכָל־עוֹף הַשָּׁמַיִם וּלְבֶהֱמַת הָאָרֶץ וְאֵין מַחֲרִיד׃

כ״ז יַכְּכָה יְהוָה בִּשְׁחִין מִצְרַיִם (ובעפלים) [וּבַטְּחֹרִים] וּבַגָּרָב וּבֶחָרֶס אֲשֶׁר לֹא־תוּכַל לְהֵרָפֵא׃

בשחין מצרים. רַע הָיָה מְאֹד, לַח מִבִּפְנִים וְיָבֵשׁ מִבַּחוּץ, כִּדְאִיתָא בִּבְכוֹרוֹת (דף מ״א):

גרב. שְׁחִין לַח:

חרס. שְׁחִין יָבֵשׁ כַּחֶרֶס:

כ״ח יַכְּכָה יְהוָה בְּשִׁגָּעוֹן וּבְעִוָּרוֹן וּבְתִמְהוֹן לֵבָב׃

ובתמהון לבב. אֹטֶם הַלֵּב, אשטור״דישון בְּלַעַז:

כ״ט וְהָיִיתָ מְמַשֵּׁשׁ בַּצָּהֳרַיִם כַּאֲשֶׁר יְמַשֵּׁשׁ הָעִוֵּר בָּאֲפֵלָה וְלֹא תַצְלִיחַ אֶת־דְּרָכֶיךָ וְהָיִיתָ אַךְ עָשׁוּק וְגָזוּל כָּל־הַיָּמִים וְאֵין מוֹשִׁיעַ׃

עשוק. בְּכָל מַעֲשֶׂיךָ יִהְיֶה עָרְעוּר:

ל׳ אִשָּׁה תְאָרֵשׂ וְאִישׁ אַחֵר (ישגלנה) [יִשְׁכָּבֶנָּה] בַּיִת תִּבְנֶה וְלֹא־תֵשֵׁב בּוֹ כֶּרֶם תִּטַּע וְלֹא תְחַלְּלֶנּוּ׃

ישגלנה. לְשׁוֹן שֶׁגַל, פִּלֶגֶשׁ, וְהַכָּתוּב כִּנָּהוּ לְשֶׁבַח **ישכבנה**, וְתִקּוּן סוֹפְרִים הוּא זֶה:

תחללנו. בַּשָּׁנָה הָרְבִיעִית לֶאֱכֹל פִּרְיוֹ (מגילה כ״ה):

ל״א שׁוֹרְךָ טָבוּחַ לְעֵינֶיךָ וְלֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ חֲמֹרְךָ גָּזוּל מִלְּפָנֶיךָ וְלֹא יָשׁוּב לָךְ צֹאנְךָ נְתֻנוֹת לְאֹיְבֶיךָ וְאֵין לְךָ מוֹשִׁיעַ׃

ל״ב בָּנֶיךָ וּבְנֹתֶיךָ נְתֻנִים לְעַם אַחֵר וְעֵינֶיךָ רֹאוֹת וְכָלוֹת אֲלֵיהֶם כָּל־הַיּוֹם וְאֵין לְאֵל יָדֶךָ׃

וכלות אליהם. מְצַפּוֹת אֲלֵיהֶם שֶׁיָּשׁוּבוּ וְאֵינָם שָׁבִים; כָּל תּוֹחֶלֶת שֶׁאֵינָהּ בָּאָה קְרוּיָה כִּלְיוֹן עֵינַיִם׃

ל״ג פְּרִי אַדְמָתְךָ וְכָל־יְגִיעֲךָ יֹאכַל עַם אֲשֶׁר לֹא־יָדָעְתָּ וְהָיִיתָ רַק עָשׁוּק וְרָצוּץ כָּל־הַיָּמִים׃

ל״ד וְהָיִיתָ מְשֻׁגָּע מִמַּרְאֵה עֵינֶיךָ אֲשֶׁר תִּרְאֶה׃

ל״ה יַכְּךָ יְהוָה בִּשְׁחִין רָע עַל־הַבִּרְכַּיִם וְעַל־הַשֹּׁקַיִם אֲשֶׁר לֹא־תוּכַל לְהֵרָפֵא מִכַּף רַגְלְךָ וְעַד קָדְקֳדֶךָ׃

ל״ו יוֹלֵךְ יְהוָה אֹתְךָ וְאֶת־מַלְכְּךָ אֲשֶׁר תָּקִים עָלֶיךָ אֶל־גּוֹי אֲשֶׁר לֹא־יָדַעְתָּ אַתָּה וַאֲבֹתֶיךָ וְעָבַדְתָּ שָׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים עֵץ וָאָבֶן׃

ל״ז וְהָיִיתָ לְשַׁמָּה לְמָשָׁל וְלִשְׁנִינָה בְּכֹל הָעַמִּים אֲשֶׁר־יְנַהֲגֶךָ יְהוָה שָׁמָּה׃

לשמה. כְּמוֹ תִּמָּהוֹן, אש״ו אשטורדישו״ן, כָּל הָרוֹאֶה אוֹתְךָ יִשּׁם עָלֶיךָ׃

למשל. כְּשֶׁתָּבֹא מַכָּה רָעָה עַל אָדָם יֹאמְרוּ זוֹ דוֹמָה לְמַכַּת פְּלוֹנִי׃

ולשנינה. לְשׁוֹן ״וְשִׁנַּנְתָּם״ (דברים ו׳), יְדַבְּרוּ בָךְ, וְכֵן תַּרְגּוּמוֹ ״וּלְשׁוֹעִי״, לְשׁוֹן סִפּוּר וְאִשְׁתָּעִי׃

ל״ח זֶרַע רַב תּוֹצִיא הַשָּׂדֶה וּמְעַט תָּאֱסֹף כִּי יַחְסְלֶנּוּ הָאַרְבֶּה׃

יחסלנו. יְכַלֶּנּוּ, וְעַל שֵׁם כָּךְ נִקְרָא חָסִיל, שֶׁמְּכַלֶּה אֶת הַכֹּל׃

ל״ט כְּרָמִים תִּטַּע וְעָבָדְתָּ וְיַיִן לֹא־תִשְׁתֶּה וְלֹא תֶאֱגֹר כִּי תֹאכְלֶנּוּ הַתּוֹלָעַת׃

מ׳ זֵיתִים יִהְיוּ לְךָ בְּכֹל־גְּבוּלֶךָ וְשֶׁמֶן לֹא תָסוּךְ כִּי יִשַּׁל זֵיתֶךָ׃

ישל. יַשִּׁיר פֵּרוֹתָיו, לְשׁוֹן וְנָשַׁל הַבַּרְזֶל (דברים י״ט)׃

מ״א בָּנִים וּבָנוֹת תּוֹלִיד וְלֹא־יִהְיוּ לָךְ כִּי יֵלְכוּ בַּשֶּׁבִי׃

מ״ב כָּל־עֵצְךָ וּפְרִי אַדְמָתֶךָ יְיָרֵשׁ הַצְּלָצָל׃

יירש הצלצל. יַעֲשֶׂנּוּ הָאַרְבֶּה רֹאשׁ מִן הַפְּרִי׃

יירש. יַעֲנִי׃

צלצל. מִין אַרְבֶּה. וְאִי אֶפְשָׁר לְפָרֵשׁ יְיָרֵשׁ לְשׁוֹן יְרֵשָׁה, שֶׁאִם כֵּן הָיָה לוֹ לִכְתֹּב ״יִירַשׁ״, וְלֹא לְשׁוֹן הוֹרָשָׁה וְגֵרוּשִׁין, שֶׁאִם כֵּן הָיָה לוֹ לִכְתֹּב ״יוֹרִישׁ״׃

מ״ג הַגֵּר אֲשֶׁר בְּקִרְבְּךָ יַעֲלֶה עָלֶיךָ מַעְלָה מַעְלָה וְאַתָּה תֵּרֵד מַטָּה מָטָּה׃

מ״ד הוּא יַלְוְךָ וְאַתָּה לֹא תַלְוֶנּוּ הוּא יִהְיֶה לְרֹאשׁ וְאַתָּה תִּהְיֶה לְזָנָב׃

מ״ה וּבָאוּ עָלֶיךָ כָּל־הַקְּלָלוֹת הָאֵלֶּה וּרְדָפוּךָ וְהִשִּׂיגוּךָ עַד הִשָּׁמְדֶךָ כִּי־לֹא שָׁמַעְתָּ בְּקוֹל יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹר מִצְוֹתָיו וְחֻקֹּתָיו אֲשֶׁר צִוָּךְ׃

מ״ו וְהָיוּ בְךָ לְאוֹת וּלְמוֹפֵת וּבְזַרְעֲךָ עַד־עוֹלָם׃

מ״ז תַּחַת אֲשֶׁר לֹא־עָבַדְתָּ אֶת־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּשִׂמְחָה וּבְטוּב לֵבָב מֵרֹב כֹּל׃

מרב כל. בְּעוֹד שֶׁהָיָה לְךָ כָּל טוּב׃

מ״ח וְעָבַדְתָּ אֶת־אֹיְבֶיךָ אֲשֶׁר יְשַׁלְּחֶנּוּ יְהוָה בָּךְ בְּרָעָב וּבְצָמָא וּבְעֵירֹם וּבְחֹסֶר כֹּל וְנָתַן עֹל בַּרְזֶל עַל־צַוָּארֶךָ עַד הִשְׁמִידוֹ אֹתָךְ׃

מ״ט יִשָּׂא יְהוָה עָלֶיךָ גּוֹי מֵרָחֹק מִקְצֵה הָאָרֶץ כַּאֲשֶׁר יִדְאֶה הַנָּשֶׁר גּוֹי אֲשֶׁר לֹא־תִשְׁמַע לְשֹׁנוֹ׃

כאשר ידאה הנשר. פִּתְאֹם וְדַרְכּוֹ מַצְלַחַת וְיֵקְלוּ סוּסָיו׃

לא תשמע לשנו. לֹא תַכִּיר לְשׁוֹנוֹ, וְכֵן ״תִּשְׁמַע חֲלוֹם לְפִתֹּר אֹתוֹ״ (בראשית מ״א), וְכֵן ״כִּי שֹׁמֵעַ יוֹסֵף״ (שם מ״ב), אינטינד״רי׃

נ׳ גּוֹי עַז פָּנִים אֲשֶׁר לֹא־יִשָּׂא פָנִים לָזָקֵן וְנַעַר לֹא יָחֹן׃

נ״א וְאָכַל פְּרִי בְהֶמְתְּךָ וּפְרִי־אַדְמָתְךָ עַד הִשָּׁמְדֶךָ אֲשֶׁר לֹא־יַשְׁאִיר לְךָ דָּגָן תִּירוֹשׁ וְיִצְהָר שְׁגַר אֲלָפֶיךָ וְעַשְׁתְּרֹת צֹאנֶךָ עַד הַאֲבִידוֹ אֹתָךְ׃

נ״ב וְהֵצַר לְךָ בְּכָל־שְׁעָרֶיךָ עַד רֶדֶת חֹמֹתֶיךָ הַגְּבֹהֹת וְהַבְּצֻרוֹת אֲשֶׁר אַתָּה בֹטֵחַ בָּהֶן בְּכָל־אַרְצֶךָ וְהֵצַר לְךָ בְּכָל־שְׁעָרֶיךָ בְּכָל־אַרְצְךָ אֲשֶׁר נָתַן יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לָךְ׃

עד רדת חמתיך. לְשׁוֹן רִדּוּי וְכִבּוּשׁ׃

נ״ג וְאָכַלְתָּ פְּרִי־בִטְנְךָ בְּשַׂר בָּנֶיךָ וּבְנֹתֶיךָ אֲשֶׁר נָתַן־לְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּמָצוֹר וּבְמָצוֹק אֲשֶׁר־יָצִיק לְךָ אֹיְבֶךָ׃

ואכלת ... בשר בניך ... במצור. מֵחֲמַת שֶׁיִּהְיוּ צָרִים עַל הָעִיר וְיִהְיֶה שָׁם מָצוֹק, עֲקַת רָעָבוֹן׃

נ״ד הָאִישׁ הָרַךְ בְּךָ וְהָעָנֵג מְאֹד תֵּרַע עֵינוֹ בְּאָחִיו וּבְאֵשֶׁת חֵיקוֹ וּבְיֶתֶר בָּנָיו אֲשֶׁר יוֹתִיר׃

הרך בך והענג. הוּא הָרַךְ הוּא הֶעָנֹג — לְשׁוֹן פִּנּוּק, וּמֵהֶתְעַנֵּג וּמֵרֹב מוֹכִיחַ עֲלֵיהֶם שֶׁשְּׁנֵיהֶם אֶחָד; אַע״פ שֶׁהוּא מְפֻנָּק וְרַעְתּוֹ קָצָה בְּדָבָר מָאוּס, יִמְתַּק לוֹ לְרַעֲבוֹנוֹ בְּשַׂר בָּנָיו וּבְנוֹתָיו, עַד כִּי **תרע עינו** בְּבָנָיו הַנּוֹתָרִים **מתת לאחד מהם מבשר בניו** אֲחֵיהֶם **אשר יאכל.** דָּ״א — **הרך בך**, הָרַחֲמָנִי וְרַךְ הַלֵּבָב מֵרֹב רַעֲבָנוּת יִתְאַכְזְרוּ וְלֹא יִתְּנוּ מִבְּשַׂר בְּנֵיהֶם הַשְּׁחוּטִים לִבְנֵיהֶם הַנּוֹתָרִים׃

נ״ה מִתֵּת | לְאַחַד מֵהֶם מִבְּשַׂר בָּנָיו אֲשֶׁר יֹאכַל מִבְּלִי הִשְׁאִיר־לוֹ כֹּל בְּמָצוֹר וּבְמָצוֹק אֲשֶׁר יָצִיק לְךָ אֹיִבְךָ בְּכָל־שְׁעָרֶיךָ׃

נ״ו הָרַכָּה בְךָ וְהָעֲנֻגָּה אֲשֶׁר לֹא־נִסְתָּה כַף־רַגְלָהּ הַצֵּג עַל־הָאָרֶץ מֵהִתְעַנֵּג וּמֵרֹךְ תֵּרַע עֵינָהּ בְּאִישׁ חֵיקָהּ וּבְבִנָהּ וּבְבִתָּהּ׃

תרע עינה באיש חיקה ובבנה ובבתה. הַגְּדוֹלִים׃

נ״ז וּבְשִׁלְיָתָהּ הַיּוֹצֵת | מִבֵּין רַגְלֶיהָ וּבְבָנֶיהָ אֲשֶׁר תֵּלֵד כִּי־תֹאכְלֵם בְּחֹסֶר־כֹּל בַּסֵּתֶר בְּמָצוֹר וּבְמָצוֹק אֲשֶׁר יָצִיק לְךָ אֹיִבְךָ בִּשְׁעָרֶיךָ׃

ובשליתה. בָּנֶיהָ הַקְּטַנִּים — בְּכֻלָּן תִּהְא עֵינָהּ צָרָה כְּשֶׁתֹּאכַל אֶת הָאֶחָד מִלְּתֵת לַאֲשֶׁר אֶצְלָהּ מִן הַבָּשָׂר׃

נ״ח אִם־לֹא תִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת אֶת־כָּל־דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת הַכְּתֻבִים בַּסֵּפֶר הַזֶּה לְיִרְאָה אֶת־הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד וְהַנּוֹרָא הַזֶּה אֶת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ׃

נ״ט וְהִפְלָא יְהוָה אֶת־מַכֹּתְךָ וְאֶת מַכּוֹת זַרְעֶךָ מַכּוֹת גְּדֹלֹת וְנֶאֱמָנוֹת וְחֳלָיִם רָעִים וְנֶאֱמָנִים׃

והפלא ה׳ את מכתך. מַפְלָאוֹת וּמְבֻדָּלוֹת מִשְּׁאָר מַכּוֹת׃

ונאמנות. לְיַסְּרְךָ, לְקַיֵּם שְׁלִיחוּתָן׃

ס׳ וְהֵשִׁיב בְּךָ אֶת כָּל־מַדְוֵה מִצְרַיִם אֲשֶׁר יָגֹרְתָּ מִפְּנֵיהֶם וְדָבְקוּ בָּךְ׃

אשר יגרת מפניהם. מִפְּנֵי הַמַּכּוֹת. כְּשֶׁהָיוּ יִשְׂרְאֵל רוֹאִין מַכּוֹת מְשֻׁנּוֹת הַבָּאוֹת עַל מִצְרַיִם, הָיוּ יְרֵאִים מֵהֶם שֶׁלֹּא יָבֹאוּ גַּם עֲלֵיהֶם. תֵּדַע שֶׁכֵּן כָּתוּב ״אִם שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַע וְגוֹ׳ כָּל הַמַּחֲלָה אֲשֶׁר שַׂמְתִּי בְמִצְרַיִם לֹא אָשִׂים עָלֶיךָ״ (שמות ט״ו) — אֵין מְיָרְאִין אֶת הָאָדָם אֶלָּא בְּדָבָר שֶׁהוּא יָגוֹר מִמֶּנּוּ׃

ס״א גַּם כָּל־חֳלִי וְכָל־מַכָּה אֲשֶׁר לֹא כָתוּב בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֹּאת יַעְלֵם יְהוָה עָלֶיךָ עַד הִשָּׁמְדֶךָ׃

יעלם. לְשׁוֹן עֲלִיָּה׃

ס״ב וְנִשְׁאַרְתֶּם בִּמְתֵי מְעָט תַּחַת אֲשֶׁר הֱיִיתֶם כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לָרֹב כִּי־לֹא שָׁמַעְתָּ בְּקוֹל יְהוָה אֱלֹהֶיךָ׃

ונשארתם במתי מעט תחת וגו׳. מֵעֲטִין חֵלֶף מְרֻבִּים׃

ס״ג וְהָיָה כַּאֲשֶׁר־שָׂשׂ יְהוָה עֲלֵיכֶם לְהֵיטִיב אֶתְכֶם וּלְהַרְבּוֹת אֶתְכֶם כֵּן יָשִׂישׂ יְהוָה עֲלֵיכֶם לְהַאֲבִיד אֶתְכֶם וּלְהַשְׁמִיד אֶתְכֶם וְנִסַּחְתֶּם מֵעַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר־אַתָּה בָא־שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ׃

כן ישיש ה׳. אֶת אוֹיְבֵיכֶם **עליכם להאביד וגו׳**׃

ונסחתם. לְשׁוֹן עֲקִירָה וְכֵן (משלי ט״ו) ״בֵּית גֵּאִים יִסַּח ה׳״׃

ס״ד וֶהֱפִיצְךָ יְהוָה בְּכָל־הָעַמִּים מִקְצֵה הָאָרֶץ וְעַד־קְצֵה הָאָרֶץ וְעָבַדְתָּ שָּׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא־יָדַעְתָּ אַתָּה וַאֲבֹתֶיךָ עֵץ וָאָבֶן׃

ועבדתם שם אלהים אחרים. כְּתַרְגּוּמוֹ — לֹא עֲבוֹדַת אֱלֹהוּת מַמָּשׁ אֶלָּא מַעֲלִים מַס וְגַלְגֻּלִּיּוֹת לְכוּמְרֵי עַ״זָ׃

ס״ה וּבַגּוֹיִם הָהֵם לֹא תַרְגִּיעַ וְלֹא־יִהְיֶה מָנוֹחַ לְכַף־רַגְלֶךָ וְנָתַן יְהוָה לְךָ שָׁם לֵב רַגָּז וְכִלְיוֹן עֵינַיִם וְדַאֲבוֹן נָפֶשׁ׃

לא תרגיע. לֹא תָנוּחַ, כְּמוֹ ״וְזֹאת הַמַּרְגֵּעָה״ (ישעיהו כ״ח)׃

לב רגז. לֵב חָרֵד, כְּתַרְגּוּמוֹ ״דָּחֵל״, כְּמוֹ (ישעיהו י״ד) ״שְׁאוֹל מִתַּחַת רָגְזָה לָךְ״ (שמות ט״ו) ״שָׁמְעוּ עַמִּים יִרְגָּזוּן״, (שמואל ב כ״ב) ״מוֹסְדוֹת הַשָּׁמַיִם יִרְגָּזוּ״׃

וכליון עינים. מְצַפֶּה לִישׁוּעָה וְלֹא תָבֹא׃

ס״ו וְהָיוּ חַיֶּיךָ תְּלָאִים לְךָ מִנֶּגֶד וּפָחַדְתָּ לַיְלָה וְיוֹמָם וְלֹא תַאֲמִין בְּחַיֶּיךָ׃

חייך תלאים לך. עַל הַסָּפֵק, כָּל סָפֵק קָרוּי תְּלוּי, שֶׁמָּא אָמוּת הַיּוֹם בַּחֶרֶב הַבָּאָה עָלֵינוּ. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ זֶה הַלּוֹקֵחַ תְּבוּאָה מִן הַשּׁוּק׃

ולא תאמין בחייך. זֶה הַסּוֹמֵךְ עַל הַפִּלְטֵר (עי׳ מנחות ק״ג)׃

ס״ז בַּבֹּקֶר תֹּאמַר מִי־יִתֵּן עֶרֶב וּבָעֶרֶב תֹּאמַר מִי־יִתֵּן בֹּקֶר מִפַּחַד לְבָבְךָ אֲשֶׁר תִּפְחָד וּמִמַּרְאֵה עֵינֶיךָ אֲשֶׁר תִּרְאֶה׃

בבקר תאמר מי יתן ערב. וְיִהְיֶה הָעֶרֶב שֶׁל אֶמֶשׁ׃

ובערב תאמר מי יתן בקר. שֶׁל שַׁחֲרִית, שֶׁהַצָּרוֹת מִתְחַזְּקוֹת תָּמִיד וְכָל שָׁעָה מְרֻבָּה קְלָלָתָהּ מִשֶּׁלְפָנֶיהָ (עי׳ סוטה מ״ט)׃

ס״ח וֶהֱשִׁיבְךָ יְהוָה ׀ מִצְרַיִם בָּאֳנִיּוֹת בַּדֶּרֶךְ אֲשֶׁר אָמַרְתִּי לְךָ לֹא־תֹסִיף עוֹד לִרְאֹתָהּ וְהִתְמַכַּרְתֶּם שָׁם לְאֹיְבֶיךָ לַעֲבָדִים וְלִשְׁפָחוֹת וְאֵין קֹנֶה׃ {ס}

באניות. בִּסְפִינוֹת — בַּשִּׁבְיָה׃

והתמכרתם שם לאיביך. אַתֶּם מְבֻקָּשִׁים לִהְיוֹת נִמְכָּרִים לָהֶם לַעֲבָדִים וְלִשְׁפָחוֹת׃

ואין קנה. כִּי יִגְזְרוּ עָלֶיךָ הֶרֶג וְכִלָּיוֹן׃

והתמכרתם. בְּלַעַז איפוורונדרי״ן וו״ש, וְלֹא יִתָּכֵן לְפָרֵשׁ ״וְהִתְמַכַּרְתֶּם״ בִּלְשׁוֹן וְנִמְכַּרְתֶּם עַל יְדֵי מוֹכְרִים אֲחֵרִים מִפְּנֵי שֶׁנֶּאֱמַר אַחֲרָיו ״וְאֵין קוֹנֶה״׃

ס״ט אֵלֶּה דִּבְרֵי הַבְּרִית אֲשֶׁר־צִוָּה יְהוָה אֶת־מֹשֶׁה לִכְרֹת אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ מוֹאָב מִלְּבַד הַבְּרִית אֲשֶׁר־כָּרַת אִתָּם בְּחֹרֵב׃ {פ}

לכרת את בני ישראל. שֶׁיְּקַבְּלוּ עֲלֵיהֶם אֶת הַתּוֹרָה בְּאָלָה וּבִשְׁבוּעָה׃

מלבד הברית. קְלָלוֹת שֶׁבְּתוֹרַת כֹּהֲנִים שֶׁנֶּאֶמְרוּ בְסִינַי׃

פרק כ״ט

א וַיִּקְרָא מֹשֶׁה אֶל־כָּל־יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אַתֶּם רְאִיתֶם אֵת כָּל־אֲשֶׁר עָשָׂה יְהוָה לְעֵינֵיכֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם לְפַרְעֹה וּלְכָל־עֲבָדָיו וּלְכָל־אַרְצוֹ׃

ב הַמַּסֹּת הַגְּדֹלֹת אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ הָאֹתֹת וְהַמֹּפְתִים הַגְּדֹלִים הָהֵם׃

ג וְלֹא־נָתַן יְהוָה לָכֶם לֵב֙ לָדַ֣עַת וְעֵינַ֔יִם לִרְא֖וֹת וְאָזְנַ֑יִם לִשְׁמֹ֥עַ עַד הַיּ֖וֹם הַזֶּֽה׃

ולא נתן ה׳ לכם לב לדעת. לְהַכִּיר אֶת סִדְרֵי הַקֶּבֶ״ה וְלִדָּבֵק בּוֹ׃

עד היום הזה. שֶׁמַּעְתִּי שֶׁאוֹתוֹ הַיּוֹם שְׁנָתַן מֹשֶׁה סֵפֶר הַתּוֹרָה לִבְנֵי לֵוִי, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים ל״א) ״וַיִּתְּנָהּ אֶל הַכֹּהֲנִים בְּנֵי לֵוִי״, בָּאוּ כָּל יִשְׂרָאֵל לִפְנֵי מֹשֶׁה וְאָמְרוּ לוֹ מֹשֶׁה רַבֵּנוּ, אַף אָנוּ עָמַדְנוּ בְּסִינַי וְקִבַּלְנוּ אֶת הַתּוֹרָה וְנִתְּנָה לָנוּ, וּמָה אַתָּה מַשְׁלִיט אֶת בְּנֵי שִׁבְטְךָ עָלֶיהָ וְיֹאמְרוּ לָנוּ יוֹם מָחָר לֹא לָכֶם נִתְּנָה, לָנוּ נִתְּנָה, וְשָׂמַח מֹשֶׁה עַל הַדָּבָר, וְעַל זֹאת אָמַר לָהֶם ״הַיּוֹם הַזֶּה נִהְיֵיתָ לְעָם וְגוֹ׳״, הַיּוֹם הַזֶּה הֵבַנְתִּי שֶׁאַתֶּם דְּבֵקִים וַחֲפֵצִים בַּמָּקוֹם׃

ד וָאוֹלֵךְ אֶתְכֶם אַרְבָּעִ֣ים שָׁנָ֔ה בַּמִּדְבָּ֑ר לֹא־בָלוּ֩ שַׂלְמֹתֵיכֶ֨ם מֵעֲלֵיכֶ֜ם וְנַעַלְךָ֣ לֹא־בָלְתָ֔ה מֵעַ֖ל רַגְלֶֽךָ׃

ה לֶ֚חֶם לֹ֣א אֲכַלְתֶּ֔ם וְיַ֖יִן וְשֵׁכָ֣ר לֹ֣א שְׁתִיתֶ֑ם לְמַ֣עַן֙ תֵּדְע֔וּ כִּ֥י אֲנִ֖י יְהוָ֥ה אֱלֹהֵיכֶֽם׃

ו וַתָּבֹ֣אוּ אֶל־הַמָּק֣וֹם הַזֶּ֔ה וַיֵּצֵ֣א סִיחֹ֔ן מֶ֖לֶךְ־חֶשְׁבּ֑וֹן וְעוֹג֙ מֶ֣לֶךְ־הַבָּשָׁ֔ן לִקְרָאתֵ֖נוּ לַמִּלְחָמָ֑ה וַנַּכֵּֽם׃

ותבאו אל המקום הזה. עַתָּה אַתֶּם רוֹאִים עֵצְמְכֶם בִּגְדֻלָּה וְכָבוֹד, אַל תְּבַעֲטוּ בַּמָּקוֹם וְאַל יָרוּם לְבַבְכֶם **ושמרתם את דברי הברית הזאת; ד״א — ולא נתן ה׳ לכם לב לדעת** שֶׁאֵין אָדָם עוֹמֵד עַל סוֹף דַּעְתּוֹ שֶׁל רַבּוֹ וְחָכְמַת מִשְׁנָתוֹ עַד אַרְבָּעִים שָׁנָה, וּלְפִיכָךְ לֹא הִקְפִּיד עֲלֵיכֶם הַמָּקוֹם עַד הַיּוֹם הַזֶּה, אֲבָל מִכָּאן וָאֵילָךְ יַקְפִּיד, וּלְפִיכָךְ **ושמרתם את דברי הברית הזאת** וְגוֹ׳ (עבודה זרה ה׳)׃

ז וַתִּבְא֖וּ עַד־הַמָּק֣וֹם הַזֶּ֑ה וָאֶתְּנָ֣ה נַחֲלָתָ֔ם לָרְאוּבֵנִ֥י וְלַגָּדִ֖י וְלַחֲצִ֣י שֵׁ֣בֶט הַמְנַשִּֽׁי׃

ח וּשְׁמַרְתֶּ֗ם אֶת־דִּבְרֵ֤י הַבְּרִית֙ הַזֹּ֣את וַעֲשִׂיתֶ֔ם אֹתָ֑ם לְמַ֣עַן תַּשְׂכִּ֔ילוּ אֵ֖ת כָּל־אֲשֶׁ֥ר תַּעֲשֽׂוּן׃ {פ}

ט אַתֶּ֣ם נִצָּבִ֔ים הַיּ֖וֹם כֻּלְּכֶ֑ם לִפְנֵ֣י יְהוָ֣ה אֱלֹהֵיכֶ֗ם רָאשֵׁיכֶם֙ שִׁבְטֵיכֶ֔ם זִקְנֵיכֶ֥ם וְשֹׁטְרֵיכֶ֖ם כֹּ֥ל אִֽישׁ־יִשְׂרָאֵֽל׃

אתם נצבים. מְלַמֵּד שֶׁכִּנְּסָם מֹשֶׁה לִפְנֵי הַקֶּבֶ״ה בְּיוֹם מוֹתוֹ לְהַכְנִיסָם בַּבְּרִית׃

ראשיכם שבטיכם. רָאשֵׁיכֶם לְשִׁבְטֵיכֶם׃

זקניכם ושטריכם. הֶחָשׁוּב חָשׁוּב קוֹדֶם, וְאַחַר כָּךְ **כל איש ישראל**׃

י טַפְּכֶ֣ם נְשֵׁיכֶ֔ם וְגֵרְךָ֖ אֲשֶׁ֣ר בְּקֶ֣רֶב מַחֲנֶ֑יךָ מֵחֹטֵ֥ב עֵצֶ֖יךָ עַד שֹׁאֵ֥ב מֵימֶֽיךָ׃

מחטב עציך. מְלַמֵּד שֶׁבָּאוּ כְּנַעֲנִיִּים לְהִתְגַּיֵּר בִּימֵי מֹשֶׁה כְּדֶרֶךְ שֶׁבָּאוּ גִּבְעוֹנִים בִּימֵי יְהוֹשֻׁעַ, וְזֶהוּ הָאָמוּר בַּגִּבְעוֹנִים (יהושע ט׳) ״וַיַּעֲשׂוּ גַּם הֵמָּה בְּעָרְמָה״, וּנְתָנָם מֹשֶׁה חוֹטְבֵי עֵצִים וְשׁוֹאֲבֵי מַיִם (עי׳ תנחומא)׃

יא לְעָבְרְךָ֞ בִּבְרִ֣ית יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֗יךָ וּבְאָלָתוֹ֙ אֲשֶׁ֣ר יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֔יךָ כֹּרֵ֥ת עִמְּךָ֖ הַיּֽוֹם׃

לעברך. לְהִיוֹתְךָ עוֹבֵר בַּבְּרִית, וְלֹא יִתָּכֵן לְפָרְשׁוֹ כְּמוֹ לְהַעֲבִירְךָ, אֶלָּא כְּמוֹ לַעֲשׂוֹתְכֶם אֹתָם׃

לעברך בברית. דֶּרֶךְ הַעֲבָרָה כָּךְ׃ הָיוּ כוֹרְתֵי בְרִיתוֹת עוֹשִׂין מְחִצָּה מִכָּאן וּמְחִצָּה מִכָּאן וְעוֹבְרִים בֵּינְתַיִם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר ״הָעֵגֶל אֲשֶׁר כָּרְתוּ לִשְׁנַיִם וַיַּעַבְרוּ בֵּין בְּתָרָיו״ (ירמיהו ל״ד)׃

יב לְמַ֣עַן הָקִ֣ים־אֹתְךָ֣ הַיּ֗וֹם ו לוֹ֩ לְעָ֙ם וְה֤וּא יִהְיֶה־לְּךָ֙ לֵֽאלֹהִ֔ים כַּאֲשֶׁ֥ר דִּבֶּר־לָ֖ךְ וְכַאֲשֶׁ֣ר נִשְׁבַּ֑ע לַאֲבֹתֶ֙יךָ֙ לְאַבְרָהָ֣ם לְיִצְחָ֔ק וּלְיַעֲקֹֽב׃

למען הקים אתך היום לו לעם. כָּל כָּךְ הוּא נִכְנָע לִטְרֹחַ לְמַעַן קַיֵּם אוֹתְךָ לְפָנָיו לְעָם׃

והוא יהיה לך לאלהים. לְפִי שֶׁדִּבֵּר לְךָ וְנִשְׁבַּע לַאֲבוֹתֶיךָ שֶׁלֹּא לְהַחֲלִיף אֶת זַרְעָם בְּאֻמָּה אַחֶרֶת, לְכָךְ הוּא אוֹסֵר אֶתְכֶם בַּשְּׁבוּעוֹת הַלָּלוּ שֶׁלֹּא תַקְנִיטוּהוּ, אַחַר שֶׁהוּא אֵינוֹ יָכוֹל לְהִבָּדֵל מִכֶּם. עַד כָּאן פֵּרַשְׁתִּי פְּשׁוּטָהּ שֶׁל פָּרָשָׁה. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה: לָמָּה נִסְמְכָה פָּרָשַׁת אַתֶּם נִצָּבִים לַקְּלָלוֹת? לְפִי שֶׁשָּׁמְעוּ יִשְׂרָאֵל מֵאָה קְלָלוֹת חָסֵר שְׁתַּיִם חוּץ מִמ״ט שֶׁבְּתוֹרַת כֹּהֲנִים, הוֹרִיקוּ פְּנֵיהֶם וְאָמְרוּ מִי יוּכַל לַעֲמֹד בָּאֵלּוּ? הִתְחִיל מֹשֶׁה לְפַיְּסָם — **אתם נצבים היום**, הַרְבֵּה הִכְעַסְתֶּם לַמָּקוֹם וְלֹא עָשָׂה אִתְּכֶם כְּלָיָה וַהֲרֵי אַתֶּם קַיָּמִים לְפָנָיו׃

היום. כַּיּוֹם הַזֶּה שֶׁהוּא קַיָּם וְהוּא מַאֲפִיל וּמֵאִיר, כָּךְ הֵאִיר לָכֶם וְכָךְ עָתִיד לְהָאִיר לָכֶם, וְהַקְּלָלוֹת וְהַיִּסּוּרִין מְקַיְּמִין אֶתְכֶם וּמַצִּיבִין אֶתְכֶם לְפָנָיו; וְאַף הַפָּרָשָׁה שֶׁל מַעְלָה מִזּוֹ פִּיּוּסִין הֵם, אַתֶּם רְאִיתֶם אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה; דָּבָר אַחֵר — **אתם נצבים**, לְפִי שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל יוֹצְאִין מִפָּרָנָס לְפָרְנָס — מִמֹּשֶׁה לִיהוֹשֻׁעַ — לְפִיכָךְ עָשָׂה אוֹתָם מַצֵּבָה כְּדֵי לְזָרְזָם; וְכֵן עָשָׂה יְהוֹשֻׁעַ (יהושע כ״ד) וְכֵן שְׁמוּאֵל (שמואל א י״ב) ״הִתְיַצְּבוּ וְאִשָּׁפְטָה אִתְּכֶם״, כְּשֶׁיָּצְאוּ מִיָּדוֹ וְנִכְנְסוּ לְיָדוֹ שֶׁל שָׁאוּל (עי׳ תנחומא)׃

י״ג וְלֹא אִתְּכֶם לְבַדְּכֶם אָנֹכִי כֹּרֵת אֶת־הַבְּרִית הַזֹּאת וְאֶת־הָאָלָה הַזֹּאת׃

י״ד כִּי אֶת־אֲשֶׁר יֶשְׁנוֹ פֹּה עִמָּנוּ עֹמֵד הַיּוֹם לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְאֵת אֲשֶׁר אֵינֶנּוּ פֹּה עִמָּנוּ הַיּוֹם׃

> **ואת אשר איננו פה.** וְאַף עִם דּוֹרוֹת הָעֲתִידִים לִהְיוֹת׃

ט״ו כִּי־אַתֶּם יְדַעְתֶּם אֵת אֲשֶׁר־יָשַׁבְנוּ בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם וְאֵת אֲשֶׁר־עָבַרְנוּ בְּקֶרֶב הַגּוֹיִם אֲשֶׁר עֲבַרְתֶּם׃

> **כי אתם ידעתם וגו׳.** לְפִי שֶׁרְאִיתֶם הָאֲמוֹת, וְשָׁמָא הִשִּׂיא לֵב אֶחָד מִכֶּם אוֹתוֹ לָלֶכֶת אַחֲרֵיהֶם, **פן יש בכם וגו׳**, לְפִיכָךְ אֲנִי צָרִיךְ לְהַשְׁבִּיעֲכֶם׃

ט״ז וַתִּרְאוּ אֶת־שִׁקּוּצֵיהֶם וְאֶת גִּלֻּלֵיהֶם עֵץ וָאֶבֶן כֶּסֶף וְזָהָב אֲשֶׁר עִמָּהֶם׃

> **ותראו את שקוציהם.** עַל שֵׁם שֶׁהֵם מְאוּסִים כַּשְּׁקָצִים׃
>
> **גלוליהם.** שֶׁמְּסֹרָחִים וּמְאוּסִין כַּגֶּלֶל׃
>
> **עץ ואבן.** אוֹתָן שֶׁל עֵצִים וְשֶׁל אֲבָנִים רְאִיתֶם בַּגָּלוּי, לְפִי שֶׁאֵין הַגּוֹי יָרֵא שֶׁמָּא יִגְנְבוּ, אֲבָל שֶׁל כֶּסֶף וְזָהָב **עמהם**, בְּחַדְרֵי מַשְׁכִּיתָם הֵם, לְפִי שֶׁהֵם יְרֵאִים שֶׁמָּא יִגָּנְבוּ (תנחומא)׃

י״ז פֶּן־יֵשׁ בָּכֶם אִישׁ אוֹ־אִשָּׁה אוֹ מִשְׁפָּחָה אוֹ־שֵׁבֶט אֲשֶׁר לְבָבוֹ פֹנֶה הַיּוֹם מֵעִם יְהוָה אֱלֹהֵינוּ לָלֶכֶת לַעֲבֹד אֶת־אֱלֹהֵי הַגּוֹיִם הָהֵם פֶּן־יֵשׁ בָּכֶם שֹׁרֶשׁ פֹּרֶה רֹאשׁ וְלַעֲנָה׃

> **פן יש בכם.** שֶׁמָּא **יש בכם**׃
>
> **אשר לבבו פנה היום.** מִלְּקַבֵּל עָלָיו הַבְּרִית׃
>
> **שרש פרה ראש ולענה.** שֹׁרֶשׁ מְגַדֵּל עֵשֶׂב מַר כַּגִּידִין שֶׁהֵם מָרִים, כְּלוֹמַר — מַפְרֶה וּמַרְבֶּה רֶשַׁע בְּקִרְבְּכֶם׃

י״ח וְהָיָה בְּשָׁמְעוֹ אֶת־דִּבְרֵי הָאָלָה הַזֹּאת וְהִתְבָּרֵךְ בִּלְבָבוֹ לֵאמֹר שָׁלוֹם יִהְיֶה־לִּי כִּי בִּשְׁרִרוּת לִבִּי אֵלֵךְ לְמַעַן סְפוֹת הָרְוָה אֶת־הַצְּמֵאָה׃

> **והתברך בלבבו.** לְשׁוֹן בְּרָכָה, יַחֲשֹׁב בְּלִבּוֹ בִּרְכַּת שָׁלוֹם לְעַצְמוֹ לֵאמֹר, לֹא יְבוֹאוּנִי קְלָלוֹת הַלָּלוּ, אַךְ **שלום יהיה לי**׃
>
> **והתברך.** בנדי״רא שו״א בְּלַעַז, כְּמוֹ וְהִתְגַּלָּח, וְהִתְפַּלֵּל׃
>
> **בשרורות לבי אלך.** בְּמַרְאִית לִבִּי, כְּמוֹ (במדבר כ״ד) ״אֲשׁוּרֶנּוּ וְלֹא קָרוֹב״, כְּלוֹמַר, מַה שֶּׁלִּבִּי רוֹאֶה לַעֲשׂוֹת׃
>
> **למען ספות הרוה.** לְפִי שֶׁאוֹסִיף לוֹ פֶּרֶעָנוּת עַל מַה שֶּׁעָשָׂה עַד הֵנָּה בְּשׁוֹגֵג, וְהָיִיתִי מַעֲבִיר עֲלֵיהֶם, וְגוֹרֵם עַתָּה שֶׁאֲצָרֵפֵם עִם הַמְּזִיד וְאֶפְרַע מִמֶּנּוּ הַכֹּל, וְכֵן תִּרְגֵּם אֲנְקְלוֹס ״בְּדִיל לְאוֹסָפָא לֵהּ חֶטְאֵי שָׁלוּתָא עַל זָדָנוּתָא״ — שֶׁאוֹסִיף לוֹ אֲנִי הַשְׁגָּגוֹת עַל הַזְּדוֹנוֹת׃
>
> **הרוה.** שׁוֹגֵג, שֶׁהוּא עוֹשֶׂה כְּאָדָם שִׁכּוֹר שֶׁהוּא עוֹשֶׂה שֶׁלֹּא מִדַּעַת׃
>
> **הצמאה.** שֶׁהוּא עוֹשֶׂה מִדַּעַת וּבְתַאֲוָה׃

י״ט לֹא־יאבֶה יְהוָה סְלַח לוֹ כִּי אָז יֶעְשַׁן אַף־יְהוָה וְקִנְאָתוֹ בָּאִישׁ הַהוּא וְרָבְצָה בּוֹ כָּל־הָאָלָה הַכְּתוּבָה בַּסֵּפֶר הַזֶּה וּמָחָה יְהוָה אֶת־שְׁמוֹ מִתַּחַת הַשָּׁמָיִם׃

> **יעשן אף ה׳.** עַל יְדֵי כַּעַס הַגּוּף מִתְחַמֵּם וְהָעָשָׁן יוֹצֵא מִן הָאַף, וְכֵן (שמואל ב כ״ב:ט׳) ״עָלָה עָשָׁן בְּאַפּוֹ״, וְאַף עַל פִּי שֶׁאֵין זוֹ לִפְנֵי הַמָּקוֹם, הַכָּתוּב מַשְׁמִיעַ אֶת הָאֹזֶן כְּדֶרֶךְ שֶׁהִיא רְגִילָה וְיכוֹלָה לִשְׁמֹעַ כְּפִי דֶּרֶךְ הָאָרֶץ׃
>
> **וקנאתו.** לְשׁוֹן חֵמָה, אנפרטמי״נט, אַחִיזַת לְבִישַׁת נְקָמָה וְאֵינוֹ מַעֲבִיר עַל הַמִּדָּה׃

כ׳ וְהִבְדִּילוֹ יְהוָה לְרָעָה מִכֹּל שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל כְּכֹל אָלוֹת הַבְּרִית הַכְּתוּבָה בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה׃

> **הכתובה בספר התורה הזה.** וּלְמַעְלָה הוּא אוֹמֵר ״גַּם כָּל חֳלִי וְכָל מַכָּה ... בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֹּאת״? הַזֹּאת — לְשׁוֹן נְקֵבָה מוּסָב אֶל הַתּוֹרָה, הַזֶּה — לְשׁוֹן זָכָר מוּסָב אֶל הַסֵּפֶר, וְעַל יְדֵי פְּסוּק הַטְעָמִים הֵן נֶחְלָקִין לִשְׁתֵּי לְשׁוֹנוֹת, בְּפָרָשַׁת הַקְּלָלוֹת הַטְּפָחָא נְתוּנָה תַּחַת בְּסֵפֶר, וְהַתּוֹרָה הַזֹּאת דְּבוּקִים זֶה לָזֶה, לָכֵן אָמַר הַזֹּאת, וְכָאן הַטְּפָחָא נְתוּנָה תַּחַת הַתּוֹרָה, נִמְצָא סֵפֶר הַתּוֹרָה דְּבוּקִים זֶה לָזֶה, לְפִיכָךְ לְשׁוֹן זָכָר נוֹפֵל אַחֲרָיו, שֶׁהַלָּשׁוֹן נוֹפֵל עַל הַסֵּפֶר׃

כ״א וְאָמַר֙ הַדּ֣וֹר הָאַחֲר֔וֹן בְּנֵיכֶם֙ אֲשֶׁ֣ר יָקֻ֔מוּ מֵאַחֲרֵיכֶ֖ם וְהַנָּכְרִ֑י אֲשֶׁ֥ר יָבֹ֖א מֵאֶ֣רֶץ רְחוֹקָ֑ה וְרָא֗וּ אֶת־מַכּ֛וֹת הָאָ֥רֶץ הַהִ֖וא וְאֶת־תַּחֲלֻאֶ֑יהָ
אֲשֶׁר־חִלָּ֥ה יְהוָ֖ה בָּֽהּ׃

כ״ב גָּפְרִ֤ית וָמֶ֙לַח֙ שְׂרֵפָ֣ה כָל־אַרְצָ֔הּ לֹ֥א תִזָּרַ֖ע וְלֹ֣א תַצְמִ֑חַ וְלֹא־יַעֲלֶ֥ה בָ֛הּ כָּל־עֵ֖שֶׂב כְּמַהְפֵּכַ֣ת סְדֹ֔ם וַעֲמֹרָ֖ה אַדְמָ֣ה וצביים (וּצְבוֹיִ֑ם) [וּצְבוֹיִם] אֲשֶׁר
הָפַ֤ךְ יְהוָה֙ בְּאַפּ֣וֹ וּבַחֲמָתֽוֹ׃

כ״ג וְאָמְר֣וּ כָל־הַגּוֹיִ֗ם עַל־מָ֤ה עָשָׂה֙ יְהוָ֣ה כָּ֔כָה לָאָ֖רֶץ הַזֹּ֑את מֶ֚ה חֳרִ֣י הָאַ֔ף הַגָּד֖וֹל הַזֶּֽה׃

כ״ד וְאָמְר֗וּ עַל֙ אֲשֶׁ֣ר עָזְב֔וּ אֶת־בְּרִ֖ית יְהוָ֣ה אֱלֹהֵ֣י אֲבֹתָ֑ם אֲשֶׁ֥ר כָּרַ֖ת עִמָּ֥ם בְּהוֹצִיאוֹ֛ אֹתָ֥ם מֵאֶ֖רֶץ מִצְרָֽיִם׃

כ״ה וַיֵּלְכ֣וּ וַיַּעַבְד֗וּ אֱלֹהִים֙ אֲחֵרִ֔ים וַיִּשְׁתַּחֲו֖וּ לָהֶ֑ם אֱלֹהִ֣ים אֲשֶׁ֔ר לֹא־יְדָע֖וּם וְלֹ֥א חָלַ֖ק לָהֶֽם׃

> **לא ידעם.** לֹא יָדְעוּ בָּהֶם גְּבוּרַת אֱלֹהוּת׃
>
> **ולא חלק להם.** לֹא נִתַּן לְחֶלְקָם; וְאַנְקְלוֹס תִּרְגֵּם ״וְלָא אוֹטִיבָא לְהוֹן״, לֹא הֵטִיבוּ לָהֶם שׁוּם טוֹבָה; וְלָשׁוֹן לֹא חָלַק — אוֹתוֹ אֱלוֹהַּ שֶׁבָּחֲרוּ לָהֶם לֹא חָלַק לָהֶם שׁוּם נַחֲלָה וְשׁוּם חֵלֶק׃

כ״ו וַיִּֽחַר־אַ֤ף יְהוָה֙ בָּאָ֣רֶץ הַהִ֔וא לְהָבִ֥יא עָלֶ֖יהָ אֶת־כָּל־הַקְּלָלָ֑ה הַכְּתוּבָ֖ה בַּסֵּ֥פֶר הַזֶּֽה׃

כ״ז וַיִּתְּשֵׁ֤ם יְהוָה֙ מֵעַ֣ל אַדְמָתָ֔ם בְּאַ֥ף וּבְחֵמָ֖ה וּבְקֶ֣צֶף גָּד֑וֹל וַיַּשְׁלִכֵ֕ם אֶ֖רֶץ אַחֶ֥רֶת כַּיּ֥וֹם הַזֶּֽה׃

> **ויתשם ה׳.** כְּתַרְגּוּמוֹ ״וְטַלְטְלִינוּן״, וְכֵן ״הִנְנִי נֹתְשָׁם מֵעַל אַדְמָתָם״ (ירמיהו י״ב)׃

כ״ח הַנִּסְתָּרֹת֙ לַיהוָ֣ה אֱלֹהֵ֔ינוּ וְהַנִּגְלֹ֥ת לָ֛נוּ וּלְבָנֵ֖ינוּ עַד־עוֹלָ֑ם לַעֲשׂ֗וֹת אֶת־כָּל־דִּבְרֵ֛י הַתּוֹרָ֥ה הַזֹּֽאת׃ {ס}

> **הנסתרת לה׳ אלהינו.** וְאִם תֹּאמְרוּ מַה בְּיָדֵנוּ לַעֲשׂוֹת? אַתָּה מַעֲנִישׁ אֶת הָרַבִּים עַל הָרְהוּרֵי הַיָּחִיד, שֶׁנֶּאֱמַר ״פֶּן יֵשׁ בָּכֶם אִישׁ וְגוֹ׳״, וַאֲחַר כָּךְ ״וְרָאוּ אֶת מַכּוֹת הָאָרֶץ הַהִוא״, וַהֲלֹא אֵין אָדָם יוֹדֵעַ טְמוּנוֹתָיו שֶׁל חֲבֵרוֹ אֵין אֲנִי מַעֲנִישׁ אֶתְכֶם עַל הַנִּסְתָּרוֹת, שֶׁהֵן לַה׳ אֱלֹהֵינוּ, וְהוּא יִפָּרַע מֵאוֹתוֹ יָחִיד, אֲבָל ״הַנִּגְלוֹת לָנוּ וּלְבָנֵינוּ״ לְבָעֵר הָרָע מִקִּרְבֵּנוּ, וְאִם לֹא נַעֲשֶׂה דִּין בָּהֶם יֵעָנְשׁוּ הָרַבִּים. נָקוּד עַל **לנו ולבנינו** לִדְרֹשׁ שֶׁאַף עַל הַנִּגְלוֹת לֹא עָנַשׁ אֶת הָרַבִּים עַד שֶׁעָבְרוּ אֶת הַיַּרְדֵּן, מִשֶּׁקִּבְּלוּ עֲלֵיהֶם אֶת הַשְּׁבוּעָה בְּהַר גְּרִזִים וּבְהַר עֵיבָל וְנַעֲשׂוּ עֲרֵבִים זֶה לָזֶה (סוטה ל״ז; ע׳ סנהדרין מ״ג)׃

פרק ל׳

א וְהָיָ֗ה כִּֽי־יָבֹ֤אוּ עָלֶ֙יךָ֙ כָּל־הַדְּבָרִ֣ים הָאֵ֔לֶּה הַבְּרָכָ֖ה וְהַקְּלָלָ֑ה אֲשֶׁ֣ר נָתַ֤תִּי לְפָנֶ֙יךָ֙ וַהֲשֵׁבֹתָ֣ אֶל־לְבָבְךָ֔ בְּכָל־הַגּוֹיִ֕ם אֲשֶׁ֥ר הִדִּיחֲךָ֖ יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֑יךָ
שָׁמָּֽה׃

ב וְשַׁבְתָּ֙ עַד־יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֔יךָ וְשָׁמַעְתָּ֥ בְקֹל֖וֹ כְּכֹ֣ל אֲשֶׁר־אָנֹכִ֥י מְצַוְּךָ֛ הַיּ֖וֹם אַתָּ֣ה וּבָנֶ֑יךָ בְּכָל־לְבָבְךָ֖ וּבְכָל־נַפְשֶֽׁךָ׃

ג וְשָׁ֤ב יְהוָה֙ אֱלֹהֶ֣יךָ אֶת־שְׁבוּתְךָ֔ וְרִחֲמֶ֖ךָ וְשָׁ֑ב וְקִבֶּצְךָ֗ מִכָּל־הָעַמִּ֛ים אֲשֶׁ֥ר הֱפִיצְךָ֖ יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֑יךָ שָׁמָּֽה׃

> **ושב ה׳ אלהיך את שבותך.** הָיָה לוֹ לִכְתֹּב ״וְהֵשִׁיב״ אֶת שְׁבוּתְךָ, רַבּוֹתֵינוּ לָמְדוּ מִכָּאן כִּבְיָכוֹל שֶׁהַשְּׁכִינָה שְׁרוּיָה עִם יִשְׂרָאֵל בְּצָרַת גָּלוּתָם, וּכְשֶׁנִּגְאָלִין הִכְתִּיב גְּאֻלָּה לְעַצְמוֹ — שֶׁהוּא יָשׁוּב עִמָּהֶם. וְעוֹד יֵשׁ לוֹמַר שֶׁגָּדוֹל יוֹם קִבּוּץ גָּלֻיּוֹת וּבְקֹשִׁי, כְּאִלּוּ הוּא עַצְמוֹ צָרִיךְ לְהִיוֹת אוֹחֵז בְּיָדָיו מַמָּשׁ אִישׁ אִישׁ מִמְּקוֹמוֹ, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו כ״ז) ״וְאַתֶּם תְּלֻקְּטוּ לְאַחַד אֶחָד בְּנֵי יִשְׂרָאֵל״, וְאַף בְּגָלֻיּוֹת שְׁאָר הָאֻמּוֹת מְצִינוּ כֵּן (ירמיהו מ״ח) ״וְשַׁבְתִּי שְׁבוּת מוֹאָב״׃

ד אִם־יִהְיֶ֤ה נִדַּחֲךָ֙ בִּקְצֵ֣ה הַשָּׁמַ֔יִם מִשָּׁ֕ם יְקַבֶּצְךָ֥ יְהוָ֖ה אֱלֹהֶ֑יךָ וּמִשָּׁ֖ם יִקָּחֶֽךָ׃

ה וְהֵבִיאֲךָ֙ יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֔יךָ אֶל־הָאָ֕רֶץ אֲשֶׁר־יָרְשׁ֥וּ אֲבֹתֶ֖יךָ וְיָרַשְׁתָּ֑הּ וְהֵיטִבְךָ֥ וְהִרְבְּךָ֖ מֵאֲבֹתֶֽיךָ׃

ו וּמָ֨ל יְהוָ֤ה אֱלֹהֶ֙יךָ֙ אֶת־לְבָבְךָ֔ וְאֶת־לְבַ֖ב זַרְעֶ֑ךָ לְאַהֲבָ֗ה אֶת־יְהוָה֙ אֱלֹהֶ֔יךָ בְּכָל־לְבָבְךָ֖ וּבְכָל־נַפְשְׁךָ֥ לְמַ֖עַן חַיֶּֽיךָ׃

ז וְנָתַן יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֶת כָּל־הָאָלוֹת הָאֵלֶּה עַל־אֹיְבֶיךָ וְעַל־שֹׂנְאֶיךָ אֲשֶׁר רָדָפוּךָ׃

ח וְאַתָּה תָּשׁוּב וְשָׁמַעְתָּ בְּקוֹל יְהוָה וְעָשִׂיתָ אֶת־כָּל־מִצְוֹתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם׃

ט וְהוֹתִירְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּכֹל | מַעֲשֵׂה יָדֶךָ בְּפְרִי בִטְנְךָ וּבְפְרִי בְהֶמְתְּךָ וּבְפְרִי אַדְמָתְךָ לְטֹבָה כִּי | יָשׁוּב יְהוָה לָשׂוּש� עָלֶיךָ לְטוֹב כַּאֲשֶׁר־שָׂשׂ עַל־אֲבֹתֶיךָ׃

י כִּי תִשְׁמַע בְּקוֹל יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹר מִצְוֹתָיו וְחֻקֹּתָיו הַכְּתוּבָה בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה כִּי תָשׁוּב אֶל־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּכָל־לְבָבְךָ וּבְכָל־נַפְשֶׁךָ׃ {ס}

יא כִּי הַמִּצְוָה הַזֹּאת אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם לֹא־נִפְלֵאת הִוא מִמְּךָ וְלֹא רְחֹקָה הִוא׃

לא נפלאת הוא ממך. לֹא מְכֻסָּה הִיא מִמְּךָ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (דברים י״ז) ״כִּי יִפָּלֵא״ — אֲרֵי יִתְכַּסֵּי, (איכה א׳) ״וַתֵּרֶד פְּלָאִים״ — וַתֵּרֶד בְּמַטְמוֹנִיּוֹת, מְכֻסָּה, חֲבוּשָׁה בְּטָמוּן׃

יב לֹא בַשָּׁמַיִם הִוא לֵאמֹר מִי יַעֲלֶה־לָּנוּ הַשָּׁמַיְמָה וְיִקָּחֶהָ לָּנוּ וְיַשְׁמִעֵנוּ אֹתָהּ וְנַעֲשֶׂנָּה׃

לא בשמים הוא. שֶׁאִלּוּ הָיְתָה בַּשָּׁמַיִם, הָיִיתָ צָרִיךְ לַעֲלוֹת אַחֲרֶיהָ לְלָמְדָהּ׃

יג וְלֹא־מֵעֵבֶר לַיָּם הִוא לֵאמֹר מִי יַעֲבָר־לָנוּ אֶל־עֵבֶר הַיָּם וְיִקָּחֶהָ לָּנוּ וְיַשְׁמִעֵנוּ אֹתָהּ וְנַעֲשֶׂנָּה׃

יד כִּי־קָרוֹב אֵלֶיךָ הַדָּבָר מְאֹד בְּפִיךָ וּבִלְבָבְךָ לַעֲשֹׂתוֹ׃ {ס}

כי קרוב אליך. הַתּוֹרָה נִתְּנָה לָכֶם בִּכְתָב וּבְעַל פֶּה׃

טו רְאֵה נָתַתִּי לְפָנֶיךָ הַיּוֹם אֶת־הַחַיִּים וְאֶת־הַטּוֹב וְאֶת־הַמָּוֶת וְאֶת־הָרָע׃

את החיים ואת הטוב. זֶה תָּלוּי בָּזֶה — אִם תַּעֲשֶׂה טוֹב חֲרֵי לְךָ חַיִּים, וְאִם תַּעֲשֶׂה רַע חֲרֵי לְךָ הַמָּוֶת, וְהַכָּתוּב מְפָרֵשׁ וְהוֹלֵךְ הֵיאַךְ׃

טז אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם לְאַהֲבָה אֶת־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לָלֶכֶת בִּדְרָכָיו וְלִשְׁמֹר מִצְוֹתָיו וְחֻקֹּתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וְחָיִיתָ וְרָבִיתָ וּבֵרַכְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בָּאָרֶץ אֲשֶׁר־אַתָּה בָא־שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ׃

אשר אנכי מצוך היום לאהבה. חֲרֵי הַטּוֹב, וּבוֹ תָּלוּי **וחיית ורבית**, חֲרֵי הַחַיִּים׃

יז וְאִם־יִפְנֶה לְבָבְךָ וְלֹא תִשְׁמָע וְנִדַּחְתָּ וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ לֵאלֹהִים אֲחֵרִים וַעֲבַדְתָּם׃

ואם יפנה לבבך. חֲרֵי הָרָע׃

יח הִגַּדְתִּי לָכֶם הַיּוֹם כִּי אָבֹד תֹּאבֵדוּן לֹא־תַאֲרִיכֻן יָמִים עַל־הָאֲדָמָה אֲשֶׁר אַתָּה עֹבֵר אֶת־הַיַּרְדֵּן לָבוֹא שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ׃

כי אבד תאבדון. חֲרֵי הַמָּוֶת׃

יט הַעִדֹתִי בָכֶם הַיּוֹם אֶת־הַשָּׁמַיִם וְאֶת־הָאָרֶץ הַחַיִּים וְהַמָּוֶת נָתַתִּי לְפָנֶיךָ הַבְּרָכָה וְהַקְּלָלָה וּבָחַרְתָּ בַּחַיִּים לְמַעַן תִּחְיֶה אַתָּה וְזַרְעֶךָ׃

העדתי בכם היום את השמים ואת הארץ. שֶׁהֵם קַיָּמִים לְעוֹלָם, וְכַאֲשֶׁר תִּקָּרֶה אֶתְכֶם הָרָעָה יִהְיוּ עֵדִים שֶׁאֲנִי הִתְרֵיתִי בָּכֶם בְּכָל זֹאת; דָּבָר אַחֵר — **העדתי בכם היום את השמים וגו׳**, אָמַר לָהֶם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְיִשְׂרָאֵל, הִסְתַּכְּלוּ בַּשָּׁמַיִם שֶׁבָּרָאתִי לְשַׁמֵּשׁ אֶתְכֶם, שֶׁמָּא שִׁנּוּ אֶת מִדָּתָם? שֶׁמָּא לֹא עָלָה גַּלְגַּל חַמָּה מִן הַמִּזְרָח וְהֵאִיר לְכָל הָעוֹלָם כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (קהלת א׳) ״וְזָרַח הַשֶּׁמֶשׁ וּבָא הַשָּׁמֶשׁ״? הִסְתַּכְּלוּ בָּאָרֶץ שֶׁבָּרָאתִי לְשַׁמֵּשׁ אֶתְכֶם, שֶׁמָּא שִׁנְתָה מִדָּתָהּ? שֶׁמָּא זַרְעֶתֶם אוֹתָהּ וְלֹא צָמְחָה אוֹ שֶׁמָּא זַרְעֶתֶם חִטִּים וְהֶעֱלָתָה שְׂעוֹרִים? וּמָה אִלּוּ שִׁנַּעֲשׂוּ לֹא לְשָׁכָר וְלֹא לְהֶפְסֵד, אִם זוֹכִין אֵין מְקַבְּלִין שָׂכָר וְאִם חוֹטְאִין אֵין מְקַבְּלִין פֻּרְעָנוּת, לֹא שִׁנּוּ אֶת מִדָּתָם, אַתֶּם שֶׁאִם זְכִיתֶם תְּקַבְּלוּ שָׂכָר וְאִם חְטָאתֶם תְּקַבְּלוּ פֻּרְעָנוּת, עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה (ספרי דברים ל״ב)׃

ובחרת בחיים. אֲנִי מוֹרֶה לָכֶם שֶׁתִּבְחָרוּ בְּחֵלֶק הַחַיִּים, כְּאָדָם הָאוֹמֵר לִבְנוֹ, בְּחַר לְךָ חֵלֶק יָפֶה בְּנַחֲלָתִי, וּמַעֲמִידוֹ עַל חֵלֶק הַיָּפֶה וְאוֹמֵר לוֹ אֶת זֶה בְּרֹר לְךָ, וְעַל זֶה נֶאֱמַר (תהילים ט״ז) ״ה׳ מְנָת חֶלְקִי וְכוֹסִי אַתָּה תּוֹמִיךְ גּוֹרָלִי״ — הַנַּחְתָּ יָדִי עַל גּוֹרָל הַטּוֹב לוֹמַר אֶת זֶה קַח לְךָ:

כ׳ לְאַהֲבָה֙ אֶת־יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֔יךָ לִשְׁמֹ֥עַ בְּקֹל֖וֹ וּלְדָבְקָה־בֹ֑ו כִּ֣י הֽוּא־חַיֶּ֤יךָ וְאֹרֶךְ֙ יָמֶ֔יךָ לָשֶׁ֜בֶת עַל־הָאֲדָמָ֗ה אֲשֶׁ֨ר נִשְׁבַּ֤ע יְהוָה֙ לַאֲבֹתֶ֔יךָ לְאַבְרָהָ֥ם לְיִצְחָ֖ק וּלְיַעֲקֹ֑ב לָתֵ֥ת לָהֶ֖ם: {פ}

פרק ל״א

א׳ וַיֵּ֣לֶךְ מֹשֶׁ֔ה וַיְדַבֵּ֕ר אֶת־הַדְּבָרִ֖ים הָאֵ֑לֶּה אֶל־כָּל־יִשְׂרָאֵֽל:

ב׳ וַיֹּ֣אמֶר אֲלֵהֶ֗ם בֶּן־מֵאָ֨ה וְעֶשְׂרִ֤ים שָׁנָה֙ אָנֹכִ֣י הַיֹּ֔ום לֹא־אוּכַ֥ל עֹ֖וד לָצֵ֣את וְלָבֹ֑וא וַיהוָה֙ אָמַ֣ר אֵלַ֔י לֹ֥א תַעֲבֹ֖ר אֶת־הַיַּרְדֵּ֥ן הַזֶּֽה:

וילך משה וגו׳, אנכי היום. הַיּוֹם מָלְאוּ יָמַי וּשְׁנוֹתַי, בְּיוֹם זֶה נוֹלַדְתִּי וּבְיוֹם זֶה אָמוּת (סוטה י״ג):

לא אוכל עוד לצאת ולבוא. יָכוֹל שֶׁתָּשַׁשׁ כֹּחוֹ, תַּלְמוּד לוֹמַר ״לֹא כָהֲתָה עֵינוֹ וְלֹא נָס לֵחֹה״, אֶלָּא מַהוּ **לא אוכל**? אֵינִי רַשַּׁאי, שֶׁנִּטְלָה מִמֶּנִּי הָרְשׁוּת וְנִתְּנָה לִיהוֹשֻׁעַ. דָּ״אַ — **לצאת ולבוא.** בְּדִבְרֵי תוֹרָה, מְלַמֵּד שֶׁנִּסְתְּמוּ מִמֶּנּוּ מְסוֹרוֹת וּמַעְיְנוֹת הַחָכְמָה (סוטה י״ג):

וה׳ אמר אלי. זֶהוּ פֵּרוּשׁ **לא אוכל עוד לצאת ולבוא** — לְפִי שֶׁה׳ **אמר אלי**:

ג׳ יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֗יךָ הֽוּא־עֹבֵ֤ר לְפָנֶ֙יךָ֙ הֽוּא־יַשְׁמִ֣יד אֶת־הַגֹּויִ֣ם הָאֵ֔לֶּה מִלְּפָנֶ֖יךָ וִירִשְׁתָּ֑ם יְהוֹשֻׁ֗עַ הֽוּא־עֹבֵ֤ר לְפָנֶ֙יךָ֙ כַּאֲשֶׁ֣ר דִּבֶּ֔ר יְהוָֽה:

ד׳ וְעָשָׂ֤ה יְהוָה֙ לָהֶ֔ם כַּאֲשֶׁ֥ר עָשָׂ֖ה לְסִיחֹ֣ן וּלְעֹ֑וג מַלְכֵ֣י הָאֱמֹרִ֔י וּלְאַרְצָ֖ם אֲשֶׁ֥ר הִשְׁמִ֖יד אֹתָֽם:

ה׳ וּנְתָנָ֥ם יְהוָ֖ה לִפְנֵיכֶ֑ם וַעֲשִׂיתֶ֣ם לָהֶ֔ם כְּכָל־הַמִּצְוָ֕ה אֲשֶׁ֥ר צִוִּ֖יתִי אֶתְכֶֽם:

ו׳ חִזְק֥וּ וְאִמְצ֖וּ אַל־תִּירְא֣וּ וְאַל־תַּֽעַרְצ֣וּ מִפְּנֵיהֶ֑ם כִּ֣י | יְהוָ֤ה אֱלֹהֶ֙יךָ֙ הֽוּא־הַהֹלֵ֣ךְ עִמָּ֔ךְ לֹ֥א יַרְפְּךָ֖ וְלֹ֥א יַעַזְבֶֽךָּ: {ס}

לא ירפך. לֹא יִתֵּן לְךָ רִפְיוֹן לִהְיוֹת נֶעֱזָב מִמֶּנּוּ:

ז׳ וַיִּקְרָ֤א מֹשֶׁה֙ לִיהוֹשֻׁ֔עַ וַיֹּ֥אמֶר אֵלָ֖יו לְעֵינֵ֣י כָל־יִשְׂרָאֵ֑ל חֲזַ֤ק וֶאֱמָץ֙ כִּ֣י אַתָּ֣ה תָבֹ֔וא אֶת־הָעָ֥ם הַזֶּ֖ה אֶל־הָאָ֑רֶץ אֲשֶׁ֨ר נִשְׁבַּ֤ע יְהוָה֙ לַאֲבֹתָ֔ם לָתֵ֖ת לָהֶ֑ם וְאַתָּ֖ה תַּנְחִילֶ֥נָּה אוֹתָֽם:

כי אתה תבוא את העם הזה. ״אֲרֵי אַתְּ תֵּעוֹל עִם עַמָּא הָדֵין״: מֹשֶׁה אָמַר לוֹ לִיהוֹשֻׁעַ זְקֵנִים שֶׁבַּדּוֹר יִהְיוּ עִמְּךָ, הַכֹּל לְפִי דַּעְתָּן וַעֲצָתָן, אֲבָל הַקָּבָ״ה אָמַר לִיהוֹשֻׁעַ ״כִּי אַתָּה תָּבִיא אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לָהֶם״ — תָּבִיא עַל כָּרְחָם, הַכֹּל תָּלוּי בְּךָ, טֹל מַקֵּל וְהַךְ עַל קָרְקָעָן, דַּבָּר אֶחָד לְדוֹר וְלֹא שְׁנֵי דְּבָרִים לְדוֹר (סנהדרין ח׳):

ח׳ וַיהוָ֞ה הֽוּא־ | הַהֹלֵ֣ךְ לְפָנֶ֗יךָ הֽוּא־יִהְיֶ֤ה עִמָּךְ֙ לֹ֣א יַרְפְּךָ֔ וְלֹ֥א יַעַזְבֶ֖ךָּ לֹ֣א תִירָ֑א וְלֹ֥א תֵחָֽת:

ט׳ וַיִּכְתֹּ֣ב מֹשֶׁ֔ה אֶת־הַתֹּורָ֥ה הַזֹּ֖את וַיִּתְּנָ֑הּ אֶל־הַכֹּהֲנִ֞ים בְּנֵ֤י לֵוִי֙ הַנֹּשְׂאִ֣ים אֶת־אֲרֹ֣ון בְּרִית־יְהוָ֔ה וְאֶל־כָּל־זִקְנֵ֖י יִשְׂרָאֵֽל:

ויכתב משה, ויתנה. כְּשֶׁנִּגְמְרָה כֻּלָּהּ נִתְּנָהּ לִבְנֵי שִׁבְטוֹ (עי׳ ספרי דברים ל״ד):

י׳ וַיְצַ֥ו מֹשֶׁ֛ה אוֹתָ֖ם לֵאמֹ֑ר מִקֵּ֣ץ | שֶׁ֤בַע שָׁנִים֙ בְּמֹ֣עֵד שְׁנַ֔ת הַשְּׁמִטָּ֖ה בְּחַ֥ג הַסֻּכֹּֽות:

מקץ שבע שנים. בְּשָׁנָה רִאשׁוֹנָה שֶׁל שְׁמִטָּה — בַּשְּׁמִינִית, וְלָמָּה קוֹרֵא אוֹתָהּ **שנת השמטה**? שֶׁעַדַיִן שְׁבִיעִית נוֹהֶגֶת בָּהּ, בַּקָּצִיר שֶׁל שְׁבִיעִית הַיּוֹצֵא לְמוֹצָאֵי שְׁבִיעִית:

י״א בְּבֹ֣וא כָל־יִשְׂרָאֵל֮ לֵרָאוֹת֒ אֶת־פְּנֵ֣י יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֗יךָ בַּמָּקֹום֙ אֲשֶׁ֣ר יִבְחָ֔ר תִּקְרָ֕א אֶת־הַתֹּורָ֥ה הַזֹּ֖את נֶ֑גֶד כָּל־יִשְׂרָאֵ֖ל בְּאָזְנֵיהֶֽם:

תקרא את התורה הזאת. הַמֶּלֶךְ הָיָה קוֹרֵא מִתְּחִלַּת ״אֵלֶּה הַדְּבָרִים״, כִּדְאִיתָא בְּמַסֶּכֶת סוֹטָה (דף מ״א) עַל בִּימָה שֶׁל עֵץ שֶׁהָיוּ עוֹשִׂין בָּעֲזָרָה:

י״ב הַקְהֵל אֶת־הָעָם הָאֲנָשִׁים וְהַנָּשִׁים֙ וְהַטַּ֔ף וְגֵרְךָ֖ אֲשֶׁ֣ר בִּשְׁעָרֶ֑יךָ לְמַ֣עַן יִשְׁמְעוּ֩ וּלְמַ֨עַן יִלְמְד֜וּ וְיָרְא֣וּ אֶת־יְהוָ֣ה אֱלֹהֵיכֶ֗ם וְשָׁמְרוּ֙ לַעֲשׂ֔וֹת אֶת־כָּל־דִּבְרֵ֖י הַתּוֹרָ֥ה הַזֹּֽאת׃

האנשים. לִלְמֹד׃

והנשים. לִשְׁמֹעַ׃

והטף. לָמָּה בָּא? לְתֵּת שָׂכָר לְמְבִיאֵיהֶם (חגיגה ג׳)׃

י״ג וּבְנֵיהֶ֞ם אֲשֶׁ֤ר לֹא־יָדְעוּ֙ יִשְׁמְעוּ֙ וְלָמְד֔וּ לְיִרְאָ֕ה אֶת־יְהוָ֥ה אֱלֹהֵיכֶ֖ם כָּל־הַיָּמִ֑ים אֲשֶׁ֨ר אַתֶּ֜ם חַיִּ֗ים עַל־הָאֲדָמָ֛ה אֲשֶׁ֥ר אַתֶּ֛ם עֹבְרִ֥ים אֶת־הַיַּרְדֵּ֖ן שָׁ֣מָּה לְרִשְׁתָּ֑הּ׃ {פ}

י״ד וַיֹּ֤אמֶר יְהוָה֙ אֶל־מֹשֶׁ֔ה הֵ֚ן קָרְבוּ֙ יָמֶ֣יךָ לָמ֔וּת קְרָ֥א אֶת־יְהוֹשֻׁ֖עַ וְהִתְיַצְּב֣וּ בְאֹ֣הֶל מוֹעֵ֑ד וַאֲצַוֶּ֣נּוּ וַיֵּ֣לֶךְ מֹשֶׁ֤ה וִיהוֹשֻׁ֙עַ֙ וַיִּתְיַצְּב֔וּ בְּאֹ֖הֶל מוֹעֵֽד׃

ואצונו. וַאֲזַרְזֶנּוּ׃

ט״ו וַיֵּרָ֥א יְהוָ֛ה בָּאֹ֖הֶל בְּעַמּ֣וּד עָנָ֑ן וַיַּעֲמֹ֥ד עַמּ֛וּד הֶעָנָ֖ן עַל־פֶּ֥תַח הָאֹֽהֶל׃

ט״ז וַיֹּ֤אמֶר יְהוָה֙ אֶל־מֹשֶׁ֔ה הִנְּךָ֥ שֹׁכֵ֖ב עִם־אֲבֹתֶ֑יךָ וְקָם֩ הָעָ֨ם הַזֶּ֜ה וְזָנָ֣ה | אַחֲרֵ֣י ׀ אֱלֹהֵ֣י נֵכַר־הָאָ֗רֶץ אֲשֶׁ֤ר הוּא֙ בָּא־שָׁ֣מָּה בְּקִרְבּ֔וֹ וַעֲזָבַ֕נִי וְהֵפֵ֖ר אֶת־בְּרִיתִ֑י אֲשֶׁ֥ר כָּרַ֖תִּי אִתּֽוֹ׃

נכר הארץ. גּוֹיֵי הָאָרֶץ׃

י״ז וְחָרָ֨ה אַפִּ֤י בּוֹ֙ בַּיּ֣וֹם הַה֔וּא וַעֲזַבְתִּ֖ים וְהִסְתַּרְתִּ֣י פָנַ֑י מֵהֶם֙ וְהָיָ֣ה לֶאֱכֹ֔ל וּמְצָא֥וּהוּ רָעוֹת֙ רַבּ֣וֹת וְצָרוֹ֔ת וְאָמַ֣ר בַּיּ֣וֹם הַה֗וּא הֲלֹא֙ עַל֙ כִּ֣י אֵ֣ין אֱלֹהַ֔י בְּקִרְבִּ֖י מְצָא֥וּנִי הָרָעוֹ֖ת הָאֵֽלֶּה׃

והסתרתי פני. כְּמוֹ שֶׁאֵינִי רוֹאֶה בְּצָרָתָם׃

י״ח וְאָנֹכִ֗י הַסְתֵּ֤ר אַסְתִּיר֙ פָּנַ֔י בַּיּ֥וֹם הַה֖וּא עַל֙ כָּל־הָרָעָ֣ה אֲשֶׁ֣ר עָשָׂ֔ה כִּ֥י פָנָ֖ה אֶל־אֱלֹהִ֥ים אֲחֵרִֽים׃

י״ט וְעַתָּ֣ה כִתְבוּ־לָכֶ֗ם אֶת־הַשִּׁירָה֙ הַזֹּ֣את וְלַמְּדָ֔הּ אֶת־בְּנֵ֖י יִשְׂרָאֵ֑ל שִׂימָ֥ה בְפִיהֶ֖ם לְמַ֣עַן תִּהְיֶה־לִּ֥י הַשִּׁירָ֛ה הַזֹּ֖את לְעֵ֥ד בִּבְנֵ֖י יִשְׂרָאֵֽל׃

את השירה הזאת. ״הַאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם״ עַד ״וְכִפֶּר אַדְמָתוֹ עַמּוֹ״׃

כ׳ כִּֽי־אֲבִיאֶ֨נּוּ אֶל־הָאֲדָמָ֜ה | אֲשֶׁר־נִשְׁבַּ֣עְתִּי לַאֲבֹתָ֗יו זָבַת֙ חָלָ֣ב וּדְבַ֔שׁ וְאָכַ֖ל וְשָׂבַ֣ע וְדָשֵׁ֑ן וּפָנָ֞ה אֶל־אֱלֹהִ֣ים אֲחֵרִ֗ים וַעֲבָדוּם֙ וְנִאֲצ֣וּנִי וְהֵפֵ֖ר אֶת־בְּרִיתִֽי׃

ונאצוני. וְהִכְעִיסוּנִי, וְכֵן כָּל נִאוּץ לְשׁוֹן כַּעַס׃

כ״א וְהָיָ֣ה כִּֽי־תִמְצֶ֗אןָ אֹת֤וֹ רָעוֹת֙ רַבּ֣וֹת וְצָרוֹ֔ת וְעָנְתָ֥ה הַשִּׁירָ֛ה הַזֹּ֖את לְפָנָ֑יו לְעֵ֣ד כִּ֤י לֹא֙ תִּשָּׁכַ֣ח מִפִּ֣י זַרְע֔וֹ כִּ֣י יָדַ֔עְתִּי אֶת־יִצְרוֹ֙ אֲשֶׁ֣ר הוּא֔ עֹשֶׂ֖ה הַיּ֑וֹם בְּטֶ֙רֶם֙ אֲבִיאֶ֔נּוּ אֶל־הָאָ֖רֶץ אֲשֶׁ֥ר נִשְׁבָּֽעְתִּי׃

וענתה השירה הזאת לפניו לעד. שֶׁהִתְרֵיתִי בּוֹ בְּתוֹכָהּ עַל כָּל הַמּוֹצְאוֹת אוֹתוֹ׃

כי לא תשכח מפי זרעו. חֲרֵי זוֹ הַבְטָחָה לְיִשְׂרָאֵל שֶׁאֵין תּוֹרָה מִשְׁתַּכַּחַת מִזַּרְעָם לְגַמְרֵי׃

כ״ב וַיִּכְתֹּ֥ב מֹשֶׁ֛ה אֶת־הַשִּׁירָ֥ה הַזֹּ֖את בַּיּ֣וֹם הַה֑וּא וַיְלַמְּדָ֖הּ אֶת־בְּנֵ֥י יִשְׂרָאֵֽל׃

כ״ג וַיְצַ֥ו אֶת־יְהוֹשֻׁ֖עַ בִּן־נ֣וּן וַיֹּ֑אמֶר חֲזַ֤ק וֶאֱמָץ֙ כִּ֣י אַתָּ֣ה תָבִ֔יא אֶת־בְּנֵ֥י יִשְׂרָאֵ֖ל אֶל־הָאָ֣רֶץ אֲשֶׁר־נִשְׁבַּ֣עְתִּי לָהֶ֑ם וְאָנֹכִ֖י אֶהְיֶ֥ה עִמָּֽךְ׃

ויצו את יהושע בן נון. מוּסָב לְמַעְלָה כְּלַפֵּי שְׁכִינָה, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ ״אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לָהֶם״׃

כ״ד וַיְהִי | כְּכַלּוֹת מֹשֶׁה לִכְתֹּב אֶת־דִּבְרֵי הַתּוֹרָה־הַזֹּאת עַל־סֵפֶר עַד תַּמָּם׃

כ״ה וַיְצַו מֹשֶׁה אֶת־הַלְוִיִּם נֹשְׂאֵי אֲרוֹן בְּרִית־יְהוָה לֵאמֹר׃

כ״ו לָקֹחַ אֵת סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה וְשַׂמְתֶּם אֹתוֹ מִצַּד אֲרוֹן בְּרִית־יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם וְהָיָה־שָׁם בְּךָ לְעֵד׃

לקח. כְּמוֹ זָכוֹר (שמות כ׳) שָׁמוֹר (דברים ה׳), הָלוֹךְ (ירמיהו ב׳)׃

מצד ארון ברית ה׳. נֶחְלְקוּ בוֹ חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל בְּבָבָא בָּתְרָא (דף י״ד), יֵשׁ מֵהֶם אוֹמְרִים דַּף הָיָה בּוֹלֵט מִן הָאָרוֹן מִבַּחוּץ וְשָׁם הָיָה מֻנָּח, וְיֵשׁ אוֹמְרִים מִצַּד הַלּוּחוֹת הָיָה מֻנָּח בְּתוֹךְ הָאָרוֹן׃

כ״ז כִּי אָנֹכִי יָדַעְתִּי אֶת־מְרִיְךָ וְאֶת־עָרְפְּךָ הַקָּשֶׁה הֵן בְּעוֹדֶנִּי חַי עִמָּכֶם הַיּוֹם מַמְרִים הֱיִתֶם עִם־יְהוָה וְאַף כִּי־אַחֲרֵי מוֹתִי׃

כ״ח הַקְהֵילוּ אֵלַי אֶת־כָּל־זִקְנֵי שִׁבְטֵיכֶם וְשֹׁטְרֵיכֶם וַאֲדַבְּרָה בְאָזְנֵיהֶם אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְאָעִידָה בָּם אֶת־הַשָּׁמַיִם וְאֶת־הָאָרֶץ׃

הקהילו אלי. וְלֹא תָקְעוּ אוֹתוֹ הַיּוֹם בַּחֲצוֹצְרוֹת לְהַקְהִיל אֶת הַקָּהָל, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר י׳) ״עֲשֵׂה לְךָ״, וְלֹא הִשְׁלִיט יְהוֹשֻׁעַ עֲלֵיהֶם, וְאַף בְּחַיָּיו נִגְנְזוּ — בְּיוֹם מוֹתוֹ — לְקַיֵּם מַה שֶּׁנֶּאֱמַר (קהלת ח׳) ״וְאֵין שִׁלְטוֹן בְּיוֹם הַמָּוֶת״ (תנחומא ויחי ובהעלותך)׃

ואעידה בם את השמים ואת הארץ. וְאִם תֹּאמַר הֲרֵי כְּבָר הֵעִיד לְמַעְלָה — ״הַעִדֹתִי בָכֶם הַיּוֹם וְגוֹ׳״? הָתָם לְיִשְׂרָאֵל אָמַר, אֲבָל לַשָּׁמַיִם וְלָאָרֶץ לֹא אָמַר, וְעַכְשָׁו בָּא לוֹמַר ״הַאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם וְגוֹ׳״(דברים ל״ב)׃

כ״ט כִּי יָדַעְתִּי אַחֲרֵי מוֹתִי כִּי־הַשְׁחֵת תַּשְׁחִתוּן וְסַרְתֶּם מִן־הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוִּיתִי אֶתְכֶם וְקָרָאת אֶתְכֶם הָרָעָה בְּאַחֲרִית הַיָּמִים כִּי־תַעֲשׂוּ אֶת־הָרַע בְּעֵינֵי יְהוָה לְהַכְעִיסוֹ בְּמַעֲשֵׂה יְדֵיכֶם׃

אחרי מותי כי השחת תשחיתון. וַהֲרֵי כָּל יְמוֹת יְהוֹשֻׁעַ לֹא הִשְׁחִיתוּ, שֶׁנֶּאֱמַר ״וַיַּעַבְדוּ הָעָם אֶת ה׳ כֹּל יְמֵי יְהוֹשֻׁעַ״ (שופטים ב׳)? מִכָּאן שֶׁתַּלְמִידוֹ שֶׁל אָדָם חָבִיב עָלָיו כְּגוּפוֹ, כָּל זְמַן שֶׁיְּהוֹשֻׁעַ חַי הָיָה נִרְאֶה לְמֹשֶׁה כְּאִלּוּ הוּא חַי׃

ל׳ וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה בְּאָזְנֵי כָּל־קְהַל יִשְׂרָאֵל אֶת־דִּבְרֵי הַשִּׁירָה הַזֹּאת עַד תַּמָּם׃ {פ}

פרק ל״ב

א׳ הַאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם וַאֲדַבֵּרָה וְתִשְׁמַע הָאָרֶץ אִמְרֵי־פִי׃

האזינו השמים. שֶׁאֲנִי מַתְרֶה בָּהֶם בִּיְשִׂרָאֵל וְתִהְיוּ עֵדִים בַּדָּבָר, שֶׁכָּךְ אָמַרְתִּי לָהֶם שֶׁאַתֶּם תִּהְיוּ עֵדִים, וְכֵן **ותשמע הארץ.** וְלָמָּה הֵעִיד בָּהֶם שָׁמַיִם וָאָרֶץ? אָמַר מֹשֶׁה: אֲנִי בָּשָׂר וָדָם, לְמָחָר אֲנִי מֵת, אִם יֹאמְרוּ יִשְׂרָאֵל לֹא קִבַּלְנוּ עָלֵינוּ הַבְּרִית, מִי בָא וּמַכְחִישָׁם? לְפִיכָךְ הֵעִיד בָּהֶם שָׁמַיִם וָאָרֶץ — עֵדִים שֶׁהֵן קַיָּמִים לְעוֹלָם. וְעוֹד, שֶׁאִם יִזְכּוּ יָבֹאוּ הָעֵדִים וְיִתְּנוּ שְׂכָרָם, הַגֶּפֶן תִּתֵּן פִּרְיָהּ וְהָאָרֶץ תִּתֵּן יְבוּלָהּ וְהַשָּׁמַיִם יִתְּנוּ טַלָּם, וְאִם יִתְחַיְּבוּ תִּהְיֶה בָהֶם יַד הָעֵדִים תְּחִלָּה — ״וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר וְהָאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת יְבוּלָהּ״ (דברים י״ז), וְאַחַר כָּךְ ״וַאֲבַדְתֶּם מְהֵרָה״ (שם י״א) עַל יְדֵי הָאֻמּוֹת׃

ב׳ יַעֲרֹף כַּמָּטָר לִקְחִי תִּזַּל כַּטַּל אִמְרָתִי כִּשְׂעִירִם עֲלֵי־דֶשֶׁא וְכִרְבִיבִים עֲלֵי־עֵשֶׂב׃

יערף כמטר לקחי. זוֹ הִיא הָעֵדוּת שֶׁתָּעִידוּ — שֶׁאֲנִי אוֹמֵר בִּפְנֵיכֶם תּוֹרָה שֶׁנָּתַתִּי לְיִשְׂרָאֵל שֶׁהִיא חַיִּים לָעוֹלָם כְּמָטָר זֶה שֶׁהוּא חַיִּים לָעוֹלָם (עי׳ ספרי); כַּאֲשֶׁר יַעֲרְפוּ הַשָּׁמַיִם טַל וּמָטָר׃

יערף. לְשׁוֹן יַטִּיף, וְכֵן (תהילים ס״ה) ״יְרַעֲפוּן דָּשֶׁן״, (דברים ל״ג) ״יַעַרְפוּ טָל״׃

תזל כטל. שֶׁהַכֹּל שְׂמֵחִים בּוֹ, לְפִי שֶׁהַמָּטָר יֵשׁ בּוֹ עֲצָבִים לַבְּרִיּוֹת, כְּגוֹן הוֹלְכֵי דְרָכִים וּמִי שֶׁהָיָה בּוֹרוֹ מָלֵא יַיִן (ספרי)׃

כשעירים. לְשׁוֹן רוּחַ סְעָרָה, כְּתַרְגּוּמוֹ ״כְּרוּחֵי מִטְרָא״, מָה הָרוּחוֹת הַלָּלוּ מַחֲזִיקִים אֶת הָעֲשָׂבִים וּמְגַדְּלִין אוֹתָם, אַף דִּבְרֵי תוֹרָה מְגַדְּלִין אֶת לוֹמְדֵיהֶן׃

וכרביבים. טִפֵּי מָטָר. נִרְאֶה לִי עַל שֵׁם שֶׁיּוֹרֶה כְּחֵץ נִקְרָא רְבִיב, כְּמָה דְּאַתְּ אוֹמֵר ״רֹבֶה קֶשֶׁת״ (בראשית כ״א)׃

דשא. ארברי״ץ, עֲטִיפַת הָאָרֶץ מְכֻסָּה בְּיֶרֶק׃

עשב. קֶלַח אֶחָד קָרוּי עֵשֶׂב, וְכָל מִין וָמִין לְעַצְמוֹ קָרוּי עֵשֶׂב׃

ג׳ כִּי שֵׁם יְהוָה אֶקְרָא הָבוּ גֹדֶל לֵאלֹהֵינוּ׃

כי שם ה׳ אקרא. הֲרֵי כִּי מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן כַּאֲשֶׁר, כְּמוֹ (ויקרא כ״ג) ״כִּי תָבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ״, כְּשֶׁאֶקְרָא וַאֲזַכִּיר שֵׁם ה׳, אַתֶּם **הבו גדל לאלהינו** וּבָרְכוּ שְׁמוֹ, מִכָּאן אָמְרוּ שֶׁעוֹנִין בָּרוּךְ שֵׁם כְּבוֹד מַלְכוּתוֹ אַחַר בְּרָכָה שֶׁבַּמְקֻדָּשׁ (עי׳ ספרי ; מכילתא שמות י״ג ; ברכות כ״א ; תענית ט״ז)׃

ד׳ הַצּוּר תָּמִים פָּעֳלוֹ כִּי כָל דְּרָכָיו מִשְׁפָּט אֵל אֱמוּנָה וְאֵין עָוֶל צַדִּיק וְיָשָׁר הוּא׃

הצור תמים פעלו. אַע״פִּ שֶׁהוּא חָזָק, כְּשֶׁמֵּבִיא פֻּרְעָנוּת עַל עוֹבְרֵי רְצוֹנוֹ, לֹא בְּשֶׁטֶף הוּא מֵבִיא כִּי אִם בְּדִין, כִּי **תמים פעלו**׃

אל אמונה. לְשַׁלֵּם לַצַּדִּיקִים צִדְקָתָם לָעוֹלָם הַבָּא, וְאַע״פִּ שֶׁמְּאַחֵר אֶת תַּגְמוּלָם, סוֹפוֹ לְאַמֵּן אֶת דְּבָרָיו׃

ואין עול. אַף לָרְשָׁעִים מְשַׁלֵּם שְׂכַר צִדְקָתָם בָּעוֹלָם הַזֶּה (עי׳ ספרי)׃

צדיק וישר הוא. הַכֹּל מַצְדִּיקִים עֲלֵיהֶם אֶת דִּינוֹ, וְכָךְ רָאוּי וְיָשָׁר לָהֶם, **צדיק** מִפִּי הַבְּרִיּוֹת **וישר הוא** וְרָאוּי לְהַצְדִּיקוֹ׃

ה׳ שִׁחֵת לוֹ לֹא בָּנָיו מוּמָם דּוֹר עִקֵּשׁ וּפְתַלְתֹּל׃

שחת לו וגו׳. כְּתַרְגּוּמוֹ, ״חַבִּילוּ לְהוֹן לָא לֵהּ״׃

בניו מומם. בָּנָיו הָיוּ וְהַשְׁחָתָה שֶׁהִשְׁחִיתוּ הִיא מוּמָם׃

בניו מומם. מוּמָם שֶׁל בָּנָיו הָיָה וְלֹא מוּמוֹ׃

דור עקש. עָקֹם וּמְעֻקָּל, כְּמוֹ ״וְאֵת כָּל הַיְשָׁרָה יְעַקֵּשׁוּ״ (מיכה ג׳). וּבִלְשׁוֹן מִשְׁנָה ״חֲלָדָה שֶׁשִּׁנֶּיהָ עֲקֻמּוֹת וַעֲקוּשׁוֹת״׃

ופתלתל. אנטורט״ילייש, כַּפְתִּיל הַזֶּה שֶׁגּוֹדְלִין אוֹתוֹ וּמַקִּיפִין אוֹתוֹ סְבִיבוֹת הַגְּדִיל ; פְּתַלְתֹּל מִן הַתֵּבוֹת הַכְּפוּלוֹת כְּמוֹ ״יַרְקְרַק״ ״אֲדַמְדָּם״ (ויקרא י״ג) ״סְחַרְחַר״ (תהילים ל״ח), ״סְגַלְגַּל״ (תרגום יונתן מלכים א ז׳)׃

ו׳ הַ לַיהוָה*(בספרי תימן הַלְיהוָה׳ בתיבה אחת) תִּגְמְלוּ־זֹאת עַם נָבָל וְלֹא חָכָם הֲלוֹא־הוּא אָבִיךָ קָנָךְ הוּא עָשְׂךָ וַיְכֹנְנֶךָ׃

הלה׳ תגמלו זאת. לְשׁוֹן תֹּמַהּ, וְכִי לְפָנָיו אַתֶּם מַעֲצִיבִין שֶׁיֵּשׁ בְּיָדוֹ לְפָרַע מִכֶּם וְשֶׁהֵיטִיב לָכֶם בְּכָל הַטּוֹבוֹת?

עם נבל. שֶׁשָּׁכְחוּ אֶת הֶעָשׂוּי לָהֶם׃

ולא חכם. לְהָבִין אֶת הַנּוֹלָדוֹת, שֶׁיֵּשׁ בְּיָדוֹ לְהֵיטִיב וּלְהָרַע׃

הלוא הוא אביך קנך. שֶׁקְּנָאֲךָ, שֶׁקִּנְּנָךְ בְּקֶן הַסְּלָעִים וּבְאֶרֶץ חֲזָקָה, שֶׁתִּקְּנָךְ בְּכָל מִינֵי תַּקָּנָה׃

הוא עשך. אֻמָּה בָּאֻמּוֹת׃

ויכוננך. אַחֲרֵי כֵּן בְּכָל מִינֵי בָּסִיס וְכֵן — מִכָּם כֹּהֲנִים, מִכָּם נְבִיאִים וּמִכָּם מְלָכִים, כְּרֵךְ שֶׁהַכֹּל בּוֹ (ספרי ; חולין נ״ז)׃

ז׳ זְכֹר יְמוֹת עוֹלָם בִּינוּ שְׁנוֹת דֹּר־דֹּר שְׁאַל אָבִיךָ וְיַגֶּדְךָ זְקֵנֶיךָ וְיֹאמְרוּ לָךְ׃

זכר ימות עולם. מָה עָשָׂה בָּרִאשׁוֹנִים שֶׁהִכְעִיסוּ לְפָנָיו׃

בינו שנות דר ודר. דּוֹר אֱנוֹשׁ שֶׁהֵצִיף עֲלֵיהֶם מֵי אוּקְיָנוּס וְדוֹר הַמַּבּוּל שֶׁשְּׁטָפָם. דָּ״אַ — לֹא נִתַּתָּם לְבַבְכֶם עַל שֶׁעָבַר, **בינו שנות דר ודר** — לְהָבִין לְהַבָּא, שֶׁיֵּשׁ בְּיָדוֹ לְהֵיטִיב לָכֶם וּלְהַנְחִיל לָכֶם יְמוֹת הַמָּשִׁיחַ וְהָעוֹלָם הַבָּא (עי׳ ספרי)׃

שאל אביך. אֵלּוּ הַנְּבִיאִים שֶׁנִּקְרָאִים אָבוֹת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים ב ב׳) בְּאֵלְיָהוּ ״אָבִי אָבִי רֶכֶב יִשְׂרָאֵל״ (ספרי)׃

זקניך. אֵלּוּ הַחֲכָמִים׃

ויאמרו לך. הָרִאשׁוֹנוֹת׃

ח׳ בְּהַנְחֵל עֶלְיוֹן גּוֹיִם בְּהַפְרִידוֹ בְּנֵי אָדָם יַצֵּב גְּבֻלֹת עַמִּים לְמִסְפַּר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל׃

בהנחל עליון גוים. כְּשֶׁהִנְחִיל הַקָּבָ״ה לְמַכְעִיסָיו אֶת חֵלֶק נַחֲלָתָן הֶצִיפָן וּשְׁטָפָם׃

בהפרידו בני אדם. כְּשֶׁהִפְרִיק דּוֹר הַפַּלָּגָה הָיָה בְּיָדוֹ לְהַעֲבִירָם מִן הָעוֹלָם, לֹא עָשָׂה כֵּן אֶלָּא **יצב גבלת עמים**, קִיְּמָם וְלֹא אִבְּדָם׃

למספר בני ישראל. בִּשְׁבִיל מִסְפַּר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁעֲתִידִין לָצֵאת מִבְּנֵי שֵׁם, וּלְמִסְפַּר שִׁבְעִים נֶפֶשׁ שֶׁל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁיָּרְדוּ לְמִצְרַיִם הִצִּיב **גבלת עמים** — שִׁבְעִים לָשׁוֹן׃

ט כִּי חֵלֶק יְהוָה עַמּוֹ יַעֲקֹב חֶבֶל נַחֲלָתוֹ׃

כי חלק ה׳ עמו. לָמָּה כָּל זֹאת? לְפִי שֶׁהָיָה חֶלְקוֹ כָּבוּשׁ בֵּינֵיהֶם וְעָתִיד לָצֵאת, וּמִי הוּא חֶלְקוֹ? **עמו.** וּמִי הוּא עַמּוֹ?

יעקב חבל נחלתו. וְהוּא הַשְּׁלִישִׁי בָּאָבוֹת, הַמְשֻׁלָּשׁ בְּשָׁלוֹשׁ זְכֻיּוֹת, זְכוּת אֲבִי אָבִיו וּזְכוּת אָבִיו וּזְכוּתוֹ, חֲרֵי ג׳, כַּחֶבֶל הַזֶּה שֶׁהוּא עָשׂוּי בְּג׳ גְּדִילִים, וְהוּא וּבָנָיו הָיוּ לוֹ לְנַחֲלָה, וְלֹא יִשְׁמָעֵאל בֶּן אַבְרָהָם, וְלֹא עֵשָׂו בְּנוֹ שֶׁל יִצְחָק (עי׳ ספרי):

י יִמְצָאֵהוּ בְּאֶרֶץ מִדְבָּר וּבְתֹהוּ יְלֵל יְשִׁמֹן יְסֹבְבֶנְהוּ יְבוֹנְנֵהוּ יִצְּרֶנְהוּ כְּאִישׁוֹן עֵינוֹ׃

ימצאהו בארץ מדבר. אוֹתָם מָצָא לוֹ נֶאֱמָנִים בְּאֶרֶץ הַמִּדְבָּר, שֶׁקִּבְּלוּ עֲלֵיהֶם תּוֹרָתוֹ וּמַלְכוּתוֹ וְעָלוּ, מַה שֶּׁלֹּא עָשׂוּ יִשְׂרָאֵל וְעֵשָׂו, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ל״ג) ״וְזָרַח מִשֵּׂעִיר לָמוֹ הוֹפִיעַ מֵהַר פָּארָן״:

ובתהו יליל ישמן. אֶרֶץ צִיָּה וּשְׁמָמָה, מְקוֹם יְלָלַת תַּנִּינִים וּבְנוֹת יַעֲנָה, אַף שָׁם נִמְשְׁכוּ אַחַר הָאֱמוּנָה, וְלֹא אָמְרוּ לְמֹשֶׁה הֵיאַךְ נֵצֵא לַמִּדְבָּרוֹת מְקוֹם צִיָּה וְשִׁמָּמוֹן? כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו ב׳), ״לֶכְתֵּךְ אַחֲרַי בַּמִּדְבָּר״:

יסבבנהו. שָׁם סִבְּבָם וְהִקִּיפָם בַּעֲנָנִים וְסִבְּבָם בִּדְגָלִים לְאַרְבַּע רוּחוֹת וְסִבְּבָן בְּתַחְתִּית הָהָר שֶׁכָּפָהוּ עֲלֵיהֶם כְּגִיגִית (עי׳ ספרי):

יבוננהו. שָׁם בְּתוֹרָה וּבִינָה:

יצרנהו. מִנָּחָשׁ שָׂרָף וְעַקְרָב וּמִן הָאֱמוֹת:

כאישון עינו. הוּא הַשָּׁחֹר שֶׁבָּעַיִן שֶׁהַמָּאוֹר יוֹצֵא הֵימֶנּוּ. וְאַנְקְלוֹס תִּרְגֵּם יְמְצָאֵהוּ — ״יַסְפִּיקֵהוּ כָּל צָרְכּוֹ בַּמִּדְבָּר״, כְּמוֹ (במדבר י״א) ״מָצָא לָהֶם״, (יהושע י״ז) ״לֹא יִמָּצֵא לָנוּ הָהָר״:

יסבבנהו. ״אַשְׁרִינוּן סְחוֹר סְחוֹר לִשְׁכְנְתֵּיהּ״, אֹהֶל מוֹעֵד בָּאֶמְצַע וְאַרְבָּעָה דְגָלִים לְאַרְבַּע רוּחוֹת:

יא כְּנָשֶׁר יָעִיר קִנּוֹ עַל גּוֹזָלָיו יְרַחֵף יִפְרֹשׂ כְּנָפָיו יִקָּחֵהוּ יִשָּׂאֵהוּ עַל אֶבְרָתוֹ׃

כנשר יעיר קנו. נִתְגָּם בְּרַחֲמִים וּבְחֶמְלָה, כַּנֶּשֶׁר הַזֶּה רַחֲמָנִי עַל בָּנָיו, וְאֵינוֹ נִכְנָס לְקִנּוֹ פִּתְאֹם עַד שֶׁהוּא מְקַשְׁקֵשׁ וּמְטָרֵף עַל בָּנָיו בִּכְנָפָיו בֵּין אִילָן לְאִילָן, בֵּין שׁוֹכָה לַחֲבֶרְתָּהּ, כְּדֵי שֶׁיְּעוֹרְרוּ בָּנָיו וְיֵהֵא בָהֶם כֹּחַ לְקַבְּלוֹ (ספרי):

יעיר קנו. יְעוֹרֵר בָּנָיו:

על גוזליו ירחף. אֵינוֹ מַכְבִּיד עַצְמוֹ עֲלֵיהֶם אֶלָּא מְחוֹפֵף — נוֹגֵעַ וְאֵינוֹ נוֹגֵעַ (תלמוד ירושלמי חגיגה ב׳) — אַף הַקָּבָ״ה, ״שַׁדַּי לֹא מְצָאנֵהוּ שַׂגִּיא כֹחַ״ (איוב ל״ז) כְּשֶׁבָּא לִתֵּן תּוֹרָה לֹא נִגְלָה עֲלֵיהֶם מֵרוֹב אַחַת אֶלָּא מֵאַרְבַּע רוּחוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר ״ה׳ מִסִּינַי בָּא וְזָרַח מִשֵּׂעִיר לָמוֹ הוֹפִיעַ מֵהַר פָּארָן״ (דברים ל״ג), ״אֱלוֹהַּ מִתֵּימָן יָבוֹא״ (חבקוק ג׳) — זוֹ רוּחַ רְבִיעִית (ספרי):

יפרש כנפיו יקחהו. כְּשֶׁבָּא לִטְלָם מִמָּקוֹם לְמָקוֹם אֵינוֹ נוֹטְלָן בְּרִגְלָיו כְּשֶׁאָר עוֹפוֹת, לְפִי שֶׁשְּׁאָר עוֹפוֹת יְרֵאִים מִן הַנָּשֶׁר שֶׁהוּא מַגְבִּיהַּ לָעוּף וּפוֹרֵחַ עֲלֵיהֶם, לְפִיכָךְ נוֹשְׂאָן בִּרְגְלָיו, מִפְּנֵי הַנָּשֶׁר, אֲבָל הַנָּשֶׁר אֵינוֹ יָרֵא אֶלָּא מִן הַחֵץ, לְפִיכָךְ נוֹשְׂאָן עַל כְּנָפָיו, אוֹמֵר מוּטָב שֶׁיִּכָּנֵס הַחֵץ בִּי וְלֹא יִכָּנֵס בְּבָנַי, אַף הַקָּבָ״ה (שמות י״ט) ״וָאֶשָּׂא אֶתְכֶם עַל כַּנְפֵי נְשָׁרִים״ — כְּשֶׁנָּסְעוּ מִצְרַיִם אַחֲרֵיהֶם וְהִשִּׂיגוּם עַל הַיָּם הָיוּ זוֹרְקִים בָּהֶם חִצִּים וַאֲבָנִי בָּלִיסְטְרָאוֹת, מִיָּד ״וַיִּסַּע מַלְאַךְ הָאֱלֹהִים וְגוֹ׳ וַיָּבֹא בֵּין מַחֲנֵה מִצְרַיִם וְגוֹ׳״ (שמות י״ד):

יב יְהוָה בָּדָד יַנְחֶנּוּ וְאֵין עִמּוֹ אֵל נֵכָר׃

ה׳ בדד ינחנו. נִתְגָּם בַּמִּדְבָּר בָּדָד וּבָטֵחַ:

ואין עמו אל נכר. לֹא הָיָה כֹּחַ בְּאֶחָד מִכָּל אֱלֹהֵי הַגּוֹיִם לְהַרְאוֹת כֹּחוֹ וּלְהִלָּחֵם עִמָּהֶם. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּהוּ עַל הֶעָתִיד וְכֵן תִּרְגֵּם אֶנְקְלוֹס, וַאֲנִי אוֹמֵר דִּבְרֵי תוֹכֵחָה הֵם לְהַעִיד הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וּתְהֵא הַשִּׁירָה לָהֶם לְעֵד שֶׁסּוֹפָן לִבְגֹּד וְלֹא יִזְכְּרוּ לֹא הָרִאשׁוֹנוֹת שֶׁעָשָׂה לָהֶם וְלֹא הַנּוֹלָדוֹת שֶׁהוּא עָתִיד לַעֲשׂוֹת לָהֶם, לְפִיכָךְ צָרִיךְ לְיַשֵּׁב הַדָּבָר לְכָאן וּלְכָאן. וְכָל הָעִנְיָן מוּסָב עַל **זכר ימות עולם בינו שנות דר ודר.** כֵּן עָשָׂה לָהֶם וְכֵן עָתִיד לַעֲשׂוֹת, כָּל זֶה הָיָה לָהֶם לְזִכָּרוֹן:

יג יַרְכִּבֵהוּ עַל־[בָּמֳתֵי] (במותי) אָרֶץ וַיֹּאכַל תְּנוּבֹת שָׂדָי וַיֵּנִקֵהוּ דְבַשׁ מִסָּלַע וְשֶׁמֶן מֵחַלְמִישׁ צוּר׃

ירכבהו על במתי ארץ. כָּל הַמִּקְרָא כְּתַרְגּוּמוֹ:

ירכבהו וגו׳. עַל שֵׁם שֶׁאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל גְּבוֹהַּ מִכָּל הָאֲרָצוֹת:

ויאכל תנובת שדי. אֵלּוּ פֵּרוֹת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל שֶׁקַּלִּים לָנוּב וּלְהִתְבַּשֵּׁל מִכָּל פֵּרוֹת הָאֲרָצוֹת:

וינקהו דבש מסלע. מַעֲשֶׂה בְּאֶחָד שֶׁאָמַר לִבְנוֹ בְּסִיכְנִי הָבֵא לִי קְצִיעוֹת מִן הֶחָבִית, הָלַךְ וּמָצָא הַדְּבַשׁ צָף עַל פִּיהָ, אָמַר לוֹ זוֹ שֶׁל דְּבַשׁ הִיא אָמַר לוֹ הַשְׁקַע יָדְךָ לְתוֹכָהּ וְאַתָּה מַעֲלֶה קְצִיעוֹת מִתּוֹכָהּ (ספרי):

במתי ארץ. לְשׁוֹן גַּבֵּהּ:

שדי. לְשׁוֹן שָׁדֶה:

מחלמיש צור. תָּקְפּוֹ וְחָזְקוֹ שֶׁל סֶלַע, כְּשֶׁאֵינוֹ דָּבוּק לַתֵּיבָה שֶׁלְּאַחֲרָיו נָקוּד חֲלָמִישׁ וּכְשֶׁהוּא דָּבוּק נָקוּד חֲלָמִישׁ:

ושמן מחלמיש צור. אֵלּוּ זֵיתִים שֶׁל גּוּשׁ חָלָב (ספרי):

י״ד חֶמְאַ֣ת בָּקָ֣ר וַחֲלֵ֣ב צֹ֑אן עִם־חֵ֥לֶב כָּרִ֛ים וְאֵילִ֖ים בְּנֵי־בָשָׁ֣ן וְעַתּוּדִ֑ים עִ֥ם־חֵ֖לֶב כִּלְיֹ֣ות חִטָּ֑ה וְדַם־עֵ֖נָב תִּשְׁתֶּ֥ה חָֽמֶר׃

חמאת בקר וחלב צאן. זֶה הָיָה בִּימֵי שְׁלֹמֹה, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים א ד׳) ״עֲשָׂרָה בָקָר בְּרִאִים וְעֶשְׂרִים בָּקָר רְעִי וּמֵאָה צֹאן״:

עם חלב כרים. זֶה הָיָה בִּימֵי עֲשָׂרֶת הַשְּׁבָטִים, שֶׁנֶּאֱמַר (עמוס ו׳) ״וְאֹכְלִים כָּרִים מִצֹּאן״:

חלב כליות חטה. זֶה הָיָה בִּימֵי שְׁלֹמֹה, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים א ה׳) ״וַיְהִי לֶחֶם שְׁלֹמֹה וְגוֹ׳״:

ודם ענב תשתה חמר. בִּימֵי עֲשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים ״הַשֹּׁתִים בְּמִזְרְקֵי יַיִן״ (עמוס ו׳):

חמאת בקר. הוּא שֶׁמָּן הַנִּקְלָט מֵעַל גַּבֵּי הֶחָלָב:

וחלב צאן. חָלָב שֶׁל צֹאן, וּכְשֶׁהוּא דָּבוּק נָקוּד חֵלֶב, כְּמוֹ ״בַּחֵלֶב אִמּוֹ״ (שמות כ״ג):

כרים. כְּבָשִׂים:

ואילים. כְּמַשְׁמָעוֹ:

בני בשן. שְׁמֵנִים הָיוּ:

כליות חטה. חִטִּים שְׁמֵנִים כְּחֵלֶב כְּלָיוֹת וַאֲסִין כְּכוּלְיָא:

ודם ענב. תִּהְיֶה שׁוֹתֶה יַיִן טוֹב וְטוֹעֵם יַיִן חָשׁוּב:

חמר. יַיִן בִּלְשׁוֹן אֲרַמִּי ״חֲמַר״, אֵין זֶה שֵׁם דָּבָר אֶלָּא לְשׁוֹן מְשֻׁבָּח בְּטַעַם, ווי״נוש בְּלַעַז. וְעוֹד יֵשׁ לְפָרֵשׁ שְׁנֵי מִקְרָאוֹת הַלָּלוּ אַחַר תַּרְגּוּם שֶׁל אֶנְקְלוֹס ״אַשְׁרִינוּן עַל תְּקֻפֵּי אַרְעָא וְגוֹ׳״:

ט״ו וַיִּשְׁמַ֥ן יְשֻׁרוּן֙ וַיִּבְעָ֔ט שָׁמַ֖נְתָּ עָבִ֣יתָ כָּשִׂ֑יתָ וַיִּטֹּשׁ֙ אֱל֣וֹהַּ עָשָׂ֔הוּ וַיְנַבֵּ֖ל צ֥וּר יְשֻׁעָתֹֽו׃

עבית. לְשׁוֹן עֹבִי:

כשית. כְּמוֹ כָּסִיתָ, לְשׁוֹן ״כִּי כִסָּה פָנָיו בְּחֶלְבּוֹ״ (איוב ט״ו), כְּאָדָם שֶׁשָּׁמַן מִבִּפְנִים וּכְסָלָיו נִכְפָּלִים מִבַּחוּץ, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (שם) ״וַיַּעַשׂ פְּימָה עַלֵּי כָסֶל״:

כשית. יֵשׁ לְשׁוֹן קַל בִּלְשׁוֹן כְּסוּי, כְּמוֹ ״וְכֹסֶה קָלוֹן עָרוּם״ (משלי י״ב), וְאִם כָּתַב כְּשִׂיתָ, דָּגוּשׁ, הָיָה נִשְׁמָע כְּסִיתָ אֶת אֲחֵרִים, כְּמוֹ ״כִּי כִסָּה פָנָיו״ (איוב ט״ו):

וינבל צור ישעתו. גִּנָּהוּ וּבִזָּהוּ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל ח׳) ״אֲחוֹרֵיהֶם אֶל הֵיכַל ה׳ וְגוֹ׳״, אֵין לְךָ נְבוּל גָּדוֹל מִזֶּה (ספרי):

ט״ז יַקְנִאֻ֖הוּ בְּזָרִ֑ים בְּתֹועֵבֹ֖ת יַכְעִיסֻֽהוּ׃

יקנאהו. הִבְעִירוּ חֲמָתוֹ וְקִנְאָתוֹ:

בתועבת. בְּמַעֲשִׂים תְּעוּבִים, כְּגוֹן מִשְׁכַּב זָכוּר וּכְשָׁפִים שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶם תּוֹעֵבָה:

י״ז יִזְבְּח֣וּ לַשֵּׁדִ֔ים לֹ֖א אֱלֹ֑הַּ אֱלֹהִ֣ים לֹא־יָדָ֗עוּם חֲדָשִׁ֤ים מִקָּרֹב֙ בָּ֣אוּ לֹא־שְׂעָרֻ֔ום אֲבֹתֵיכֶֽם׃

לא אלה. כְּתַרְגּוּמוֹ ״דְּלֵית בְּהוֹן צְרוֹף״, אִלּוּ הָיָה בָּהֶם צְרוֹף לֹא הָיְתָה קִנְאָה כְּפוּלָה כְּמוֹ עַכְשָׁו (ספרי):

חדשים מקרב באו. אֲפִלּוּ הָאֻמּוֹת לֹא הָיוּ רְגִילִים בָּהֶם — גּוֹי שֶׁהָיָה רוֹאֶה אוֹתָם, הָיָה אוֹמֵר זֶה צֶלֶם יְהוּדִי:

לא שערום אבתיכם. לֹא יָרְאוּ מֵהֶם — לֹא עָמְדָה שַׂעֲרָתָם מִפְּנֵיהֶם, דֶּרֶךְ שַׂעֲרוֹת הָאָדָם לַעֲמֹד מֵחֲמַת יִרְאָה, כָּךְ נִדְרַשׁ בְּסִפְרֵי. וְיֵשׁ לְפָרֵשׁ עוֹד **שערום** לְשׁוֹן (ישעיה יג, כא) ״וּשְׂעִירִים יְרַקְּדוּ שָׁם״, שְׂעִירִים הֵם שֵׁדִים, לֹא עָשׂוּ אֲבוֹתֵיכֶם שְׂעִירִים הַלָּלוּ:

י״ח צ֥וּר יְלָדְךָ֖ תֶּ֑שִׁי וַתִּשְׁכַּ֖ח אֵ֥ל מְחֹלְלֶֽךָ׃

תשי. תִּשְׁכַּח. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ כְּשֶׁבָּא לְהֵיטִיב לָכֶם אַתֶּם מַכְעִיסִין לְפָנָיו וּמַתִּישִׁים כֹּחוֹ מִלְּהֵיטִיב לָכֶם (ספרי):

אל מחללך. מוֹצִיאֲךָ מֵרֶחֶם, לְשׁוֹן (תהלים כט) ״יְחוֹלֵל אַיָּלוֹת״, (תהלים מ״ח) ״חִיל כַּיּוֹלֵדָה״:

י״ט **וַיַּרְא יְהוָה וַיִּנְאַץ מִכַּעַס בָּנָיו וּבְנֹתָיו:**

כ׳ **וַיֹּאמֶר אַסְתִּירָה פָנַי מֵהֶם אֶרְאֶה מֶה אַחֲרִיתָם כִּי דוֹר תַּהְפֻּכֹת הֵמָּה בָּנִים לֹא־אֵמֶן בָּם:**

מה אחריתם. מַה תַּעֲלֶה בָהֶם בְּסוֹפָם:

כי דור תהפכת המה. מְהַפְּכִין רְצוֹנִי לְכַעַס:

לא אמן בם. אֵין גְּדוּלֵי נִכָּרִים בָּהֶם, כִּי הוֹרִיתִים דֶּרֶךְ טוֹבָה וְסָרוּ מִמֶּנָּה:

אמן. לְשׁוֹן ״וַיְהִי אֹמֵן״ (אסתר ב׳), נורריטור״ה בְּלַעַז; דָּ״אַ — **אמן** לְשׁוֹן אֱמוּנָה, כְּתַרְגּוּמוֹ, אָמְרוּ בְּסִינַי נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע וּלְשָׁעָה קַלָּה בִּטְּלוּ הַבְטָחָתָם וְעָשׂוּ הָעֵגֶל (ספרי):

כ״א **הֵם קִנְאוּנִי בְלֹא־אֵל כִּעֲסוּנִי בְּהַבְלֵיהֶם וַאֲנִי אַקְנִיאֵם בְּלֹא־עָם בְּגוֹי נָבָל אַכְעִיסֵם:**

קנאוני. הִבְעִירוּ חֲמָתִי:

בלא אל. בְּדָבָר שֶׁאֵינוֹ אֱלוֹהַּ:

בלא עם. בְּאֻמָּה שֶׁאֵין לָהּ שֵׁם, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו כ״ג) הֵן אֶרֶץ כַּשְׂדִּים זֶה הָעָם לֹא הָיָה, בְּעָשָׂו הוּא אוֹמֵר (עובדיה א׳) בָּזוּי אַתָּה מְאֹד:

בגוי נבל אכעיסם. אֵלּוּ הַמִּינִים, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (תהילים י״ד) אָמַר נָבָל בְּלִבּוֹ אֵין אֱלֹהִים (ספרי; יבמות ס״ג):

כ״ב **כִּי־אֵשׁ קָדְחָה בְאַפִּי וַתִּיקַד עַד־שְׁאוֹל תַּחְתִּית וַתֹּאכַל אֶרֶץ וִיבוּלָהּ וַתְּלַהֵט מוֹסְדֵי הָרִים:**

קדחה. בָּעֲרָה:

ותיקד. בָּכֶם עַד הַיְסוֹד:

ותאכל ארץ ויבלה. אַרְצְכֶם וִיבוּלָהּ (ספרי):

ותלהט. יְרוּשָׁלַיִם הַמְיֻסֶּדֶת עַל הֶהָרִים, שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים קכ״ה) יְרוּשָׁלַיִם הָרִים סָבִיב לָהּ:

כ״ג **אַסְפֶּה עָלַימוֹ רָעוֹת חִצַּי אֲכַלֶּה־בָּם:**

אספה עלימו רעות. אַחְבִּיר רָעָה עַל רָעָה, לְשׁוֹן ״סְפוּ שָׂנָה עַל שָׂנָה״ (ישעיהו כ״ט), ״סְפוֹת הָרָוָה״ (דברים כ״ט), ״עֹלוֹתֵיכֶם סְפוּ עַל זִבְחֵיכֶם״ (ירמיהו ז׳). דָּ״אַ — **אספה** אֲכַלֶּה, כְּמוֹ ״פֶּן תִּסָּפֶה״ (בראשית י״ט):

חצי אכלה בם. כָּל חִצַּי אַשְׁלִים בָּהֶם, וּקְלָלָה זוֹ לְפִי הַפָּרָעָנוּת לְבָרְכָה הִיא — חִצַּי כָּלִים וְהֵם אֵינָם כָּלִים (ספרי; סוטה ט׳):

כ״ד **מְזֵי רָעָב וּלְחֻמֵי רֶשֶׁף וְקֶטֶב מְרִירִי וְשֶׁן־בְּהֵמֹת אֲשַׁלַּח־בָּם עִם־חֲמַת זֹחֲלֵי עָפָר:**

מזי רעב. אֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם ״נְפִיחֵי כָפָן״, וְאֵין לִי עֵד מוֹכִיחַ עָלָיו, וּמִשְּׁמוֹ שֶׁל רַבִּי מֹשֶׁה הַדַּרְשָׁן מִטּוּלוּשָׁא שָׁמַעְתִּי שְׁעִירֵי רָעָב — אָדָם כָּחוּשׁ מְגֻדָּל שֵׂעָר עַל בְּשָׂרוֹ:

מזי. לְשׁוֹן אֲרַמִּי שֵׂעָר — מִזְיָא, ״דַּהֲוָה מְהַפֵּךְ בְּמִזְיָא״ (מגילה י״ח):

ולחמי רשף. הַשֵּׁדִים נִלְחָמוּ בָהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר ״וּבְנֵי רֶשֶׁף יַגְבִּיהוּ עוּף״ (איוב ה׳), וְהֵם שֵׁדִים:

וקטב מרירי. וּכְרִיתוּת שֵׁד שֶׁשָּׁמוֹ מְרִירִי, **קטב** כְּרִיתָה, כְּמוֹ ״אֱהִי קֶטֶבְךָ שְׁאוֹל״ (הושע י״ג):

ושן בהמת. מַעֲשֶׂה הָיָה וְהָיוּ הָרְחֵלִים נוֹשְׁכִין וּמְמִיתִין (ספרי):

חמת זחלי עפר. אֶרֶס נְחָשִׁים הַמְהַלְּכִים עַל גְּחוֹנָם עַל הֶעָפָר כַּמַּיִם הַזּוֹחֲלִים עַל הָאָרֶץ; זְחִילָה לְשׁוֹן מְרוּצַת הַמַּיִם עַל הֶעָפָר וְכֵן כָּל מְרוּצַת דָּבָר הַמְשַׁפְשֵׁף עַל הֶעָפָר וְהוֹלֵךְ:

כ״ה **מִחוּץ תְּשַׁכְּלֶנָּה־חָרֶב וּמֵחֲדָרִים אֵימָה גַּם־בָּחוּר גַּם־בְּתוּלָה יוֹנֵק עִם־אִישׁ שֵׂיבָה:**

מחוץ תשכל חרב. מִחוּץ לָעִיר תְּשַׁכְּלֵם חֶרֶב גְּיָסוֹת.

ומחדרים אימה. כְּשֶׁבּוֹרֵחַ וְנִמְלָט חַדְרֵי לִבּוֹ נְקוּפִים עָלָיו מֵחֲמַת אֵימָה, וְהוּא מֵת וְהוֹלֵךְ בָּהּ (ספרי); דְּ״אַ, **ומחדרים אימה** — בַּבַּיִת תִּהְיֶה אֵימַת דָּבָר, כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו ט׳) ״כִּי עָלָה מָוֶת בְּחַלּוֹנֵינוּ״, וְכֵן תִּרְגֵּם אֶנְקְלוֹס; דְּ״אַ, **מחרץ תשכל חרב** — עַל מַה שֶׁעָשׂוּ בַּחוּצוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר ״וּמִסְפַּר חוּצוֹת יְרוּשָׁלַיִם שַׂמְתֶּם מִזְבְּחוֹת לַבֹּשֶׁת״ (שם י״א); **ומחדרים אימה**, עַל מַה שֶּׁעָשׂוּ בְּחַדְרֵי חֲדָרִים, שֶׁנֶּאֱמַר ״אֲשֶׁר זִקְנֵי בֵית יִשְׂרָאֵל עוֹשִׂים בַּחֹשֶׁךְ אִישׁ בְּחַדְרֵי מַשְׂכִּיתוֹ״ (יחזקאל ח׳):

כ״ז אָמַרְתִּי אַפְאֵיהֶם אַשְׁבִּיתָה מֵאֱנוֹשׁ זִכְרָם׃

אמרתי אפאיהם. אָמַרְתִּי בְלִבִּי אַפְאֶה אוֹתָם, וְיֵשׁ לְפָרֵשׁ **אפאיהם** אֲשִׁיתֵם פֵּאָה, לְהַשְׁלִיכָם מֵעָלַי הֶפְקֵר, וְדִגְמָתוֹ מָצִינוּ בְּעֶזְרָא (נחמיה ט׳) ״וַתִּתֵּן לָהֶם מַמְלָכוֹת וַעֲמָמִים וַתַּחְלְקֵם לְפֵאָה״ — לְהֶפְקֵר, וְכֵן חִבְּרוֹ מְנַחֵם. וְיֵשׁ פּוֹתְרִים אוֹתוֹ כְּתַרְגּוּמוֹ ״יָחוּל רוּגְזִי עֲלֵיהוֹן״, וְלֹא יִתָּכֵן, שֶׁאִם כֵּן הָיָה לוֹ לִכְתֹּב אֲאַפְּאֵיהֶם, אַחַת לְשִׁמּוּשׁ וְאַחַת לִיסוֹד, כְּמוֹ ״אֲאַזֶּרְךָ״ (ישעיהו מ״ה), ״אֲאַמְּצֶכֶם בְּמוֹ פִי״ (איוב ט״ו), וְהָאָלֶ״ף הַתְּיכוֹנָה אֵינָהּ רְאוּיָה בּוֹ כְּלָל. וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם אַחַר לְשׁוֹן הַבָּרִיְתָא הַשְּׁנוּיָה בְּסִפְרֵי הַחוֹלֶקֶת תֵּבָה זוֹ לְשָׁלוֹשׁ תֵּבוֹת, אָמַרְתִּי אַף אֵי הֵם — אָמַרְתִּי בְּאַפֵּי אֶתְּגֵם כְּאִלּוּ אֵינָם שֶׁיֹּאמְרוּ רוֹאֵיהֶם עֲלֵיהֶם אֵיֵּה הֵם׃

כ״ז לוּלֵי כַּעַס אוֹיֵב אָגוּר פֶּן־יְנַכְּרוּ צָרֵימוֹ פֶּן־יֹאמְרוּ יָדֵנוּ רָמָה וְלֹא יְהוָה פָּעַל כָּל־זֹאת׃

לולי כעס אויב אגור. אִם לֹא שֶׁכַּעַס הָאוֹיֵב כָּנוּס עֲלֵיהֶם לְהַשְׁחִית, וְאִם יוּכַל לָהֶם וְיַשְׁחִיתֵם יִתְלֶה הַגְּדֻלָּה בּוֹ וּבֵאלֹהָיו וְלֹא יִתְלֶה הַגְּדֻלָּה בִּי, וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר **פן ינכרו צרימו** — יְנַכְּרוּ הַדָּבָר לִתְלוֹת גְּבוּרָתָם בְּנָכְרֵי שֶׁאֵין הַגְּדֻלָּה שֶׁלּוֹ — **פן יאמרו ידנו רמה וגו׳**:

כ״ח כִּי־גוֹי אֹבַד עֵצוֹת הֵמָּה וְאֵין בָּהֶם תְּבוּנָה׃

כי אוֹתוֹ **גוי אבד עצות המה ואין בהם תבונה.** שֶׁאִלּוּ הָיוּ חֲכָמִים **ישכילו זאת איכה ירדף וגו׳**:

כ״ט לוּ חָכְמוּ יַשְׂכִּילוּ זֹאת יָבִינוּ לְאַחֲרִיתָם׃

יבינו לאחריתם. יִתְּנוּ לֵב לְהִתְבּוֹנֵן לְסוֹף פַּרְעָנוּתָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל:

ל׳ אֵיכָה יִרְדֹּף אֶחָד אֶלֶף וּשְׁנַיִם יְנִיסוּ רְבָבָה אִם־לֹא כִּי־צוּרָם מְכָרָם וַיהוָה הִסְגִּירָם׃

איכה ירדף אחד. מִמֶּנּוּ **אלף** מִיִּשְׂרָאֵל:

אם לא כי צורם מכרם וה׳ הסגירם. מְכָרָם וּמְסָרָם בְּיָדֵנוּ, דליב״ר בְּלַעַז:

ל״א כִּי לֹא כְצוּרֵנוּ צוּרָם וְאֹיְבֵינוּ פְּלִילִים׃

כי לא כצורנו צורם. כָּל זֶה הָיָה לָהֶם לָאוֹיְבִים לְהָבִין שֶׁהַשֵּׁם הִסְגִּירָם וְלֹא לָהֶם וְלֵאלֹהֵיהֶם הַנִּצָּחוֹן, שֶׁהֲרֵי עַד הֵנָּה לֹא יָכְלוּ כְּלוּם אֱלֹהֵיהֶם כְּנֶגֶד צוּרֵנוּ, כִּי לֹא כְסַלְעֵנוּ סַלְעָם; כָּל צוּר שֶׁבַּמִּקְרָא לְשׁוֹן סֶלַע:

ואיבינו פלילים. וַעֲכְשָׁו אוֹיְבֵינוּ שׁוֹפְטִים אוֹתָנוּ, חֲרֵי שֶׁצוּרֵנוּ מְכָרָנוּ לָהֶם:

ל״ב כִּי־מִגֶּפֶן סְדֹם גַּפְנָם וּמִשַּׁדְמֹת עֲמֹרָה עֲנָבֵמוֹ עִנְּבֵי־רוֹשׁ אַשְׁכְּלֹת מְרֹרֹת לָמוֹ׃

כי מגפן סדם גפנם. מוּסָב לְמַעְלָה — אָמַרְתִּי בְּלִבִּי אַפְאֵיהֶם וְאַשְׁבִּית זִכְרָם לְפִי שֶׁמַּעֲשֵׂיהֶם מַעֲשֵׂי סְדוֹם וַעֲמוֹרָה:

שדמת. שְׂדֵה תְּבוּאָה, כְּמוֹ ״וּשְׁדֵמוֹת לֹא עָשָׂה אֹכֶל״ (חבקוק ג׳), ״בְּשַׁדְמוֹת קִדְרוֹן״ (מלכים ב כ״ג):

ענבי רוש. עֵשֶׂב מַר:

אשכלת מררת למו. מַשְׁקֶה מַר רָאוּי לָהֶם, לְפִי מַעֲשֵׂיהֶם פַּרְעָנוּתָם, וְכֵן תִּרְגֵּם אֶנְקְלוֹס ״וְתוּשְׁלָמַת עוֹבָדֵיהוֹן כְּמָרוּתְהוֹן״:

ל״ג חֲמַת תַּנִּינִם יֵינָם וְרֹאשׁ פְּתָנִים אַכְזָר׃

חמת תנינם יינם. כְּתַרְגּוּמוֹ ״הָא כְמָרַת תַּנִּינָיָא כֵּס פּוּרְעָנוּתְהוֹן״, הִנֵּה כְּמִרִירַת נְחָשִׁים כּוֹס מִשְׁתֵּה פַּרְעָנוּתָם:

וראש פתנים. כּוֹסָם שֶׁהוּא **אכזר** לַנָּשׁוּךְ, אוֹיֵב אַכְזָרִי יָבֹא וְיִפְרַע מֵהֶם:

ל״ד הֲלֹא־הוּא כָּמֻס עִמָּדִי חָתוּם בְּאוֹצְרֹתָי׃

הלא הוא כמס עמדי. כְּתַרְגּוּמוֹ, כִּסְבוּרִים הֵם שֶׁשָּׂכַחְתִּי מַעֲשֵׂיהֶם, כַּלָּם גְּנוּזִים וּשְׁמוּרִים לְפָנַי:

הלא הוא. פְּרִי גַּפְנָם וּתְבוּאַת שַׂדְמוֹתָם — **כמס עמדי**:

ל״ה לִי נָקָם֙ וְשִׁלֵּ֔ם לְעֵ֥ת תָּמ֖וּט רַגְלָ֑ם כִּ֣י קָר֤וֹב יוֹם֙ אֵ֣ידָ֔ם וְחָ֥שׁ עֲתִדֹ֖ת לָֽמוֹ׃

לי נקם ושלם. עִמִּי נָכוֹן וּמְזֻמָּן פֻּרְעָנוּת נָקָם, וּישַׁלֵּם לָהֶם כְּמַעֲשֵׂיהֶם, הַנָּקָם יְשַׁלֵּם לָהֶם גְּמוּלָם. וְיֵשׁ מְפָרְשִׁים **ושלם** שֵׁם דָּבָר, כְּמוֹ וְשִׁלּוּם וְהוּא מִגְּזֵרַת ״וְהַדֹּבֵר אֵין בָּהֶם״ (ירמיהו ה׳) — כְּמוֹ וְהַדִּבּוּר. וְאֵימָתַי אֲשַׁלֵּם לָהֶם?

לעת תמוט רגלם. כְּשֶׁתִּתָּם זְכוּת אֲבוֹתָם שֶׁהֵן סְמוּכִים עָלָיו:

כי קרוב יום אידם. מְשֻׁאֶרֶת לְהָבִיא עֲלֵיהֶם יוֹם אֵידָם קָרוֹב וּמְזֻמָּן לְפָנַי לְהָבִיא עַל יְדֵי שְׁלוּחִים הַרְבֵּה:

וחש עתדת למו. וּמַהֵר יָבוֹאוּ הָעֲתִידוֹת לָהֶם:

וחש. כְּמוֹ ״יְמַהֵר יָחִישָׁה״ (ישעיהו ה׳); עַד כָּאן הֵעִיד עֲלֵיהֶם מֹשֶׁה דִּבְרֵי תוֹכֵחָה הַזֹּאת לְעֵד, כְּשֶׁתָּבֹא עֲלֵיהֶם הַפֻּרְעָנוּת יֵדְעוּ שֶׁאֲנִי הוֹדַעְתִּים מֵרֹאשׁ, מִכָּאן וָאֵילָךְ הֵעִיד עֲלֵיהֶם דִּבְרֵי תַּנְחוּמִין שֶׁיָּבוֹאוּ עֲלֵיהֶם כְּכָלוֹת הַפֻּרְעָנוּת, כְּכֹל אֲשֶׁר אָמַר לְמַעְלָה, ״וְהָיָה כִּי יָבֹאוּ עָלֶיךָ וְגוֹ׳ הַבְּרָכָה וְהַקְּלָלָה וְגוֹ׳ וְשָׁב ה׳ אֱלֹהֶיךָ אֶת שְׁבוּתְךָ וְגוֹ׳״:

ל״ו כִּֽי־דָ֥ין יְהוָ֖ה עַמּ֑וֹ וְעַל־עֲבָדָ֖יו יִתְנֶחָ֔ם כִּ֣י יִרְאֶ֔ה כִּי־אָזְלַ֥ת יָ֖ד וְאֶ֥פֶס עָצ֖וּר וְעָזֽוּב׃

כי ידין ה׳ עמו. כְּשֶׁיִּשְׁפֹּט אוֹתוֹ בְּיִסּוּרִין הַלָּלוּ הָאֲמוּרוֹת עֲלֵיהֶם, כְּמוֹ ״כִּי בָם יָדִין עַמִּים״ (איוב ל״ו) — יְיַסֵּר עַמִּים. כִּי זֶה אֵינוֹ מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן דִּהָא, לָתֵת טַעַם לַדְּבָרִים שֶׁל מַעְלָה, אֶלָּא לְשׁוֹן תְּחִלַּת דִּבּוּר, כְּמוֹ (ויקרא כ״ה) ״כִּי תָבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ״, כְּשֶׁיָּבֹאוּ עֲלֵיהֶם מִשְׁפָּטִים הַלָּלוּ וְיִתְנַחֵם הַקָּבָ״ה עַל עֲבָדָיו לָשׁוּב וּלְרַחֵם עֲלֵיהֶם:

יתנחם. לְשׁוֹן הִפּוּךְ הַמַּחֲשָׁבָה לְהֵיטִיב אוֹ לְהָרַע:

כי יראה כי אזלת יד. כְּשֶׁיִּרְאֶה כִּי יַד הָאוֹיֵב הוֹלֶכֶת וְחוֹזֶקֶת מְאֹד עֲלֵיהֶם, **ואפס** בָּהֶם **עצור ועזוב**:

עצור. נוֹשַׁע עַל יְדֵי עוֹצֵר וּמוֹשִׁיעַ שֶׁיַּעֲצֹר בָּהֶם:

עזוב. עַל יְדֵי עוֹזֵב; עוֹצֵר הוּא הַמּוֹשִׁיעַ הָעוֹצֵר בָּעָם שֶׁלֹּא יֵלְכוּ מְפֻזָּרִים בִּצְאתָם לַצָּבָא עַל הָאוֹיֵב, בְּלַעַז מיינטינ״דור; **עצור**, הוּא הַנּוֹשָׁע בְּמַעֲצוֹר הַמּוֹשִׁיעַ; **עזוב**, מְחֻזָּק, כְּמוֹ (נחום ג׳) ״וַיַּעַזְבוּ יְרוּשָׁלַיִם עַד הַחוֹמָה״; ״אֵיךְ לֹא עֻזְּבָה עִיר תְּהִלָּה״ (ירמיהו מ״ט), אינפורצדו״ר:

ל״ז וְאָמַ֕ר אַ֖י אֱלֹהֵ֑ימוֹ צ֥וּר חָסָ֖יוּ בֽוֹ׃

ואמר. הַקָּבָ״ה עֲלֵיהֶם **אי אלהימו** שֶׁעָבְדוּ:

צור חסיו בו. הַסֶּלַע שֶׁהָיוּ מִתְכַּסִּין בּוֹ מִפְּנֵי הַחַמָּה וְהַצִּנָּה, כְּלוֹמַר שֶׁהָיוּ בְּטוּחִין בּוֹ לְהָגֵן עֲלֵיהֶם מִן הָרָעָה:

ל״ח אֲשֶׁ֤ר חֵלֶב֙ זְבָחֵ֣ימוֹ֔ יֹאכְל֖וּ יִשְׁתּ֣וּ יֵ֣ין נְסִיכָ֑ם יָקֻ֣מוּ֔ וְיַעְזְרֻכֶ֖ם יִהְי֥ עֲלֵיכֶ֖ם סִתְרָֽה׃

אשר חלב זבחימו. הָיוּ אוֹתָן אֱלֹהוֹת אוֹכְלִים, שֶׁהָיוּ מַקְרִיבִים לִפְנֵיהֶם, וְשׁוֹתִין **יין נסיכם**:

יהי עליכם סתרה. אוֹתוֹ הַצּוּר יִהְיֶה לָכֶם מַחֲסֶה וּמִסְתּוֹר:

ל״ט רְא֣וּ | עַתָּ֗ה כִּ֤י אֲנִי֙ אֲנִ֣י הֽוּא֔ וְאֵ֥ין אֱלֹהִ֖ים עִמָּדִ֑י אֲנִ֤י אָמִית֙ וַאֲחַיֶּ֔ה מָחַ֥צְתִּי֙ וַאֲנִ֣י אֶרְפָּ֔א וְאֵ֥ין מִיָּדִ֖י מַצִּֽיל׃

ראו עתה. הָבִינוּ מִן הַפֻּרְעָנוּת שֶׁהֵבֵיא עֲלֵיכֶם וְאֵין לָכֶם מוֹשִׁיעַ, וּמִן הַתְּשׁוּעָה שֶׁאוֹשִׁיעֲכֶם וְאֵין מוֹחֶה בְּיָדִי:

אני אני הוא. אֲנִי לְהַשְׁפִּיל וַאֲנִי לְהָרִים:

ואין אלהים עמדי. עוֹמֵד כְּנֶגְדִּי לְמָחוֹת:

עמדי. דַּגְמָתִי וְכָמוֹנִי:

ואין מידי מציל. הַפּוֹשְׁעִים בִּי:

מ׳ כִּֽי־אָשָּׂ֥א אֶל־שָׁמַ֖יִם יָדָ֑י וְאָמַ֕רְתִּי חַ֥י אָנֹכִ֖י לְעֹלָֽם׃

כי אשא אל שמים ידי. כִּי בַּחֲרוֹן אַפִּי אֶשָּׂא יָדִי אֶל עַצְמִי בִּשְׁבוּעָה:

ואמרתי חי אנכי. לְשׁוֹן שְׁבוּעָה הוּא, אֲנִי נִשְׁבָּע **חי אנכי**:

מ״א **אִם־שַׁנּוֹתִי֙ בְּרַ֣ק חַרְבִּ֔י וְתֹאחֵ֥ז בְּמִשְׁפָּ֖ט יָדִ֑י אָשִׁ֤יב נָקָם֙ לְצָרָ֔י וְלִמְשַׁנְאַ֖י אֲשַׁלֵּֽם׃**

אם שנותי ברק חרבי. אִם אֲשַׁנֵּן אֶת לַהַב חַרְבִּי לְמַעַן יֵיוֹת לָהּ בָּרָק, שפלנ״דור:

ותאחז במשפט ידי. לְהַנִּיחַ מִדַּת רַחֲמִים מֵאוֹיְבַי שֶׁהֵרִעוּ לָכֶם ״אֲשֶׁר אֲנִי קָצַפְתִּי מְעָט וְהֵמָּה עָזְרוּ לְרָעָה״ (זכריה א טו), וְתֹאחֵז יָדִי אֶת מִדַּת הַמִּשְׁפָּט לְהַחֲזִיק בָּהּ וְלִנְקֹם נָקָם:

אשיב נקם וגו׳. לְמִדּוּ רַבּוֹתֵינוּ בָּאַגָּדָה מִתּוֹךְ לְשׁוֹן הַמִּקְרָא שֶׁאָמַר **ותאחז במשפט ידי** — לֹא כְּמִדַּת בָּשָׂר וָדָם מִדַּת הַקָּבָּ״ה, מִדַּת בָּשָׂר וָדָם זוֹרֵק חֵץ וְאֵינוֹ יָכוֹל לַהֲשִׁיבוֹ, וְהַקָּבָּ״ה זוֹרֵק חִצָּיו וְיֵשׁ בְּיָדוֹ לַהֲשִׁיבָם כְּאִלּוּ אוֹחֲזָן בְּיָדוֹ, שֶׁהֲרֵי בָּרָק הוּא חִצּוֹ שֶׁנֶּאֱמַר כָּאן **ברק חרבי ותאחז במשפט ידי**, וְהַמִּשְׁפָּט הַזֶּה לְשׁוֹן פֶּרֶענוּת הוּא, בְּלַעַז יושטיצ״א:

מ״ב **אַשְׁכִּ֤יר חִצַּי֙ מִדָּ֔ם וְחַרְבִּ֖י תֹּאכַ֣ל בָּשָׂ֑ר מִדַּם֙ חָלָ֣ל וְשִׁבְיָ֔ה מֵרֹ֖אשׁ פַּרְעוֹת֥ אוֹיֵֽב׃**

אשכיר חצי מדם. הָאוֹיֵב:

וחרבי תאכל בְּשָׂרָם:

מדם חלל ושביה. זֹאת תִּהְיֶה לָהֶם מֵעָוֹן דַּם חַלְלֵי יִשְׂרָאֵל וְשִׁבְיָה שֶׁשָּׁבוּ מֵהֶם:

מראש פרעות אויב. מִפֶּשַׁע תְּחִלַּת פְּרִצוֹת הָאוֹיֵב, כִּי כְּשֶׁהַקָּבָּ״ה נִפְרָע מִן הָאֻמּוֹת פּוֹקֵד עֲלֵיהֶם עֲוֹנָם וַעֲוֹנוֹת אֲבוֹתֵיהֶם מֵרֵאשִׁית פְּרָצָה שֶׁפָּרְצוּ בְּיִשְׂרָאֵל:

מ״ג **הַרְנִ֤ינוּ גוֹיִם֙ עַמּ֔וֹ כִּ֥י דַם־עֲבָדָ֖יו יִקּ֑וֹם וְנָקָם֙ יָשִׁ֣יב לְצָרָ֔יו וְכִפֶּ֥ר אַדְמָת֖וֹ עַמּֽוֹ׃ {פ}**

הרנינו גוים עמו. לְאוֹתוֹ הַזְּמַן יְשַׂבְּחוּ הָאֻמּוֹת אֶת יִשְׂרָאֵל, רְאוּ מַה שִּׁבְחָהּ שֶׁל אֻמָּה זוֹ, שֶׁדָּבְקוּ בְּהַקָּבָּ״ה בְּכָל הַתְּלָאוֹת שֶׁעָבְרוּ עֲלֵיהֶם וְלֹא עָזָבוּהוּ, יוֹדְעִים הָיוּ בְּטוּבוֹ וּבְשִׂבְחוֹ:

כי דם עבדיו יקום. שְׁפִיכוּת דְּמֵיהֶם, כְּמַשְׁמָעוֹ:

ונקם ישיב לצריו. עַל הַגָּזֵל וְעַל הֶחָמָס, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (יואל ד׳) ״מִצְרַיִם לְשְׁמָמָה תִּהְיֶה וֶאֱדוֹם לְמִדְבַּר שְׁמָמָה תִּהְיֶה מֵחֲמַס בְּנֵי יְהוּדָה״, וְאוֹמֵר (עובדיה י׳) ״מֵחֲמַס אָחִיךָ יַעֲקֹב וְגוֹ׳״ (עי׳ ספרי):

וכפר אדמתו עמו. וִיכַפֵּיס אַדְמָתוֹ וְעַמּוֹ עַל הַצָּרוֹת שֶׁעָבְרוּ עֲלֵיהֶם וְשֶׁעָשָׂה לָהֶם הָאוֹיֵב:

וכפר. לְשׁוֹן רְצוּי וּפִיּוּס, כְּמוֹ (בראשית לב, כא) ״אֲכַפְּרָה פָנָיו״ — אַנְחִינֵיהּ לְרוּגְזֵיהּ:

וכפר אדמתו וּמַה הִיא אַדְמָתוֹ? **עמו.** כְּשֶׁעַמּוֹ מִתְנַחֲמִים אַרְצוֹ מִתְנַחֶמֶת, וְכֵן הוּא אוֹמֵר ״רָצִיתָ ה׳ אַרְצֶךָ״, בַּמֶּה רָצִיתָ אַרְצֶךָ? ״שָׁבְתָּ שְׁבִית יַעֲקֹב״ (תהילים פ״ה).

בְּפָנִים אֲחֵרִים הִיא נִדְרֶשֶׁת בְּסִפְרֵי וְנֶחְלְקוּ בָהּ רַבִּי יְהוּדָה וְרַבִּי נְחֶמְיָה, רַבִּי יְהוּדָה דּוֹרֵשׁ כֻּלָּהּ כְּנֶגֶד יִשְׂרָאֵל, וְרַבִּי נְחֶמְיָה דּוֹרֵשׁ אֶת כֻּלָּהּ כְּנֶגֶד הָאֻמּוֹת, רַבִּי יְהוּדָה דּוֹרְשָׁהּ כְּלַפֵּי יִשְׂרָאֵל — (כו) **אמרתי אפאיהם** כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי, עַד (כז) **ולא ה׳ פעל כל זאת.** (כח) **כי גוי אבד עצות המה.** אָבְדוּ תּוֹרָתִי שֶׁהִיא לָהֶם עֵצָה נְכוֹנָה, **ואין בהם תבונה** לְהִתְבּוֹנֵן (ל) **איכה ירדף אחד** מִן הָאֻמּוֹת **אלף** מֵהֶם, **אם לא כי צורם מכרם.** (לא) **כי לא כצורנו צורם** הַכֹּל כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי עַד תַּכְלִית. וְרַ׳ נְחֶמְיָה דּוֹרְשָׁהּ כְּלַפֵּי הָאֻמּוֹת, **כי גוי אבד עצות המה,** כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי תְּחִלָּה עַד **ואיבינו פלילים:**

(לב) **כי מגפן סדם גפנם.** שֶׁל אֻמּוֹת:

ומשדמת עמרה וגו׳. וְלֹא יָשִׂימוּ לִבָּם לְתוֹלוֹת הַגְּדֵלָה בִּי:

ענבמו ענבי רוש. הוּא שֶׁאָמַר **לולי כעס אויב אגור** עַל יִשְׂרָאֵל לְהַרְעִילָם וּלְהַמְרִירָם, לְפִיכָךְ **אשכלת מררת למו** לְהַלְעִיט אוֹתָם עַל מַה שֶּׁעָשׂוּ לְבָנַי:

(לג) **חמת תנינם יינם.** מוּכָן לְהַשְׁקוֹתָם עַל מַה שֶּׁעוֹשִׂין לָהֶם:

(לד) **כמס עמדי.** אוֹתוֹ הַכּוֹס, שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים ע״ה) ״כִּי כוֹס בְּיַד ה׳ וְגוֹ׳״:

(לה) **לעת תמוט רגלם.** כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר ״תִּרְמֶסְנָה רֶגֶל״ (ישעיהו כ״ו):

(לו) **כי ידין ה׳ עמו.** בְּלָשׁוֹן זֶה מְשַׁמֵּשׁ **כי ידין** בִּלְשׁוֹן דְּהָא, וְאֵין יָדִין לְשׁוֹן יִסּוּרִין אֶלָּא כְּמוֹ כִּי יָרִיב אֶת רִיבָם מִיַּד עוֹשְׁקֵיהֶם. **כי יראה כי אזלת יד וגו׳:**

(לז) **ואמר אי אלהימו.** הָאוֹיֵב יֹאמַר אֵי אֱלֹהֵימוֹ שֶׁל יִשְׂרָאֵל? כְּמוֹ שֶׁאָמַר טִיטוּס הָרָשָׁע כְּשֶׁגִּדֵּר אֶת הַפָּרֹכֶת (גיטין נ״ו), כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (מיכה ז׳): וְתֵרֶא אֹיַבְתִּי וּתְכַסֶּהָ בּוּשָׁה הָאוֹמְרָה אַלַי אַיּוֹ ה׳ אֱלֹהָיִךְ״:

(לט) **ראו עתה כי אני וגו׳.** אָז יְגַלֶּה הַקָּבָּ״ה יְשׁוּעָתוֹ וְיֹאמַר **ראו עתה כי אני אני הוא,** מֵאִתִּי בָּאת עֲלֵיהֶם הָרָעָה וּמֵאִתִּי תָּבֹא עֲלֵיהֶם הַטּוֹבָה:

ואין מידי מציל. שֶׁיְּצַיֵּל אֶתְכֶם מִן הָרָעָה אֲשֶׁר אָבִיא עֲלֵיכֶם:

(מ) **כי אשא אל שמים ידי.** כְּמוֹ כִּי נָשָׂאתִי — תָּמִיד אֲנִי מַשְׂרָה מְקוֹם שְׁכִינָתִי בַּשָּׁמַיִם, כְּתַרְגּוּמוֹ, אֲפִלּוּ חַלָּשׁ לְמַעְלָה וְגִבּוֹר לְמַטָּה אֵימַת עֶלְיוֹן עַל הַתַּחְתּוֹן וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁגִּבּוֹר לְמַעְלָה וְחַלָּשׁ מִלְמַטָּה:

ידי. מְקוֹם שְׁכִינָתִי, כְּמוֹ "אִישׁ עַל יָדוֹ" (במדבר ב׳), וְהָיָה בְּיָדִי לְהַפְרַע מִכֶּם, אֲבָל אָמַרְתִּי שֶׁחַי אָנֹכִי לְעוֹלָם, אֵינִי מְמַהֵר לִפְרַע לְפִי שֶׁיֵּשׁ לִי שֶׁהוּת בַּדָּבָר, אֲנִי חַי לְעוֹלָם וּבְדוֹרוֹת אֲחֵרוֹנִים אֲנִי נִפְרָע מֵהֶם וְהַיְכֹלֶת בְּיָדִי לִפְרַע מִן הַמֵּתִים וּמִן הַחַיִּים; מָלֵךְ בָּשָׂר וָדָם שֶׁהוּא הוֹלֵךְ לָמוּת מְמַהֵר נְקָמָתוֹ לְהִפָּרַע בְּחַיָּיו כִּי שָׁמָּא יָמוּת הוּא אוֹ אוֹיְבוֹ וְנִמְצָא שֶׁלֹּא רָאָה נְקָמָתוֹ מִמֶּנּוּ אֲבָל אֲנִי חַי לְעוֹלָם, וְאִם יָמוּתוּ הֵם וְאֵינִי נִפְרָע בְּחַיֵּיהֶם, אֶפָּרַע בְּמוֹתָם:

(מא) **אם שנותי ברק חרבי.** הַרְבֵּה אִם יֵשׁ שֶׁאֵינָם תְּלוּיִין, כְּשֶׁאֲשַׁנֵּן **ברק חרבי ותאחז במשפט ידי**, כֵּלוֹ כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי לְמַעְלָה:

מ״ד וַיָּבֹא מֹשֶׁה וַיְדַבֵּר אֶת־כָּל־דִּבְרֵי הַשִּׁירָה־הַזֹּאת בְּאָזְנֵי הָעָם הוּא וְהוֹשֵׁעַ בִּן־נוּן:

הוא והושע בן נון. שַׁבָּת שֶׁל דִּיּוּקִי הָיְתָה, נִטְלָה רְשׁוּת מִזֶּה וְנִתְּנָה לָזֶה, הֶעֱמִיד לוֹ מֹשֶׁה מְתֻרְגְּמָן לִיהוֹשֻׁעַ שֶׁיְּהֵא דוֹרֵשׁ בְּחַיָּיו, כְּדֵי שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ יִשְׂרָאֵל בְּחַיֵּי רַבּוֹ לֹא הָיָה לְךָ לְהָרִים רֹאשׁ; וְלָמָּה קוֹרְאֹהוּ כָּאן הוֹשֵׁעַ? לוֹמַר שֶׁלֹּא זָחָה דַּעְתּוֹ עָלָיו שֶׁאַעַ״פ שֶׁנִּתְּנָה לוֹ גְּדֻלָּה הִשְׁפִּיל עַצְמוֹ כַּאֲשֶׁר מִתְּחִלָּתוֹ (עי׳ ספרי):

מ״ה וַיְכַל מֹשֶׁה לְדַבֵּר אֶת־כָּל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֶל־כָּל־יִשְׂרָאֵל:

מ״ו וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם שִׂימוּ לְבַבְכֶם לְכָל־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר אָנֹכִי מֵעִיד בָּכֶם הַיּוֹם אֲשֶׁר תְּצַוֻּם אֶת־בְּנֵיכֶם לִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת אֶת־כָּל־דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת:

שימו לבבכם. צָרִיךְ אָדָם שֶׁיִּהְיוּ עֵינָיו וְלִבּוֹ וְאָזְנָיו מְכֻוָּנִים לְדִבְרֵי תוֹרָה, וְכֵן הוּא אוֹמֵר "בֶּן אָדָם רְאֵה בְעֵינֶיךָ וּבְאָזְנֶיךָ שְׁמַע וְשִׂים לִבְּךָ" (יחזקאל מ׳); וַהֲרֵי דְּבָרִים קַל וָחֹמֶר וּמַה תַּבְנִית הַבַּיִת שֶׁהוּא נִרְאֶה לָעֵינַיִם וְנִמְדָּד בְּקָנֶה צָרִיךְ אָדָם שֶׁיִּהְיוּ עֵינָיו וְאָזְנָיו וְלִבּוֹ מְכֻוָּנִין, לְהָבִין דִּבְרֵי תוֹרָה שֶׁהֵן כַּהֲרָרִין תְּלוּיִין בִּשְׂעָרָה עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה (ספרי):

מ״ז כִּי לֹא דָבָר רֵק הוּא֙ מִכֶּ֔ם כִּי־הוּא֙ חַיֵּיכֶ֔ם וּבַדָּבָ֥ר הַזֶּ֖ה תַּאֲרִיכ֣וּ יָמִ֑ים עַל־הָאֲדָמָ֗ה אֲשֶׁ֨ר אַתֶּ֤ם עֹבְרִים֙ אֶת־הַיַּרְדֵּ֔ן שָׁמָּ֖ה לְרִשְׁתָּֽהּ׃ {פ}

כי לא דבר רק הוא מכם. לֹא לְחִנָּם אַתֶּם יְגֵעִים בָּהּ, כִּי הַרְבֵּה שָׂכָר תְּלוּי בָּהּ, **כי הוא חייכם;** דָּ״אַ — אֵין לְךָ דָּבָר רֵיקָן בַּתּוֹרָה שֶׁאִם תִּדְרְשֶׁנּוּ שֶׁאֵין בּוֹ מַתַּן שָׂכָר, תֵּדַע לְךָ שֶׁכֵּן אָמְרוּ חֲכָמִים "אַזְהָרוֹת לוֹטָן תִּמְנָע" (בראשית ל״ו) "וְתִמְנַע הָיְתָה פִילֶגֶשׁ וְגוֹ׳", לְפִי שֶׁאָמְרָה אֵינִי כְדַאי לִהְיוֹת לוֹ אִשָּׁה הַלְוַאי וְאֶהְיֶה פִּילַגְשׁוֹ, וְכָל כָּךְ לָמָּה? לְהוֹדִיעַ שִׁבְחוֹ שֶׁל אַבְרָהָם שֶׁהָיוּ שִׁלְטוֹנִים וּמְלָכִים מִתְאַוִּים לְדַבֵּק בְּזַרְעוֹ (ספרי):

מ״ח וַיְדַבֵּ֥ר יְהוָ֖ה אֶל־מֹשֶׁ֑ה בְּעֶ֣צֶם הַיּ֣וֹם הַזֶּ֔ה לֵאמֹֽר׃

וידבר ה׳ אל משה בעצם היום הזה. בִּשְׁלוֹשָׁה מְקוֹמוֹת נֶאֱמַר בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה, נֶאֱמַר בְּנֹחַ "בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה בָּא נֹחַ וְגוֹ׳" (בראשית ז׳) — בְּמַרְאִית אוֹרוֹ שֶׁל יוֹם, לְפִי שֶׁהָיוּ בְּנֵי דוֹרוֹ אוֹמְרִים בְּכָךְ וְכָךְ אִם אָנוּ מַרְגִּישִׁין בּוֹ, אֵין אָנוּ מַנִּיחִין אוֹתוֹ לִכָּנֵס בַּתֵּבָה, וְלֹא עוֹד אֶלָּא אָנוּ נוֹטְלִין כַּשִּׁילִין וְקַרְדֻּמּוֹת וּמְבַקְּעִין אֶת הַתֵּבָה, אָמַר הַקָּבָ״ה הֲרֵינִי מַכְנִיסוֹ בַּחֲצִי הַיּוֹם וְכָל מִי שֶׁיֵּשׁ בְּיָדוֹ כֹּחַ לִמְחוֹת יָבֹא וְיִמְחֶה; בְּמִצְרַיִם נֶאֱמַר "בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה הוֹצִיא ה׳״ (שמות י״ב), לְפִי שֶׁהָיוּ מִצְרִיִּים אוֹמְרִים בְּכָךְ וְכָךְ אִם אָנוּ מַרְגִּישִׁין בָּהֶם, אֵין אָנוּ מַנִּיחִין אוֹתָם לָצֵאת, וְלֹא עוֹד אֶלָּא אָנוּ נוֹטְלִין סְיָפוֹת וּכְלֵי זַיִן וְהוֹרְגִין בָּהֶם, אָמַר הַקָּבָ״ה הֲרֵינִי מוֹצִיאָן בַּחֲצִי הַיּוֹם וְכָל מִי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ כֹּחַ לִמְחוֹת יָבֹא וְיִמְחֶה; אַף כָּאן בְּמִיתָתוֹ שֶׁל מֹשֶׁה נֶאֱמַר "בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה", לְפִי שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל אוֹמְרִים בְּכָךְ וְכָךְ אִם אָנוּ מַרְגִּישִׁין בּוֹ — אֵין אָנוּ מַנִּיחִין אוֹתוֹ, אָדָם שֶׁהוֹצִיאָנוּ מִמִּצְרַיִם וְקָרַע לָנוּ אֶת הַיָּם וְהוֹרִיד לָנוּ אֶת הַמָּן וְהִגִּיז לָנוּ אֶת הַשְּׂלָו וְהֶעֱלָה לָנוּ אֶת הַבְּאֵר וְנָתַן לָנוּ אֶת הַתּוֹרָה, אֵין אָנוּ מַנִּיחִין אוֹתוֹ, אָמַר הַקָּבָ״ה הֲרֵינִי מַכְנִיסוֹ בַּחֲצִי הַיּוֹם וְכוּ׳ (ספרי):

מ״ט עֲלֵה אֶל־הַ֣ר הָעֲבָרִ֣ים הַזֶּ֗ה הַר־נְבוֹ֙ אֲשֶׁ֣ר׀ בְּאֶ֣רֶץ מוֹאָ֔ב אֲשֶׁ֖ר עַל־פְּנֵ֣י יְרֵח֑וֹ וּרְאֵ֨ה׀ אֶת־אֶ֜רֶץ כְּנַ֗עַן אֲשֶׁ֤ר אֲנִי֙ נֹתֵ֣ן לִבְנֵ֣י יִשְׂרָאֵ֔ל לַאֲחֻזָּֽה׃

נ׳ וּמֻ֥ת בָּהָ֖ר אֲשֶׁ֣ר אַתָּ֣ה׀ עֹלֶ֣ה שָׁ֗מָּה וְהֵאָסֵ֙ף֙ אֶל־עַמֶּ֔יךָ כַּאֲשֶׁר־מֵ֥ת אַהֲרֹ֛ן אָחִ֖יךָ בְּהֹ֣ר הָהָ֑ר וַיֵּאָ֖סֶף אֶל־עַמָּֽיו׃

כאשר מת אהרן אחיך. בְּאוֹתָהּ מִיתָה שֶׁרָאִיתָ וְחָמַדְתָּ אוֹתָהּ, שֶׁהִפְשִׁיט מֹשֶׁה אֶת אַהֲרֹן בֶּגֶד רִאשׁוֹן וְהִלְבִּישׁוֹ לְאֶלְעָזָר וְכֵן שֵׁנִי וְכֵן שְׁלִישִׁי וְרָאָה בָּנָיו בְּכְבוֹדוֹ, אָמַר לוֹ מֹשֶׁה, אַהֲרֹן אָחִי עֲלֵה לַמִּטָּה וְעָלָה, פְּשֹׁט יָדְךָ וּפָשַׁט, פְּשֹׁט רַגְלְךָ וּפָשַׁט, עֲצֹם עֵינֶיךָ וְעָצַם, קְמֹץ פִּיךָ וְקָמַץ, וְהָלַךְ לוֹ. אָמַר מֹשֶׁה — אַשְׁרֵי מִי שֶׁמֵּת בְּמִיתָה זוֹ (ספרי):

נ״א עַל אֲשֶׁ֣ר מְעַלְתֶּ֣ם בִּ֔י בְּתוֹךְ֙ בְּנֵ֣י יִשְׂרָאֵ֔ל בְּמֵ֥י מְרִיבַ֖ת קָדֵ֑שׁ מִדְבַּר־צִ֔ן עַ֚ל אֲשֶׁ֣ר לֹא־קִדַּשְׁתֶּ֔ם אוֹתִ֖י בְּתוֹךְ֙ בְּנֵ֣י יִשְׂרָאֵֽל׃

על אשר מעלתם בי. גְּרִמְתֶּם לִמְעֹל בִּי:

על אשר לא קדשתם אותי. גְּרִמְתֶּם לִי שֶׁלֹּא אֶתְקַדֵּשׁ, אָמַרְתִּי לָכֶם "וְדִבַּרְתֶּם אֶל הַסֶּלַע" (במדבר כ׳) וְהֵם הִכּוּהוּ וְהֵצְרִכוּ לְהַכּוֹתוֹ פַּעֲמַיִם, וְאִלּוּ דִּבְּרוּ עִמּוֹ וְנָתַן מֵימָיו בְּלֹא הַכָּאָה, הָיָה מִתְקַדֵּשׁ שֵׁם שָׁמַיִם, שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל אוֹמְרִים וּמַה הַסֶּלַע שֶׁאֵינוֹ לְשָׁכָר וְלֹא לְפֻרְעָנוּת, אִם זָכָה אֵין לוֹ מַתָּן שָׂכָר וְאִם חָטָא אֵינוֹ לוֹקֶה, כָּךְ מְקֻיָּם מִצְוַת בּוֹרְאוֹ, אָנוּ לֹא כָּל שֶׁכֵּן:

נ״ב כִּי מִנֶּגֶד תִּרְאֶה אֶת־הָאָרֶץ וְשָׁמָּה֙ לֹ֣א תָבֹ֔וא אֶל־הָאָ֖רֶץ אֲשֶׁר־אֲנִ֥י נֹתֵ֖ן לִבְנֵ֥י יִשְׂרָאֵֽל׃ {פ}

כי מנגד. מֵרָחוֹק:

תראה וגו׳. אִם לֹא תִרְאֶנָּה עַכְשָׁו, לֹא תִרְאֶנָּה עוֹד בְּחַיֶּיךָ, עַל כֵּן אֲנִי אוֹמֵר לְךָ עֲלֵה וּרְאֵה:

ושמה לא תבוא. וְיָדַעְתִּי כִּי חֲבִיבָה הִיא לְךָ, עַל כֵּן אֲנִי אוֹמֵר לְךָ עֲלֵה וּרְאֵה:

פרק ל״ג

א׳ וְזֹאת֙ הַבְּרָכָ֔ה אֲשֶׁ֥ר בֵּרַ֛ךְ מֹשֶׁ֥ה אִ֖ישׁ הָאֱלֹהִ֑ים אֶת־בְּנֵ֥י יִשְׂרָאֵ֛ל לִפְנֵ֥י מוֹתֽוֹ׃

וזאת הברכה ... לפני מותו. סָמוּךְ לְמִיתָתוֹ, שֶׁאִם לֹא עַכְשָׁו אֵימָתַי (שם):

ב׳ וַיֹּ֗אמֶר יְהוָ֤ה מִסִּינַי֙ בָּ֣א וְזָרַ֣ח מִשֵּׂעִ֣יר לָ֔מוֹ הוֹפִ֖יעַ מֵהַ֣ר פָּארָ֑ן וְאָתָ֞ה מֵרִבְבֹ֤ת קֹ֙דֶשׁ֙ מִימִינ֔וֹ (אשדת) [אֵ֥שׁ דָּ֖ת] לָֽמוֹ׃

ויאמר ה׳ מסיני בא. פָּתַח תְּחִלָּה בְּשִׁבְחוֹ שֶׁל מָקוֹם וְאַחַ״כּ פָּתַח בְּצָרְכֵיהֶם שֶׁל יִשְׂרָאֵל, וּבַשֶּׁבַח שֶׁפָּתַח בּוֹ יֵשׁ בּוֹ הַזְכָּרַת זְכוּת לְיִשְׂרָאֵל, וְכָל זֶה דֶּרֶךְ רִצּוּי הוּא, כְּלוֹמַר כְּדַאי הֵם אִלּוּ שֶׁתְּחוּל עֲלֵיהֶם בְּרָכָה (ספרי):

מסיני בא. יָצָא לִקְרָאתָם כְּשֶׁבָּאוּ לְהִתְיַצֵּב בְּתַחְתִּית הָהָר כְּחָתָן הַיּוֹצֵא לְהַקְבִּיל פְּנֵי כַלָּה, שֶׁנֶּאֱמַר "לִקְרַאת הָאֱלֹהִים" (שמות י״ט), לְמִדְנוּ שֶׁיָּצָא כְּנֶגְדָּם:

וזרח משעיר למו. שֶׁפָּתַח לִבְנֵי עֵשָׂו שֶׁיְּקַבְּלוּ אֶת הַתּוֹרָה וְלֹא רָצוּ:

הופיע מהר פארן. שֶׁהָלַךְ שָׁם וּפָתַח לִבְנֵי יִשְׁמָעֵאל שֶׁיְּקַבְּלוּהָ וְלֹא רָצוּ (ספרי):

ואתה. לְיִשְׂרָאֵל:

מרבבת קדש — וְעִמּוֹ מִקְצָת רִבְבוֹת מַלְאֲכֵי קֹדֶשׁ וְלֹא כֻלָּם וְלֹא רַבָּם, וְלֹא כְּדֶרֶךְ בָּשָׂר וָדָם שֶׁמַּרְאֶה כָּל כְּבוֹד עָשְׂרוֹ וְתִפְאַרְתּוֹ בְּיוֹם חֻפָּתוֹ (שם):

אש דת. שֶׁהָיְתָה כְתוּבָה מֵאָז לְפָנָיו בְּאֵשׁ שְׁחֹרָה עַל גַּב אֵשׁ לְבָנָה, נָתַן לָהֶם בַּלּוּחוֹת כְּתָב יַד יְמִינוֹ (עי׳ תנחומא בראשית א׳); דָּ״אַ — **אש דת** כְּתַרְגּוּמוֹ, שֶׁנִּתְּנָה לָהֶם מִתּוֹךְ הָאֵשׁ:

ג׳ אַ֚ף חֹבֵ֣ב עַמִּ֔ים כָּל־קְדֹשָׁ֖יו בְּיָדֶ֑ךָ וְהֵם֙ תָּכְּ֣וּ לְרַגְלֶ֔ךָ יִשָּׂ֖א מִדַּבְּרֹתֶֽיךָ׃

אף חבב עמים. גַּם חִבָּה יְתֵרָה חָבַב אֶת הַשְּׁבָטִים; כָּל אֶחָד וְאֶחָד קָרוֹי עַם, שֶׁהָרֵי בִנְיָמִין לְבַדּוֹ הָיָה עָתִיד לְהִוָּלֵד כְּשֶׁאָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְיַעֲקֹב (בראשית ל״ה), "גּוֹי וּקְהַל גּוֹיִם יִהְיֶה מִמֶּךָּ":

כל קדשיו בידך. נַפְשׁוֹת הַצַּדִּיקִים גְּנוּזוֹת אִתּוֹ, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (שמואל א כ״ה) "וְהָיְתָה נֶפֶשׁ אֲדֹנִי צְרוּרָה בִּצְרוֹר הַחַיִּים אֵת ה׳ אֱלֹהֶיךָ" (ספרי):

והם תכו לרגלך. וְהֵם רְאוּיִם לְכָךְ, שֶׁהָרֵי תְּוֹכוּ עַצְמָן לְתוֹךְ תַּחְתִּית הָהָר לְרַגְלֶךָ בְּסִינַי:

תכו. לְשׁוֹן פֵּעֲלוּ, הֻתַּוְּכוּ לְתוֹךְ מִרְגְּלוֹתֶיךָ:

ישא מדברתיך. נָשְׂאוּ עֲלֵיהֶם עֹל תּוֹרָתְךָ (ספרי):

מדברתיך. הַמ״ם בּוֹ קָרוֹב לְיסוֹד, כְּמוֹ (במדבר ז׳), "וַיִּשְׁמַע אֶל הַקּוֹל מְדַבֵּר אֵלָיו", "וָאֶשְׁמַע אֶת מְדַבֵּר אֵלָי" (יחזקאל ב׳) כְּמוֹ מִתְדַּבֵּר אֵלַי, אַף זֶה **מדברתיך** — מַה שֶּׁהָיִיתָ מְדַבֵּר לְהַשְׁמִיעֵנִי לֵאמֹר לָהֶם, טי״ש פורפרלירש בְּלַעַז. וְאַנְקְלוֹס תִּרְגֵּם שֶׁהָיוּ נוֹסְעִים עַל פִּי דְּבָרֶיךָ, וְהַמ״ם בּוֹ שִׁמּוּשׁ, מְשַׁמֶּשֶׁת לְשׁוֹן מִן. דָּבָר אַחֵר — **אף חבב עמים**, אַף בְּשָׁעַת חִבָּתָן שֶׁל אֻמּוֹת הָעוֹלָם שֶׁהֲרֵאִיתָ לָאֻמּוֹת פָּנִים שׂוֹחֲקוֹת וּמְסַרְתָּ אֶת יִשְׂרָאֵל בְּיָדָם, **כל קדושיו בידך**, כָּל צַדִּיקֵיהֶם וְטוֹבֵיהֶם דָּבְקוּ בְּךָ וְלֹא מָשׁוּ מֵאַחֲרֶיךָ וְאַתָּה שׁוֹמְרָם:

והם תכו לרגלך. וְהֵם מִתְמַצְּעִים וּמִתְכַּנְּסִים לְתַחַת צִלְּךָ.

ישא מדברתיך. מְקַבְּלִים גְּזֵרוֹתֶיךָ וְדָתוֹתֶיךָ בְּשִׂמְחָה, וְאֵלֶּה דִּבְרֵיהֶם:

ד תּוֹרָה צִוָּה־לָנוּ מֹשֶׁה מוֹרָשָׁה קְהִלַּת יַעֲקֹב׃

תורה. אֲשֶׁר **צוה לנו משה מורשה** הִיא לִקְהִלַּת יַעֲקֹב, אֲחַזָּתוֹ וְלֹא נַעֲזָבָתוֹ׃

ה וַיְהִי בִישֻׁרוּן מֶלֶךְ בְּהִתְאַסֵּף רָאשֵׁי עָם יַחַד שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל׃

ויהי. הַקָּבָ״ה׃

בישרון מלך. תָּמִיד עֹל מַלְכוּתוֹ עֲלֵיהֶם׃

בהתאסף. בְּכָל הִתְאַסֵּף רָאשֵׁי חֻשְׁבּוֹן אֲסִיפָתָם׃

ראשי. כְּמוֹ (שמות ל׳) ״כִּי תִשָּׂא אֶת רֹאשׁ״, רְאוּיִין אֵלּוּ שֶׁאֲבָרְכֵם. דָּ״אַ — **בהתאסף.** בְּהִתְאַסְּפָם יַחַד בַּאֲגֻדָּה אַחַת וְשָׁלוֹם בֵּינֵיהֶם, הוּא מַלְכָּם, וְלֹא כְּשֶׁיֵּשׁ מַחֲלֹקֶת בֵּינֵיהֶם (ספרי)׃

ו יְחִי רְאוּבֵן וְאַל־יָמֹת וִיהִי מְתָיו מִסְפָּר׃ {ס}

יחי ראובן. בָּעוֹלָם הַזֶּה׃

ואל ימות לָעוֹלָם הַבָּא, שֶׁלֹּא יִזָּכֵר לוֹ מַעֲשֶׂה בִלְהָה (עי׳ שם)׃

ויהי מתיו מספר. נִמְנִין בְּמִנְיַן שְׁאָר אֶחָיו, דִּגְמָא הִיא זוֹ, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ל״ה) ״וַיִּשְׁכַּב אֶת בִּלְהָה, וַיִּהְיוּ בְנֵי יַעֲקֹב שְׁנֵים עָשָׂר״, שֶׁלֹּא יָצָא מִן הַמִּנְיָן׃

ז וְזֹאת לִיהוּדָה וַיֹּאמַר שְׁמַע יְהוָה קוֹל יְהוּדָה וְאֶל־עַמּוֹ תְּבִיאֶנּוּ יָדָיו רָב לוֹ וְעֵזֶר מִצָּרָיו תִּהְיֶה׃ {פ}

וזאת ליהודה. סָמֹךְ יְהוּדָה לְרְאוּבֵן מִפְּנֵי שֶׁשְּׁנֵיהֶם הוֹדוּ עַל קִלְקוּל שֶׁבְּיָדָם, שֶׁנֶּאֱמַר ״אֲשֶׁר חֲכָמִים יַגִּידוּ וְגוֹ׳ לָהֶם לְבַדָּם וְגוֹ׳ וְלֹא עָבַר זָר בְּתוֹכָם״ (איוב ט״ו); וְעוֹד פֵּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ שֶׁכָּל אַרְבָּעִים שָׁנָה שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל בַּמִּדְבָּר הָיוּ עַצְמוֹת יְהוּדָה מִתְגַּלְגְּלִין בָּאָרוֹן מִפְּנֵי נִדּוּי שֶׁקִּבֵּל עָלָיו, שֶׁנֶּאֱמַר ״וְחָטָאתִי לְאָבִי כָּל הַיָּמִים״ (בראשית מ״ד), אָמַר מֹשֶׁה מִי גָּרַם לִרְאוּבֵן שֶׁיּוֹדֶה? יְהוּדָה וְכוּ׳ (סוטה ז׳)׃

שמע ה׳ קול יהודה. תְּפִלַּת דָּוִד וּשְׁלֹמֹה וְאָסָא מִפְּנֵי הַכּוֹשִׁים, וִיהוֹשָׁפָט מִפְּנֵי הָעַמּוֹנִים, וְחִזְקִיָּה מִפְּנֵי סַנְחֵרִיב׃

ואל עמו תביאנו. לְשָׁלוֹם מִפְּנֵי הַמִּלְחָמָה׃

ידיו רב לו. יָרִיבוּ רִיבוֹ וְינַקְּמוּ נִקְמָתוֹ׃

ועזר מצריו תהיה. עַל יְהוֹשָׁפָט הִתְפַּלֵּל עַל מִלְחֶמֶת רָאמוֹת גִּלְעָד, ״וַיִּזְעַק יְהוֹשָׁפָט וַה׳ עֲזָרוֹ״ (דברי הימים ב׳ י״ח); דָּ״אַ — **שמע ה׳ קול יהודה,** כָּאן רָמַז לְשִׁמְעוֹן מִתּוֹךְ בִּרְכוֹתָיו שֶׁל יְהוּדָה, וְאַף כְּשֶׁחָלְקוּ אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל נָטַל שִׁמְעוֹן מִתּוֹךְ גּוֹרָלוֹ שֶׁל יְהוּדָה, שֶׁנֶּאֱמַר (יהושע י״ט) ״מֵחֶבֶל בְּנֵי יְהוּדָה נַחֲלַת בְּנֵי שִׁמְעוֹן״ (וּמִפְּנֵי מָה לֹא יִחֵד לוֹ בְּרָכָה בִּפְנֵי עַצְמוֹ? שֶׁהָיָה בְּלִבּוֹ עָלָיו עַל מַה שֶּׁעָשָׂה בַּשִּׁטִּים, כֵּן כָּתוּב בְּאַגָּדַת תְּהִלִּים׃)

ח וּלְלֵוִי אָמַר תֻּמֶּיךָ וְאוּרֶיךָ לְאִישׁ חֲסִידֶךָ אֲשֶׁר נִסִּיתוֹ בְּמַסָּה תְּרִיבֵהוּ עַל־מֵי מְרִיבָה׃

וללוי אמר. וְעַל לֵוִי אָמַר׃

תמיך ואוריך. כְּלַפֵּי שְׁכִינָה הוּא מְדַבֵּר׃

אשר נסיתו במסה. שֶׁלֹּא נִתְלוֹנְנוּ עִם שְׁאָר הַמַּלִּינִים׃

תריבהו וגו׳. כְּתַרְגּוּמוֹ. דָּ״אַ — **תריבהו על מי מריבה,** נִסְתַּקַּפְתָּ לוֹ לָבֹא בַעֲלִילָה, אִם מֹשֶׁה אָמַר שִׁמְעוּ נָא הַמֹּרִים, אַהֲרֹן וּמִרְיָם מָה עָשׂוּ? (ספרי)׃

ט הָאֹמֵר לְאָבִיו וּלְאִמּוֹ לֹא רְאִיתִיו וְאֶת־אֶחָיו לֹא הִכִּיר וְאֶת־בָּנָו לֹא יָדָע כִּי שָׁמְרוּ אִמְרָתֶךָ וּבְרִיתְךָ יִנְצֹרוּ׃

האמר לאביו ולאמו לא ראיתיו. כְּשֶׁחָטְאוּ בָּעֵגֶל וְאָמַרְתִּי ״מִי לַה׳ אֵלָי״ (שמות ל״ב), נֶאֶסְפוּ אֵלַי כָּל בְּנֵי לֵוִי וְצִוִּיתִים לַהֲרֹג אֶת אֲבִי אִמּוֹ וְהוּא מִיִּשְׂרָאֵל אוֹ אֶת אָחִיו מֵאִמּוֹ אוֹ בֶן בִּתּוֹ, וְכֵן עָשׂוּ. וְאִי אֶפְשָׁר לְפָרֵשׁ אָבִיו מַמָּשׁ וְאָחִיו מֵאָבִיו וְכֵן בָּנָיו מַמָּשׁ, שֶׁהֲרֵי לְוִיִּים הֵם, וּמִשֵּׁבֶט לֵוִי לֹא חָטָא אֶחָד מֵהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר (שם) ״כָּל בְּנֵי לֵוִי״׃

כי שמרו אמרתך. ״לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים״ (שמות כ, ב)׃

ובריתך ינצרו. בְּרִית מִילָה, שֶׁאוֹתָם שֶׁנּוֹלְדוּ בַּמִּדְבָּר שֶׁל יִשְׂרָאֵל לֹא מָלוּ אֶת בְּנֵיהֶם, וְהֵם הָיוּ מוּלִין וּמָלִין אֶת בְּנֵיהֶם׃

י יוֹרוּ מִשְׁפָּטֶיךָ לְיַעֲקֹב וְתוֹרָתְךָ לְיִשְׂרָאֵל יָשִׂימוּ קְטוֹרָה בְּאַפֶּךָ וְכָלִיל עַל־מִזְבְּחֶךָ׃

יורו משפטיך. רְאוּיִין אֵלּוּ לְכָךְ:

וכליל. עוֹלָה (יומא כ״ו):

י״א בָּרֵךְ יְהוָה חֵילוֹ וּפֹעַל יָדָיו תִּרְצֶה מְחַץ מָתְנַיִם קָמָיו וּמְשַׂנְאָיו מִן־יְקוּמוּן: {ס}

מחץ מתנים קמיו. מְחַץ קָמָיו מַכַּת מָתְנַיִם, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים ס״ט) ״וּמָתְנֵיהֶם תָּמִיד הַמְעֹד״, וְעַל הַמְּעוֹרְרִין עַל הַכְּהֻנָּה אָמַר כֵּן. דְּ״אַ — רָאָה שֶׁעֲתִידִין חַשְׁמוֹנַאי וּבָנָיו לְהִלָּחֵם עִם הַיְוָנִים וְהִתְפַּלֵּל עֲלֵיהֶם, לְפִי שֶׁהָיוּ מוּעָטִים — י״ב בְּנֵי חַשְׁמוֹנַאי וְאֶלְעָזָר — כְּנֶגֶד כַּמָּה רְבָבוֹת, לְכָךְ נֶאֱמַר **ברך ה׳ חילו ופעל ידיו תרצה** (בראשית רבה צ״ט):

ומשנאיו מן יקומון. מְחַץ קָמָיו וּמְשַׂנְאָיו מִהְיוֹת לָהֶם תְּקוּמָה:

י״ב לְבִנְיָמִן אָמַר יְדִיד יְהוָה יִשְׁכֹּן לָבֶטַח עָלָיו חֹפֵף עָלָיו כָּל־הַיּוֹם וּבֵין כְּתֵפָיו שָׁכֵן: {ס}

לבנימן אמר. לְפִי שֶׁבִּרְכַּת לֵוִי בַּעֲבוֹדַת הַקָּרְבָּנוֹת וְשֶׁל בִּנְיָמִין בְּבִנְיַן בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, בְּחֶלְקוֹ, סְמָכָן זֶה לָזֶה, וְסָמַךְ יוֹסֵף אַחֲרָיו, שֶׁאַף הוּא מִשְׁכַּן שִׁילֹה הָיָה בָּנוּי בְּחֶלְקוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים ע״ח) ״וַיִּמְאַס בְּאֹהֶל יוֹסֵף וְגוֹ׳״, וּלְפִי שֶׁבֵּית עוֹלָמִים חָבִיב מִשִּׁילֹה לָכָךְ הִקְדִּים בִּנְיָמִין לְיוֹסֵף:

חפף עליו. מְכַסֶּה אוֹתוֹ וּמֵגֵן עָלָיו:

כל היום. לְעוֹלָם, מִשֶּׁנִּבְחֲרָה יְרוּשָׁלַיִם לֹא שָׁרְתָה שְׁכִינָה בְּמָקוֹם אַחֵר:

ובין כתפיו שכן. בְּגִבְעָה אַרְצוֹ הָיָה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ בָּנוּי, אֶלָּא שֶׁנָּמוּךְ עֶשְׂרִים וְשָׁלוֹשׁ אַמָּה מֵעֵין עֵיטָם, וְשָׁם הָיָה דַּעְתּוֹ שֶׁל דָּוִד לִבְנוֹתוֹ, כִּדְאִיתָא בְּשָׁחִיטַת קָדָשִׁים (זבחים נ״ד) אָמְרֵי נְתֵתֵי בֵּיהּ פּוּרְתָּא, מִשּׁוּם דִּכְתִיב ״וּבֵין כְּתֵפָיו שָׁכֵן״ — אֵין לְךָ נָאֶה בַּשּׁוֹר יוֹתֵר מִכְּתֵפָיו:

י״ג וּלְיוֹסֵף אָמַר מְבֹרֶכֶת יְהוָה אַרְצוֹ מִמֶּגֶד שָׁמַיִם מִטָּל וּמִתְּהוֹם רֹבֶצֶת תָּחַת:

מברכת ה׳ ארצו. שֶׁלֹּא הָיְתָה בְּנַחֲלַת הַשְּׁבָטִים אֶרֶץ מְלֵאָה כָּל טוּב כְּאַרְצוֹ שֶׁל יוֹסֵף (עי׳ ספרי):

ממגד. לְשׁוֹן עֲדָנִים וּמֶתֶק:

ומתהום. שֶׁמַּתְהוֹם עוֹלֶה וּמַלַּחְלַח אוֹתָהּ מִלְמַטָּה; אַתָּה מוֹצֵא בְּכָל הַשְּׁבָטִים בִּרְכָתוֹ שֶׁל מֹשֶׁה מֵעֵין בִּרְכָתוֹ שֶׁל יַעֲקֹב:

י״ד וּמִמֶּגֶד תְּבוּאֹת שָׁמֶשׁ וּמִמֶּגֶד גֶּרֶשׁ יְרָחִים:

וממגד תבואת שמש. שֶׁהָיְתָה אַרְצוֹ פְּתוּחָה לַחַמָּה וּמְמַתֶּקֶת הַפֵּרוֹת (ספרי):

גרש ירחים. יֵשׁ פֵּרוֹת שֶׁהַלְּבָנָה מְבַשַּׁלְתָּן וְאֵלּוּ הֵן קִשּׁוּאִין וּדְלוּעִין; דְּ״אַ — **גרש ירחים.** שֶׁהָאָרֶץ מְגָרֶשֶׁת וּמוֹצִיאָה מֵחָדָשׁ לְחָדָשׁ:

ט״ו וּמֵרֹאשׁ הָרְרֵי־קֶדֶם וּמִמֶּגֶד גִּבְעוֹת עוֹלָם:

ומראש הררי קדם. וּמְבֹרֶכֶת מֵרֹאשִׁית בְּשׁוּל הַפֵּרוֹת, שֶׁהָרָרִיהָ מַקְדִּימִין לְבַכֵּר בְּשׁוּל פֵּרוֹתֵיהֶם. דְּ״אַ — מַגִּיד שֶׁקֶּדְמָה בְּרִיאָתָן לִשְׁאָר הָרִים (שם):

גבעות עולם. גְּבָעוֹת הָעוֹשׂוֹת פֵּרוֹת לְעוֹלָם וְאֵינָן פּוֹסְקוֹת מֵעֹצֶר הַגְּשָׁמִים:

ט״ז וּמְמֶגֶד אֶרֶץ וּמְלֹאָהּ וּרְצוֹן שֹׁכְנִי סְנֶה תָּבוֹאתָה לְרֹאשׁ יוֹסֵף וּלְקָדְקֹד נְזִיר אֶחָיו:

ורצון שכני סנה. כְּמוֹ שׁוֹכֵן סְנֶה; וּתְהֵא אַרְצוֹ מְבֹרֶכֶת מִרְצוֹנוֹ וְנַחַת רוּחוֹ שֶׁל הַקָּבָ״ה הַנִּגְלָה עָלַי תְּחִלָּה בַּסְּנֶה:

רצון. נַחַת רוּחַ וּפְיוּס, וְכֵן כָּל רָצוֹן שֶׁבַּמִּקְרָא:

תבואתה. בְּרָכָה זוֹ **לראש יוסף**:

נזיר אחיו. שֶׁהֻפְרַשׁ מֵאֶחָיו בִּמְכִירָתוֹ (עי׳ ספרי):

י״ז בְּכוֹר שׁוֹרוֹ הָדָר לוֹ וְקַרְנַי רְאֵם קַרְנָיו בָּהֶם עַמִּים יְנַגַּח יַחְדָּו אַפְסֵי־אָרֶץ וְהֵם רִבְבוֹת אֶפְרַיִם וְהֵם אַלְפֵי מְנַשֶּׁה: {ס}

בכור שורו. יֵשׁ בְּכוֹר שֶׁהוּא לְשׁוֹן גְּדֻלָּה וּמַלְכוּת, שֶׁנֶּאֱמַר ״אַף אֲנִי בְּכוֹר אֶתְּנֵהוּ״ (תהילים פ״ט), וְכֵן ״בְּנִי בְכֹרִי יִשְׂרָאֵל״ (שמות ד׳) — מֶלֶךְ הַיּוֹצֵא מִמֶּנּוּ, וְהוּא יְהוֹשֻׁעַ שֶׁכֹּחוֹ קָשֶׁה כְּשׁוֹר לִכְבֹּשׁ כַּמָּה מְלָכִים:

הדר לו. נָתוּן לוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר ״וְנָתַתָּה מֵהוֹדְךָ עָלָיו״ (במדבר כ״ז):

וקרני ראם קרניו. שׁוֹר כֹּחוֹ קָשֶׁה, וְאֵין קַרְנָיו נָאוֹת, אֲבָל רְאֵם קַרְנָיו נָאוֹת וְאֵין כֹּחוֹ קָשֶׁה, נָתַן לִיהוֹשֻׁעַ כֹּחוֹ שֶׁל שׁוֹר וְיָפִי קַרְנֵי רְאֵם (ספרי):

אפסי ארץ. שְׁלוֹשִׁים וְאֶחָד מְלָכִים אֶפְשָׁר שֶׁכֻּלָּם מֵאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל הָיוּ? אֶלָּא אֵין לְךָ כָּל מֶלֶךְ וְשִׁלְטוֹן שֶׁלֹּא קָנָה לוֹ פַּלְטֵרִין וַאֲחָזָה בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל שֶׁחֲשׁוּבָה לְכֻלָּם הִיא, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו ג׳) ״נַחֲלַת צְבִי צְבָאוֹת גּוֹיִם״ (עי׳ ספרי):

והם רבבות אפרים. אוֹתָם הַמְנֻגָּחִים הֵם הָרְבָבוֹת שֶׁהָרַג יְהוֹשֻׁעַ שֶׁבָּא מֵאֶפְרַיִם:

והם אלפי מנשה. הֵם הָאֲלָפִים שֶׁהָרַג גִּדְעוֹן בְּמִדְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (שופטים ח׳) ״וַיָּבַח וְצַלְמֻנָּע בַּקַּרְקֹר וְגוֹ׳״:

י״ח וְלִזְבוּלֻן אָמַר שְׂמַח זְבוּלֻן בְּצֵאתֶךָ וְיִשָּׂשכָר בְּאׇהָלֶיךָ׃

ולזבולן אמר. אֵלּוּ חֲמִשָּׁה שְׁבָטִים שֶׁבֵּרַךְ בָּאַחֲרוֹנָה — זְבוּלֻן גָּד דָּן וְנַפְתָּלִי וְאָשֵׁר — כְּפִי שְׁמוֹתֵיהֶם לְחֻזְקָם וּלְהַגְבִּירָם, לְפִי שֶׁהָיוּ חֲלָשִׁים שֶׁבְּכָל הַשְּׁבָטִים, הֵם הֵם שֶׁהוֹלִיךְ יוֹסֵף לִפְנֵי פַרְעֹה שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית מ״ז) ״וּמִקְצֵה אֶחָיו לָקַח חֲמִשָּׁה אֲנָשִׁים״, לְפִי שֶׁנִּרְאִים חֲלָשִׁים וְלֹא יָשִׂים אוֹתָם לוֹ שָׂרֵי מִלְחַמְתּוֹ:

שמח זבולן בצאתך וישכר באהליך. זְבוּלֻן וְיִשָּׂשכָר עָשׂוּ שֻׁתָּפוּת, זְבוּלֻן לְחוֹף יַמִּים יִשְׁכֹּן וְיוֹצֵא לְפַרְקְמַטְיָא בִּסְפִינוֹת וּמִשְׁתַּכֵּר וְנוֹתֵן לְתוֹךְ פִּיו שֶׁל יִשָּׂשכָר, וְהֵם יוֹשְׁבִים וְעוֹסְקִים בַּתּוֹרָה, לְפִיכָךְ הִקְדִּים זְבוּלֻן לְיִשָּׂשכָר שֶׁתּוֹרָתוֹ שֶׁל יִשָּׂשכָר עַל יְדֵי זְבוּלֻן הָיְתָה (בראשית רבה צ״ט):

שמח זבולן בצאתך. הַצְלַח בְּצֵאתְךָ לְסָחוֹרָה:

וישכר. הַצְלַח בִּישִׁיבַת אׇהֳלֶיךָ לַתּוֹרָה, לְיַשֵּׁב וּלְעַבֵּר שָׁנִים וְלִקְבַּע חֲדָשִׁים, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (דהי״א י״ב) ״וּמִבְּנֵי יִשָּׂשכָר יוֹדְעֵי בִינָה לָעִתִּים.. רָאשֵׁיהֶם מָאתַיִם״, רָאשֵׁי סַנְהֶדְרִין הָיוּ עוֹסְקִים בְּכָךְ, וְעַל פִּי קְבִיעוּת עִתֵּיהֶם וְעִבּוּרֵיהֶם —

י״ט עַמִּים֙ הַר־יִקְרָ֣אוּ שָׁ֔ם יִזְבְּח֥וּ זִבְחֵי־צֶ֖דֶק כִּ֣י שֶׁ֤פַע יַמִּים֙ יִ֣ינָ֔קוּ וּשְׂפֻנֵ֖י טְמוּנֵ֥י חֽוֹל׃ {ס}

עמים. שֶׁל שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל:

הר יקראו. לְהַר הַמּוֹרִיָּה יֵאָסְפוּ, כָּל אֶסִיפָה עַל יְדֵי קְרִיאָה הִיא, וְשָׁם **יזבחו** בָּרְגָלִים **זבחי צדק**:

כי שפע ימים ינקו. יִשָּׂשכָר וּזְבוּלֻן, וְיֵהָא לָהֶם פְּנַאי לַעֲסֹק בַּתּוֹרָה:

ושפני טמוני חול. כְּפוּיֵי טְמוּנֵי חוֹל, טָרִית וְחִלָּזוֹן וּזְכוּכִית לְבָנָה הַיּוֹצְאִים מִן הַיָּם וּמִן הַחוֹל, וּבְחֶלְקוֹ שֶׁל יִשָּׂשכָר וּזְבוּלֻן הָיָה כְּמוֹ שֶׁאָמוּר בְּמַסֶּכֶת מְגִלָּה (דף ו׳) ״זְבוּלֻן עַם חֵרֵף נַפְשׁוֹ לָמוּת״ (שופטים ה׳) מְשׁוּם דְּ״נָפְתָּלִי עַל מְרוֹמֵי שָׂדֶה״ (שם), הָיָה מִתְרַעֵם זְבוּלֻן עַל חֶלְקוֹ — לְאָחִי נָתַתָּ שָׂדוֹת וּכְרָמִים וְכוּ׳ (ספרי):

ושפני. לְשׁוֹן כְּפוּי, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים א ו׳) ״וַיִּסְפֹּן אֶת הַבַּיִת״, ״וְסָפָן בָּאֱרֶז״ (ירמיהו כב, יד) וְתַרְגּוּמוֹ ״וּמְטַלָּל בְּכֵיווֹרֵי אַרְזָא״. דָּ״אַ — **עמים הר יקראו** עַל יְדֵי פְּרַקְמַטְיָא שֶׁל זְבוּלֻן תַּגָּרֵי אֻמּוֹת הָעוֹלָם בָּאִים אֶל אַרְצוֹ, וְהוּא עוֹמֵד עַל הַסְּפָר וְהֵם אוֹמְרִים הוֹאִיל וְנִצְטַעַרְנוּ עַד כָּאן נֵלֵךְ עַד יְרוּשָׁלַיִם וְנִרְאֶה מַה יִּרְאָתָהּ שֶׁל אֻמָּה זוֹ וּמַה מַּעֲשֶׂיהָ, וְהֵם רוֹאִים כָּל יִשְׂרָאֵל עוֹבְדִים לָאֱלוֹהַּ אֶחָד וְאוֹכְלִים מַאֲכָל אֶחָד — לְפִי שֶׁהַגּוֹיִם אֱלוֹהוֹ שֶׁל זֶה לֹא כֵאלוֹהוֹ שֶׁל זֶה וּמַאֲכָלוֹ שֶׁל זֶה לֹא כְמַאֲכָלוֹ שֶׁל זֶה — וְהֵם אוֹמְרִים אֵין אֻמָּה כְּשֵׁרָה כָּזוֹ וּמִתְגַּיְּרִין שָׁם, שֶׁנֶּאֱמַר שָׁם יִזְבְּחוּ זִבְחֵי צֶדֶק (ספרי):

כי שפע ימים ינקו. זְבוּלֻן וְיִשָּׂשכָר הַיָּם נוֹתֵן לָהֶם מָמוֹן בְּשֶׂפַע:

כ׳ וּלְגָ֣ד אָמַ֔ר בָּר֖וּךְ מַרְחִ֣יב גָּ֑ד כְּלָבִ֣יא שָׁכֵ֔ן וְטָרַ֥ף זְר֖וֹעַ אַף־קָדְקֹֽד׃

ברוך מרחיב גד. מְלַמֵּד שֶׁהָיָה תְּחוּמוֹ שֶׁל גָּד מַרְחִיב וְהוֹלֵךְ כְּלַפֵּי מִזְרָח (שם):

כלביא שכן. לְפִי שֶׁהָיָה סָמוּךְ לַסְּפָר, לְפִיכָךְ נִמְשַׁל בַּאֲרָיוֹת, שֶׁכָּל הַסְּמוּכִים לַסְּפָר צְרִיכִים לִהְיוֹת גִּבּוֹרִים (שם):

וטרף זרוע אף קדקד. חֲרוּגֵיהֶן הָיוּ נִכָּרִין, חוֹתְכִים הָרֹאשׁ עִם הַזְּרוֹעַ בְּמַכָּה אַחַת:

כ״א וַיַּ֤רְא רֵֽאשִׁית֙ ל֔וֹ כִּי־שָׁ֥ם חֶלְקַ֖ת מְחֹקֵ֣ק סָפ֑וּן וַיֵּתֵ֣א רָאשֵׁ֤י עָם֙ צִדְקַ֣ת יְהוָ֔ה וּמִשְׁפָּטָ֖יו עִם־יִשְׂרָאֵ֥ל׃ {ס}

וירא ראשית לו. רָאָה לִטֹּל לוֹ חֵלֶק בְּאֶרֶץ סִיחוֹן וְעוֹג, שֶׁהִיא רֵאשִׁית כִּבּוּשׁ הָאָרֶץ:

כי שם חלקת. כִּי יָדַע אֲשֶׁר שָׁם בְּנַחֲלָתוֹ **חלקת** שְׂדֵה קְבוּרַת **מחקק**, וְהוּא מֹשֶׁה (עי׳ ספרי; סוטה י״ג):

ספון. אוֹתָהּ חֶלְקָה סְפוּנָה וּטְמוּנָה מִכָּל בְּרִיָּה, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ל״ד) ״וְלֹא יָדַע אִישׁ אֶת קְבֻרָתוֹ״:

ויתא. גָּד:

ראשי עם. הֵם הָיוּ הוֹלְכִין לִפְנֵי הֶחָלוּץ בְּכִבּוּשׁ הָאָרֶץ, לְפִי שֶׁהָיוּ גִּבּוֹרִים, וְכֵן הוּא אוֹמֵר ״וְאַתֶּם תַּעַבְרוּ חֲמֻשִׁים לִפְנֵי אֲחֵיכֶם וְגוֹ׳״ (יהושע א׳):

צדקת ה' עשה. שֶׁהֶאֱמִינוּ דִּבְרֵיהֶם וְשָׁמְרוּ הַבְטָחָתָם לַעֲבֹר אֶת הַיַּרְדֵּן עַד שֶׁכָּבְשׁוּ וְחָלְקוּ; דְּ״אַ — **ויתא** מֹשֶׁה **ראשי עם, צדקת ה' עשה** עַל מֹשֶׁה אָמוּר (עי' ספרי):

כ״ב וּלְזָבֻלֵן אָמַר דָּן גּוּר אַרְיֵה יְזַנֵּק מִן־הַבָּשָׁן׃

דן גור אריה. אַף הוּא הָיָה סָמוּךְ לַסָּפָר, לְפִיכָךְ מוֹשְׁלוֹ בַּאֲרָיוֹת (שם):

יזנק מן הבשן. כְּתַרְגּוּמוֹ, שֶׁהָיָה הַיַּרְדֵּן יוֹצֵא מֵחֶלְקוֹ מִמְּעֶרֶת פַּמְיָאס, וְהִיא לָשֶׁם שֶׁהִיא בְּחֶלְקוֹ שֶׁל דָּן, שֶׁנֶּאֱמַר (יהושע י״ט) ״וַיִּקְרְאוּ לְלֶשֶׁם דָּן״, וְזִנּוּקוֹ וְקִלּוּחוֹ מִן הַבָּשָׁן. דְּ״אַ — מַה זִּנּוּק זֶה יוֹצֵא מִמָּקוֹם אֶחָד וְנֶחֱלָק לִשְׁנֵי מְקוֹמוֹת, כָּךְ שִׁבְטוֹ שֶׁל דָּן נָטְלוּ חֵלֶק בִּשְׁנֵי מְקוֹמוֹת, תְּחִלָּה נָטְלוּ בִּצְפוֹנִית מַעֲרָבִית — עֶקְרוֹן וּסְבִיבוֹתֶיהָ — וְלֹא סָפְקוּ לָהֶם, וּבָאוּ וְנִלְחֲמוּ עִם לָשֶׁם שֶׁהִיא פַּמְיָאס, וְהִיא בִּצְפוֹנִית מִזְרָחִית — שֶׁהָרֵי הַיַּרְדֵּן יוֹצֵא מִמְּעֶרֶת פַּמְיָאס וְהִיא בְּמִזְרָחָהּ שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וּבָא מֵהַצָּפוֹן לַדָּרוֹם, וְכָלָה בְּקָצֵה יָם הַמֶּלַח מִמִּזְרַח יְהוּדָה שֶׁנָּטַל בִּדְרוֹמָהּ שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל — כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בְּסֵפֶר יְהוֹשֻׁעַ, וְהוּא שֶׁנֶּאֱמַר (שם) ״וַיֵּצֵא גְּבוּל בְּנֵי דָן מֵהֶם וַיַּעֲלוּ בְנֵי דָן וַיִּלָּחֲמוּ עִם לָשֶׁם וגו׳״ — יָצָא גְּבוּלָם מִכָּל אוֹתוֹ הָרוּחַ שֶׁהִתְחִילוּ לִנְחֹל בּוֹ (ספרי):

כ״ג וּלְנַפְתָּלִי אָמַר נַפְתָּלִי שְׂבַע רָצוֹן וּמָלֵא בִּרְכַּת יְהוָה יָם וְדָרוֹם יְרָשָׁה׃ {ס}

שבע רצון. שֶׁהָיְתָה אַרְצוֹ שְׂבֵעָה כָּל רְצוֹן יוֹשְׁבֶיהָ:

ים ודרום ירשה. יָם כִּנֶּרֶת נָפְלָה בְּחֶלְקוֹ, וְנָטַל מִלֹּא חֶבֶל חֵרֶם בִּדְרוֹמָהּ, לְפִרְשׁ חֲרָמִים וּמִכְמוֹרוֹת (ב״ק פ״א):

ירשה. לְשׁוֹן צִוּוּי, כְּמוֹ ״עֲלֵה רֵשׁ״ (דברים א׳), וְהַטַּעַם שֶׁלְּמַעְלָה בָּרֵ״שׁ מוֹכִיחַ, כְּמוֹ סְלַח, יְדַע, לְקַח, שְׁמַע, כְּשֶׁמּוֹסִיף בּוֹ ה״א יִהְיֶה הַטַּעַם לְמַעְלָה סְלָחָה, יְדָעָה, לְקָחָה, שְׁמָעָה, אַף כָּאן יְרָשָׁה לְשׁוֹן צִוּוּי, וּבַמָּסֹרֶת הַגְּדוֹלָה מָצִינוּ בְּאַלְפָּא בֵּיתָא לְשׁוֹן צִוּוּי דְּטַעְמֵיהוֹן מִלְּעֵיל:

כ״ד וּלְאָשֵׁר אָמַר בָּרוּךְ מִבָּנִים אָשֵׁר יְהִי רְצוּי אֶחָיו וְטֹבֵל בַּשֶּׁמֶן רַגְלוֹ׃

ברוך מבנים אשר. רָאִיתִי בְּסִפְרֵי — אֵין לְךָ בְּכָל הַשְּׁבָטִים שֶׁנִּתְבָּרֵךְ בְּבָנִים כְּאָשֵׁר, וְאֵינִי יוֹדֵעַ כֵּיצַד:

יהי רצוי אחיו. שֶׁהָיָה מִתְרַצֶּה לְאֶחָיו בְּשֶׁמֶן אַנְפִּיקִינוֹן וּבְקַפָּלָאוֹת, וְהֵם מְרַצִּין לוֹ בִּתְבוּאָה. דְּ״אַ — **יהי רצוי אחיו** שֶׁהָיוּ בְנוֹתָיו נָאוֹת, וְהוּא שֶׁנֶּאֱמַר בְּדִבְרֵי הַיָּמִים (דבהי״א ז׳) ״הוּא אֲבִי בִרְזָיִת״, שֶׁהָיוּ בְנוֹתָיו נְשׂוּאוֹת לִכֹּהֲנִים גְּדוֹלִים וּמְלָכִים הַנִּמְשָׁחִים בְּשֶׁמֶן זַיִת:

וטבל בשמן רגלו. שֶׁהָיְתָה אַרְצוֹ מוֹשֶׁכֶת שֶׁמֶן כְּמַעְיָן, וּמַעֲשֶׂה שֶׁנִּצְטָרְכוּ אַנְשֵׁי לוּדְקֵיָא לְשֶׁמֶן, מִנּוּ לָהֶם פּוּלְמוּסְטוּס אֶחָד, וכו׳ כִּדְאִיתָא בְּמְנָחוֹת (דף פ״ה):

כ״ה בַּרְזֶל וּנְחֹשֶׁת מִנְעָלֶךָ וּכְיָמֶיךָ דָּבְאֶךָ׃

ברזל ונחשת מנעלך. עַכְשָׁו הוּא מְדַבֵּר כְּנֶגֶד כָּל יִשְׂרָאֵל, שֶׁהָיוּ גִּבּוֹרֵיהֶם יוֹשְׁבִים בְּעָרֵי הַסָּפָר וְנוֹעֲלִים אוֹתָהּ שֶׁלֹּא יוּכְלוּ הָאוֹיְבִים לִכָּנֵס בָּהּ, כְּאִילּוּ הִיא סְגוּרָה בְּמַנְעוּלִים וּבְרִיחִים שֶׁל בַּרְזֶל וּנְחֹשֶׁת. דְּ״אַ, **ברזל ונחשת מנעלך** — אַרְצְכֶם נְעוּלָה בְּהָרִים שֶׁחוֹצְבִין מֵהֶם בַּרְזֶל וּנְחֹשֶׁת, וְאַרְצוֹ שֶׁל אָשֵׁר הָיְתָה מַנְעוּלָהּ שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל (ספרי):

וכימיך דבאך. וּכְיָמִים שֶׁהֵם טוֹבִים לְךָ, שֶׁהֵן יְמֵי תְּחִלָּתְךָ, יְמֵי נְעוּרֶיךָ, כֵּן יִהְיוּ יְמֵי זִקְנָתְךָ, שֶׁהֵם דּוֹאֲבִים וָבִים וּמִתְמוֹטְטִים. דְּ״אַ, **וכימיך דבאך** כְּמִנְיַן יָמֶיךָ — כָּל הַיָּמִים אֲשֶׁר אַתָּם עוֹשִׂים רְצוֹנוֹ שֶׁל מָקוֹם — יִהְיֶה דָּבְאֶךָ, שֶׁכָּל הָאֲרָצוֹת יִהְיוּ דּוֹבְאוֹת כֶּסֶף וְזָהָב לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, שֶׁתְּהֵא מְבֹרֶכֶת בְּפֵרוֹת וְכָל הָאֲרָצוֹת מִתְפַּרְנְסוֹת הֵימֶנָּה וּמִמְּשִׁיכוֹת לָהּ כַּסְפָּם וּזְהָבָם, אשקו״רנט, הַכֶּסֶף וְהַזָּהָב כֻּלָּה מֵהֶם שֶׁהֵן מְזִיבוֹת אוֹתוֹ לְאַרְצָכֶם:

כ״ו אֵין כָּאֵל יְשֻׁרוּן רֹכֵב שָׁמַיִם׀ בְּעֶזְרֶךָ וּבְגַאֲוָתוֹ שְׁחָקִים׃

אין כאל ישרון. דַּע לְךָ יְשֻׁרוּן שֶׁאֵין כָּאֵל בְּכָל אֱלֹהֵי הָעַמִּים וְלֹא כְצוּרְךָ צוּרָם:

רכב שמים. הוּא אוֹתוֹ אֱלוֹהַּ שֶׁבְּעֶזְרֶךָ, **ובגאותו** הוּא רוֹכֵב **שחקים**:

כ״ז מְעֹנָה׀ אֱלֹהֵי קֶדֶם וּמִתַּחַת זְרֹעֹת עוֹלָם וַיְגָרֶשׁ מִפָּנֶיךָ אוֹיֵב וַיֹּאמֶר הַשְׁמֵד׃

מענה אלהי קדם. לְמָעוֹן הֵם הַשְּׁחָקִים לֵאלֹהֵי קֶדֶם, שֶׁקָּדַם לְכָל אֱלֹהִים וּבָרַר לוֹ שְׁחָקִים לִשְׁבְתּוֹ וּמְעוֹנָתוֹ, וּמִתַּחַת מְעוֹנָתוֹ כָּל בַּעֲלֵי זְרוֹעַ שׁוֹכְנִים:

זרעת עולם. סִיחוֹן וְעוֹג וּמַלְכֵי כְּנַעַן שֶׁהָיוּ תָּקְפוּ וּגְבוּרָתוֹ שֶׁל עוֹלָם, לְפִיכָךְ עַל כָּרְחָם יֶחֶרְדוּ וְיָזוּעוּ וְכֻלָּם חָלַשׁ מִפָּנָיו, לְעוֹלָם אֵימַת הַגְּבוּרָה עַל הַנָּמוּךְ, וְהוּא שֶׁהַפַּח וְהַגְּבוּרָה שֶׁלּוֹ בְּעֶזְרֶךָ:

ויגרש מפניך אויב, ויאמר. לְךָ **השמד** אוֹתָם:

מענה. כָּל תֵּיבָה שֶׁצְּרִיכָה לְמֵ״ד בִּתְחִלָּתָהּ הֵטִיל לָהּ ה״א בְּסוֹפָהּ (יבמות י״ג):

כ״ח וַיִּשְׁכֹּן יִשְׂרָאֵל בֶּטַח בָּדָד עֵין יַעֲקֹב אֶל־אֶרֶץ דָּגָן וְתִירֹשׁ אַף־שָׁמָיו יַעַרְפוּ טָל׃

בטח בדד. כָּל יָחִיד וְיָחִיד אִישׁ תַּחַת גַּפְנוֹ וְתַחַת תְּאֵנָתוֹ מְפֻזָּרִין וְאֵין צְרִיכִין לְהִתְאַסֵּף וְלֵישֵׁב יַחַד מִפְּנֵי הָאוֹיֵב׃

עין יעקב. כְּמוֹ ״וְעֵינוֹ כְּעֵין הַבְּדֹלַח״ (במדבר י״א) כְּעֵין הַבְּרָכָה שֶׁבֵּרְכָם יַעֲקֹב, לֹא כְּבָדָד שֶׁאָמַר יִרְמְיָה ״בָּדָד יָשַׁבְתִּי״ (ירמיהו ט״ו), אֶלָּא כְּעֵין הַבְּטָחָה שֶׁהִבְטִיחָם יַעֲקֹב (בראשית מ״ח) ״וְהָיָה אֱלֹהִים עִמָּכֶם וְהֵשִׁיב אֶתְכֶם אֶל אֶרֶץ אֲבֹתֵיכֶם״ (עי׳ ספרי)׃

יערפו. יִטְּפוּ׃

אַף **שמיו יערפו טל.** אַף בִּרְכָתוֹ שֶׁל יִצְחָק נוֹסֶפֶת עַל בִּרְכָתוֹ שֶׁל יַעֲקֹב ״וְיִתֶּן לְךָ הָאֱלֹהִים מִטַּל הַשָּׁמַיִם וְגוֹ׳״׃

כ״ט אַשְׁרֶיךָ* *(בספרי תימן אַשְׁלֶיךָ כאל״ף גדולה)* יִשְׂרָאֵל מִי כָמוֹךָ עַם נוֹשַׁע בַּיהוָה מָגֵן עֶזְרֶךָ וַאֲשֶׁר־חֶרֶב גַּאֲוָתֶךָ וְיִכָּחֲשׁוּ אֹיְבֶיךָ לָךְ וְאַתָּה עַל־בָּמוֹתֵימוֹ תִדְרֹךְ׃ {ס}

אשריך ישראל. לְאַחַר שֶׁפָּרַט לָהֶם הַבְּרָכוֹת, אָמַר לָהֶם מַה לִּי לִפְרֹט לָכֶם כָּל דָּבָר? הַכֹּל שֶׁלָּכֶם׃

אשריך, מי כמוך. תְּשׁוּעָתְךָ בַּה׳, אֲשֶׁר הוּא **מגן עזרך וחרב גאותך**׃

ויכחשו איביך לך. כְּגוֹן הַגִּבְעוֹנִים שֶׁאָמְרוּ ״מֵאֶרֶץ רְחוֹקָה בָּאוּ עֲבָדֶיךָ וְגוֹ׳״ (יהושע ט׳)׃

ואתה על במותימו תדרך. כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר ״שִׂימוּ אֶת רַגְלֵיכֶם עַל צַוְּארֵי הַמְּלָכִים הָאֵלֶּה״ (שם י)׃

פרק ל״ד

א׳ וַיַּעַל מֹשֶׁה מֵעַרְבֹת מוֹאָב אֶל־הַר נְבוֹ רֹאשׁ הַפִּסְגָּה אֲשֶׁר עַל־פְּנֵי יְרִיחוֹ וַיַּרְאֵהוּ יְהוָה אֶת־כָּל־הָאָרֶץ אֶת־הַגִּלְעָד עַד־דָּן׃

מערבת מואב אל הר נבו. כַּמָּה מַעֲלוֹת הָיוּ וּפְסָעָן מֹשֶׁה בִּפְסִיעָה אַחַת (סוטה י״ג)׃

את כל הארץ. הֶרְאָהוּ אֶת כָּל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל בְּשִׁלְוָתָהּ, וְהַמְּצִיקִין הָעֲתִידִים לִהְיוֹת מְצִיקִין לָהּ׃

עד דן. הֶרְאָהוּ בְּנֵי דָן עוֹבְדִים עֲבוֹדָה זָרָה, שֶׁנֶּאֱמַר (שופטים י״ח) ״וַיָּקִימוּ לָהֶם בְּנֵי דָן אֶת הַפָּסֶל״, וְהֶרְאָהוּ שִׁמְשׁוֹן שֶׁעָתִיד לָצֵאת מִמֶּנּוּ לְמוֹשִׁיעַ׃

ב׳ וְאֵת כָּל־נַפְתָּלִי וְאֶת־אֶרֶץ אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה וְאֵת כָּל־אֶרֶץ יְהוּדָה עַד הַיָּם הָאַחֲרוֹן׃

ואת כל נפתלי. הֶרְאָהוּ אַרְצוֹ בְּשַׁלְוָתָהּ וְחַרְבָּנָהּ, וְהֶרְאָהוּ דְּבוֹרָה וּבָרָק מְקֻדָּשׁ נַפְתָּלִי נִלְחָמִים עִם סִיסְרָא וַחֲיָלוֹתָיו׃

ואת ארץ אפרים ומנשה. הֶרְאָהוּ אַרְצָם בְּשַׁלְוָתָהּ וּבְחָרְבָּנָהּ, וְהֶרְאָהוּ יְהוֹשֻׁעַ נִלְחָם עִם מַלְכֵי כְנַעַן שֶׁבָּא מֵאֶפְרַיִם, וְגִדְעוֹן שֶׁבָּא מִמְּנַשֶּׁה נִלְחָם עִם מִדְיָן וַעֲמָלֵק׃

ואת כל ארץ יהודה. בְּשַׁלְוָתָהּ וּבְחָרְבָּנָהּ, וְהֶרְאָהוּ מַלְכוּת בֵּית דָּוִד וְנִצְחוֹנָם׃

עד הים האחרון. אֶרֶץ הַמַּעֲרָב בְּשַׁלְוָתָהּ וּבְחָרְבָּנָהּ; דָּ״אַ — אַל תִּקְרֵי הַיָּם הָאַחֲרוֹן אֶלָּא הַיּוֹם הָאַחֲרוֹן, הֶרְאָהוּ הַקָּבָ״ה כָּל הַמְּאֹרָעוֹת שֶׁעֲתִידִין לְאָרַע לְיִשְׂרָאֵל עַד שֶׁיִּחְיוּ הַמֵּתִים (ספרי)׃

ג׳ וְאֶת־הַנֶּגֶב וְאֶת־הַכִּכָּר בִּקְעַת יְרֵחוֹ עִיר הַתְּמָרִים עַד־צֹעַר׃

ואת הנגב. אֶרֶץ הַדָּרוֹם. דָּ״אַ — מְעָרַת הַמַּכְפֵּלָה שֶׁנֶּאֱמַר ״וַיַּעֲלוּ בַנֶּגֶב וַיָּבֹא עַד חֶבְרוֹן״ (במדבר י״ג)׃

ואת ככר. הֶרְאָהוּ שְׁלֹמֹה יוֹצֵק כְּלֵי בֵית הַמִּקְדָּשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים א ז׳) ״בְּכִכַּר הַיַּרְדֵּן יְצָקָם הַמֶּלֶךְ בְּמַעֲבֵה הָאֲדָמָה״ (ספרי)׃

ד׳ וַיֹּאמֶר יְהוָה אֵלָיו זֹאת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב לֵאמֹר לְזַרְעֲךָ אֶתְּנֶנָּה הֶרְאִיתִיךָ בְעֵינֶיךָ וְשָׁמָּה לֹא תַעֲבֹר׃

לאמר לזרעך אתננה הראיתיך. כְּדֵי שֶׁתֵּלֵךְ וְתֹאמַר לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב, שְׁבוּעָה שֶׁנִּשְׁבַּע לָכֶם הַקָּבָ״ה קִיַּמְתִּי. וְזֶהוּ **לאמר**, לְכָךְ הֶרְאִיתִיךָ לְךָ, אֲבָל גְּזֵרָה הִיא מִלְּפָנַי שֶׁשָּׁמָּה **לא תעבר**, שֶׁאִלּוּלֵי כָךְ הָיִיתִי מְקַיֵּמְךָ עַד שֶׁתִּרְאֶה אוֹתָם נְטוּעִים וּקְבוּעִים בָּהּ וְתֵלֵךְ וְתַגִּיד לָהֶם׃

ה׳ וַיָּמָת שָׁם מֹשֶׁה עֶבֶד־יְהוָה בְּאֶרֶץ מוֹאָב עַל־פִּי יְהוָה׃

וימת שם משה. אֶפְשָׁר מֹשֶׁה מֵת וְכָתַב **וימת שם משה**? אֶלָּא עַד כָּאן כָּתַב מֹשֶׁה, מִכָּאן וָאֵילָךְ כָּתַב יְהוֹשֻׁעַ. רַבִּי מֵאִיר אוֹמֵר אֶפְשָׁר סֵפֶר הַתּוֹרָה חָסֵר כְּלוּם וְהוּא אוֹמֵר (לא, כו) ״לָקֹחַ אֵת סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה״? אֶלָּא הַקָּבָ״ה אוֹמֵר וּמֹשֶׁה כּוֹתֵב בְּדִמְעָה (ספרי; ב״ב ט״ו, מנחות ל׳)׃

על פי ה׳. בִּנְשִׁיקָה:

ו׳ **וַיִּקְבֹּר אֹתוֹ בַּגַּי בְּאֶרֶץ מוֹאָב מוּל בֵּית פְּעוֹר וְלֹא־יָדַע אִישׁ אֶת־קִבְרָתוֹ עַד הַיּוֹם הַזֶּה:**

ויקבר אתו. הַקָּבָ״ה בִּכְבוֹדוֹ. רַבִּי יִשְׁמָעֵאל אוֹמֵר הוּא קָבַר אֶת עַצְמוֹ, וְזֶהוּ אֶחָד מִשְּׁלוֹשָׁה אֶתִּין שֶׁהָיָה רַבִּי יִשְׁמָעֵאל דּוֹרֵשׁ בֵּן. כַּיּוֹצֵא בוֹ ״בְּיוֹם מִלֹּאת יְמֵי נְזִרוֹ יָבִיא אֹתוֹ״ (במדבר ו׳) — הוּא מֵבִיא אֶת עַצְמוֹ. כַּיּוֹצֵא בוֹ ״וְהִשְׂיאוּ אוֹתָם עָוֹן אַשְׁמָה״ (ויקרא כ״ב) וְכִי אֲחֵרִים מַשִּׂיאִין אוֹתָם? אֶלָּא הֵם מַשִּׂיאִים אֶת עַצְמָם:

מול בית פעור. קְבָרוֹ הָיָה מוּכָן שָׁם מִשֵּׁשֶׁת יְמֵי בְּרֵאשִׁית לְכַפֵּר עַל מַעֲשֵׂה פְּעוֹר, וְזֶה אֶחָד מִן הַדְּבָרִים שֶׁנִּבְרְאוּ בֵּין הַשְּׁמָשׁוֹת בְּעֶרֶב שַׁבָּת (אבות פ״ד; פסחים נ״ד):

ז׳ **וּמֹשֶׁה בֶּן־מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה בְּמֹתוֹ לֹא־כָהֲתָה עֵינוֹ וְלֹא־נָס לֵחֹה:**

לא כהתה עינו. אַף מִשֶּׁמֵּת:

לא נס לחה. לַחְלוּחִית שֶׁבּוֹ, לֹא שָׁלַט בּוֹ רִקָּבוֹן וְלֹא נָהֲפַךְ תֹּאַר פָּנָיו:

ח׳ **וַיִּבְכּוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת־מֹשֶׁה בְּעַרְבֹת מוֹאָב שְׁלֹשִׁים יוֹם וַיִּתְּמוּ יְמֵי בְכִי אֵבֶל מֹשֶׁה:**

בני ישראל. הַזְּכָרִים, אֲבָל בְּאַהֲרֹן מִתּוֹךְ שֶׁהָיָה רוֹדֵף שָׁלוֹם וְנוֹתֵן שָׁלוֹם בֵּין אִישׁ לְרֵעֵהוּ וּבֵין אִשָּׁה לְבַעְלָהּ נֶאֱמַר (במדבר כ, כט) ״כֹּל בֵּית יִשְׂרָאֵל״ — זְכָרִים וּנְקֵבוֹת (פרדר״א פי״ז):

ט׳ **וִיהוֹשֻׁעַ בִּן־נוּן מָלֵא רוּחַ חָכְמָה כִּי־סָמַךְ מֹשֶׁה אֶת־יָדָיו עָלָיו וַיִּשְׁמְעוּ אֵלָיו בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל וַיַּעֲשׂוּ כַּאֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֶת־מֹשֶׁה:**

י׳ **וְלֹא־קָם נָבִיא עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה אֲשֶׁר יְדָעוֹ יְהוָה פָּנִים אֶל־פָּנִים:**

אשר ידעו ה׳ פנים אל פנים. שֶׁהָיָה לִבּוֹ גַּס בּוֹ וּמְדַבֵּר אֵלָיו בְּכָל עֵת שֶׁרוֹצֶה, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר ״וְעַתָּה אֶעֱלֶה אֶל ה׳״ (שמות ל״ב), ״עִמְדוּ וְאֶשְׁמְעָה מַה יְצַוֶּה לָכֶם״ (במדבר ט׳):

י״א **לְכָל־הָאֹתֹת וְהַמּוֹפְתִים אֲשֶׁר שְׁלָחוֹ יְהוָה לַעֲשׂוֹת בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם לְפַרְעֹה וּלְכָל־עֲבָדָיו וּלְכָל־אַרְצוֹ:**

י״ב **וּלְכֹל הַיָּד הַחֲזָקָה וּלְכֹל הַמּוֹרָא הַגָּדוֹל אֲשֶׁר עָשָׂה מֹשֶׁה לְעֵינֵי כָּל־יִשְׂרָאֵל:**

ולכל היד החזקה. שֶׁקִּבֵּל אֶת הַתּוֹרָה בַּלּוּחוֹת בְּיָדָיו:

ולכל המורא הגדול. נְסִים וּגְבוּרוֹת שֶׁבַּמִּדְבָּר הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא (עי׳ ספרי):

לעיני כל ישראל. שֶׁנִּשְׁאוּ לִבּוֹ לִשְׁבֹּר הַלּוּחוֹת לְעֵינֵיהֶם שֶׁנֶּאֱמַר ״וָאֲשַׁבְּרֵם לְעֵינֵיכֶם״ (דברים ט׳) וְהִסְכִּימָה דַּעַת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְדַעְתּוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר ״אֲשֶׁר שִׁבַּרְתָּ״ (שמות ל״ד) — יִישַׁר כֹּחֲךָ שֶׁשִּׁבַּרְתָּ: